

Міністерство освіти і науки України
Донбаський державний педагогічний університет

**ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ФІЛОЛОГІЇ**

Збірник наукових праць

Випуск 1

Слов'янськ – 2015

ISSN 2411–6548
УДК 8
ББК 80
Т 338

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. – Вип. 1. – 325 с.

Редакційна колегія

- Глуценко В. А.** – доктор філологічних наук, професор (головний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
- Біличенко О. Л.** – доктор наук із соціальних комунікацій, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Бріцин В. М.** – доктор філологічних наук, професор (Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України)
- Буніятова І. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка)
- Габідулліна А. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Загнітко А. П.** – доктор філологічних наук, професор (Український мовно-інформаційний фонд НАН України)
- Іванова Л. П.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
- Казаков І. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Кудрявцева Л. О.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Марченко Т. М.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Матвєєва Н. П.** – доктор філологічних наук, професор (Чорноморський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили)
- Маторіна Н. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Мойсієнко А. К.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Овчаренко Н. І.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Просалова В. А.** – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет)
- Синиця І. А.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет)

Пропоновані науково-методичні студії з мовознавства, літературознавства, методики викладання мови та літератури у ВНЗ педагогічного спрямування та загальноосвітніх закладах присвячені актуальним проблемам сучасної лінгвістики, стилістики, дидактики та літературного процесу.

Результати репрезентованих наукових розвідок можуть стати в нагоді лінгвістам, літературознавцям, викладачам, учителям, аспірантам, магістрантам і студентам.

The presented scientific methodological studies on Linguistics, Theory and History of Literature, Methodology of teaching language and literature in pedagogical institutions of higher education and comprehensive schools deal with the topical issues of modern Linguistics, Stylistics, Didactics and Literature Process.

The results of the research investigations suggested will be useful to linguists, literary scholars, lecturers, teachers, post-graduate students, undergraduate students seeking a Bachelor's or a Master's degree.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21219–11019Р, видано 04.03.2015 р. (УКРДЕРЖРЕЄСТР)
Друкується за рішенням Вченої ради Донбаського державного педагогічного університету
(протокол № 2 від 24.02.2014 р.)

ISSN 2411–6548
© ДДПУ

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Глушченко В. ПРО «ФІЛОСОФСЬКІ» МЕТОДИ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	7
Голуб О., Орел А., Тищенко К. ПРОБЛЕМА «ДАВНЬОРУСЬКОГО ПЕРІОДУ» В ДОСЛІДЖЕННІ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНОЇ ІСТОРІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ.....	14
Марченко О. ДИСТРИБУТИВНИЙ АСПЕКТ У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ ТА САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ (ЛЕНІНГРАДСЬКОЇ) ФОНОЛОГІЧНИХ ШКІЛ.....	24
Овчаренко В. РОЗВИТОК ІДЕЙ БІОЛОГІЗМУ В ЛІНГВІСТИЦІ кінця ХХ – початку ХХІ ст.....	31
Огуй О. ПРОВІДНІ АНГЛІСТИ ТА АМЕРИКАНІСТИ УКРАЇНИ СЬОГОДЕННЯ: ключові критерії для посібника з історії лінгвістичних учень.....	38

ДІАХРОНІЧНА ФОНОЛОГІЯ

Поленова Г. ПРАГМАТИКА ПЕРВИЧНИХ СЛОВ В ЯЗЫКЕ (к постановке проблемы).....	49
Бурмистров Ю. ЧТО БЫЛО ДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ ПРИЧИНОЙ ПЕРВЫХ ПРАСЛАВЯНСКИХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ?.....	64

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Бондаренко О. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АБРЕВІАТУР, АКРОНІМІВ І СКОРОЧЕНЬ.....	76
Капніна Г. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КАЗКОВОГО ТВОРУ (на матеріалі казки Братів Грімм «Вовк і семеро козенят»).....	83
Колган О. МОВА ПОЕЗІЇ ТА ТЕРМІН.....	89
Кочукова Н. НАТЯК ЯК ОДИН ІЗ ПРИЙОМІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТІЙКИХ СЛОВОСПОЛУК (на матеріалі української преси).....	95

Ледняк Ю., Ледняк Г., Рябініна І.

АНГЛІЦИЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ кінця ХХ – початку ХХІ ст.....	100
Луковенко Т. ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІЮВАННЯ ПИТОМИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ У МЕЖАХ ГОМЕОПАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	105
Овчаренко Н. ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ СПЕЦИФІКУ ТЕРМІНІВ- ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі сучасної термінології).....	109
Сидоренко Е. ЕРГОНІМІЗАЦІЯ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ОНИМОВ (на матеріалі ергооб'єктів Донецького регіону).....	115
Сорока Т. СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОСЕМІЧНИХ АКСІОНОМЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	122
Тищенко Л. ОПИС ГОВІРКОВОЇ СИСТЕМИ НА ПІДСТАВІ ДАНИХ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ.....	127
МОРФОЛОГІЯ	
Швачко С. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДЕВИАЦИИ НУМЕРАЛЬНЫХ СЛОВ.....	134
Куш Н. ПОРІВНЯЛЬНІ ПРИЙМЕННИКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	141
СТИЛІСТИКА	
Горбачук Д. ЛІТОПИСНІ ДОГОВОРИ РУСИ З ВІЗАНТІЄЮ ЯК СВІДЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ.....	146
Сушко О. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ У СТИЛЬОВІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	154
Швидка Н. АРХЕТИПНИЙ СИМВОЛ ВОДА ЯК МАРКЕР ОЧИЩЕННЯ, ВІДНОВЛЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ В БІБЛІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	160
МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ	
Ананьян Е. МЕТАФОРА ЯК ЕКСПРЕСИВНО МАРКОВАНИЙ РЕСУРС ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ (на матеріалі англомовної емотивної прози).....	165

Падалка Р.

МЕТАФОРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ФОРМА В ЕСТЕТИЧНІЙ ПРОЗІ А. ФЕДЯ.....	174
---	-----

Полякова Т.

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЯРА СЛАВУТИЧА.....	180
---	-----

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Коротяєва І.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВИХ ТЕРМІНІВ У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ТЕКСТІ....	186
--	-----

Маторина Н., Маторин Б.

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ (на материале морфемных словарей).....	192
---	-----

Нікітіна Н.

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ МОВНОГО ПОРТФОЛІО ЯК ГНУЧКОГО ЗАСОБУ РЕФЛЕКСИВНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	200
--	-----

Радзієвська О., Громова Н.

ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ- ФІЛОЛОГІВ.....	206
--	-----

Рижкова С.

ТИПИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ НА НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЯХ.....	211
--	-----

Сегін Л., Ткаченко Є.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.....	218
--	-----

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Барабанова О., Грибовська Д.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЕСТЕТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПРОЗІ.....	225
--	-----

Біличенко О.

ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ КЛАСИЧНИХ І МОДЕРНІСТСЬКИХ СИСТЕМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОСТІ.....	232
---	-----

Карабьова О.

ОСМИСЛЕННЯ ЕРОСУ В КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ТА СУЧАСНІЙ КРИТИЦІ.....	239
--	-----

Разживін В.

ЖАНР ВЕСТЕРНУ ЯК ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ АМЕРИКАНСЬКОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ.....	245
--	-----

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко Г., Клименко З.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ОСОБИСТОСТІ У ЗБІРЦІ І. ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ».....	254
Жижченко Л. ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА РОМАНУ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «АПОСТОЛ ЧЕРНІ».....	263
Лапушкіна Н. ЗАПЕРЕЧНІ ФОРМИ РОМАНУ ЯК ЖАНРОВІ НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ.....	268
Лисенко Н. АВТОБІОГРАФІЗМ І ЩОДЕННИКОВІСТЬ У СПОГАДАХ УЛАСА САМЧУКА «ПЛАНЕТА ДІ-ПІ».....	273
Ляшов Н. КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ М. ІВАСЮКА «ЛИЦАРІ ВЕЛИКОЇ ЛЮБОВІ».....	277
Нестелєєв М. АПОКАЛІПТИЧНІ МОТИВИ У «ПРОРОЦІ» О. УЛЬЯНЕНКА.....	283
Сіробаба М. ПОЕТИКАЛЬНИЙ УНІВЕРСУМ ЛІРИКИ М. ХВИЛЬОВОГО.....	287
Тендітна Н. «ОСТАННЯ СПОВІДЬ» НАПІВПOROЖНЬОГО БУДИНКУ (за повістю О. Ульяненко «Сєдой»).....	294

ІСТОРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Казаков И. УСЛОВНЫЙ СКАЗ В ЛИТЕРАТУРЕ 20-х ГОДОВ ХХ ВЕКА (на матеріалі «Конармии» И. Бабеля).....	303
Рубан А. МИФОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДТЕКСТ РОМАНА А. Н. ТОЛСТОГО «АЭЛИТА».....	309
Ткаченко К. НАРОД, ГОСУДАРСТВО И СЕМЬЯ КАК СУБЪЕКТЫ ЭПИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА В «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКЕ» А. С. ПУШКИНА.....	314

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Голі-Оглу Т. ДІАЛЕКТНИЙ МОВНИЙ МАТЕРІАЛ ЯК ОБ'ЄКТ ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	319
---	-----

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Глущенко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 808.3 + 808.2 : 801

ПРО «ФІЛОСОФСЬКІ» МЕТОДИ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Не заперечуючи значення філософського компонента для методології мовознавства та науки в цілому, автор наводить аргументи на користь того, що доцільно говорити не про «філософські» методи, а про філософські принципи аналізу матеріалу і про філософські підходи до його дослідження, які входять у структуру будь-якого методу і в цьому сенсі є загальнонауковими. Це повною мірою відноситься до так званого «діалектичного методу».

Ключові слова: метод, принцип, підхід, «філософські» методи, «діалектичний метод».

Глущенко В.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

О «ФИЛОСОФСКИХ» МЕТОДАХ В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Не отрицая значения философского компонента для методологии языкознания и науки в целом, автор приводит аргументы в пользу того, что целесообразно говорить не о «философских» методах, а о философских принципах анализа материала и о философских подходах к его исследованию, которые входят в структуру любого метода и в этом смысле являются общенаучными. Это в полной мере относится к так называемому «диалектическому методу».

Ключевые слова: метод, принцип, подход, «философские» методы, «диалектический метод».

Glushchenko V.

– Doctor of Philology, Professor, the chair of the department of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

ABOUT «PHILOSOPHICAL» METHODS IN LINGUISTIC RESEARCHES

Not denying the significance of the philosophical component for the methodology of linguistics and the methodology of science in general, the author gives arguments in favour of the fact that it is reasonable to consider not the «philosophical» methods, but the philosophical principles of the material analysis and the philosophical approaches to its research, which are part of any method, being in this regard general scientific. This fully applies to the so-called «dialectical method».

Key words: *method, principle, approach, «philosophical» methods, «dialectical method».*

Як відомо, одним з джерел марксистської філософії та соціології вважається гегелівська діалектика. Проте деякі твердження вчення Г. Гегеля були засвоєні марксистами некритично, стали догмою. Це повною мірою відноситься до гегелівської тези про «філософські» методи та про «діалектичний метод». Ця теза закріпилася в радянському наукознавстві й продовжує культивуватися в пострадянському; лінгвістична методологія, на жаль, не є винятком. Водночас її сучасний рівень дозволяє переглянути твердження про «філософських» методи та «діалектичний метод» у мовознавстві.

У пропонованій роботі наведено аргументи на користь такого підходу.

Постановка проблеми. Як відзначалося, теза про те, що в наукових дослідженнях провідну роль відіграє так званий «діалектичний» («діалектико-матеріалістичний») метод, що розглядається в більш широкому контексті «філософських» методів, у радянському наукознавстві (і в лінгвістичній методології зокрема) стала загальноприйнятною. Ми жодною мірою не сумніваємося в необхідності застосування до досліджуваного об'єкта (у тому числі до мови) законів діалектики та інших філософських законів. Водночас ми вважаємо, що слід говорити не про «діалектичний метод» і «філософські» методи взагалі, а про філософські підходи до мовних явищ, про філософські принципи їх вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Цю точку зору ми в стислому вигляді виклали в статті «Лінгвістичний метод і його структура» [4]. Зазначеній проблематиці присвячено нашу доповідь «К вопросу о «диалектическом методе» в лингвистических исследованиях» на Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та історіографія мовознавства» (Слов'янськ, 2013) [3], де матеріал також подано в стислій формі. Він, безперечно, потребує більш докладного аналізу. У низці робіт нами наведено аргументи на користь широкого трактування методу (в тому числі лінгвістичного) як гетерогенного феномена, в структурі якого доцільно виділяти три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. Такий підхід протистоїть вузькому трактуванню методу як гомогенного феномена, у межах якого метод ототожнюється з його операційним компонентом, що включає в себе певні прийоми та процедури [5; 4; 6]. У цьому контексті аналіз природи та структури так званого «філософського» методу («філософських» методів), є, поза всяким сумнівом, надзвичайно актуальним.

Метою пропонованої статті є розкриття структури «філософських» методів, їхня докладна характеристика з позицій широкого трактування методу (в тому числі лінгвістичного) як складної логічної одиниці гетерогенного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити структуру лінгвістичного методу з позицій широкого трактування; 2) подати докладну характеристику гегелівської тези про «філософські» методи та про «діалектичний метод»; 3) проаналізувати інтерпретацію «філософського» методу й уживання відповідного терміна в радянській і пострадянській науці, зокрема в лінгвістиці; 4) виявити вади концепції «філософського методу» з позицій широкого трактування методу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, поняття «філософського» методу започаткував Г. Гегель; він указував на відмінність «філософського» методу від методів конкретних наук [2, с. 424].

Теза Г. Гегеля набула значного поширення в радянському наукознавстві; вона відбилася, зокрема, в працях О. Г. Спіркіна.

Слід відзначити, що подана О. Г. Спіркіним характеристика наукового методу є суперечливою та еклектичною. З одного боку, метод ототожнюється з його операційними елементами: він виступає як «сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретного завдання» [16, ст. 472].

З іншого боку, автор відзначає, що у функції методу може виступати «будь-яка теорія», якщо вона «перевірена практикою»; ця теорія може 1) використовуватися «при побудові інших теорій», 2) визначати «зміст і послідовність експериментальної діяльності» [там же].

Цілком очевидно, що теорію не можна ототожнювати із «сукупністю прийомів або операцій». Отже, тут термін *метод* уживається в різних значеннях.

Проте суперечності у викладі матеріалу О. Г. Спіркіним на цьому не закінчуються, а із зверненням автора до «філософського» методу тільки збільшуються. З погляду О. Г. Спіркіна, «філософські» методи «мають вирішальне значення у визначенні долі дослідження, оскільки саме вони задають загальний напрям дослідження, принципи підходу до об'єкта вивчення, а також є відправним пунктом при світоглядній оцінці отриманих результатів» [там же, ст. 473]. Автор не уточнив, які саме методи слід відносити до «філософських», але виділив серед них «матеріалізм» і «діалектику» як два взаємопов'язані методи; їх можна розглядати й як один метод – «матеріалістичну діалектику», що є універсальним

методом всіх наук, оскільки формулює найбільш загальні закони пізнання. «Філософським» методом суспільних наук в О. Г. Спіркіна виступає «історичний матеріалізм», який імпліцитно інтерпретовано як реалізацію методу «матеріалістичної діалектики» при дослідженні соціальних феноменів [там же, ст. 473–474].

О. Г. Спіркін відзначав, що «філософські методи “працюють” у науці звичайно не безпосередньо, а за посередництвом інших, більш конкретних методів» [там же, ст. 474]. Отже, якщо «інші» («більш конкретні») методи автор ототожнює з «прийомами чи операціями», то «філософські» методи мають зовсім іншу природу. О. Г. Спіркін не зазначає, яку саме, але цілком очевидно, що він мав на увазі принципи або підходи. Про це свідчить і те, що до «філософських» методів автор відніс принцип історизму, який по-різному відбивається в різних науках (зокрема, в біології та астрономії) [там же].

Отже, концепція О. Г. Спіркіна (відзначимо, що його погляди в радянській науці були загальноприйнятими) містить у собі значні суперечності.

Вони повною мірою відбилися в мовознавстві. Марксистський діалектичний метод, з одного боку, і частковонаукові методи (до яких було віднесено, зокрема, лінгвістичні), з іншого, розрізнявали Б. О. Серебренников, В. І. Кодухов, Ю. С. Степанов [15, с. 269–274; 9, с. 203–205; 17, с. 3] та інші дослідники. Так, Б. О. Серебренников згідно з традицією, яка склалася в радянському наукознавстві, відзначав, що діалектичний (діалектико-матеріалістичний) метод дає загальні методологічні настанови, загальний напрям дослідження; він безпосередньо не пов'язаний з деталями наукової роботи, не є «важелем» наукових відкриттів; цей метод застосовується в усіх науках, але, як підкреслював Б. О. Серебренников (відбиваючи погляди, що в певний час були загальноприйнятими), він не заміщає специфічних частковонаукових методів; діалектичний метод виступає не окремо від них, не поряд з ними, не як додаток до частковонаукових методів, а в них і через них; якщо діалектичний метод подає абстрактні принципи (виділено нами – В. Г.), то частковонаукові методи конкретизують їх. Отже, «діалектичний метод» слід розглядати як основу частковонаукових методів [15, с. 273–274].

Декларуючи цю тезу (її неминучість у радянській науці видається очевидною), Б. О. Серебренников посилався, зокрема, на статтю Г. О. Подкоритова [13, с. 36–42]. Цей автор пізніше видав монографію, у якій приділив значну увагу таким засобам наукового пізнання, як принцип і підхід; зокрема, підхід розглядається як методологічна орієнтація дослідження, як поняття, що керує його

загальною стратегією, визначає його напрям; підхід, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання, він відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [12, с. 24, 102].

При неупередженому погляді на зазначені феномени видається очевидним: те, що в радянській науці називали «діалектичним методом», має всі ознаки наукового принципу (або підходу); цей принцип (підхід) характеризувався такою властивістю, як універсальність¹.

Якщо взяти все це до уваги, стає зрозумілим, чому в радянській науці і, зокрема, в мовознавстві термін *метод* уживався як багатозначний. Вторгнення в наукову царину ідеологічних штампів призвело до багатозначності терміна *метод*, до плутанини у вживанні термінів *метод*, *методика*, *методологія*, *принцип*, *підхід*, *прийом*, *процедура*, *операція*. Цілком очевидно, що в працях Б. О. Серебренникова, В. І. Кодухова, Ю. С. Степанова та інших авторів «діалектичний метод», з одного боку, і частковонаукові та спеціальні методи, з іншого, виступають як *якісно* різнорідні феномени.

Проте поняття «філософського» методу й відповідний термін продовжує вживатися й у пострадянській науці, зокрема в лінгвістиці. Про відмінність «філософського» методу від методів «конкретних» наук ідеться у «Філософському словнику» [11, с. 559]. Автори іншого словника відзначають, що «філософські» методи опосередковуються іншими, «більш частковими»; «філософські» методи створюють загальну спрямованість дослідження, «принципи підходу» до об'єкта вивчення, характер інтерпретації отриманих результатів [7, с. 628].

При такому підході «філософські» методи виявляються феноменом, позбавленим операційного компонента: вони лише «задають» загальну методологічну орієнтацію дослідження, а конкретні прийоми та процедури «беруться» з арсеналу частковонаукових і спеціальних методів, що застосовуються в різних науках, у тому числі в лінгвістиці [4, с. 38].

Ототожнення «філософських» методів із загальнонауковими спостерігається в М. П. Кочергана. Відзначивши багатозначність

---

¹ Характерно, що на початку своєї праці Б. О. Серебренников пише про діалектико-матеріалістичний *підхід* (а не метод) як про «загальну філософську основу марксистської науки» [15, с. 257]. У пострадянському наукознавстві поширюється погляд, згідно з яким «жодна з існуючих філософських методологій не може набувати ролі абсолютного пізнавального інструментарію». Якщо ж тій або іншій методології надається така роль, це «завдає шкоди і науці, і самій методологічній теорії, як це мало місце з діалектико-матеріалістичною методологією» [8, с. 374].

терміна *метод*, автор розкриває «загальнонаукове, філософське значення» цього терміна: ідеться про «методи пізнання предмета в розвитку, в зв'язку і взаємозалежності явищ як єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, причини і наслідку, необхідності й випадковості, сутності та явища, одиничного, особливого й загального тощо» [10, с. 207], тобто фактично про принципи або підходи. Певно, про таке (або принаймні близьке) значення терміна *загальнонаукові методи* пише О. О. Селіванова, зазначаючи, що ці методи є «узагальненими теоретичними установками та принципами, зумовленими відповідною методологією» [14, с. 48]. Дослідниця підкреслює, що загальнонаукові та спеціальні методи мають різну природу: «загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні методи лежать в інструментальній площині аналізу об'єкта» [там же], з чим, безперечно, слід погодитися. У зв'язку з цим можна відзначити, що А. С. Чикобава, характеризуючи «загальні методи», говорив про «загальнометодологічні принципи», спільні для всіх наук [18, с. 7].

Звичайно, ми не заперечуємо значення філософського компонента для методології мовознавства¹ та науки в цілому. Ми лише хотіли б підкреслити, що доцільно говорити не про «філософський» *метод* («філософські» *методи*), а про філософські *принципи* та *підходи* дослідження, які входять до структури будь-якого методу і, таким чином, є загальнонауковими.

Запропонована концепція, згідно з якою визнаються не «філософські» методи, а філософські принципи дослідження об'єктів і філософські підходи до них (у тому числі й до мови), дозволяє уникнути суперечностей, притаманних традиційній концепції «філософських» методів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ролі філософського компонента в методології мовознавства та науки в цілому.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ФЛИНТА, 2005. – 396 с.
2. Гегель Г. В. Ф. О преподавании философии в университетах / Гегель Г. В. Ф. // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общ. ред. А. В. Гулыги. – М., 1972. – Т. 1. – С. 424.

---

¹ Однобічність, обмеженість та ідеологізованість ототожнення методології мовознавства з філософією відзначає М. Ф. Алефіренко [1, с. 315]. Автор підкреслює, що роль «філософського компонента» в різних лінгвістичних дослідженнях «може бути різною»; це особливо притаманне «сучасній науковій методології, що звільняється від ідеологічних догм і стереотипів» [там же, с. 318].

3. Глущенко В. А. К вопросу о «диалектическом методе» в лингвистических исследованиях / Глущенко В. А. // *Методология та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* – Слов'янськ, 2013. – С. 84–90.

4. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / Глущенко В. А. // *Мовознавство.* – 2010. – № 6. – С. 32–44.

5. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як гетерогенний феномен / Глущенко В. А. // *Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 33–37.

6. Глущенко В. А. Об узкой и широкой трактовках лингвистического метода / Глущенко В. А. // *Образ мира в зеркале языка : сб. научных статей / отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов.* – М. : ФЛИНТА, 2011. – С. 71–77.

7. Грицанов А. А. Метод / Грицанов А. А., Абушенко В. Л. // *Новейший философский словарь / сост и гл. науч. ред. А. А. Грицанов.* – 2-е изд. – Минск, 2001. – С. 628.

8. Йолон П. *Методология* / Йолон П. // *Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.* – К., 2002. – С. 374.

9. Кодухов В. И. *Общее языкознание : учебник для студ. филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов* / В. И. Кодухов. – М. : Высш. школа, 1974. – 303 с.

10. Кочерган М. П. *Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти* / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 284 с.

11. *Метод* // *Философский словарь* / Андрущенко И. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. – К., 2006. – С. 559.

12. Подкорытов Г. А. *О природе научного метода* / Г. А. Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

13. Подкорытов Г. А. *Соотношение диалектического метода с частными методами* / Г. А. Подкорытов // *Вопросы философии.* – 1962. – № 6. – С. 36–42.

14. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник* / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

15. Серебренников Б. А. *Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования* / Серебренников Б. А. // *Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников.* – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.

16. Спиркин А. Г. *Метод* / Спиркин А. Г. // *Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров.* – 3-е изд. – М., 1974. – Т. 16. – Ст. 472–474.

17. Степанов Ю. С. *Методы и принципы современной лингвистики* / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

18. Чикобава А. С. *Проблема языка как предмета языкознания : на материале зарубежного языкознания* / А. С. Чикобава. – М. : Учпедгиз, 1959. – 180 с.

19. Heinz A. *Dzieje językoznawstwa w zarusie* / A. Heinz. – Warszawa : Państwowe wyd-wo naukowe, 1978. – 518 s.

20. Koerner E. F. K. *Towards a Historiography of Linguistics: 19th and 20th Century Paradigms* / Koerner E. F. K. // *History of Linguistics Thought and*

Голуб О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161 (09)+81'286

**ПРОБЛЕМА «ДАВНЬОРУСЬКОГО ПЕРІОДУ»
В ДОСЛІДЖЕННІ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНОЇ ІСТОРІЇ
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

У статті подано огляд лінгвістичних концепцій щодо походження східнослов'янських мов. Проаналізовано трактування східнослов'янських фонетичних явищ такими вченими, як К. В. Горшкова, Ф. П. Філін, В. В. Колесов, Ю. Я. Бурмистрович, Ю. Шевельов, Г. П. Півторак, О. Царук, В. М. Русанівський та ін. Докладно проаналізовано погляди українських лінгвістів А. Ю. Кримського та П. О. Бузука щодо проблеми східнослов'янського глотогенезу. Зроблено висновки про традиційність концепції А. Ю. Кримського й новаторство концепцій П. О. Бузука, Ю. Я. Бурмистровича та ін. у трактуванні лінгвогенетичного процесу.

Ключові слова: історія східнослов'янських мов, прамова, «давньоруська мова», фонетико-фонологічні явища, діалект.

Голуб Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ПРОБЛЕМА «ДРЕВНЕРУССКОГО ПЕРИОДА» В ИССЛЕДОВАНИИ

ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

В статье представлен обзор лингвистических концепций происхождения восточнославянских языков. Проанализированы трактовки восточнославянских фонетических явлений такими учеными, как К. В. Горшкова, Ф. П. Филин, В. В. Колесов, Ю. Я. Бурмистрович, Ю. Шевелев, Г. П. Пивторак, А. Царук, В. М. Русановский и др. Детально рассмотрены взгляды украинских лингвистов А. Е. Крымского и П. А. Бузука на проблему восточнославянского глотогенеза. Сделаны выводы о традиционности концепции А. Е. Крымского и новаторстве концепций П. А. Бузука, Ю. Я. Бурмистровича и др. в интерпретации лингвогенетического процесса.

Ключевые слова: история восточнославянских языков, праязык, «древнерусский язык», фонетико-фонологические явления, диалект.

Holub O.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

Orel A.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

Tyshchenko K.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

THE PROBLEM OF THE “OLD RUSSIAN PERIOD” IN THE RESEARCH OF PHONETIC AND PHONOLOGICAL HISTORY OF EASTERN SLAVONIC LANGUAGES

The article focuses on the analysis of the linguistic theories on the origin of Eastern Slavonic languages. The interpretations of Eastern Slavonic phonetic processes by such scholars as K. V. Horshkova, F. P. Filin, V. V. Kolesov, Yu. Ya. Burmystrovych, Yu. Sheveliov, H. P. Pivtorak, O. Tsaruk, V. M. Rusanivskiy and others have been analysed. The emphasis is placed on the study of A. Yu. Krymskiy's and P. O. Buzuk's views on Eastern-Slavonic parent language and the periodization of the process of language development. The authors underline the traditional character of A. Yu. Krymskiy's conception and innovative features of P. O. Buzuk's, Yu. Ya. Burmistrovich's as well as other scholars' linguistic theories.

Key words: origin and development of Eastern Slavonic languages, parent language, “Old Russian language”, phonetic and phonological phenomena, dialect.

Постановка проблеми. Проблема східнослов'янського глотогенезу залишається однією з найважливіших та найсуперечливіших у сучасному мовознавстві. Питання про утворення мов східних слов'ян, і зокрема про походження української мови, є актуальною темою сучасних досліджень з лінгвістичної історіографії.

Аналіз останніх досліджень. Деякі аспекти дослідження проблеми походження східнослов'янських мов ученими XIX – XX ст.ст. розглянуто в публікаціях таких лінгвістів, як М. А. Жовтобрюх [10], В. М. Русанівський [20], В. А. Глущенко [5], Ю. Я. Бурмистрович [5], а також у дисертаційних дослідженнях та статтях К. А. Тищенко [23], А. С. Орел [19], О. М. Голуб [7] та ін.

Метою статті є лінгвоісторіографічний огляд вивчення проблеми східнослов'янського глотогенезу в українському, російському та білоруському мовознавстві XIX – XX ст.ст., зокрема питання щодо реконструкції фонетико-фонологічної системи «давньоруського періоду» в історії східнослов'янських мов. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) подати огляд концепцій східнослов'янського глотогенезу; 2) вивчити основні тези концепції походження та розвитку східнослов'янських мов у розробці А. Ю. Кримського та П. О. Бузука; 3) з'ясувати, яку роль відігравали сучасні фонетико-фонологічні студії в реконструкції «давньоруської мови».

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «давньоруська мова» на сучасному етапі розвитку історичного мовознавства є досить умовним і потребує уточнення. Аналіз поглядів учених щодо зазначеної проблеми дозволив розділити їх на дві протилежні групи. Так, у працях однієї групи вчених (К. В. Горшкової, Ф. П. Філіна, В. В. Колесова, Ю. Я. Бурмистровича) постульовано наявність «давньоруської» (прасхіднослов'янської) мови як прамови східних слов'ян. Відзначимо, що цей погляд в історичному мовознавстві є традиційним. У студіях іншої групи мовознавців (Ю. Шевельова, Г. П. Півторака, О. Царука) обстоюється теза про безпосереднє формування самостійних східнослов'янських мов ще в період розпаду праслов'янської мовної єдності. В. М. Русанівський відкидав можливість функціонування принаймні спільної «народнорозмовної» «давньоруської мови».

Відзначимо, що, з погляду К. В. Горшкової та Ю. Я. Бурмистровича, після розпаду праслов'янської мови утворилася прасхіднослов'янська («давньоруська») мова, а точніше, мовне об'єднання, гетерогенне за походженням [5, с. 143–144]. Зазначаючи, що «прасхіднослов'янська мова не була однодіалектним монолітом», Ю. Я. Бурмистрович водночас підкреслив, що ті діалекти, які входили в «давньоруську мову» до XIV ст., «не руйнували її єдності та не перетворювались на нові мови» [там само, с. 14]. На думку Ю. Шевельова, історія окремих східнослов'янських мов почалася з праслов'янського періоду. Але, виходячи з тези про діалектну диференціацію праслов'янської мови, Ю. Шевельов припускає можливість функціонування певних

інтеграційних процесів у праслов'янський період [25, с. 72]. Використовуючи дані етногенезу та глотогенезу слов'ян, О. Царук постулював тезу про те, що «початки української мови, як й інших слов'янських, слід шукати ще в праслов'янській правітчизні» [24, с. 28–29]. З огляду на це ніякої спільної (для східних слов'ян) «праруської» або «давньоруської мови» не могло бути, а зазначені поняття є лише науковою фікцією. Проаналізувавши погляди низки мовознавців, зокрема О. О. Потебні, Ю. Шевельова, В. М. Русанівського, О. Царук дійшов висновку, що використання поняття «давньоруська мова» можливе лише на позначення «лінгвістичної контамінації церковнослов'янської мови з давньоукраїнськими, давньобілоруськими й давньоросійськими безсистемними вкрапленнями» [там само, с. 121].

Нагадаємо, що дискусія про наявність / відсутність «давньоруської мови» бере початок у мовознавстві ХІХ ст. Так, П. Г. Житецький підтримував гіпотезу «спільноруської» та «давньоруської» мов [9, с. 35–36]. Б. М. Ляпунов доводив наявність «руської» мови шляхом зведення в один мовно-історичний період власне східнослов'янських фонетичних явищ і процесів, що були спільними для південнослов'янських і східнослов'янських, західнослов'янських і східнослов'янських мов [16, с. 6–7].

Дослідження спільних східнослов'янських ізоглос дозволило К. Т. Німчинову зробити висновок про наявність східнослов'янської прамови, яка функціонувала недовгий час і відзначалася діалектними відмінностями [18, с. 38–39]. Завершення спільної східнослов'янської доби вчений відносив до V – VI ст.ст. [18, с. 41–42]. На підтримку гіпотези «праруської» мови виступав також С. М. Кульбакін [15, с. 6–9].

Про спільну східнослов'янську прамову, яка об'єднувала мови племен слов'ян східної Європи, писав І. Свенціцький [21, с. 134]. Однак учений також указував на обмежений характер теорії єдності «руських» мов, який полягає в тому, що названа теорія, спираючись на спільні риси, не звертає належної уваги на відмінності, які, на думку вченого, у споріднених мовах настільки давні, що підтверджують закон рівнобіжного розвитку в них відмінних рис із одночасним збереженням сталої спільної величини [21, с. 24].

Аналіз поглядів мовознавців щодо проблеми «давньоруської мови» дозволив виділити низку спільних тез. По-перше, учені, які визнали наявність «давньоруської» мовної єдності, і вчені, які цього не визнали, виходили із загальної тези про діалектну диференціацію праслов'янської мови (мови-основи). По-друге, погляди мовознавців не можна вважати кардинально протилежними вже тому, що всі вони визнали наявність певних мовних єдностей після розпаду

праслов'янської мови, які, зважаючи на спільність мовних особливостей, були умовно об'єднані в прасхіднослов'янську, прاپівденнослов'янську, пражіхднослов'янську діалектні групи. Розбіжності виникли лише навколо визначення ступеня самотійності тих діалектів, які залишилися в спадщину від праслов'янського періоду. Отже, менш суперечливим, на наш погляд, може бути визначення прасхіднослов'янської мовної єдності як сукупності діалектів (успадкованих з праслов'янської мови), яким були властиві певні мовні особливості, що надалі стали характерними для української, російської та білоруської мов.

Як уже відзначалося, здебільшого дослідники історичної фонології східнослов'янських мов (В. В. Колесов, Ю. Я. Бурмистрович) початковою фонологічною системою для «давньоруського періоду» вважають фонологічну систему східного діалекту (або групи діалектів) праслов'янської мови періоду розпаду [5, с. 144]. На відміну від них П. Векслер, Ю. Шевельов «точкою відліку» фонологічної історії окремих слов'янських мов взагалі вважають кінцевий варіант фонологічної системи праслов'янської, який ще не виявив діалектних поділів (VI – VII ст.ст.) [25, с. 72–73]. Аналіз концепції Ю. Шевельова дозволив зробити висновок, що розподіл єдиної праслов'янської мови на окремі діалекти ознаменував появу протоукраїнської (функціонувала до XI ст.), проторосійської, протобілоруської (за П. Векслером, «долітературна прабілоруська мова» функціонувала до XII ст.) та інших фонологічних систем. Отже, ніякої спільної східнослов'янської фонологічної системи не було. Початкові фонологічні системи протоукраїнської та протобілоруської мов, представлені в роботах П. Векслера та Ю. Шевельова, характеризуються такими особливостями звукової будови, які традиційно встановлюються для праслов'янської мови, а тому й низку фонологічних процесів, вивчених у межах праслов'янської фонології, дослідники інтерпретують як відповідно протоукраїнські або протобілоруські. Саме це стало приводом для критики роботи П. Векслера з боку В. В. Колесова. У своїй рецензії В. В. Колесов звернув увагу на те, що «перелік «прабілоруських особливостей», починаючи з VI ст., є перенесенням на одну із східнослов'янських мов низки праслов'янських особливостей» [10].

Погляди А. Ю. Кримського на проблему утворення східнослов'янських, зокрема української мови, доцільно розглядати як традиційні. Адже у працях А. Ю. Кримського, як і в роботах більшості українських та російських компаративістів зазначеного періоду (О. О. Потебні, П. Г. Житецького, М. О. Колосова, О. О. Шахматова, О. І. Соболевського та ін.), перевагу було віддано

дивергентному поясненню мовних інновацій.

А. Ю. Кримський розглядав проблему східнослов'янського глотогенезу шляхом звернення до дивергентної теорії «родовідного дерева» й не відкидав теорії про наявність «спільнослов'янської» та «спільноруської» прамов.

Згідно з концепцією А. Ю. Кримського, «еру самостійності й викристалізування трьох руських мов, мабуть, краще буде визначати трохи ширше (ніж у О. О. Шахматова): не лише XIII ст., а XII – XIV ст.ст.» [11, с. 195].

Згодом А. Ю. Кримський висловив думку про те, що «політичне роз'єднання в XII – XIV ст.ст. земель південнозахідної та північносхідної Русі допомогло остаточному розформуванню мови східного слов'янства на такі групи: малоруську, білоруську з акаючою великоруською та окаючу північноруську» [там само, с. 196]. За А. Ю. Кримським, у період XIII – XIV ст.ст. «ми вже не сміємо казати лише про три діалектні руські групи (південну, середню та північну), а повинні говорити про чотири: малоруську, білоруську, південновеликоруську та північновеликоруську» [11, с. 199–200]. Отже, учений говорить про переформування «руських» наріч, проте не вказує, у який спосіб воно відбувалося.

На цьому, практично, і завершується опис А. Ю. Кримським процесу формування української мови. Можна додати лише те, що, на думку вченого, «документи XV ст., а тим більше XVI ст., можуть мати для історії малоруської мови XII – XIV ст.ст. самісіньку підсобну вагу. Вони тільки наочніше і виразніше ілюструють те становище нашої мови, до якого вона вже встигла дійти протягом XII – XIV ст.ст., переважно в результаті занепаду глухих звуків» [там само, с. 208].

Тож, як дивергентні А. Ю. Кримським було інтерпретовано, зокрема, такі історико-фонетичні процеси, як асиміляція **о** з **у** та **а**, ствердіння **р** в українській мові та ін.

У ранніх працях А. Ю. Кримського, присвячених українській мові, розпад спільнослов'янської мовної єдності датується часом після XII ст. Так, характеризуючи Ізборники Святослава 1073 і 1076 рр., А. Ю. Кримський зазначив: «обидва вони відносяться до того періоду, коли руська мова, власне, ще не розпалася на наріччя великоруське, малоруське» [14, с. 68]. За словами мовознавця, «доводиться погодитись із зауваженнями О. О. Шахматова, що в XI ст. і XII ст. не можна ще говорити про повне відособлення великоруського наріччя, бо найістотніших рис малоруського наріччя (**ѡ**, **ѣ**) тоді ще не було» [там само].

Проте наукові праці А. Ю. Кримського містять факти, які можна трактувати як обґрунтування самостійного життя української та

російської мов ще в X – XI ст.ст. А. Ю. Кримський говорить, наприклад, про «наших малоруських предків XI ст.» [13, с. 92], а в окремих працях викладає історію української літературної мови від XI ст. [12, с. 97].

Нечіткістю в датуванні виникнення східнослов'янських мов пояснюється той факт, що окремі фонетичні процеси, спільні для всіх східнослов'янських діалектів, розглядаються ізольовано, як властиві лише українській мові (перехід *e > o* тощо). А. Ю. Кримський не завжди чітко відокремлював спільнослов'янські звукові явища від власне українських, не завжди брав до уваги ту вихідну основу, на якій формувався український вокалізм і консонантизм.

Однак окремі недоліки досліджень А. Ю. Кримського, пов'язані з хронологізацією (здебільшого абсолютною) й розкриттям процесу утворення української мови, не зменшують значення праць мовознавця для компаративістики.

Моделюючи історію мови відповідно до теорії «родовідного дерева», П. О. Бузук представив індоєвропейську сім'ю мов у вигляді «дерева мов», де стовбуром виступає індоєвропейська прамова, від якої вийшли великі гілки, у тому числі й слов'янська. Ці гілки, у свою чергу, дали дрібніші розгалуження, щодо яких вони є прамовами [1, с. 173]. Слов'янська прामова розпалася на південну, західну та східну гілки [там само, с. 176]. Остання представлена говорами «руських мов», а саме, російської, білоруської та української мов. Після періоду спільного існування трьох східнослов'янських мов наступила доба окремого життя цих мов. Підставу для виділення між спільнослов'янською прамовою та добою окремого існування східнослов'янських мов проміжного «праруського» періоду вчений вбачав у наявності таких спільних рис: 1) перше повноголосся; 2) утворення *ж* з праслов'янського *dj*; 3) перехід початкового *je* в *o*; 4) лабіалізація *l* (*telt*, *tylt* > *telt*, *tylt*). Трактуючи «другого повноголосся» (утворення сполучень *opo*, *epe*, *оло* з *ьр*, *ьр*, *ьл*, *ьл* між приголосними) як спільної східнослов'янської мовної риси вчений уважав ненадійним і недоведеним [3, с. 7]. Завершення «праруської» доби мовознавець відносив до XI ст., коли відбувся спільний східнослов'янський перехід початкового *je* в *o* [3, с. 32].

Подальші дослідження в галузі слов'янського глотогенезу змусили вченого відійти від теорії «родовідного дерева», методу «прамови» та гіпотези «праруської» мови. Учений застосував метод «ізоглас» до реконструкції східнослов'янського глотогенезу. П. О. Бузук критично поставився до ідеї поступової «підлеглості» епох, якій суперечить можливість більш раннього виникнення явищ з вузькими ізогласами, порівняно з явищами, що мають широкі ізогласи. Це, за словами вченого, підтверджує необхідність

глибокого дослідження не лише географії, але й історії мовних процесів [22, с. 83].

Розглядаючи історію мови з позицій «теорії хвиль», П. О. Бузук виділяв I) доісторичний (до появи пам'яток писемності) та II) історичний період (від появи пам'яток писемності до наших днів), при цьому перший з цих етапів об'єднував такі епохи: 1) перших діалектних індоєвропейських ізоглос; 2) спільних балто-слов'янських ізоглос; 3) спільних слов'янських і 4) діалектних слов'янських ізоглос [22, с. 85].

Географічне та хронологічне вивчення мовних рис, які раніше інтерпретувалися вченим як «праруські», дозволило П. О. Бузуку віднести більшість з них до епохи переваги діалектних слов'янських ізоглос. Так, наприклад, утворення **ж** з **dj** мовознавець розглядав як явище епохи діалектних слов'янських ізоглос, яке охопило мови південних і східних слов'ян [4, с. 26–27]. Суто східнослов'янський характер переходу **dj** > **ж** заперечував К. П. Михальчук, який, зокрема, писав, що в сербському та болгарському наріччях спільноруському **ж** відповідають шиплячі, а не свистячі, хоча й з іншими відтінками. Крім того, зауважив мовознавець, у багатьох українських говорах зустрічається **дж** замість **ж**, а також **dj** (**ходю**, **водю**) [17, с. 30].

Наступний фонетичний процес, а саме, лабіалізація **l**, за П. О. Бузуком, хоча спостерігався лише у східнослов'янських мовах, передував утворенню повноголосних форм, тобто відбувся в епоху діалектних слов'янських ізоглос [4, с. 31]. Повноголосся П. О. Бузук відніс до передісторичної доби (до четвертої епохи). Зміна початкового **je** на **o**, за мовознавцем, є явищем історичної фонетики, хоча вчений не відкидав думку про те, що початки названого переходу можна шукати ще в передісторичній епосі [там само, с. 35]. Учений схильний вбачати в появі **o** з **je** явище, яке паралельно відбулося у східнослов'янських мовах [там само, с. 37]. Приклади на підтвердження думки про те, що перехід **je** > **o** не можна вважати характерним для «руських» мов, наводить К. П. Михальчук. За мовознавцем, наявні російські та білоруські слова, у яких збереглося початкове **e**, серед цих слів є навіть такі, які починаються з **o** в інших слов'янських наріччях, крім того, в окремих словах початкові **o** й **e** функціонують паралельно. Усе це доводить неправомірність виділення переходу **je** > **o** як ознаки «праруської» мови [17, с. 29–30].

Висновки. Проаналізувавши міркування А. Ю. Кримського та П. О. Бузука з приводу моделювання мовної історії, бачимо, що А. Ю. Кримський належав до тих учених, які підтримували традиційний погляд на походження східнослов'янських мов і

моделювали історію цих мов відповідно до теорії «родовідного дерева». П. О. Бузук, який на початку своєї наукової діяльності належав до кола цих учених, поступово відійшов від прямолінійної схеми мовного розвитку й почав інтерпретувати мовну історію як процес виникнення та поширення певних ізогос. Епоха переваги діалектних слов'янських ізогос в історико-лінгвістичній концепції вченого, окрім інших, включала спільносхіднослов'янські явища. Однак вивчення території поширення та хронології зазначених мовних змін дозволило вченому заперечувати можливу наявність спільної східнослов'янської доби.

Аналіз історико-фонологічних досліджень дозволив дійти висновку, що єдиного погляду на проблему звукового та фонемного складу східнослов'янських діалектів у «давньоруський період» в мовознавстві немає. Ситуація ускладнюється передусім наявністю концептуально різних підходів до визначення фонетико-фонологічної системи «давньоруського періоду». Тож, досліджуючи особливості фонетико-фонологічної системи зазначеного періоду та фонологічні процеси, реконструйовані в історії східнослов'янських мов, треба враховувати діалектну приналежність фонологічних явищ.

Література

1. Бузук П. А. Основные вопросы языкознания. – 2-е изд. / П. А. Бузук. – М., 1924. – С. 171–216.
2. Бузук П. О. [Рецензія] / П. О. Бузук // *Slavia*. – 1924. – Роç. 3. Seř. 1. – С. 139–141. – Рец. на кн. : Шахматов О. О. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII в.в. / Шахматов О. О., Кримський А. Ю. – К. : Видавниче Т-во “Друкар”, 1922. – 182 + II с.
3. Бузук П. О. Коротка історія української мови. I. Вступ і звучня / П. О. Бузук. – Одеса, 1924. – 60 с.
4. Бузук П. О. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії / П. О. Бузук. – Київ, 1927. – 98 с.
5. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.
6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
7. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. М. Голуб. – Донецьк, 2006. – 20 с.
8. Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П. И. Житецкий. – К., 1876. – IV, 376 с.
9. Жовтобрюх М. А. Питання історичної фонетики української мови в науковій спадщині А. Ю. Кримського / М. А. Жовтобрюх // А. Ю. Кримський –

україніст і орієнталіст (матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження) / відп. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 26–40.

10. Колесов В. В. Русская историческая фонология / Колесов В. В. – СПб. : Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – 400 с.

11. Кримський А. Ю. Історія української мови [машинопис, 1940] / А. Ю. Кримський. – Інститут рукопису Національної б-ки України ім. В. І. Вернадського, ф. 1, од. зб. 22430, арк. 1–387.

12. Кримський А. Ю. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася / О. О. Шахматов, А. Ю. Кримський // Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI – XVIII в.в. – К., 1924. – С. 87–128.

13. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А. Е. Крымский. – М., 1907. – Т. 1. Вып. 1. – С. 1–2, 16–200, 217–272; М., 1908. – Т. 1. Вып. 2 и 6. – С. 201–210, 369–429, 454–545.

14. Крымский А. Е. Филология и погодинская гипотеза / А. Ю. Кримський // Твори : в 5 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 3. – С. 23–117.

15. Кульбакин С. М. Украинский язык : краткий очерк исторической фонетики и морфологии / С. М. Кульбакин. – Харьков, 1919. – IV, 104 с.

16. Ляпунов Б. М. Единство русского языка в его наречиях (пособие к лекциям по истории русского языка) / Б. М. Ляпунов. – Одесса, 1919. – 18 с.

17. Михальчук К. П. Что такое малорусская (южнорусская) речь? / К. П. Михальчук // Оттиск из журнала «Киевская старина». – К. : Типография императорского университета св. Владимира. – 1899. – С. 1–61.

18. Німчинов К. Український язык у минулому й тепер. – 2-ге вид. / К. Німчинов. – К. : Державне видавництво України, 1926. – 90 с.

19. Орел А. С. Історія фонологічних систем східнослов'янських мов: лінгвістично-історичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. С. Орел. – Донецьк, 2009. – 20 с.

20. Свенціцький І. Нариси з історії української мови / І. Свенціцький // Історія української мови : хрестоматія ; упорядники С. Я. Ермоленко, А. К. Мойсеєнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 120–136.

21. Свенціцький І. Основи науки про мову / І. Свенціцький. – К. : Час, 1917. – С. 3–60.

22. Становішча беларускай мовы сярод іншых славянскіх моваў // Працы Акадэм. канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14–21 лістапада 1926 г.). – Менск, 1927. – С. 75–114.

23. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / К. А. Тищенко. – Донецьк, 2006. – 20 с.

24. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

25. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків : Акта, 2002. – 1056 с.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК [81'344]

**ДИСТРИБУТИВНИЙ АСПЕКТ У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ
МОСКОВСЬКОЇ ТА САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ (ЛЕНІНГРАДСЬКОЇ)
ФОНОЛОГІЧНИХ ШКІЛ**

Було виділено дистрибутивний аспект в працях вчених Московської та Санкт-Петербурзької (Ленінградської) фонологічних школах. На цьому етапі лінгвісти починають досліджувати звуки не лише в плані класифікацій фонем, але й в аспекті можливостей їх поєднання з поняттями «текст – зміст», ярус.

Ключові слова: фонологія, фонемна дистрибуція, ярус, слабка позиція.

Марченко Е.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

**ДИСТРИБУТИВНИЙ АСПЕКТ В РАБОТАХ УЧЕНЫХ
МОСКОВСКОЙ И САНКТ-ПЕТЕРБУРЖСКОЙ (ЛЕНИНГРАДСКОЙ)
ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ШКОЛАХ**

Выделен дистрибутивный аспект в работах ученых Московской и Санкт-Петербургской (Ленинградской) фонологических школ. На этом этапе лингвисты начинают исследовать звуки не только в плане классификаций фонем, но и в аспекте возможностей их сочетания с понятиями «текст – смысл», ярус.

Ключевые слова: фонология, фонемная дистрибуция, ярус, слабая позиция.

Marchenko O.

– Senior Lecturer of the Chair of Foreign languages of Donbass State Teachers' Training University

**DISTRIBUTIVE ASPECT IN THE WORKS OF MOSCOW AND ST.-
PETERSBURG PHONOLOGICAL SCHOOLS**

Distributive aspect is selected in the works of Moscow and St.-Petersburg phonological schools. On this stage linguists begin to explore sounds not only in the plan of their signs of articulations but also in the aspect of combination of the notions «text-meaning», level.

Key words: phonology, phonemic distribution, level, weak position.

У дослідженні фонемної дистрибуції вченими Московської та Санкт-Петербурзької (Ленінградської) фонологічних шкіл можна виділити вивчення класифікацій фонем у поєднанні з позицією, питанням «текст – зміст», поняттями: ярус та під'ярус чи рівень. Представники Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, установлюють характер консонантних груп усередині слова, фонемну приналежність звуків у конкретній словоформі [234, с. 44].

Мовознавці починають досліджувати звуки не тільки в плані їх артикуляційних ознак, а й в аспекті можливостей їх сполучення з іншими звуками – в аспекті фонетичного оточення.

Активно досліджуючи фонемну дистрибуцію, представники Московської фонологічної школи (О. О. Реформатський, С. М. Дмитренко та ін.) вказують на те, що існує прямий зв'язок між поєднанням звуків та їх місцезнаходженням у слові [239, с. 51; 201, с. 82, 288, с. 30; 121, с. 28–40].

Аналітичний підхід дослідження, пов'язаний із питаннями «текст – зміст», є актуальним при вивченні позицій фонем. По-перше, зазначає О. О. Реформатський, найбільш цікавим є питання про фонологічне трактування сегментів у слабкій позиції, яка постає головним критерієм фонологічних шкіл. За визначенням О. О. Реформатського, слабка позиція – це позиція, до якої відносяться не всі фонемні, які знаходяться в опозиції [201, с. 82]. Сильною називають таку позицію, в якій можливі обидві фонемні, які відносяться до певної опозиції. Так, О. О. Реформатський наголошує, що в російській мові кінцева позиція в слові – це слабка позиція щодо кореляції дзвінкості / глухості, тому що дзвінки в цій позиції неможливі [там же].

Звукові та фонемні ланцюги відповідно невід'ємно пов'язані зі звуковим та фонемним рівнями. О. О. Реформатський наголошував на важливості правильного трактування терміна *рівень*. Учений зазначав, що англійський термін *level* влучно адаптований у російській лінгвістиці, але невдало сплутаний з термінами *рівень* та *аспект*. Тож, рівень, за О. О. Реформатським, – це суто структурне поняття (не погляд чи термінологічний аспект) на відміну від семантичного рівня, рівня плану змісту, соціологічного, парадигматичного рівня, які є невдалими кальками з англійської мови. Тому для визначення об'єктивної реальності мови необхідно оперувати двома термінами. Отже, дослідник запропонував два поняття: ярус та під'ярус чи рівень [200, с. 188].

Значну увагу в студіях учених Московської фонологічної школи приділено дистрибуції голосних і приголосних фонем (переважно на матеріалі сучасної російської літературної мови). Найбільш показовими в цьому плані є праці С. М. Дмитренко, яка дослідила варіювання наголошених і ненаголошених голосних у словах російської літературної мови та виділила такі можливості: сполучення наголошеного голосного з ненаголошеним, ненаголошеного голосного з наголошеним, двох ненаголошених голосних, а в межах трискладових поєднань – сполучення двох ненаголошених голосних з наголошеним чи поєднання трьох ненаголошених голосних тощо. У наголошеній позиції в російській

мові можуть виступати тільки сильні голосні фонем ([и], [у], [о], [е], [а]), а в ненаголошеній позиції як сильні ([и], [у]), так і слабкі ([α], [α1]) [93, с. 38].

С. М. Дмитренко виділила такі двоскладові сполучення фонем із сильною фонемою (першим членом поєднання) для російської мови:

и: ии, и`у, иу, и`е, и`о, ио, и`а, иа, иα1; **`и:** `ии, `иу, `ие, `ио; **у:** у`и, уи, у`е, у`о, у`а, уу, уα, у`е, уα1 [там же].

Дослідниця зауважила, що рідко трапляються сполучення, коли сильні фонем [е], [о], [а] є першим компонентом поєднання. За її спостереженнями, можливі лише такі комбінації, як:

`е:** `еи `еу `еα1; **`о:** `ои, `оу, `ое; **о: о`а; **`а:** `аи, `ау, `ао, `аα1.

С. М. Дмитренко дослідила також двоскладові сполучення фонем із слабкою фонемою – першим членом поєднання [там же].

Отже, першим членом двоскладових сполучень голосних фонем зазначеного типу постають дві слабкі голосні: [α], [α1]; другим (кінцевим) членом поєднань цього типу є всі сильні голосні фонем [и], [у] в позиції під наголосом і сильні голосні фонем [и], [у] в ненаголошеному положенні, а також слабкі голосні фонем [α], [α1] [там же].

Найкраще представлені такі поєднання:

α: α`и, α`у, α`е, α`о, α`а, αα, αα1.

Сполучуваність приголосних та голосних фонем на початку слова, зазначила С. М. Дмитренко, складає фрагмент загальної дистрибутивної характеристики фонологічної системи російської мови [там же, с. 45]. Початкові консонантні та вокальні групи обов'язково входять до одного складу, а водночас виступають і компонентами початкового складу. Загальна кількість сполучень приголосних та голосних фонем у початковій позиції, як зауважила С. М. Дмитренко, не менша, ніж, наприклад, в інтервокальній [там же].

Для російської мови загалом можливі такі сполучення приголосних та голосних фонем:

т: ти, ту, то, те, та, тα; **т':** т'и, т'у, т'о, т'а, т'α, т'α1; **д:** ди, ду, до, де, да, дα, дα1; **д':** д'и, д'у, д'о, д'а, д'α, д'α1; **с:** си, су, со, се, са, сα, сα1; **с':** с'и, с'у, с'о, с'а, с'α, с'α1; **з:** зи, зу, зо, зе, за, зα, зα1; **з':** з'и, з'у, з'о, з'а, з'α, з'α1; **ц:** ци, цу, цо, це, ца, цα, цα1; **ч:** чи, чу, чо, че, ча, чα, чα1; **ш:** ши, шу, шо, ше, ша, шα, шα1; **ж:** жи, жу, жо, же, жа, жα, жα1; **к:** ки, ку, ко, ке, ка, кα, кα1; **к':** к'и, к'у, к'о, к'а, к'α, к'α1; **г:** ги, гу, го, ге, га, гα, гα1; **г':** г'и, г'у, г'о, г'а, г'α, г'α1; **х:** хи, ху, хо, хе, ха, хα, хα1; **х':** х'е, х'а, х'α1; **ј:** ја, јо, јα1; **н:** ни, ну, но, не, на, нα, нα1; **н':** н'и, н'у, н'о, н'а, н'α, н'α1; **р:** ри, ру, ро, ре, ра, рα, рα1; **р':** р'и, р'у, р'о, р'а, р'α, р'α1; **л:** ли, лу, ло, ле, ла, лα, лα1; **л':** л'и, л'у, л'о, л'а, л'α, л'α1; **п:** пи,

пу, по, пе, па, па¹; **п'**: п'и, п'у, п'о, п'а, п'а, п'а¹; **б**: би, бу, бо, бе, ба, ба, ба¹; **б'**: б'и, б'у, б'о, б'а, б'а, б'а¹; **ф**: фи, фу, фо, фе, фа, фа, фа¹; **ф'**: ф'и, ф'у, ф'о, ф'а, ф'а, ф'а¹; **в**: ви, ву, во, ве, ва, ва, ва¹; **в'**: в'и, в'у, в'о, в'а, в'а, в'а¹; **м**: ми, му, мо, ме, ма, ма, ма¹; **м'**: м'и, м'у, м'о, м'а, м'а, м'а¹ [там же].

Інтервокальні консонантні структури, на думку С. М. Дмитренко, являють собою різної довжини групи приголосних, що сполучаються з голосними в середині слова. Кількість їх менша за початкові дистрибутивні структури приголосних [там же, с. 47].

Характер консонантних груп усередині слова, за С. М. Дмитренко, зумовлений їхньою належністю до однієї чи до різних морфем (префікс + корінь, корінь + суфікс, компоненти складноскороченого слова).

Найбільш поширеними є такі сполучення приголосних та голосних фонем в інтервокальній позиції (на матеріалі російської мови):

т: ти, ту, то, те, та, та; **т'**: т'и, т'у, т'о, т'е, т'а, т'а; **д**: ди, ду, до, де, да, да, да¹; **д'**: д'о, д'е, д'а; **с**: си, су, со, се, са, са; **с'**: с'и, с'у, с'о, с'е, с'а; **з**: зи, зу, зо, зе, за, за¹; **з'**: з'и, з'о, з'е, з'а; **ш**: ши, шу, шо, ше, ша; **ч**: чи, чу, че, ча, ча; **ш'**: ш'и, ш'а; **ж**: же; **ж'**: ж'и; **к**: ки, ку, ко, ке, ка, ка; **к'**: к'а; **г**: ги, гу, го, га; **г'**: г'у; **х**: хи, ху, хо, ха; **н**: ни, ну, но, не, на, на; **н'**: н'у, н'а; **р**: ри, ру, ро, ре, ра, ра; **р'**: р'у, р'о, р'а; **л**: ли, лу, ло, ле, ла; **л'**: л'о, л'а; **п**: пи, пу, по, пе, па, па па¹; **п'**: п'у, п'а; **б**: би, бу, бо, бе, ба, ба, ба¹; **б'**: б'е; **ф**: фа; **в**: ви, во, ве, ва, ва, ва¹; **в'**: в'у, в'о; **м**: ми, ме, мо, ма; **м'**: м'а [там же, с. 48].

Серед наведених прикладів фонемної дистрибуції численними є поєднання твердих та м'яких язикових, а також твердих губних з наголошеними та ненаголошеними голосними фонемами: *рос. вытира́ть, поступи́ть, прото́к, поте́ря, фонтан, протати́п, бот'инок, нат'урморт, кот'онок, раст'ереть, пот'ануть, пот'аснить, садить, задуть, подол, задеть, подарок, водамер, живод'ор, под'елом, вод'аной, посинеть, засуха, посох, абсент, засада, засарить, вальс'ировать, ос'ол, сос'ед, кос'атся, глазить, глазу́нья, глазок, показаться, пейзажист, Каз'имир, черноз'ом, поз'емка, проз'абнуть, зашипеть, пошутить, порошок, пошей, прошага́ть, починить, начудить, зачесать, причастие, нача́ть, тиш'ина, пощ'ада, поженить, пож'имать, покидать, закурить, поколение, кокетка, покаты́й, показать, погибать, погубить, прогоня́ть, заг'атовка, саг'авый, хихика́ть, похудеть, проход, заходит, ракировка, покупа́ть, закотиться, макет, тка́ть, покаление, эк'а¹номический, канибал, конура, сонорный, манера, канава, занасить, пон'ухать, нан'ать, жар'ить, зарубить, порошок, потереть, поранить, поражение,*

бр'ухо, вар'оний, зар'адка, калина, полнолуње, пролом, полено, полотно, пал'оний, пол'ана, копить, запутать, копоть, сопеть, Карпаты, лопаухий, карма1вий, куп'ура, оп'ата, забить, бабушка, ябеда, колобок, комбайн, лаборант, куба1к, реб'енок, сафари, прививать, деловед, лесовод, пивовар, повар, ива1вий, грав'ура, ков'ор, заминка, замереть, заморозить, комар, зам'аукать тощо [там же].

Засновник Санкт-Петербурзької (Ленінградської) фонологічної школи Л. В. Щерба розмежував поняття початкових голосних у слові, кінцевих приголосних, поєднання приголосних тощо [263, с. 113]. У царині фонології Л. В. Щерба відомий як один із засновників теорії фонем [там же]. Йому належить перший в історії науки спеціальний аналіз поняття фонем як словорозрізнявальної та морфеморозрізнявальної одиниці, протиставленої відтінку (варіанту) [там же]. Аналізу зазначених явищ був присвячений вступ до магістерської дисертації Л. В. Щерби «Російські голосні в кількісному та якісному відношенні» (1912 р.) [там же].

У цей час на Заході ще ніхто не писав про фонему, а Л. В. Щерба вже порушив усі найважливіші проблеми фонології, які до теперішнього часу хвилюють дослідників. Л. В. Щерба почав вивчення поняття фонем з тези про те, що ідентифікація окремих звуків можлива за допомогою фонем та її зв'язку із змістовими одиницями мови. Проблему членування потоку мовлення вчений уважав найважливішим та складним аспектом фонології [там же]. У лекціях з фонетики, які вчений читав у Ленінградському університеті в другій половині 30-х рр., Л. В. Щерба постійно повертався до цієї думки. Учений зазначав: «Коли кажуть про фонем, звичайно підкреслюють порівняння фонем. Найбільш складним у фонемі виявляється розподіл на фонем»; і далі: «Перше питання, пов'язане з фонемою, це питання про розподіл на частини звукових рядів» [там же]. В іншій лекції Л. В. Щерба вказував на необхідність уявляти собі те, що реально є в мові; а саме мовленнєвий ланцюг; відокремлених звуків у мовленні немає. Наприклад, рос. *вот* розділяємо на [в], [о], [т] (на елементи аналізу). Звуки отримуємо аналізом мовленнєвого ланцюга [там же]. У надрукованому після смерті Л. В. Щерби вступі до академічної «Граматики російської мови» він писав, що немає нічого, що відокремлює один звук від іншого, сусіднього з ним у мовленні. Однак оскільки окремі звуки мовлення виступають для розрізнення змісту слів і мають самостійне значення, є вірним те, що мовлення розкладається на окремі звуки та складається із звуків [там же].

Значну роль Л. В. Щерба приділяв звуковим факторам, які зумовлювали членування мовлення на фонем, залежність

визначеності кожної фонемі від позиції в слові.

З точки зору Л. В. Щерби, в російських словах типу *рог* у кінцевій позиції присутня фонема <k>, а с точки зору прибічників Московської школи, – фонема <g> [265, с. 82]. На думку Л. В. Щерби та представників його школи, фонологічна інтерпретація такого кінцевого сегмента, як <k> зумовлена тим, що в системі фонем російської мови існує фонема <k> та відомі її диференційні ознаки, то коли дослідники виявляють у тексті сегмент із відповідними ознаками (їх корелятами), потрібно фіксувати фонему <k> [там же].

Представники Санкт-Петербурзької фонологічної школи, указують Н. І. Тоцька, установлювала фонемну приналежність звуків у конкретній словоформі [234, с. 44]. Наприклад, в укр. словах кіготь [кігот'] і кігті [кіхт'і] Санкт-Петербурзькі вчені трактують звуки [g] і [x] як варіанти окремих фонем <g> і <x>, що чергуються в цих словоформах. Вихідною при цьому є теза, що дві різні фонемі не можуть бути виражені одним і тим самим звуком [там же].

Н. І. Тоцька вважає, що представники Санкт-Петербурзької фонологічної школи прагнули об'єднати лінгвістичну сутність фонемі з її функцією в мовленнєвій діяльності людини. Вона розглядали фонему як унікальну одиницю, яка забезпечує використання акустико-артикуляційних явищ для створення значущих частин мови, а також підкреслювали автономність фонемі, застерігали від змішування її з іншими фонемами в позиції нейтралізації [там же]. Мовознавці вказують, що кожна фонема, згідно з концепцією Санкт-Петербурзької фонологічної школи, має тільки свій набір алофонів, які не перетинаються з алофонами інших фонем.

Л. В. Щерба теоретично обґрунтував проблему членування мовлення на фонемі, приділивши увагу дослідженню варіантів фонем. Питання взаємозв'язку фонемної дистрибуції та варіантів фонем пізніше розглянули представники дескриптивної (дистрибутивної) лінгвістики (Л. Блумфілд, Г. Глісон, Дж. Трейджер та ін.).

Л. В. Щерба встановив звукові фактори, які зумовили членування мовлення на фонемі та визначив розрізнювальну функцію фонемі [266, с. 83]. Цінним є висновок Л. В. Щерби: елементи знаходяться в додатковому розподілі, якщо вони ніколи не зустрічаються в однакових оточеннях; цієї умови в більшості випадків достатньо, щоб визнати ряд звуків варіантами (алофонами) однієї фонемі [там же].

Отже, питання про фонологічне трактування сегментів належить до аналітичного аспекту: щоб надати смислове

трактування відрізка тексту, необхідно співвіднести всі елементи з одиницями системи; для звукових елементів це означає їх співвідношення з одиницями системи фонем, тобто здійснення їхнього фонологічного інтерпретування (трактування).

Фонологічна концепція Санкт-Петербурзької фонологічної школи, як вважає Р. І. Аванесов, має і свої суттєві недоліки. Одним із них, на думку дослідника, є «ототожнення на основі близькості за фізіологічно-акустичною ознакою звукових одиниць, які розрізняються в сильній і слабкій позиціях, веде до відриву звукової одиниці, яка розрізняється в слабкій позиції, від того ряду позиційних чергувань, якому вона належить» [4, с. 38].

Вивчення поглядів вчених на фонемну дистрибуцію є дуже важливим у сучасному мовознавстві. Значну увагу вчені Санкт-Петербурзької фонологічної школи приділили дистрибуції голосних і приголосних фонем, причому вони оперували матеріалом як сучасної російської літературної та діалектної мови, так і інших споріднених і неспоріднених мов. Так, Л. Р. Зіндер здійснив ґрунтовний аналіз фонемної дистрибуції в російській, німецькій, іспанській, французькій, азербайджанській, туркменській, лезгинській, марійській та інших мовах [109, с. 217–251]. В студіях учених Московської фонологічної школи було досліджено дистрибуції голосних і приголосних фонем (переважно на матеріалі сучасної російської літературної мови). Перспективи подальших розвідок полягають в більш детальному висвітленні поглядів вчених на фонемну дистрибуцію.

Література

1. Аванесов Р. И. Фонетика современного русского литературного языка / Аванесов Р. И. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1956. – 239 с.
2. Дмитренко С. М. Фонемы русского языка : их сочетаемость и функциональная нагрузка / Дмитренко С. М. – М. : Наука, 1985. – 232 с.
3. Зиндер Л. Р. Общая фонетика : учебное пособие / Зиндер Л. Р. – М. : Высшая школа, 1979. – 312 с.
4. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К. : Вища школа, 1981. – 184 с.
5. Щерба Л. В., Русские гласные в качественном и количественном отношении / Щерба Л. В – СПб, 1912. – 554 с.
6. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Щерба Л. В. – М. : Гос. Уч.- пед. Изд.-во Министерства просвещения РСФСР, 1957. – 187 с.
7. Катков М. Н. Об элементах и формах славяно-русского языка / Катков М. Н. – М., 1845. – Т. II. – 253 с.
8. Реформатський А. А. Введение в языкознание / Реформатський А. А. – М. : Просвещение, 1967. – С. 153–242.
9. Реформатский А. А. Иерархия фонологических единиц и явления сингармонизма / А. А. Реформатский // Исследования по фонологии. – М. : Наука, 1966. – 401 с.
10. Реформатский А. А. Иерархия фонологических единиц и явления

сингармонизма / А. А. Реформатский // Исследования по фонологии. – М.: Наука, 1966. – 401 с.

11. Успенский В. А. Одна модель для понятия фонемы / Успенский В. А. // Вопросы языкознания, 1964. – № 6. – С. 51.

Овчаренко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

**РОЗВИТОК ІДЕЙ БІОЛОГІЗМУ В ЛІНГВІСТИЦІ
кінця ХХ – початку ХХІ ст.**

У статті розглянуто теоретичне обґрунтування та застосування на практиці деякими вченими останніх десятиліть біологічного підходу у дослідженнях мовних явищ на основі аналогії лінгвістичної та біологічної еволюції.

Ключові слова: *глотохронологія, мему, когнати, мутації, Байєсівський аналіз.*

Овчаренко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**РАЗВИТИЕ ИДЕЙ БИОЛОГИЗМА В ЯЗЫКОЗНАНИИ
конца ХХ – начала ХХІ в.**

В статье рассмотрены теоретическое обоснование и применение на практике некоторыми учеными последних десятилетий биологического подхода в исследованиях языковых явлений на основе аналогии лингвистической и биологической эволюции.

Ключевые слова: *глотохронология, мемы, когнаты, мутации, Байесовский анализ.*

Ovcharenko V.

– Candidate of Science (Philology), assistant professor of the department of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

**THE DEVELOPMENT OF THE IDEAS OF BIOLOGISM IN
LINGUISTICS OF THE LATE 20th – EARLY XXIth c.**

The article deals with the works of some scholars of recent decades, who prove and apply in practice the biological approach to the study of linguistic phenomena on the basis of similarities of linguistic and biological evolution. The author analyses the new application of specific statistical methods, which have been proved by the studies of biological material, to the investigation of glottochronology.

Key words: *glottochronology, memes, cognates, mutations, Bayesian analysis.*

У сучасному мовознавстві ідея порівняння генетичного розвитку мов та живих організмів є досить поширеною і не втрачає

актуальності. Так, М. П. Кочерган зазначає, що з природничих наук мовознавство пов'язане з біологією, анатомією, фізіологією, психологією, медициною та ін. Дані з цих наук допомагають у дослідженні мовних явищ. Існує також зворотній зв'язок: відомості з мовознавства широко використовують і природничі науки [2, с. 14–16].

Актуальність дослідження визначається активним застосування методів сучасної біології при моделюванні мовної історії в лінгвістиці останніх десятиліть.

Мета дослідження – здійснити загальний огляд праць деяких сучасних дослідників, які застосовують при моделюванні мовної історії біологічні методи.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) показати, що принципово нове було внесене тим чи іншим ученим у дослідження проблем моделювання мовних явищ на основі аналогії лінгвістичної та біологічної еволюції;

2) виявити, які твердження вчених зберегли свою актуальність для подальших досліджень.

Відомий російський біолог Б. М. Медніков у своїй праці «Аналогия. (параллели между биологической и культурной эволюцией)» (2004) припускає можливість створення загальної теорії еволюції систем, що підлягають послідовній «реплікації». Учений пише, що практично для всіх живих організмів є характерним процес обміну генетичною інформацією. Нижчі організми, що не мають оформленого ядра – прокаріоти – можуть захоплювати шматочки чужого ДНК (трансформація). Часто генетичний матеріал переноситься від бактерії до бактерії вірусами (трансдукція). Ці примітивні форми перетасування (рекомбінації) ДНК у вищих, ядерних організмів – еукаріот – витісняються статевим процесом, коли статеві клітини-гамети зливаються, утворюють нове ядро, у якому половина генетичного матеріалу від матері, половина – від батька. Аналогічний процес спостерігається й при передачі інформації каналом мови: рідко трапляється, щоб інформацію тільки з одного джерела засвоював зовсім непідготовлений розум [6, с. 6]. Б. М. Медніков зазначає, що саме Чарльз Дарвін уперше провів чітку аналогію між еволюцією видів й еволюцією людських мов.

Отже, учений визначає такі канали інформації:

1. Генетичний канал інформації. Матеріальний носій інформації – послідовність дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК).

2. Лінгвістичний канал інформації. У мовленні людини він складається зі звуків (фонем), які поєднуються в слова, а слова – у речення. Як і «мова» ДНК, це – знакова система, у якій звучання слів

не пов'язане з вкладеним у них змістом. За допомогою слів можна закодувати в принципі який завгодно великий обсяг інформації. Спочатку це були відомості про найпростіші життєві потреби й способи вижити. Потім цим каналом передавалися звичаї й технології, обряди й міфи, та багато чого іншого. Як і в генетичному каналі інформації, у лінгвістичному безупинно, від покоління до покоління, можуть накопичуватися зміни. Тому мова нащадків завжди відрізнялася від мови пращурів. Закодована в цьому каналі інформація також безупинно піддається впливу зовнішнього середовища. А зовнішнє середовище тут – умови, серед яких існує людська популяція, включаючи відносини між її членами й іншими популяціями [там же].

Подібні ідеї розвинуто в книзі відомого англійського теоретика еволюції Р. Докінза «Егоїстичний ген» [7]. Згідно з Р. Докінзом, варто розрізняти стійкі елементарні складові культурної діяльності людини (слова, жести, мелодії, навички тощо). Він називає їх *memes*, – «меми». Мемофонд будь-якої цивілізації аналогічний до генофонду біологічної популяції. Випадково змінюючись при передачі від покоління до покоління й утворюючи різні сполучення, меми беруть участь у культурній еволюції (Р. Броуді, А. Лінч, С. Блекмор, Ю. С. Хохлачов).

Б. А. Медніков зазначає, що протягом усього існування людського роду відбувалася культурна еволюція – зміна технологій і звичаїв, перехід від покоління до покоління знань, причому далеко не завжди вона була прямолінійно прогресивною (дослідженням складних багаторівневих нелінійних систем, які по-різному змінюються в просторі та в часі, займалися В. І. Вернадський (біосфера), Ю. М. Лотман (семіотичні процеси), Ф. фон Хаєк (конкурентне економічне середовище) – В.О.). Часом культура зазнавала істотного регресу, мемофонд людських популяцій збіднювався (ефект „пляшкової горловинки” – В.О.). Загальновідомим є занепад культури на початку середньовіччя: знадобилася епоха Відродження, щоб знову піднятися до античного рівня, а там і перевершити його. Але від мавполюдей до нас існував безперервний ланцюг учителів та учнів, що змінювалися почергово. Вони «реплікували» один одного, так само як подвійна спіраль ДНК реплікувалася й будувала їх самих із моменту виникнення життя [6].

Американські вчені Е. Ліберман, М. Жан-Баптіст, Д. Джексон, Т. Танг та М. А. Новак, застосувавши до аналізу індоєвропейських мов методики, розроблені для дослідження еволюції видів, підтвердили, що слова в мові змінюються тим швидше, чим рідше вони використовуються. Наприклад, швидкість «перетворення»

англійських неправильних дієслів на правильні залежить від частоти використання конкретного дієслова та ін. [11]. Дані американських учених були доповнені дослідженням російських учених А. Маркова та А. Бердичевского, які довели, що дієслово не може змінити відмінювання миттєво, це поступовий процес [5].

М. Пагель, К. Аткинсон та Е. Мід [13] намагалися з'ясувати загальні закономірності еволюції мов, їхню швидкість, а також давнину розбіжності (отже, і ступінь спорідненості різних мов), унаслідок чого дійшли висновку, що частота вживання різних понять у чотирьох мовах (англійська, іспанська, російська та грецька) дуже подібна, інакше кажучи, поняття, часто вживані в одній із мов, швидше за все й в інших мовах вживаються часто, і навпаки. При побудові еволюційного дерева 87 індоєвропейських мов у роботі були використані складні математичні методики побудови еволюційних дерев, розроблені біологами-еволюціоністами. Учені побудували графіки залежності швидкості словозміни від частоти слововживання в зазначених мовах. Виявилось, що для кожної частини мови окремо й для всіх понять у цілому між цими двома показниками спостерігається добре виражена зворотна залежність. Чим частіше вживається слово, тим повільніше воно змінюється. У цьому полягає аналогія з ключовими факторами біологічної еволюції, а саме – швидкості мутацій та ефективності стабілізуючого («очисного») відбору. Автори припускають, що «мутації» в найбільш важливих словах частіше відсікаються «відбором», тому що такі «мутації» призводять до найбільшого ризику – взаємного нерозуміння. Можливо, саме тому з усіх частин мови найповільніше змінюються якраз ті, «мутації» яких майже завжди призводять до повної втрати чи спотворення сенсу фрази (числівники, займенники й «спеціальні прийменники»).

У своїй роботі американські учені подали таблицю аналогії між лінгвістичною та біологічною еволюцією:

Таблиця аналогії між лінгвістичною та біологічною еволюцією
(за матеріалами статті «Frequency of word-use predicts rates of lexical evolution throughout Indo-European history» [13])

Біологічна еволюція	Еволюція мов
Дискретні одиниці спадковості (генетичний код, морфологія, поведінка)	Дискретні одиниці спадковості (лексикон (словниковий склад), синтаксис, фонологія)
Гомологія	Групи споріднених слів
Мутації (наприклад, заміни)	Інновації (наприклад, зміни звуків у

Випуск 1

нуклеотидів)	слові)
Дрейф	Дрейф мов
Природний відбір	Соціальний відбір
Кладогенез (еволюція шляхом розбіжностей ліній) - аллопатричне видоутворення (географічний розподіл) і симпатричне видоутворення (екологічний / репродуктивний поділ)	Розбіжність мов за географічним та соціальним розподілом
Анагенез (еволюційні зміни без поділу ліній)	Зміни без розбіжностей
Горизонтальний обмін генами (наприклад, при гібридизації)	Запозичення
Гібриди	Креольські мови (наприклад, суринамська, вона же сранантонга, вона ж такі-такі)
Викопні	Стародавні тексти
Вимирання видів	Вимирання мов

Аналізуючи зазначене дослідження, А. В. Марков та А. М. Бердичевський наголошують, що метод, який використовують учені, фактично є різновидом глоттохронології (лексикостатики), створеної американським лінгвістом М. Сводешом¹, і на практиці стикаються з низкою серйозних технічних та методологічних проблем. Наприклад, не завжди є очевидним, чи є два слова споріднених мов нащадками одного слова, тобто чи можна вважати, що поняття позначається однаково, чи ні. Спотворюють картину, зокрема, слова, запозичені однією мовою з іншої, зовсім необов'язково спорідненої (виходить, що поняття позначається одним і тим самим словом, але причина насправді лежить не в спорідненості мов, а в їх тісному контакті). Не завжди зрозуміло, як чинити, якщо поняття може позначатися кількома синонімами. Тим не менш глоттохронологія активно застосовується в сучасній лінгвістиці [5].

Новозеландський психолог й антрополог К. Аткинсон [8] показав, що у фонетиці людських мов простежується та сама закономірність, що й у розподілі генетичного та морфологічного розмаїття: чим далі від Африки, тим нижче (в середньому)

---

¹ Загальновідомо, що ідеї М. Сводеша розвинув та доповнив російський лінгвіст С. А. Старостін, який заснував на базі інституту Санта-Фе проект «Вавілонська вежа», присвячений фундаментальним дослідженням спорідненості мов. С. А. Старостін і його послідовники проаналізували безліч світових мов і в багатьох випадках дійшли цікавих висновків, деякі з яких викликають у частини лінгвістів серйозні сумніви. Зараз у Росії під керівництвом Г. С. Старостіна діє онлайн-проект «Глобальна лексикостатична база даних» (The Global Lexicostatistical Database).

різноманітність фонем у мовах народів світу. К. Аткинсон припускає, що генеалогія людських мов у загальних рисах схожа з генеалогією людських генів. У своїй роботі К. Аткинсон застосував складні статистичні методи, засновані на Байєсівському аналізі (Bayesian information criterion). А. В. Марков зазначає, що до інтерпретації отриманих К. Аткинсоном результатів слід підходити з обережністю, бо існуючі дані занадто туманні, щоб оцінити ймовірність участі тих чи інших другорядних, додаткових джерел у становленні позаафриканських мов [4].

У пізнішій роботі Р. Букерт, К. Аткинсон та ін. [9] зробили спробу довести істинність «анатолійської» гіпотези щодо походження індоєвропейської мовної сім'ї на відмінність від «каспійської» гіпотези шляхом застосування нового підходу – вони представили мови індоєвропейської сім'ї як живі організми, що розвилися від одного предка в процесі біологічної еволюції; у якості «генів» виступили так звані «когнати» – однокореневі слова, що мають спільне походження й схоже звучання в декількох самостійних мовах. У роботі запропоновано метод локалізації праатьківщини – на основі статистичного обліку лексичних відмінностей між мовами й відомих локалізацій споріднених мов в історичний час. Ці відмінності прирівнюються до мутацій вірусів, за допомогою яких молекулярні біологи визначають найбільш імовірне джерело розповсюдження вірусу, накладаючи динаміку мутацій на карту.

Аналізуючи дослідження Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. російський учений О. С. Касьян зазначає, що автори статті, порівнюючи «анатолійську» та «каспійську» гіпотези, не розглянули ще одну ймовірну батьківщину індоєвропейських мов – Карпато-Балканський регіон. За його словами, зазначена область виглядає більш привабливішою, навіть ніж степи Каспію, тому що індоєвропейські слова містять багато когнатів із землеробства й скотарства, що не відповідає кочовому способу життя. Посилаючись на американського лінгвіста В. Меєра, учений зазначає, що в праці Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. дуже багато змінних, значення яких визначає воля випадку; на відміну від анатолійської, «каспійська» гіпотеза заснована на археологічних даних, вік і походження яких можна реально з'ясувати. Тому «біологічний» підхід значна кількість сучасних лінгвістів вважають неприпустимим. Але подібні дослідження, на думку О. С. Касьяна, цікаві досвідом застосування в історичній лінгвістиці методів із біології, зокрема, моделлю, узятою з

вірусології [2]. Із подібною критикою роботи групи Р. Букерта, К. Аткинсона та ін. виступив також Г. Дзібель [10] та ін.

Як зазначають сучасні дослідники, у цілому ідеї вчених, які порівнюють генетичну еволюцію з лінгвістичною, не мають принципової новизни. Порівняння лінгвістичної еволюції з біологічною зустрічалося раніше в багатьох працях, і, безсумнівно, має право на існування, однак проводити пряму аналогію між словами й живими істотами, мовами та біологічними видами слід із відомою обережністю. Механізми виникнення, розвитку та зникнення біологічних і лінгвістичних об'єктів все ж досить різні. Проте є підстави вважати (і розглянуті роботи це підтверджують), що деякі загальні механізми обох типів еволюції можуть описуватися одними й тими самими методами. Безсумнівно новим є застосування до глотохронології конкретних статистичних методів, апробованих на біологічному матеріалі [5]. С. А. Бурлак у статті «Еволюція мови: чому до неї непридатний біологічний підхід?» [1], зазначає, що лінгвісти не просто «не люблять еволюції» – вони просто розуміють, що еволюція мови принципово відрізняється від біологічної еволюції як за своїми умовами, так і за своїми рушійними силами. Важливим є твердження вченої, що зіставлення цих типів еволюції, виявлення факторів, що визначають різні шляхи змін та їх причин, могло б стати темою окремого дослідження.

Література

1. Бурлак С. А. Эволюция языка: почему к ней неприменим биологический подход? / С. А. Бурлак // Эволюция: Дискуссионные аспекты глобальных эволюционных процессов. – 3-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2011. – С. 316–337.
2. Касьян А С. Те, кто говорил на языке наших предков / А. С. Касьян // Наука в фокусе. – М. : Изд-во «ВОКРУГ СВЕТА». – ноябрь 2012. – № 11 (013). – С. 64–68.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. – 2-ге вид., вип. і доп. / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – С. 15–16.
4. Марков А. В. Языки, как и гены, родом из Африки. [Електронний ресурс] / А. В. Марков. – Режим доступу до матеріалів : <http://elementy.ru/news/431556>
5. Марков А. В., Бердичевский А. Н. Лингвистическая эволюция сходна с биологической. [Електронний ресурс] / А. В. Марков, А. Н. Бердичевский. – Режим доступу до матеріалів: <http://elementy.ru/news/430614>
6. Медников Б. М. (публикация Медниковой М. Б.) / Аналогия (параллели между биологической и культурной эволюцией) / Б.М. Медников. – Человек, 2004, NN 1-4.
7. Докинз Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз. – М. : «Мир», 1993. – 317 с.

8. Atkinson Quentin D. Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa / Quentin D. Atkinson // *Science*. – 2011. – V. 332. – P. 346–349.

9. Bouckaert Remco. Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family / Philippe Lemey, Michael Dunn, Simon J. Greenhill, Alexander V. Alekseyenko, Alexei J. Drummond, Russell D. Gray, Marc A. Suchard, Quentin D. Atkinson // *Science*. – 2012. – Vol. 337. – no. 6097. P. 957–960.

10. Dzielbel German. An Abuse of Interdisciplinarity: Modeling the Indo-European Homeland Again. Режим доступу: <http://anthropogenesis.kinshipstudies.org/2012/08/an-abuse-of-interdisciplinarity-modeling-the-indo-european-homeland-again/>

11. Lieberman Erez. Quantifying the evolutionary dynamics of language / Erez Lieberman, Jean-Baptiste Michel, Joe Jackson, Tina Tang, Martin A. Nowak // *Nature*. – 2007. – V. 449. – P. 723–716.

12. Smith Andrew D. M. Exploring the nature of a systematicity bias: an experimental study / Andrew D. M. Smith, Barbora Skarabela, Mónica Tamariz // *The Evolution of Language (EVOLANG 8) : Proceedings of the 8th International Conference on the Evolution of Language*. P. 289–296.

13. Pagel Mark. Frequency of word-use predicts rates of lexical evolution throughout Indo-European history / Mark Pagel, Quentin D. Atkinson, Andrew Meade // *Nature*. – 2007. – V. 449. – P. 717–720.

Огуй О.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов (для гуманітарних факультетів) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК 811.11-112(477(477)і-907

ПРОВІДНІ АНГЛІСТИ ТА АМЕРИКАНІСТИ УКРАЇНИ СЬОГОДЕННЯ:

Ключові критерії для посібника з історії лінгвістичних учень

Грунтуючись на сучасному розумінні наукових парадигм та шкіл, автор розглянув становлення англістики в Україні і запропонував ключові критерії для презентації українських англістів у посібнику-довіднику. Вихідними є ПІБ, звання та посада, назва ВНЗ, а також належність до лінгвістичних організацій. Основними показниками виступають: 1. Освіта та кар'єра : назва ВНЗ, фах та час навчання засвідчують належність до певної школи; 2. Назва кандидатської (КД) та докторської (ДД) дисертацій, місце написання, ПІБ керівника / консультанта; дати і місце захисту; 3. Стажування (С: зарубіжні), рік; 4. Науково-організаційна діяльність (НО): а) кількість захищених аспірантів / докторантів; б) кількість опонувань; в) участь у роботі рад; 5. Науково-видавнича діяльність (НВ): праця редактора чи члена редколегії; кількість рецензій на книги; 6. Сфера наукових занять (СНЗ); 7. Публікації (ПК); 8. Ключова проблематика та шляхи розв'язання. Основні ідеї. (КПІ). Інформацію про кожного провідного лінгвіста завершує список основних публікацій. На цій основі визначено чотири основні типи українських лінгвістів: організатори, методисти, «ідеатори» та «критики».

Ключові слова: англістика / американістика, посібник-довідник, ключові критерії, типи лінгвістів.

Огуй А.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры иностранных языков (для гуманитарных факультетов) Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

ВЕДУЩИЕ АНГЛИСТЫ И АМЕРИКАНИСТЫ УКРАИНЫ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ

Ключевые критерии для пособия по истории лингвистических учений

Основываясь на современном понимании научных парадигм и школ, автор рассмотрел становление англистики в Украине и предложил ключевые критерии для презентации украинских англистов и американистов в пособии-справочнике. Исходными являются ФИО, звание и должность, название вуза, а также принадлежность к лингвистическим организациям. Основными показателями выступают: 1. Образование и карьера: название ВУЗа, специальность и время обучения, что свидетельствуют о принадлежности к определенной школе; 2. Название кандидатской (КД) и докторской (ДД) диссертаций, место написания, ФИО руководителя / консультанта, даты и место защиты; 3. Стажировки (зарубежные), год; 4. Научно-организационная деятельность (НО): а) количество защищенных аспирантов / докторантов; б) количество оппонирований; в) участие в работе советов; 5. Научно-издательская деятельность (НИ): труд редактора или члена редколлегии, количество рецензий на книги; 6. Сфера научных занятий (СНЗ); 7. Публикации (количество); 8. Ключевая проблематика и пути решения. Основные идеи ученого. Информацию о каждом ведущем лингвисте завершает список основных публикаций. На этой основе характеризуются четыре основных типа украинских лингвистов: организаторы, методисты, «идеаторы» и «критики».

Ключевые слова: англистика / американистика, пособие-справочник, ключевые критерии, типы лингвистов.

Oguy O.

– Doctor habil. of Philology, professor, head of department of foreign languages (for Humanities) Chernivtsi National University named after Yuriy Fed'kovich

MODERN LEADING UKRAINIAN SPECIALISTS IN ENGLISH AND AMERICAN STUDIES : Key criteria for textbook on the history of linguistic studies

Being based on current understanding of scientific paradigms and schools, the author reviewed the formation of English & American studies in Ukraine and suggested key criteria for the presentation of Ukrainian specialists. The initial one is the name, rank and title, university, and membership in linguistic organizations. Key indicators are: 1. Education and Career: graduated university, the profession and the period of studies; 2. Scientific degree of candidate (CD) and doctoral (DD) theses, place of writing, scientific adviser / consultant, date and place of defense; 3. Scientific trips (abroad), year; 4. Scientific and organizational activities: a) the number of defended postgraduates, b) the number of reviewed postgraduates; c) participation in the scientific councils; 5. Scientific publishing: work as an editor or editorial board member, the number of books' reviews; 6. Area of scientific studies; 7. Number of Publications; 8. Key problems and basic ideas. To crown it all the information on each leading linguist includes the List of major publications. On this basis, four main types of Ukrainian linguists (organizers, methodologists, «ideators» and «critics») have been

characterized.

Key words: *British / American studies, referential manual, key criteria, types of linguists.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Напрямок розвитку філології як науки визначається певними науковими парадигмами (Т. Кун) як інтелектуальними досягненнями, що, чітко, визначаючи актуальну на певний час область дослідження, протягом певного використовуються науковою спільнотою як основа для подальшої практичної (у т. ч. і дисертаційної) діяльності [4, с. 3]. На жаль, як засвідчує **аналіз наявних досліджень**, до нині в українській філології ще не створено узагальнюючих праць як по науковим парадигмам, так і по іменах, якими ті представлені. Більше того, як засвідчує досвід роботи з магістрами та аспірантами, ті не завжди знають робіт провідних спеціалістів України, докторів наук та / чи професорів, особливо тих, хто мають вихідну кваліфікацію «Викладач англійської мови та літератури». Для подолання цього недоліку завершено посібник «Історія лінгвістичних учень: провідні англісти України», що, продовжуючи попереднє видання «Провідні германісти України» (Чернівці, 2011 [1]), було здійснено переважно на основі репрезентації даних (до 1.01.2012) про вчених на основі заповнення тими анкет (за відповідним зразком). Якщо мета посібника очевидна – на фоні біобібліографічних даних, що характеризують відомих англістів, показати ключові джерела та іновативні ідеї, тобто окреслити молодим науковцям наукові обрії сучасної англістики, то **мета** статті визначити ключові критерії та алгоритм цієї новаторської праці.

Виклад основного матеріалу. В основу визначення вихідної категорії «провідні англісти України» було покладено як базову освіту (англійська мова та література), так і захист кандидатської та докторської робіт із англійської мови. Саме вихідна освіта дозволила включити до числа англістів і спеціалістів із загального та порівняльного мовознавства (10.02.15: О. Ю. Карпенко; 10.02.17: Н. І. Панасенко) та ін. На жаль, поза аналізом залишилася діяльність ряду не тільки провідних кандидатів наук, професорів чи доцентів-англістів, а й докторів наук, педагогів-методистів (Л. М. Черноватий), перекладознавців (Р. П. Зорівчак; А. Г. Гудманян) та ін., що, хоча й мають базову освіту, проте керують дисертаціями не з англістики. Такий підхід дозволив внести до вихідного списку близько 70 докторів наук, 14 з яких уже немає з нами. Зазначимо, що хоча для ряду провідних англістів через посталі кордони залишилися невідомі деякі біографічні факти (місце навчання, дати захисту прізвища керівників, дати смерті тощо), проте, щоб не забути були їх імена, вважаємо за необхідне подати хоч мінімальні наявні дані, сподіваючись за допомоги колег у майбутньому доповнити їх.

Як відомо, плановий науковий пошук як збирання релевантних

змінних (за принципом ХТО? ЩО? ЯК? ДЕ? КОЛИ? СКІЛЬКИ? ЧОМУ? і т. п.), організація їх у взаємопоєднану теоретичну систему, вивчення закономірностей і напрямків їх розгортання, що проводиться за певним методом як сукупністю методик тощо знаходить своє завершення у вигляді дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук (у т. ч. і філологічних), написаних за певним трафаретом у руслі відповідної школи. Школа формується в роботах якісно вищого рівня, як правило, у працях на здобуття ступеня доктора наук, що реалізуються за наявності релевантного об'єкта, достатнього та нового матеріалу дослідження, об'єктивного методу вивчення для досягнення кардинально нового розгляду проблеми, формування нових напрямків дослідження для встановлення наукової ІСТИНИ. Для лінгвістики об'єкти дослідження визначаються як особистими пристрастями лінгвіста, так і ступенем дослідження певних феноменів у фонетиці, морфології та синтаксисі, лексиці та семантиці, словотворі, словосполученнях, реченнях та текстах, що відповідають рівням мови [4].

У такий спосіб навколо видатних спеціалістів формуються самобутні наукові школи як, наприклад, стилістична школа проф. І. Р. Гальперіна чи лінгвокогнітивна школа О. С. Кубрякової. Ці школи мають певну географічну прив'язку до міста, в якому працював самобутній дослідник, проте нині – з глобалізацією наукового процесу, з інтернетизацією наукового знання – роль географічного фактора істотно зменшується, проте не зникає. Більше того, публікація наукових праць представниками різних шкіл у межах одного і того ж міста сприяють певній контамінації наукових підходів, формуванню поєднаних поглядів (як, наприклад, квантитативні дослідження у галузях функціональної лінгвістики чи лінгвокогнітивістики у Чернівцях). Тому територіальний фактор відіграє визначальну роль для опису провідних англістів.

Як відомо, свого часу захисти докторських дисертацій з іноземної філології (у т. ч. і з англійської мови) були величезною подією в науковому житті України. Першими в 60-тих рр. ХХ ст., коли на увесь університет працювало декілька десятків доцентів, в Україні захистилося лише два самобутні доктори – Б. М. Задорожний (1964), ще нещодавно викладач англійської мови, і Ю. О. Жлуктенко (1969), у 1970-х рр. їх стало вп'ятеро більше – В. І. Перебийніс, А. К. Корсаков (1970), Г. Я. Ятель і Г. Г. Почепцов (1971), В. А. Кухаренко (1972), В. В. Акуленко (1973), Е. Ф. Скороходько (1974), Р. Г. Зятковська (1975), О. М. Старікова та Л. А. Пономаренко (1978). Ці доктори сформували спочатку дві вихідні наукові школи України: Одеську (навколо А. К. Корсакова та В. А. Кухаренко) та Київську (Ю. О. Жлуктенко, В. І. Перебийніс, Г. Г. Почепцов, Е. Ф. Скороходько та ін.), які поєднали начебто різнонаправлених лінгвістів, що, однак, взаємозбагачувалися у співпраці з колегами. На цій основі постали

наступні плеяди докторів, що захистилися – за декадами – в 1980-х рр. (на чолі з О. М. Мороховським), 1990-х (С. А. Жаботинська; М. М. Полюжин, А. Д. Белова та ін.) і 2000-х рр. (Л. І. Белехова та ін.). Нині уже й новозахищені 2010-х рр. переймають наукову естафету, випрацьовуючи нові, у т. ч. синергійні парадигми (С. М. Єнікеєва та ін.). У процесі формування вишівського кадрового потенціалу від Київської когнітивної школи, вихованці якої є в Ніжині, Херсоні та ін., відбрунькувалася, маючи попередній власний потенціал, надзвичайно потужна Харківська (6 докторів: А. Г. Дородних; І. С. Шевченко; А. П. Мартинюк; О. І. Морозова; В. О. Самохіна; Л. В. Солощук). У такий спосіб дослідники-англісти належать нині до ряду таких шкіл як: дві київські (24 доктори наук), одеська (7: В. А. Кухаренко; І. М. Колегаєва; А. К. Корсаков; Т. М. Корольова; І. Б. Морозова; В. Я. Мізецька; О. А. Жаборюк), харківська (6, див. вище), Черкаська (С. А. Жаботинська, О. І. Селіванова), донецька (О. Л. Бессонова), запорізька (Ю. А. Зацний), ніжинська (С. І. Потапенко), ужгородська (М. М. Полюжин), херсонська (Л. І. Белехова) та ін.

Більшість провідних спеціалістів у галузі англістики об'єднує не лише здібність до англійської мови та гарні спеціалізовані знання, а й значні результати в інших дисциплінах. Особлива математична обдарованість характерна для п. проф. В. І. Перебейніс, видатної укладачки частотних словників, та для Е. Ф. Скороходька, математика за освітою, що заклав основи автоматизованого опрацювання тексту. Значною мовною обдарованістю характеризувалися професори Ю. О. Жлуктенко (германські мови), А. К. Корсаков (грецька мова), О. Т. Молчанова (тюркологія і полоністика), автори різномовних підручників і розробок. Побувавши в німецькому концтаборі, електротехнік А. К. Корсаков став у час і після II. Світової війни розвідником, успішно видаючи себе за німця та британця, а після війни вивчив ще грецьку, монгольську та китайську мови. Проф. Ю. О. Жлуктенко освоїв екзотичні германські мови (готську, фризську, фарерську), для яких написав українською як переклади найвідоміших творів, так і відповідні підручники. Ряд нинішніх колег (Н. І. Панасенко, О. О. Жаборюк та ін.) володіють декількома сучасними іноземними мовами, мають відповідні дипломи, а інші (І. Р. Буніятова, Р. В. Васько) – ще й мертвими. Незаперечні й інші успіхи колег. Проводячи активну міжнародну діяльність як член Українського товариства культурних зв'язків із зарубіжними країнами та член Комітету захисту миру, проф. О. Є. Семенець перебував із 1992 р. на дипломатичній службі, де отримав ранг Надзвичайного і Повноважного Посла і т. д.

За напрямками дослідження провідні англісти загалом репрезентують теоретичну, історичну та експериментальну фонетику (6 д. філол. н); граматику: морфологію (10) та синтаксис (8);

лексикологію (14), словотвір (3); термінологію (1); фразеологію (3); дискурсологію та лінгвістику тексту (18), а також проблеми методології (2). За цими даними, 19 (31 %) провідних англівців працювали та працюють над проблемами слова, 6 фахівців (8 %) – над проблемами фонетики, а 18 (30 %) – граматики, причому морфологічні дослідження були властиві для 1970-1980-х рр., а синтаксичні – для 1990-х рр. Основна нинішня спеціалізація англівців – це лінгвістика тексту (19 фахівців=31 %). Дослідження відбуваються у різних часових аспектах та за використання різних методологічних підходів-парадигм, де порівняльно-історична та молодогораматична парадигма (3) поступилася структурній та функціональній (разом 38 фахівців), на місце яких нині виходить дискурсивно-когнітивний підхід (понад 20).

Спеціалізація учителів торує дорогу учням, тобто визначає напрямок їх підготовки. Це засвідчують оголошення про захист у журналі «Науковий світ», які, визначаючи напрямки розвитку лінгвістики, В. В. Левицький опрацював для 39 місяців (1999–2002). За його аналізом, серед 798 робіт кількість кандидатських дисертацій із літературознавства становить 45 %, а мовознавчих – 55 % (за рахунок дисертацій із української мови). Серед мовознавчих досліджень близько 40 % займають роботи з української, 10 % з німецької та понад 20 % – з англійської мови. Для кандидатських робіт із англійської мови властиві дослідження з фонетики (7 %), морфології (9 %), лексикології та термінології (18%) та лінгвістики тексту (46 %), причому роботи з лінгвістики тексту та фонетики, за розрахунками В. В. Левицького [3, с. 9], більше, ніж удвічі перевищують теоретично очікувані величини. Ці дані, за нашим наближеним переглядом оголошень за 2004–2011 рр., зберегли описану вище тенденцію. Для фонетичних досліджень це, очевидно, пояснюється наявною лабораторією експериментальної фонетики при Київському національному лінгвістичному університеті, а для текстових праць – розгортанням антропоцентрично спрямованої дискурсивно-когнітивної парадигми, особливо популярної для молодшої генерації дослідників.

У біографіях провідних англівців, які вряди-годи з'являються в друці чи в інтернеті (вишівські сайти чи ВІКІПЕДІЯ), повідомляються лише вихідні дані: коли хто народився, коли закінчив той чи інший факультет, коли написав кандидатську та докторську дисертацію, прочитав які курси лекцій; опублікував певну кількість праць тощо. Щоб «надійно не засушити все живе в інформації про людину, яку ми знаємо» [5, с. 292–293], то, користуючись схемою, виробленою в попередньому посібнику [1, с. 3–8], ми намагаємося показати науковий доробок дослідників, доповнюючи опис, наскільки дозволяє наявна інформація, ще й основними фактами їх життя. Загалом, враховуючи напрацювання наші та попередників, можемо

запропонувати певні (на нашу думку, **ключові**) **критерії для презентації англістів:**

Вихідними є **ПІБ**, звання та посада, назва **ВНЗ**, а також належність до різних організацій. Основними показниками виступають:

1. Освіта та кар'єра : назва ВНЗ, фах та час навчання засвідчують належність до певної школи, тобто через віднесеність до лінгвістичної традиції (тобто учених, що навчали провідних англістів, чи людські контакти) творчість дослідника постає виразніше. Додаткові біографічні факти, додані за змогою, дозволяють чіткіше «огранити» особливості наукового становлення. Сюди відносяться також нагороди (як своєрідна оцінка наукових досягнень провідних спеціалістів здебільшого управлінськими структурами).

2. Назва кандидатської (КД) та докторської (ДД) дисертацій, місце написання, ПІБ керівника/консультанта; дати і місце захисту уточнюють школу, показують на основний напрямок наукової спеціалізації. Якщо школа енциклопедиста проф. Ю. О. Жлуктенка відзначалася надзвичайною широтою (коли її випускники стали видатними перекладознавцями як Р. П. Зорівчак, граматистами, лексикологами), то школа проф. Е. Ф. Скороходька мала кількісне спрямування та текстове застосування (на противагу лексикографічному у В. І. Перебийніс). Російські школи стиліста проф. І. Р. Гальперіна, поза сумнівом, відбилася на працях В. Я. Мізецької, а лінгвокогнітивістки О. С. Кубрякової – на працях С. О. Жаботинської, М. М. Полюжина тощо.

3. Стажування (С: зарубіжні), організація, рік: указують на додаткову можливість саморозвитку. Читання лекцій в англійськомовних та інших зарубіжних країнах (О. А. Воробйова, С. А. Жаботинська, А. Г. Дородних, О. Т. Молчанова, Н. І. Панасенко та ін.), фулбрайтівські стипендії (Ю. А. Зацний, А. Е. Левицький, О. І. Морозова) і різнотипні стажування (Р. В. Васько та ін.), виступи за кордоном на конференціях (І. Р. Буніятова, С. І. Потапенко та ін.), поза сумнівом, збагачують міжнародним досвідом і у викладацькій, і в науковій діяльності, завдяки чому зростає число публікацій за кордоном та їх наближеність до світової тематики.

Оскільки, за Д. С. Ліхачовом, «справжній вчений організовує науку навколо себе», де його «обов'язок – мати послідовників», то надважливим пунктом є **4. Науково-організаційна діяльність (НО)**, яка показує як залучення професора до підготовки вишівських кадрів, так і формування власної школи через організацію конференцій тощо. Пункт 4 містить такі підпункти:

а) Кількість захищених аспірантів/докторантів, які забирають час на написання власних праць, поза сумнівом, інформує про інтенсивність наукового життя ученого. Така (спів-)праця керівника з аспірантами, що здебільшого реалізують наукові ідеї, дозволяє

розгортати власну школу. Особливо відомою була свого часу школа проф. Ю. О. Жлуктенко, який підготував 46 кандидатів наук, декілька із яких (Р. П. Зорівчак, С. О. Швачко та ін.) стали докторами. Нині великі школи склалися у п. проф. В. А. Кухаренко, яка скерувала 55 кандидатських і 2 докторські роботи, А. Д. Белової, керівниці 34 кандидатськими і 4 докторськими роботами, а також у І. Г. Кошової та В. В. Дубовского (обое нині в Росії), що керували по сотні дисертацій (у т. ч. 5 докторськими).

б) Кількість опонувань. Відгук на дисертацію, що засвідчує фаховий рівень та підвищує поінформованість фахівця, забирає в межах 60–100 год. праці на читання, критичне осмислення 200–500 сторінкової праці та написання самого 8–10-сторінкового тексту. Орієнтиром виступають І. М. Колєгаєва, В. І. Перебийніс і М. М. Полюжин, який мають нині по 100 опонувань

в) участь у роботі рад: Дискусії на засіданнях підтримують ученого у руслі новітніх тенденцій, збагачують новими ідеями.

5. Науково-видавнича діяльність (НВ): кількість

А) редактор, заступник ред. (назва збірки).

Б) член редколегії: кількість

В) рецензії на монографії, посібники, автореферати.

Кожен вид такої діяльності розширює науковий кругозір дослідника.

6. Сфера наукових занять (СНЗ) визначає напрям роботи провідного спеціаліста через галузі його наукових зацікавлень, які, часто сягаючи інших дисциплін, дають синергійний ефект, дозволяючи знаходити нові аргументи чи доказові методи.

7. Публікації (ПК). Ці кількісні показники визначаються як сума публікацій (статті, посібники та підручники, монографії, у т. ч. і за кордоном). Хоча визначальним для публікацій видається як оригінальність висловлених думок для формування нових напрямків дослідження, так і рівень цитування (у т. ч. і за кордоном), проте кількість якісних публікацій указує на ступінь та глибину опрацювання проблеми. Як правило, якісна 16-сторінкова стаття зазвичай займає близько 100 годин праці, що йде на збір та опрацювання фактичного матеріалу, проведення дослідів тощо.

8. Ключова проблематика та шляхи розв'язання. Основні ідеї. (КПІ). Ця графа є ключовою в оцінюванні наукового доробку, основних концепцій дослідника для вивчення студентами / магістрантами. Саме ця шкала дозволяє оцінювати оригінальність висловлених думок, переконливість аргументів і об'єктивну доказовість методів, що утворюють нові напрямки чи школи.

9. Список основних ключових публікацій. Враховуючи обмеженість обсягу посібника, його компактність та орієнтацією на практичні потреби студента, до списку було залучено, як правило, кожну десятку працю з його доробку, що, на думку фахівців, є

визначальними для його творчості. Важливим критерієм для цього виступали й індекс цитування, і можливість її практичного застосування для аспірантів.

Заповнення цих параметрів, гадаємо, чітко вкаже на належність дослідників до певної наукової парадигми, на тип спрямування наукових пошуків. Проте поза розглядом залишається стиль роботи учених, які можуть бути не тільки «*класичними*» чи «*реактивними*» дослідниками, що встигають усе за оптимальну кількість часу, а й «*перфекціоністами*», які відточують кожну деталь. В їх основі, поза сумнівом, лежать як особистісні характеристики, що постали наслідком виховання та навчання, так і особливості функціонування головного мозку.

На основі отриманих даних, залежно від «погоні за осяянням істини, напрацюванням доказової методики її визначення, організаційним оформленням її у вигляді роботи (статті, дисертації / книги) чи спростування помилкових істин» (Ельмар Лехнер, Австрія), науковців-англістів видається за можливе розподілити на чотири основні типи: **організатори**, **методисти**, «**ідеатори**» та «**критики**».

Організатори (здебільшого декани, завідувачі кафедрами; голови чи заступники голів спеціалізованих рад), де часто реалізують себе науковці з ПК, керують університетським, факультетським чи кафедральним життям, організують видавничу діяльність (збірники, монографії), захисні процедури, відкриваючи спеціалізовані ради, чи направляючи роботу наукової школи через семінари чи конференції тощо. На долю організаторів випадає, крім наукової праці, численні акредитації, ліцензування тощо, що відбирають масу часу на творчість. На організаторах-англістах, які ще встигають займатися наукою, тримається праця спеціалізованих рад: КНУ (проф. А. Д. Бєлова), КНЛУ (проф. О. П. Воробйова, нині проф. Р. В. Васько), Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова (проф. В. А. Кухаренко, нині проф. І. М. Колєгаєва) та Чорноморського університету (проф. Т. М. Корольова), рад університетів Харкова (проф. І. С. Шевченко, А. П. Мартинюк), Херсону (Л. І. Бєлєхова) та ін. Саме вони для підвищення наукового рівня фахівців організують різні конференції, де відбуваються гострі дискусії, заснують періодичні видання та центри, у т. ч. центр семіотичних і когнітивних студій (О. П. Воробйова : КНЛУ, 28.01.2012) та ін.

Серед організаторів виділяється важливий підтип «**Учитель**», що включає науковців як із ПК, так і ЛК. Головною властивістю учителя, наставника, за Аристотелем, є не лише вміння діяти, а й достатня абстрагованість теоретичних (theoretikai) знань, щоби бачити причини і спрямовувати зусилля учнів на розв'язання проблеми. Не менш важливою є його щедрість дарувати думки; розуміння та психологічно правильна оцінка людей. Це стосується й голів наукових шкіл в

Україні, які і випускають велику кількість аспірантів та докторантів – О. П. Воробйова (7 докторів), А. Д. Белова (4 доктори та 34 кандидати), і організують блискучі майстер-класи, завдяки яким кількість прибічників їх парадигми істотно зростає (С. А. Жаботинська).

Серед **методистів**-лінгвістів, що розробляють методи лінгвістичних досліджень, як і серед фізиків, існують два основні типи дослідників. Перший – це дедуктивний тип радше німецької школи (із домінуванням ЛП), коли дослідник виходить із відомих теоретичних положень, які намагається перевірити лінгвістичним матеріалом. Другий же тип ученого англійської школи, для якого властиве домінування ПП, виходить не з теорії, а з самого явища – вивчає його й індуктивно розглядає, чи може це явище пояснюватися існуючими теоріями. В цьому випадку він застосовує експеримент, який має бути так організованим, щоб було ясно, в чому полягає суть феномена. Для цього, за П. Л. Капіцею [2, с. 276], точність і складність вимірів (у т. ч. і лінгвістичних) мають бути такими, щоб можна було розібратися з причинно-наслідковими зв'язками та зрозуміти явище.

«**Ідеатори**», здебільшого особистості з домінуванням ПП, виношують ідеї, часто через суміжні галузі, активно реалізують їх у чисельних друках. Для них властиве широка начитаність (у різних галузях) та уміння вирішувати крупні наукові проблеми чи за рахунок яasnих логічних побудов при постановці завдання, чи за їх інтуїтивного охоплення. Оскільки винятково критичний розум сконує уявлення, то **критики** (та експериментатори), як особистості з розвинутими ЛК, спростовують ці осяяння новими проривами в методології чи методиках, що дозволяють об'єктивувати дослідження в межах певних шкіл (функціоналісти, структуралісти, когнітивісти, прагматики та дискурсологи тощо, [див. 4]). Загалом експериментатор прагне до максимальної простоти (бо «простота – це найбільша мудрість»: *La simplicité c'est la plus grande sagesse*) та оптимальної методики. Френсіс Бекон, канцлер Британії, писав у творі «Нова Атлантида» (1621): «Кульгавий каліка, що йде вірним шляхом, може легко обігнати рисака, якщо той мчить невірним шляхом. Навіть більше того, чим швидше мчить рисак, раз збившись з дороги, тим далі залишить його за собою каліка»...

Загалом усяка заявлена схема (у т. ч. і ця) – це лише наближення, бо «мысль изреченная – это ложь» (Ф. Тютчев). У житті ці типи накладаються, пересікаються, бо умови наукового життя (і не лише в Україні) вимагають поєднання цих характеристик. Образно, ідея без достатньої критики (тобто її критичної оцінки на достатньому матеріалі) – це пустушка, жорстка критика – це повторення давньовідомих істин, а організація без ідеї – лише мертвонароджене дитя. Поява гарної ідеї в деяких випадках вимагає залучення до її виконання аспіранта/-ів, який (які) у рамках своєї школи

оформлює/ють ідеї наукового керівника в окремих статтях, а згодом, поєднуючи їх, і в дисертації, для захисту якої потрібна рада. У такий спосіб будь-який керівник проходить етапи певного симбіозу, поєднуючи при керуванні роботою риси ідеатора, методиста (для завдання алгоритму дослідження), критика для аналітичного перегляду готового тексту дисертації (інколи й до 15 разів), організатора для представлення на захист, проте, за рідким винятком, кожен із дослідників має якусь домінуючу схильність.

Висновки. У перспективі варто підготувати довідники «Провідні перекладознавці», «Провідні романісти та елліністи», а також «Провідні лінгвісти», до яких належать д. філол. н., професори з базовими спеціальностями «українська» та «російська мова» (Ф. С. Бацевич; В. А. Глущенко, С. Денисова, О. І. Селіванова та ін.).

Література

1. Історія лінгвістичних учень : Провідні германісти України : навчальний посібник-довідник / укл. Огуй О. Д. – Чернівці, ЧНУ, 2011.–124 с.
2. Капица П. Л. Експеримент. Теорія. Практика : Статті, виступлення / Капица П. Л. – изд. 3 доп. – М. : Наука, 1981. – 496 с.
3. Левицький В. Куди йдемо? / Віктор Левицький // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 188–189 : Германська філологія. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 3-13.
4. Огуй О. Д. Історія лінгвістичних учень: Конспект лекцій / Огуй О. Д. – Вид. 3. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – 56 с.
5. Шумовський Т. А. У моря арабистики. По страницам памяти и неизданных документов / Т. А. Шумовский. – М. :Наука, 1975. – 344 с.

ДІАХРОНІЧНА ФОНОЛОГІЯ

Поленова Г.

– доктор філологічних наук, професор кафедри німецького мови Таганрогського державного педагогічного інституту ім. А. П. Чехова

УДК 800.2

ПРАГМАТИКА ПЕРВИЧНИХ СЛІВ В ЯЗЫКЕ (к постановке проблемы)

Цель статьи – представить на примере архаичных данных енисейских языков и мифологического мышления кетов, единственных носителей енисейского кетского языка, вероятные форму и прагматическое значение первичных слов языка.

Основываясь на анализе данных, прежде всего, кетского языка, автор считает возможным, что первобытные люди пользовались первоначально однофонемными гласными звуками для определения степени близости денотата, добавляя в препозиции или в постпозиции согласные звуки, которые выражали класс объекта речи.

Эти первоначальные корневые указательные слова-дейксисы уточняли местонахождение предмета по отношению к говорящему (гласный элемент), а о классе предмета сигнализировал согласный звук, т. е. эти слова имели структуру CV или VC в метатезе.

Ключевые слова: прагматика, кетский язык, типология, действительные слова.

Полснова Г.

– доктор філологічних наук, професор кафедри німецької мови Таганрогського державного педагогічного інституту ім. А. П. Чехова

ПРАГМАТИКА ПЕРВИННИХ СЛІВ У МОВІ (до постановки проблеми)

Мета статті – представити на прикладі архаїчних даних єнісейських мов і міфологічного мислення кетів, єдиних носіїв єнісейської кетської мови, імовірні форму та прагматичне значення первинних слів мови.

Грунтуючись на аналізі даних, переважно, кетської мови, автор вважає можливим, що первісні люди користувалися спочатку однофонемними голосними звуками для визначення ступеня близькості денотату, додаючи в препозиції або в постпозиції приголосні звуки, які виражали клас об'єкта мовлення.

Ці первинні кореневі вказівні слова-дейксиси уточнювали місцезнаходження предмету щодо мовця (голосний елемент), а про клас предмету сигналізував приголосний звук, тобто ці слова мали структуру CV чи VC у метатезі.

Ключові слова: прагматика, кетська мова, типологія, дійсничні слова.

Polenova G.

– *Doctor of Philology, Professor of the Chair of German Language of Taganrog State Teachers' Training University named after A. P. Chekhov*

THE GRAMMAR OF THE PRIMARY WORDS IN THE LANGUAGE (to the problem issue)

The purpose of the article is to submit on the base of archaic data from the Yenisei languages and on the mythological thinking of Kets, the only carriers of the Yenisei Ket, the likely form and pragmatic meaning of the primary language words.

The main research method is the diachronic reconstruction based on the content language typology. The descriptive method is actively used also, as well as the structural and the semantic analysis, the comparative-historical method.

Based on the data analysis, Ket first of all, the author considers it to be possible that primitive people used initially one-phonem vowel sounds to determine the degree of closeness of referents by adding in preposition or postposition consonant sounds that expressed the class of the speech object.

The presence of several indicators for the same class proves that a variety of the semantic groups, characterized by another set of differentiating signs, coincided historically in the modern gender - masculine, feminine and inanimate.

Key words: *pragmatics, Ket, typology, deictic words.*

В каждом языке существуют архаические явления, позволяющие реконструировать его доисторические черты
[1, с. 169].

Постановка проблеми. Прагмалингвистика вышла из прагматики, и для цели этой статьи последняя больше подходит, поскольку речь пойдёт о применении и формировании речи древних людей. Свои выводы мы будем строить на материале одного из самых архаичных языков – кетского, сохранившего, на наш взгляд, черты нескольких этапов в развитии языка в целом, а также на примерах развития детской речи.

Прагматика (от греч. *pragma* – дело, действие) изучает функционирование языковых знаков в речи **говорящих**. Мы выделяем последнее слово, т.к. прагмалингвистика может заниматься исследованием всевозможных речей, вплоть до анализа целых романов, представляющих речевой портрет того или иного автора. Мы же имеем здесь в виду речь как конкретное говорение.

Анализ последних исследований. Из комплекса вопросов, связанных с говорящим субъектом, адресатом, их взаимодействием в коммуникации, ситуацией общения, приведённых Н. Д. Арутюновой в Лингвистическом словаре, мы останавливаемся

только на референции говорящего, т. е. на отнесении языковых выражений к предметам действительности [2, с. 389–390].

В своём учебном пособии «Теория языкознания» В. А. Гречко посвящает специальный параграф первобытному языку [3, с. 360–366]. Свои предположения относительно характера этого языка он строит на том, что должно было присутствовать в первоначальных актах речи психологически и лингвистически. При этом В. А. Гречко характеризует эти акты как неинстинктивные, общие, но намеренные и индивидуальные, «одновременно рассчитанные на понимание другими участниками речевого общения» [там же, с. 360]. Присоединяясь к мнению, что единицей общения было слово-предложение, соответствующее современным простейшим предложениям типа: «*Пожар!*», В. А. Гречко полагает, что субъектом «выступал сам обозначаемый предмет, предсказуемый актуальным его названием-**указанием** (выделено нами – Г. П.) в виде данного слова-предложения» [там же, с. 361].

Сошлёмся ещё на А. А. Потебню относительно характеристики речи: «Речь нераздельна с пониманием, и говорящий, чувствуя, что слово принадлежит ему, в то же время предполагает, что слово и представление не составляют исключительной, личной его принадлежности, потому что понятное говорящему принадлежит следовательно и этому последнему» [4, с. 142].

Цель статьи – представить на примере архаичных данных енисейских языков и мифологического мышления кетов, единственных носителей енисейского кетского языка, вероятные форму и прагматическое значение первичных слов языка.

Материалом служат енисейские языки, прежде всего, кетский язык. Енисейские языки – группа языков, вплоть до XIX в. распространенная в Сибири вдоль Енисея. Из живых языков этой группы остался только кетский язык, на котором говорят пожилые кеты, проживающие в нескольких поселках Туруханского района Красноярского края. Енисейские языки хранят в своём строе следы разных эпох развития языка в целом. Мифологическая модель мира енисейцев восходит к верхнему палеолиту (более 30 тысяч лет до нашей эры).

Языковая система – это одна из когнитивных систем. Язык вырастает из не-языка, и предпосылкой его возникновения должны служить когнитивные структуры, относительно независимые от языка и предшествующие ему. Природа и онтологический статус явления могут быть выявлены лишь с учетом его генезиса.

В каждом языке сохранились реликтовые явления, трудно объяснимые или совсем непонятные в рамках структуры современного состояния того или иного языка. Такие явления

причисляются нормативной грамматикой к исключениям. И именно эти исключения при нашем подходе проливают свет на «доисторическое» прошлое языка, особенно, если учесть, что енисейцы-кеты представляют собой последний островок некогда могучего этноса динлинов-ровесников хунну.

Методы реконструкции предполагают выявление элементов более древней системы внутри данного языка (кетского, немецкого) – внутренняя реконструкция; сравнение с другими языками – внешняя реконструкция. Благодаря работам В. М. Иллича-Свитыча и его последователей стало возможным практически неограниченное углубление реконструкции и создание универсальной диахронической семантической типологии языков, об актуальности которой так хорошо сказал Вяч. Всев. Иванов в своей книге «Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему», вышедшей в издательстве «Языки славянской культуры» в 2004 году.

Кетский язык, как и енисейские языки в целом, относится к языкам номинативной типологии, а значит его «доисторические черты» следует искать в типологии предшествующих этапов развития языка, т. е. в нейтральной, классной, активной и эргативной типологии, по Г. А. Климову [5, с. 291].

Для первой из них характерна недифференцированность имени и глагола, ср.: выводы М. М. Гухман: «До оформления глагола не было, собственно говоря, и имени в нашем понимании слова, т. е. отдельной части речи с характеризующими её грамматическими категориями, но одна и та же единица речи выступала то с функцией будущего имени, то с функцией будущего глагола» [6, с. 103]. В своё время мы привели подробную подборку языков, на материале которых подтверждается эта «недифференцированность» [7, с. 9–13].

Мы реконструируем первобытное состояние енисейского праязыка / енисейской праречи, исходя из современного речевого материала носителей кетского языка, зафиксированного фонетически кетологами, включая автора данной статьи.

В кетском языке (единственном живом енисейском языке) одни и те же основы, снабженные соответствующими грамматическими показателями, выступают то в роли имени существительного, то в роли глагола. Личные формы кетского глагола могут принимать падежные аффиксы существительного. В то же время в позиции сказуемого лично-предикативными показателями оформляются инфинитивы, прилагательные, наречия места, имена существительные в местном падеже и местоимения в этом же падеже. Например: *at qus'kejdi* 'я в чуме' (*qus'* 'чум'; *-kej* – показатель

местного падежа; *-di* – предикативный показатель); *kidagejdi* 'я в этом (чуме) – [*kida* – указательное местоимение; *-gej* – показатель местного падежа; *-di* – предикативный показатель]; *at dijak* 'я иду' (глагол: *di* – личный показатель первого лица); *at axtadi* 'я хороший' (*axta* 'хороший'; *-di* – предикативный показатель 1-го лица) и т. п. Своеобразие кетского инфинитива проявляется в том, что он может иметь форму единственного и множественного числа и склоняться. Например: *at adengdinal' dontel i adbojoldi* 'я из-за пота замерз и заболел' (*aden* 'потеть', *-dinal'* – формант исходного падежа).

Все, что здесь сказано о кетском языке, в полной мере относится и к югскому, и к коттскому. Так, в коттском языке М. А. Кастрен приводит примеры предикативного оформления имен существительных: *apištaŋ* 'я старец', *apiču* 'ты старец', *apištu* 'он старец', ср.: *dataŋ* 'я лежу' [8, с. 130, 142].

Глагол, таким образом, можно вычленить в енисейских языках только по расположению формантов в словоформе и по наличию выразителей чисто глагольных категорий. Хотя есть примеры использования даже личных форм глагола в атрибутивной функции, ср.: *du:btan keʔt* 'человек, который это потащит' – *keʔt du:btan* 'человек это потащит'. Сравним наш пример, записанный от Т. М. Коротких: *itel'am ket itel'am* 'знающий человек знает'; *bən' oγot ket bən' oγot* 'неидущий человек не идет'.

Генетическое единство грамматических показателей имени и глагола достаточно демонстрирует их сравнение в кетском языке (см. таблицы № 1, 2). Субъектно-объектные показатели глагола в кетском языке впервые разделил на классы (группы) **B** и **D** Карл Боуда – по формантам 1-го лица единственного числа [9, с. 98].

Таблица № 1

Показатели родительного падежа личных местоимений, притяжательных префиксов имен и глагольных показателей группы В в единственном числе

Лицо	Родит. падеж личных местоим.	Притяжат. префиксы	Показатели глагола группы В			
			1 ряд	2 ряд	3 ряд	4 ряд
1-е	*a-ba	b-	ba-	ba-	bo-	bo-
2-е	*u-ku	k-	ku-	ku-	ku-	ku-
3-е м.	bu-d-a	da-	-a-	bu-	bu-	-o-
ж.	bu-d-i	d (t)-	-i-	bu-	bu-	-u-
вещ.	-	d (t)-	-i/ø-	ø	ø	-u-

Таблиця № 2

Предикативные показатели имени и глагольные личные показатели группы D в единственном числе

Лицо	Предикативные показатели	Показатели группы D (префиксы)
1-е	-di	di-/d-/t-
2-е	-ku (-gu)	ku-/k-
3-е м.	-du	du-/t-
3-е ж.	-da	Də-/da-
3-е вещ.	-em/ -am югск. -e/a	də-/da-

Приведенные таблицы наглядно демонстрируют почти полную идентичность именных и глагольных морфем. В первом и втором лице единственного числа совпадают показатели родительного падежа личных местоимений, притяжательных префиксов имен и глагольных показателей группы **B** (см. таблицу № 1). Ср.: *a:ba ki:m* 'моя жена'; *bor* 'мой отец'; *ba-γissal* 'я переночую'; *kor* 'твой отец'; *uk se:l'* 'твой олень'; *ku-t-uŋ* 'тебя-видит'; *ku-γissal* 'ты-переночуешь'. Примеры по таблице № 2 см. выше (1-е лицо).

Суффикс **-em/-am** (югск. **-e**) является предикативным показателем прежде всего имен прилагательных, согласуемых с субъектом вещного класса. Но в кетском языке имеется целый ряд слов, функционально являющихся глаголами, с тем же суффиксом. Ср.: кет. *at itpedam* 'я знаю', *u itkum* 'ты знаешь', *bu itelam* 'он знает', *bu daitlam* 'она знает'. Или: *s'es' todam* 'речка мелка', *di tajam* 'жить можно', *aks' banŋ u:s'am* 'что у меня есть', югск. *kan' u:s' i:s'* 'там есть рыба', кет. *unam* 'скользко', *tik toram* 'снег мелкий', *at kainam* 'я беру'; *at bənas kainam* 'я ничего не взяла'; *bu s'el to:lam* 'она, он плохо видел(а)'; *but qumnam* 'он женился (женат)'; *ad tet'nam* 'я вышла замуж'. Приведем пример прилагательного с личными предикативными показателями и непереходный глагол с идентичными субъектными показателями:

<i>at axtadi</i> 'я добр'	<i>at ditoot</i> 'я сплю'
<i>u axtaku</i> 'ты добр'	<i>u kutoot</i> 'ты спишь'
<i>bu axtadu</i> 'он добр'	<i>bu dutoot</i> 'он спит'
<i>bu axtada</i> 'она добрая'	<i>bu datoit</i> 'она спит'

Ср.: *tes' nada beda* 'пимы надо делать' – Бакланиха, 1989.

Разница, как видим, только в позиции показателей в словоформе.

Кетский инфинитив может употребляться в функции определения, и лично-объектное отношение действия часто

выражается посредством посессивных аффиксов, ср.:

<i>am əl'ab</i> 'меня выгнать'	<i>ab op</i> 'мой отец'
<i>uk əl'uk</i> 'тебя выгнать'	<i>uk op</i> 'твой отец'
<i>bu əl'eda</i> 'его выгнать'	<i>buda op</i> 'его отец'
<i>bu əl'ed</i> 'ее выгнать'	<i>bud op</i> 'ее отец'

Как и подлинное прилагательное, инфинитив имеет предикативную и атрибутивную формы. По С. Д. Кацнельсону, «в речемыслительном плане фундаментальное значение для грамматической классификации слов имеет противоположение предметных и призначных значений» [10, с. 133]. Енисейские языки как раз подтверждают этот вывод.

В предикативной функции к форме инфинитива приращивается в конце аффикс *-s'i*, мн. ч. *-s'in*. Например: *kide aŋa ho:s'* (*ho:s'i*) 'эта веревка крученая' (*ho:* 'плести'). Ср.: прилагательные: *tuoms'i* 'черный', *aets'i* 'грубый', *s'ul'ems'i* 'красный'; *l'ams'i* 'плоский' (*l'am* 'доска'), югск. *s'is'i* 'ночной' (*s'i* 'ночь'); *inams'i* 'давнишний' (*inam* 'давно'), *kis'aŋs'i* 'здешний' (*kis'aŋ* 'здесь').

О былом синкретизме енисейских имени и глагола свидетельствует и то обстоятельство, что привычная для флективных языков дифференциация парадигмы склонения имени и спряжения глагола отсутствует в кетском и югском языках. Все падежные аффиксы имени можно присоединить к любым личным и неличным формам глагола. Например: *ki?t kajboγos' s'eninɗit* 'я плату возьму за то, что буду шаманить'; *bu dokŋabet reubinoγotɗinaɗ* 'он падает от своей усталости' и *amdɗit* 'для матери', *amdinaɗ* 'от матери' Формант *es'aŋ*, имеющий целевое значение, может присоединяться как к имени, так и к глаголу, например: *tad'es'aŋ* 'чтобы побить' и *at lapkaɗiŋa nan'es'aŋ boγon* 'я пошел в магазин за хлебом'. Основы *tad'* 'бить' и *nan'* 'хлеб' следует считать соответственно инфинитивом глагола и именем существительным, но так можно думать только на семантическом уровне, морфологически же инфинитив не оформлен и ничем не отличается от имени.

В общенисейском языке, таким образом, от одного и того же корня могли быть образованы имя и глагол, что можно считать пережитком эпохи, предшествовавшей дифференциации глагола и имени. Как, например, кет.: *kot* 'плакать, плачь!'; *dəs'* 'ругаться, ругань, драка'; *il'* 'петь', 'песня', 'певчий' (*i'l* 'душа, дыхание'); *duγ, du², do:* 'кричать, крик'.

Основным типом связи между словами было примыкание, а главным грамматическим средством – порядок слов. ср.: *tud oγon kajket uska dimbes* 'этот ушедший охотник назад вернулся' и *tud kajket oγon* 'этот охотник ушёл'. Одна и та же словоформа *oγon*

выполняет разные функции, в зависимости от порядка слов.

Анна Яковлевна Кусамина на нашу просьбу привести парадигму глагола 'нравиться' дала формы: 'хороший' + личные предикативные показатели: *ad budaja aktadi* 'я ему нравлюсь', *bu abaja aktada* 'она мне нравится'.

Таким образом, в енисейских языках синкретизм имени и глагола, выявленный в большинстве древних языков, обнаруживается совершенно четко. В них и ныне основным типом связи между словами является примыкание, а главным грамматическим средством – порядок слов. Енисейский материал подтверждает, что категория предиката возникла до расчленения единого ранее слова на имя и глагол.

В кетском языке имеется ряд глаголов, формы которых имеют двухсложную структуру. Например, глагол «говорить». Этот глагол сопровождает прямую или косвенную речь и может соответствовать глаголам 'сказать, говорить, полагать, думать, считать, приказывать, просить, спрашивать, ругать, побуждать и т. п.', см. примеры Г. К. Вернера [11, с. 169].

mana 'я (женщина) говорю'

nima 'я (мужчина) говорю'

kuma 'ты говоришь'

mana 'она говорит'

numa 'он говорит'

bada 'он говорит' (как нам кажется – более поздняя форма)

guma! 'говори!'

Форма императива совпадает с формой 2-го лица.

Супплетивные глаголы, совсем не имеющие категории лица: *has'a* 'я режу' / *hal'a* 'я резал'; *s'i* 'я ем' / *sil'a* 'я ел', *diba* 'я ем' / *bil'a* 'я ел', в то же время: югск. *š'i:jdi* 'я ем', *š'i:jku* 'ты ешь', *š'i:jda* 'он ест', *š'ijdu* 'она ест'.

Приведём другие супплетивные глаголы: *dibo?* 'я заплетаю' / *binu*: 'я, ты, он плел' – *ana!* 'заплети!'; *ul'ba* 'вымокнет' – *ulimna* 'вымокло'; *kabi* 'скоблю' – *komni* 'скоблил'; *nami* 'отгребаю' – *nomli* 'отгреб'; *kaja* 'резнет' – *kona* 'резнул'; *ses'ta* 'сизжу'; *has'ti* 'буду кроить', *bo?q uksi*: 'огонь гаснет' – *il'i* 'погас'; *itpadam* 'я знаю'; *us'am* 'есть, имеется'; *de:s'i* 'я кричу' – *at ke:s'i* 'не реви!' (так же 2-е лицо).

Глагол «становиться» состоит из двух бывших дейктических частиц, ср.:

dija 'я стану'

din'a 'я стал'

kuja 'ты станешь'

kun'a 'ты стал'

duja 'он станет'

dun'a 'он стал'

dəja 'она станет'

Ср.: *at diba, u kuba, bu duba, bu dəba* 'я плету, ты плетешь, он плетет, она плетет (веревку)'.
Ср.: **имена**: *oγas'a* 'прежний', *tajam* 'холодно', *bo²ls'i* 'толстый', *kas'ada* 'беременная' – *byl'da kas'am* 'была беременная', *abaŋa axtam* 'мне нравится' и **глаголы**: *ad us'am* 'я есть, существую', *dul's'a* 'я мокну' – *dul'na* 'я вымок, подмок' – императив *ul'na!* 'промокни!'; *dus'am* 'отдохну, отдыхаю' – *duul'am* 'я отдыхал', *uul'gam!* 'отдыхай!'

Мы сгруппировали форманты, служащие как для слово- так и формообразования имени и глагола. Двухфонемные элементы: *bi-bu-ba/bo, ib-ub-ab/*ob, di-du-da/*do, id-ud-ad/*od, ti-tu-ta/*to; ji-ju-ja/jo, ij-uj-aj/oj; *iŋ-*uŋ -aŋ/oŋ, *im-*um-am/om; i-ku-ka/*ko, il'-ul'-al'/ol', ni-*nu-na/no, in-*un-an/on, l'i-*l'u-l'a/*l'o, s'i-*s'u-s'a/*s'o, mi-*mu-ma/*mo, ŋi-ŋu-ŋa/ŋo, is'-us'-as'/*os', gi-gu-ga/*go*. Ср.: форманты, приведённые Т. А. Кабановой: ат, ак, аб, ай, ас, ка, да, та; ес, си, ет, енг, ек, де; ок, от, то, ко, об; иб, ит, ис', с'и, ии, ин, ик; ут, ус, ул, ун, ук, унг, уб, ут; дак, бак, бок, бек, сиб, кот, тет, бет, кет. Они отражают, как она пишет, «процесс мыслителя как состоящий из сегментов, концептуализирующих время, пространственную ориентацию и волевое распределение энергии в грамматических формах однократности процесса, многократности, фазовости, воздействия извне, пассивности, активности, состояния субъекта / объекта, рефлексивизации» [12, с. 79].

Однофонемные, представленные в таблицах и примерах показатели: *i-u-a/o* (вокалические); *b, g, k, d, t, m, p, ŋ, s', j, n, l', r', q/γ~x* (консонантные). В коттском и югском языках кетский звук [s] представлен звуком [š].

Строй енисейских языков должен восходить к архаичной структуре классифицирующего языка, в котором вместо личных глагольных показателей функционировали классные – аффиксы [ср.: 13, с. 20–21], которые служили, согласно нашим выводам, целям как слово- так и формообразования. Кетский язык довольно прозрачно демонстрирует связь грамматических элементов со словообразовательными. Так, личные, притяжательные, вопросительные и указательные местоимения представляют собой сочетания приведенных нами компонентов. Ср.: *ad* 'я', *ab* 'мой', *u* 'ты', *uk* 'твой', *bu* 'он, она', *buda* 'его', *budi* 'ее', *ət* 'мы', *ətna* 'наш', *ək* 'вы', *əkŋa* 'ваш', *buŋ* 'они', *buŋna* 'их', *ana?* 'кто?' (о человеке вообще), *bis's'e?* 'кто?' (о мужчине), *bes'e?* 'кто?' (о женщине); кет. *as'?* 'что?', югск. *assa?* 'что?'; кет. *anda?* (мужской класс) 'чей?', *andi?* (женский класс) 'чей?', *as'is'?* 'какой?', *bil'a?* 'как?'; *ki* 'этот', *tu*

'тот' (недалеко), **qa** 'тот' (далеко). Это примеры словообразования, ср.: выше примеры формообразования.

Мы предполагаем наличие в праенисейском множества частиц с классно-локальным значением, а именно всех приведенных выше частиц, если учесть, что человеческая речь на ранней стадии ее развития стремилась выразить любое отношение в терминах места и пространства [14, с. 262 и сл.]. Локальными уточнителями были гласные: *i/e-u-a/o*. Ср.: современные кетские указательные местоимения (см. выше) и коттские: *in'u* 'этот', *in'a* 'эта', *ujo* 'тот', *un'a* 'та'. А согласные элементы отражали классность. Неудивительно, что классов было много, т. к. древние енисейцы поляризовали явления и объекты окружающей действительности. Примерно так:

на сверхестественном уровне – божества и духи, добрые и злые, мужского пола и женского, действующие и бездействующие;

в человеческой среде – свой / чужой, опасный / неопасный, почитаемый / нейтральный / отверженный, большой / малый, мужской / женский, единичный / неединичный, присутствующий / отсутствующий, действующий / бездействующий, участвующий / неучаствующий и пр.;

в животном мире – большой / малый, важный / неважный, опасный / безо-пасный, мужской / женский, единичный / неединичный, действующий / бездействующий, присутствующий / отсутствующий, полезный / нейтральный / вредный и т. д.;

в растительном мире – большой / малый, мужской / женский, полезный / нейтральный / вредный и т. п.

Неживая природа воспринимается и сейчас как инертная масса, не имеющая поляризации.

И, наконец, поляризация пространственно-временной ориентации выглядит так: близкий / далёкий, высоко / низко, здешний / нездешний, видимый / невидимый, настоящий / прошлый, дневной / ночной, летний / нелетний и т. д. Ср.: *qajdaŋa* 'к лосю' (муж. кл.) – *qajdiŋa* 'к лосю' (жен. кл.); *qok is'* 'одна рыба' (живая) – *qus is'* 'одна рыба' (неживая); *qok oks'* 'одно дерево' (живое) – *qus oks'* 'одно дровина'; *aqnaŋa* 'к деревьям' – *aqdiŋa* 'к дровинам'.

Современные данные енисейских языков позволяют судить о том, что основной оппозицией в классной принадлежности того или иного слова-понятия является не мужской / женский, а социально значимый, активный / социально малозначимый, пассивный. «Различия пола проникли, по-видимому, в именную классификацию в результате позднейшей 'рационализации', частичного переосмысления более древнего деления предметов на активные и пассивные» [10, с. 26].

Реликтовыми показателями этой оппозиции можно считать **b/m : t/d**. Ср.: *ba:t* 'старик' – *bam* 'старуха', *boŋot* 'покойник' – *boŋom* 'покойница', *bəs'li'it* 'вдовец' – *bəssam* 'вдова'.

В составе личных показателей группы **B** имеются только два классных показателя:

- для класса мужчин (скорее для класса социально значимого) – **a, o**;
- для класса женщин и вещей – **i, u** (класс социально малозначимого).

В коттском языке отмечены классифицирующие строевые элементы **al-**, **il-**, восходящие, как предполагает Г. К. Вернер [11, с. 18], к древней именной классификации.

В кетском языке имеются **глагольные дуплеты**, относящиеся к разным субъектам в зависимости от того, одушевлённые они или нет, например: кет. *ke²t dune* 'человек стоит' / *qim dən'e* 'женщина стоит', но: *l'a²m ujbaRot* 'стол стоит'.

Глагол, управляющий соответствующим именем существительным, определяет не только его класс и пол, он определяет даже и то, происходит ли тот или иной процесс с целостным организмом или с его частью, например: *i:s' dutə:l'* 'рыба (целая) мерзнет (он)'; *i:s' bimtəl'* 'кусочек рыбы мерзнет (это)'.

Интересны примеры с глаголом «случаться, происходить»: *ugis' an' bimnä?* – *toyas' kovynGo* 'С твоей (ногой) что случилось? – Топором рубнул'. Если вопросительное предложение относится к классам живых существ, то в этом случае выступают личные формы глагола: *di:jä/di:nä* (вместо *bimnä* – словоформы класса вещей): *tiv an' dun'dä?* – *tilatyŋvät* 'С собакой что случилось? – Болеет судорогой'.

Но классные аффиксы получал не только глагол, но и имя, которые были синкретичны при нейтральном строе, а при классном строе грамматический класс отдельного слова определялся синтаксическим контекстом. Появилась лексическая дифференциация первичных основ, часть которых приобрела наречно-указательно-именной характер. Эти первоначальные корневые указательные слова-дейксисы уточняли местонахождение предмета по отношению к говорящему (гласный элемент), а о классе предмета сигнализировал согласный звук, т. е. эти слова имели структуру **CV** или **VC** в метатезе. Основными гласными, несущими дейктическое значение, являлись: **a/o** 'тот' (указание на отдалённый предмет), **i/e** 'этот' (указание на ближайший предмет) и **u** – дейксис широкого плана 'этот / тот', 'не-я' [15]. В связи с теорией эволюции языка на примере развития детской речи интересно

привести наше наблюдение за годовалым ребёнком в автобусе на руках матери. Он тыкал пальчиком в рядом стоящего постороннего и говорил: «*и, и, и*».

Сравним современные енисейские указательные местоимения:

кет. *ki* 'этот' (близкий, видимый) – указание на сферу говорящего (Ich-Deixis). Ср.: коттское личное местоимение 1-го лица *ai* 'я';

кет. *tu* 'тот, этот' (подальше, известный или упомянутый – общее указание (Der – Deixis). Ср.: кетское личное местоимение 2-го лица *u* 'ты';

кет. *qa* 'тот' (подальше) – указание на удаленность от говорящего или указание на сферу 'тот' (Jener – Deixis).

Гласные *a/o*, *i/e*, *u* выступали в праязыке, как мы полагаем, в виде самостоятельных полисемичных основ. Одним из их значений было значение лица говорящего и лица собеседника: **a* 'я', *u* 'ты', ср.: котт. *au* 'ты'.

Звук 'а' выражал не только дальность нахождения предмета, но и все значительное, важное, большое (ср.: кет. *ka* 'большой'); активное. В то же время звук 'i' обозначал наряду с близостью к говорящему также малое, слабое, пассивное.

Исходя из особенностей формообразования енисейских языков, А. П. Дульзон восстановил древнейшую форму личного местоимения 1-го лица единственного числа в виде **ba-di* для женского пола и **ba-da* для мужского пола; 2-го лица в виде **ku-di*, **ku-da* и 3-го лица в виде **ta-di*, **ta-da*; множественное число: 1-е лицо – **ba-na* (мужской класс), **ba-ni* (женский класс); 2-е лицо – **ku-na*, **ku-ni*; 3-е лицо – **ta-na*, **ta-ni*.

В протоенисейском, отмечает автор, личные местоимения не были единообразными. Для 3-го лица «был использован показатель 's' (сущий), сочетаемый в енисейских языках с морфемой 'i', которая выражает идею бытия или состояния, т. е. 'si', в метатезе 'is'. Ср.: лат. *is*, гот. *is*, нем. *er*, он'» [13, с. 114–118], ср.: кет. *es* 'бог'.

Приведем еще примеры функционирования первичных дейктических частиц в кетском языке:

-bi – аффикс предикативности притяжательных местоимений, например: *bu:t di?* 'ее шапка' – *di? bu:tbi* 'шапка ее'; *abbi* 'мой', *ugbi* 'твой', *budabi* 'его', *ltnabi* 'наш', *lkḡbi* 'ваш', *buḡnabi* 'их';

ba – глагольный показатель 1-го лица (группа **B**);

ki 'этот' – указательное местоимение;

ku – глагольный показатель 2-го лица (группы **B** и **D**);

qa 'тот' – указательное местоимение;

tu 'этот, тот' – указательное местоимение;

ta – локальный уточнитель в глаголе, ср.: *sak-ta-ptet* ‘затаптывай’;

di – падежный показатель родительного падежа женского класса, глагольный показатель 1-го лица и 3-го лица мужского класса (группа *D*): *amdi* ‘матери’-родительный падеж; **di-b-tet** ‘я-это-толку’, **di-b-l'al** ‘он-болтает’;

du – предикативный аффикс 3-го лица мужского класса: *hitejdu* ‘он способный’, *tumdu* ‘он черный’;

da – предикативный и глагольный аффикс 3-го лица женского класса : *tingil'da* ‘она высокая’, *da-l'okŋ* ‘она-трясется’, показатель родительного падежа мужского класса: *obda* ‘отца’;

na – суффикс множественного числа указательных местоимений: *kina* ‘эти’, *tuna* ‘эти, те’, *kana* ‘те’;

si – суффикс предикативности, безразличный к лицу и роду: югск. *a:tkupsi* ‘остроконечный’ (*a:t kup* ‘острый конец’);

ab – притяжательное местоимение ‘мой’;

-es'/-as', -il', -s'a – деривационные аффиксы кетских наречий;

s'a – частица будущего времени

uk ‘твой’, **ad** ‘я’; **ti** ‘черпать’; **ki** ‘скоблить’; **ul'** ‘вода’; **ko?** ‘лед’; **am** ‘мать’; **as'** ‘перо’; **?at** ‘кость’, **e:s'** ‘бог, небо’; **qa** ‘внутри’; **i:l'** ‘песня’; **da** ‘жить’; **xa** ‘прямо’ и т. д.

Наличие в енисейских языках почти всех выше приведенных дейктических частиц с лексическим или грамматическим значением, кроме тех, которые мы поместили звездочкой дает возможность предположить, что они все имелись в енисейском праязыке и употреблялись по типу эскимосских указательных местоимений, точно определяя местонахождение денотата по отношению к говорящему.

Совершенно прав, на наш взгляд, Д. М. Сегал, заметивший: «В глаголе же зачастую невозможно выделить корневую морфему вследствие ее ‘размывания’... С этим связана и чудовищная ‘омонимия’ глагольных основ, когда одна и та же гласная является носителем самых разных лексических значений, а также является морфологическим формантом... Возможно, в кетском глаголе лексическое и реляционное значение передается собственно сегментом и тем местом в ‘обойме’ глагольного слова, куда данный сегмент помещается» [16, с. 31–32], ср. также семантическое толкование комбинаторики кетских морфем в простом глаголе у Т. А. Кабановой [12, с. 78–80].

Классные показатели явились в праенисейском мощным словообразующим средством. Первичные основы, состоявшие из одной гласной (**a/o, i/e, u**), стали иметь двухфонемный состав, как это было указано выше (типа: **a + d > ad**). А двухфонемные основы

приобрели третью фонему (типа: **ba + m > bam**). Но наряду с новыми типами основ продолжали существовать и старые (например: кет. *i* 'солнце', **am** 'мать', **ba:** 'кулик'). Они получили определенное лексическое значение: имен предметных, имен действия, личных местоимений 1-го и 2-го лица, многочисленных указательных местоимений - наречий, как в эскимосском языке (см. выше). Последние, в зависимости от их места в предложении, выполняли локативную и предикативную функцию, давая информацию о месте нахождения и состоянии субъекта

Общеенисейский язык при классном строе распадается на диалекты, давшие в дальнейшем различные енисейские языки: аринский, ассанский, пумпокольский, коттский, югский, кетский. И хотя в них сохраняются единые принципы развития (в грамматическом плане), в лексике же каждый диалект отбирает свои значения первичных основ и классных показателей. «Первоначальное широкое семантическое значение показателей открыло дорогу для произвольного их использования различными диалектами» [14, с. 299]. Наличие в языке множества дейктических слов доказывается полным различием в составе указательных местоимений в засвидетельствованных енисейских языках. Так, кетским указательным местоимениям **ki**, **tu**, **qa** соответствуют коттские указательные местоимения **in'u**, **in'a** 'этот, эта' и **ujo**, **un'a** 'тот, та'.

Большую роль при классном строе должны были играть дейктические частицы, выполнявшие функцию личного местоимения 1-го лица. Говорящий, сообщая о предметах и действиях относительно себя, уточнял место нахождения денотата (близко, далеко, вверху, внизу, здесь, там и т. п.); принадлежность его (денотата) говорящему, собеседнику или 3-му лицу. Соответственно этим двум значениям вырабатываются две формы личного местоимения 'я': ***a-di** и ***a-ba** (уже в отдельных кетском и югском языках).

Возможно, этих форм было больше по количеству дейксисов: ***a-di**, ***a-du**, ***a-da** (здесь – посредине – там) и ***a-ba**, ***a-bi**, ***a-bu** (что может быть связано с отчуждаемой и неотчуждаемой принадлежностью).

Наличие нескольких показателей для одного и того же класса свидетельствует о том, что в нынешних классах – мужском, женском и вещном – совпали исторически самые различные семантические группы, характеризовавшиеся другим набором дифференцирующих признаков. Совпадение показателей женского и вещного классов в группе **B** позволяет предполагать, что исторически вещный класс вообще не отражался показателями группы **B**. И соответствующие

действия могли соотноситься только с одушевленными или социально значимыми актантами.

Показатели группы **D** отражают те же классы, что и показатели группы **B**, но в отличие от них, показатели группы **D** четко выражают вещный класс, фактически отсутствующий в рядах показателей группы **B**.

Таким образом, для енисейских языков восстанавливается при классном строе такое состояние, когда все звуки имели классную семантику. Классные аффиксы получал не только глагол, но и имя, которые были синкретичны при нейтральном строе, а при классном строе грамматический класс отдельного слова определялся синтаксическим контекстом. Эти слова имели структуру **CV** или **VC** в метатезе.

Первичные енисейские глагольные словоформы выражали оппозицию «женский / неженский» – показатели **a/i, u** (см. глагол «говорить») – при классном и раннеактивном строе и оппозицию «мужской / немужской» – показатели **a, o/i, u** – при активном строе.

Выводы. Представленный енисейский материал, учитывая архаичность строя этих языков, позволяет, на наш взгляд, судить о прагматике первобытного языка.

Большую роль играли дейктические частицы. Они уточняли место нахождения денотата (близко, далеко, вверху, внизу, здесь, там и т. п.). Непосредственными дейксисами служили при этом гласные **i, u, a**, в то время как согласные, сочетаясь с дейксисами, выражали класс денотата. Значимо было место согласного: перед гласным или после него. Не было гендерных различий.

Литература

1. Иванов Вяч. Всеv. Ю. Курилович / Иванов Вяч. Всеv. // Вопросы языкознания. – 1978. – № 5. – С. 169–172.
2. Арутюнова Н. Д. Прагматика / Арутюнова Н. Д. // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – С. 389–390.
3. Гречко В. А. Теория языкознания : учеб. пособие / В. А. Гречко. – М. : Высш. шк., 2003. – 375 с.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков, 1913. – 225 с.
5. Климов Г. А. Типология языков активного строя / Г. А. Климов. – М. : Наука, 1977. – 320 с.
6. Гухман М. М. О стадильности в развитии строя индоевропейских языков / М. М. Гухман // Известия АН СССР, ОЛЯ. – 1947. – № 2. – С. 101–114.
7. Поленова Г. Т. Происхождение грамматических категорий глагола (на материале енисейских языков) / Г. Т. Поленова. – Таганрог : ТГПИ, 2002. – 202 с.
8. Castrèn M. A. Versuch einer Jenissei-Ostjakischen und kottischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den genannten Sprachen / Castrèn M. A. – Spb., 1858. – 125 с.

9. Bouda Karl. Die Sprache der Jenissejer. Genealogische und morphologische Untersuchungen / Bouda Karl // Anthropos. – 1957. – Vol. 52. – № 1–2. – С. 65–134.

10. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 213 с.

11. Werner H. Zur Typologie der Jenissej-Sprachen / Werner H. – Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 1995. – 200 с.

12. Кабанова Т. А. О семантической структуре кетских предикативов / Т. А. Кабанова // Сравнительно-историческое и типологическое изучение языков и культур. Преподавание национальных языков. – Томск, 2000. – Ч. III. – С. 275–300.

13. Дульзон А. П. Общность глагольных форм индоевропейских языков с урало-алтайскими / А. П. Дульзон // Учёные записки № 75. Вопросы лингвистики. – Томск, 1969. – Вып. 2. – С. 110–139.

14. Блок Х. П. Локадизм и дейксис в языках банту / Х. П. Блок // Африканское языкознание. – М., 1963. – С. 183–199.

15. Живова (Поленова) Г. Т. Местоимения в кетском языке (сравнительно-типологическое исследование местоимений кетского языка в сопоставлении с местоимениями других языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Г. Т. Живова. – Л., 1978. – 18 с.

16. Сегал Д. М. Фонология кетского языка / Д. М. Сегал // Кетский сборник. Лингвистика. – М. : Наука, 1968. – С. 26–74.

Бурмистрович Ю.

– доктор филологических наук, профессор Хакасского государственного университета имени Н. Ф. Катанова, главный научный сотрудник научно-образовательного центра «Проблемы эффективной коммуникации»

УДК 811.16-112+811.16-342.6

ЧТО БЫЛО ДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ ПРИЧИНОЙ ПЕРВЫХ ПРАСЛАВЯНСКИХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ?

В статье рассмотрены актуальные вопросы исторической фонологии восточнославянских языков. Доказано, что причиной первых фонетических изменений в праславянском языке была появившаяся в самом конце протославянской эпохи диезность гласных. Невозможность сочетания диезных и бемольных звуков стала причиной возникновения ряда фонетических и фонематических законов, направленных на разрешение противоречия и приведших в конечном итоге к изменению фонологической системы праславянского языка в целом.

Ключевые слова: праславянский язык, фонетический закон, фонематический закон, диезность, бемольность.

Бурмистрович Ю.

– доктор філологічних наук, професор Хакаського державного університету імені Н. Ф. Катанова, головний науковий співробітник науково-освітнього центру «Проблеми ефективної комунікації»

У статті розглянуто актуальні питання історичної фонології східнослов'янських мов. Доведено, що причиною перших фонетичних змін у праслов'янській мові була дієзність голосних, яка виникла наприкінці

протослов'янської епохи. Неможливість поєднання дієзних та бемольних звуків стала причиною виникнення низки фонетичних і фонематичних законів, спрямованих на розв'язання протиріч, що спричинилися до змін фонологічної системи праслов'янської мови в цілому.

Ключові слова: *праслов'янська мова, фонетичний закон, фонологічний закон, дієзність, бемольність.*

Burmistrovitch Yu.

– Doctor of Philology, Full Professor of Khakassia State University named after N. F. Katanov, Chief Member of Scientific-Educational Centre “Problems of effective communication”

WHAT WAS THE ACTUAL REASON OF THE FIRST PROTO-SLAVONIC PHONETIC PROCESSES?

In the article the urgent issues of historical phonology of the East Slavonic languages are considered. It is proved that the reason of the first phonetic changes in the Proto-Slavonic language was the sharpness of vowels that appeared at the very end of Proto-Slavonic epoch. Impossibility of combination of sharp and flat sounds stimulated some phonetic and phonemic laws that were aimed at solving the contradiction and in the end caused the change of the phonological system of the Proto-Slavonic language on the whole.

Key words: *Proto-Slavonic (the Proto-Slavonic language), phonetic law, phonemic low, sharpness, flatness.*

Постановка проблеми. 17 октября 2012 года ранним-ранним утром, а фактически даже ещё ночью, со мной случилось то, о чём писал М. Т. Рылский в своём замечательном сонете «Луч»:

Бывает так. Ещё не встали зори,
Колышет сон земные города,
И небеса безмолвны, как всегда,
Не видно звёзд в космическом просторе.

И вдруг проснёшься. И в открытом взоре
Проснётся мысль, что ты искал года.
Проснутся руки, требуя труда.
Проснётся первый лист на осокоре.

Что случилось с сердцем в этот ранний час?
И почему ты веришь, что сейчас
Случится чудо, мир преображая?

То постучался луч в твоё окно
И свет пролился, весело играя,
Как юности живительной вино.

Если не считать того, что первый солнечный луч ещё не постучался в окно, то всё остальное произошло именно так, как об этом сказал великий украинский поэт. 17 октября я вдруг проснулся

в 4 часа утра, и почти сразу сформулировал ответ на вопрос: «Что именно было действительной причиной самых первых фонетических процессов в праславянском языке и какую была природа этой причины?».

Этой причиной было вовсе не различие количества аллофонов у разных типов фонем и тем самым некоторое парадигматическое противоречие, о чём я писал в 2001 году [3, с. 72–73], а появившаяся в самом конце протославянской эпохи диезность, пришедшая вместе с новыми для языка именно диезными гласными фонемами, которым надо было сочетаться с согласными, не имевшими в своём составе ни одной диезной, и, следовательно, диезности надо было сочетаться или с простой тональностью, которую чаще называют недиезностью, или с бемольностью, а такая сочетаемость была невозможной из-за несовместимости разных тональностей, особенно таких прямопротивоположных, как диезность и бемольность, т. е. как повышенный тон и пониженный тон (не забудем, что, помимо бемольных заднеязычных согласных фонем, бемольные аллофоны имели и все недиезные согласные фонемы – имею в виду те аллофоны, которые в протославянскую эпоху до действия фонематического закона дебемолизации-делабиализации стояли в словах перед бемольными гласными заднего ряда)¹. Так как это серьёзное противоречие касалось сочетаемости звуков (а за ними и фонем), то это противоречие как причина первых праславянских фонетических процессов по природе было синтагматическим, и если нужен будет закон, который поможет устранить это противоречие, то он должен будет быть фонетическим.

Что же касается упомянутого выше парадигматического противоречия, то оно было, но было очень слабым, свидетельством чего может служить то, что такое противоречие (различие количества аллофонов у разных фонем) может существовать даже не столетия, а тысячелетия. Например, оно существует в современном русском языке. Скажем, в слове *ода* фонема первого слога <о> имеет один аллофон: [o]², в слове *олово* фонема первого слога <о> имеет два аллофона: [o] и [ɑ] (последний – в словоформе *оловянный*), в слове *вол* фонема <о> имеет три аллофона: [o], [ɑ], [ъ] (последние два – в словоформах *волы* и *волпас*). Что здесь – во всех случаях одна и та же фонема или три разных фонемы? Думается, что здесь одна и та же фонема, которая в речи может

¹О сущности фонематического закона и его отличии от закона фонетического см. [4].

²Даже в слове *одописец*, в котором ударение падает не на первый слог, в этом слогe произносится [o].

выступать в трёх разных звуках-аллофонах. А, например, фонема <у>, если отвлечься от ударности-безударности, которая на качестве звука не отражается, отражаясь лишь на его количестве (длительности звучания), имеет только один аллофон: [y]. Однако на качестве общения это не отражается, поэтому вряд ли в ближайшем тысячелетии можно ожидать таких изменений, которые были бы направлены на то, чтобы каждая фонема имела непременно одинаковое количество аллофонов. (Слабость принятого в 2001 г. решения о причине первых праславянских фонетических процессов я почувствовал почти сразу после его принятия, но другое решение тогда не находилось).

В протославянскую эпоху после первых процессов, породивших новые щелинные согласные, а именно после дивергенций (расщеплений) фонемы <s> и процесса сатэмизации, но до утраты придыхательных и лабиализованных согласных и до действия фонематического закона дебемоллизации-делабиализации и в подсистеме консонантизма (неслоговых согласных), и в подсистеме вокализма (слоговых гласных) были фонемы двух тональных типов – простые (которые чаще называют и недиезными, и небемольными) и бемольные.

В подсистеме согласных к простым относились все губные (лабиальные) (**b**, **b^h**, **p**, **p^h**) и все переднеязычные зубные (дентальные) (**d**, **d^h**, **t**, **t^h**, **s** + новая **z**), а к бемольным – все заднеязычные – как огублённые (лабиализованные) (**g^{i°}**, **k^{i°1}**), так и неогублённые (нелабиализованные) (**g°**, **k°** + новая **h°**), а также + новые переднеязычные зубные, но, в отличие от всех других переднеязычных зубных, лабиализованные (**s^{i°}**, **z^{i°}**).

В подсистеме гласных к простым относились все среднерядные (**ȳ**, **ǔ**, **ē**, **ě**, **ā**, **ǣ**), а к бемольным – все заднерядные (**°ū**, **°ǔ**, **°ō**, **°ǔ**).

Наиболее совместимыми в сочетаниях согласных с гласными были такие согласные и гласные, которые были одинаковыми по тональности, например: **b+ā**, **t^h+ě**, **k°+°ǔ** и т. п.

Несколько менее совместимыми, но в конечном итоге также совместимыми были согласные и гласные, которые были неодинаковыми по тональности, например: **k°+ě**, **d⁺+°ǔ** (*kěndǔ, будущее русское 'чадо'). Здесь в первом слого сочетаются бемольная согласная и простая гласная, а во втором слого, наоборот, простая согласная и бемольная гласная. В таких случаях,

---

¹В работе для обозначения акустических тональностей используются следующие диакритические (надстрочные) знаки: ° – знак бемольности, ° – знак диезности, ' – знак нейтральности, отсутствие знака – знак недиезности (простой тональности).

скорее всего, гласная несколько воздействовала на согласную, передавая ей часть своей тональной энергии, достаточную для согласования тональности этой согласной с тональностью воздействующей гласной. Другими словами, я представляю дело так, что в первом слоге согласная **k** чуть-чуть сдвигается вперёд по сравнению с **k**, сочетающейся со «своей» заднерядной гласной, а во втором слоге согласная **d** чуть-чуть сдвигается назад по сравнению с **d**, сочетающейся со «своей» среднерядной гласной. Таким образом, можно считать, что сочетание **kĕ** в целом становилось простым, а сочетание **dŏ** в целом становилось бемольным.

Но после утраты придыхательных и лабиализованных согласных и вызванного этим действия фонематического закона дебемолизации-делабиализации и связанной с ним утратой всех бемольных слоговых гласных (так как все они были и лабиализованными), а также утратой части бемольных согласных (а именно тех бемольных согласных, которые были и лабиализованными) положение с тональными типами в обеих подсистемах изменилось.

В подсистеме неслоговых согласных остались простые и бемольные, но с уменьшением количества бемольных, а в подсистеме слоговых гласных полностью исчезли все бемольные, которые переместились в средний ряд, изменившись тем самым в простые, уменьшилось количество простых, но зато появились новые – диззные, в которые изменились – ради сохранения прежнего количества оппозиций – прежние простые, переместившись в передний ряд (например, было **kŭtŏ* : **krtŏ*, стало **krtă* : **kĭtă* (будущие русские *кмо* : *чмо*) – качество выделенных оппозиций изменилось, но сама оппозиция как таковая сохранилась).

В подсистеме согласных к простым относились все губные (лабиальные) (**b**, **p**) и все переднеязычные зубные (дентальные) (**d**, **t**, **s**, **z**), а к бемольным – все заднеязычные неогублённые (нелабиализованные) (**g°**, **k°**, **h°**).

В подсистеме гласных к простым относились все среднерядные (**ŷ**, **ÿ**, **ā**, **ă**), а к диззным – все переднерядные (**ī**, **ĩ**, **ē**, **ĕ**).

Как и раньше, наиболее совместимыми в сочетаниях согласных с гласными были такие согласные и гласные, которые были одинаковыми по тональности, например: **b+ā**.

Несколько менее совместимыми, но в конечном итоге также совместимыми были согласные и гласные, которые были неодинаковыми по тональности, а именно согласная бемольной, а гласная простой, например: **k°+ā**, где гласная воздействовала на согласную, нивелируя её бемольность и делая всё сочетание

простым.

Но уже несовместимыми оказались в сочетаниях согласных с гласными такие согласные и гласные, которые были неодинаковыми по тональности, но теперь согласная простой или бемольной, а гласная диезной, т. е. $b^+ \bar{i}$, $k^{\circ} + \bar{e}$ и т. п. Обратим внимание на то, что сочетания типа $k^{\circ} + \bar{e}$ были возможны, а сочетания типа $k^{\circ} + \bar{e}$ уже невозможны, ибо в первом сочетании гласная была среднерядной, простой, а во втором сочетании гласная оказывается переднерядной, диезной.

Это синтагматическое противоречие между тональностями любой согласной и диезной гласной стало водоразделом между протославянским диалектом праиндоевропейского языка и праславянским языком, и разрешение этого противоречия осуществилось уже в праславянском языке в его раннем периоде.

Из-за этого противоречия в раннем периоде праславянского языка просто не могли произойти фонетические процессы, направленные на гармонизацию отношений соседствовавших в слове согласных и гласных звуков, разных по тональности, т. е., конкретнее, на то, чтобы соседствовавшие согласный и гласный звуки стали одинаковыми по тональности.

Это и произошло. Первым праславянским процессом стал процесс приведения разных тональностей к одной тональности в сочетаниях «простой согласный + диезный гласный». В этих сочетаниях диезный гласный стал воздействовать на стоявший перед ним простой согласный, передавая последнему свою диезность. Эта диезность отразилась в согласном не в виде признака ряда, которого у согласных не бывает, а в виде признака палатализованности («полумягкости»). При этом сам гласный свою диезность не потерял, а лишь возбудил диезность-палатализованность в согласном, и теперь всё сочетание приняло вид «диезный согласный + диезный гласный», и, таким образом, компоненты такого сочетания стали полностью совместимыми. Схематически это можно показать так: $C + \bar{V} \rightarrow C' + \bar{V}$, например: $*b \bar{i} \bar{t} \bar{e} \bar{h} \rightarrow *b' \bar{i} \bar{t} \bar{e} \bar{h}$ 'бить'.

Такие диезные однотональные сочетания естественным образом стали противопоставляться соответствующим простым (недиезным) однотональным сочетаниям. Например, если мы сравним вышеприведённое слово $*b \bar{i} \bar{t} \bar{e} \bar{h}$ со словом $*bet \bar{e} \bar{h}$ 'быть', то без труда увидим, что первые звукосочетания «согласный + гласный» в этих двух словах отличаются друг от друга именно тональностью: в первом слове она диезная, а во втором – простая (недиезная). Во всём остальном они соотносительны: и там, и там начальный согласный – губной (лабиальный), и там, и там

конечный гласный – верхнего подъёма.

Передача дизности от дизного гласного к недизному согласному (или, как ещё говорят, **диезация** недизных согласных) оказалась важной для подсистемы согласных фонем: ведь большинство из них (все, кроме заднеязычных) получило новый дизный аллофон, который, по сути дела, заменил собою бывший ранее у них бемольный аллофон или – при самом благоприятном для бемольности случае – перевел бемольность в латентное состояние, как бы в летаргический сон. Но диезация недизных согласных оказалась важной и для подсистемы гласных фонем. Дело в том, что смыслоразличительную роль, т. е. роль фонем, всё чаще стали играть не отдельно согласные и гласные звуки, а **однотональные** сочетания «согласный + гласный», которые стали выступать как новые большие фонематические единицы и которые мы вслед за профессором **Владимиром Константиновичем Журавлёвым** будем называть **группофонемами** [см. 6; 8; 9; 5] и будем обозначать на письме латинскими буквами **CV** в скобках с одновременным обозначением их тональности. Группофонема стала, таким образом, конечной стадией процесса диезации недизных согласных: $C + 'V \rightarrow C' + 'V \rightarrow '(C''V)$. Почти аналогично стали образовываться и недизные группофонемы, различие заключалось только в том, что при этом не было промежуточной стадии: $C + V \rightarrow (CV)$, но время, затраченное на переход суммы фонем в группофонему было и для дизных, и для недизных группофонем одно и то же. Появившиеся одновременно дизные и недизные группофонемы естественным образом стали противопоставляться друг другу, что в исследованиях показывается так: $'(C''V) : (CV)$.

Формирование группофонем вызвало к жизни появление нового **фонетического** закона, который наиболее точно называется **законом внутригруппофонемного сингармонизма**. Этот закон стал требовать, чтобы рядом стоящие в слове согласный и гласный обязательно гармонировали друг с другом по тональности, т. е. были одинаковыми по этому признаку.

Этот закон вызвал целый ряд процессов. Остановлюсь лишь на одном из них, а именно на том, с помощью которого удалось гармонизировать тональные отношения между гласными переднего ряда, которые акустически были дизными, и оказавшимися в словах перед ними заднеязычными согласными, которые акустически по самой своей природе были бемольными. Если расстояния между простой тональностью и бемольной тональностью, с одной стороны, а также между простой тональностью и дизной тональностью, с другой стороны, можно

оценить как одношаговые, то расстояние между бемольной тональностью и диезной тональностью нужно оценить как двухшаговое. Это объясняется тем, что в первых двух случаях движение языка во рту совершалось в какую-то одну сторону (или только назад, или только вперёд), а в третьем, последнем, случае – в две прямопротивоположные стороны (и назад, и вперед). Поэтому подвергнуть диезации бемольные согласные в два раза труднее, чем подвергнуть диезации простые согласные. Труднее потому, что здесь тональности не просто разные, как в первых двух случаях, а прямопротивоположно разные, как разны, например, плюс и минус, т. е. бемольность (**B**) – это минус диезность (**-D**), а диезность (**D**) – это минус бемольность (**-B**). Поэтому соединение **B + D** – это то же самое, что **B + (-B)**, а такое суммирование тональностей математически неумолимо даёт **0** (ноль). Учитывая то, что закон внутригруппофонемного сингармонизма требовал не только гармонизации тональностей соседних согласного и гласного звуков, но и того, чтобы они вместе составили однотональную группофонему, формулу только что рассмотренного процесса можно оформить так: **B + D → B + (-B) → (00)**, а чтоб не спутать ноль с буквой «О», лучше записать формулу так: **B + D → B + (-B) → (∅∅)** – два ноля, а не один означает, что в группофонему входят два компонента с **нулевой** тональностью: согласный и гласный. Эту нулевую тональность чаще называют **нейтральной** тональностью. Имеется в виду, что при этом **нейтрализуется**, устраняется, различие между бемольностью и диезностью: бывшая бемольность (**B**) воспринимается в группофонемах как (**±B**), т. е. как ноль, а бывшая диезность (**D**) воспринимается в группофонемах как (**±D**), т. е. опять-таки как ноль. Если учесть, что бемольной была согласная фонема, а диезной – гласная фонема и что вместе они должны составить нейтральную группофонему, то последнюю формулу более конкретно показывают так: **C° + 'V → '(C''V)**, где знак ' как раз и указывает на нейтральную тональность как всей группофонемы, так и каждого её компонента. Остаётся самое главное: выяснить, что означает эта нулевая тональность лингвистически. Это хорошо выявляется на процессе первой переходной палатации заднеязычных согласных, который формулируется следующим образом: «*заднеязычные согласные [g], [k], [h], бемольные по природе, в позиции перед гласными переднего ряда монофтонгического происхождения [˘i], [˘ī], [˘ě], [˘ē], диезными по природе, переходили в среднеязычные палатальные шипящие [W'], [č'], [š'], нейтральные по природе, например: *nǎgīkā → *nǎW'īkā 'ножка' (позже аффрикативный [W'] изменился в щелинный [ž'], а*

остальные шипящие остались без изменений)»¹. Из этой формулировки мы сразу узнаём, что нейтральность у согласных проявляется, прежде всего, в виде палатальности («мягкости»), в данном случае отягощённой ещё и шипящестью. А как проявляется нейтральность у гласных? Если мы посмотрим на приведённый в формулировке процесса пример **nāW'ikā*, то без особого труда увидим явно новый согласный, а именно [W'] (в русских символах – [д'ж']), но что касается гласного, то тут, на первый взгляд, ничего нового не видно: звук [i] уже характеризовался как звук диезный. Но остаётся ли он неизменным в сочетании с предшествующим ему в слове нейтральным согласным? Ответить можно так: физически (аллофонно) он оставался диезным, а функционально (фонемно) он стал нейтральным. Почему? Потому, что он входил в ту же группофонему, что и согласный [W'], который фонемно был нейтральным, а группофонема – это такое сочетание согласного и гласного компонентов группофонемы, в котором и согласный, и гласный компоненты должны быть фонемно одинаковыми по тональности и тем самым совместимыми друг с другом.

По своей сути процесс первой переходной палатации заднеязычных был процессом дивергенции (расщепления)², который можно показать в таких формулах:

[g] → : ; [k] → : ; [h] → : ,

где P₁ означает позицию заднеязычных перед гласными переднего ряда, недиезными, а P₂ – позицию их перед гласными переднего ряда, диезными. Так как непалатальные заднеязычные и палатальные среднеязычные шипящие могли находиться только в разных позициях, иначе, в позициях **дополнительного распределения**, то на этом этапе развития языка все эти звуки представляли собой аллофоны только одних и тех же непалатальных заднеязычных компонентов группофоном (эти компоненты **Д. Д. Беляев** [1, с. 14] предложил называть **квазифонемами**). Но любой новый звук, появляющийся в речи, может осознаваться как нечто новое в языке лишь тогда, когда он

¹Обычно этот процесс называют первой переходной палатализацией, но это явная неточность, свидетельствующая лишь о том, что люди, употребляющие в этом случае такой термин, практически не различают палатальные и палатализованные звуки и не различают процессы, которые породили такие разные по тональности звуки. После открытий **А. И. Томсона** [11], **О. Брока** [2], **Б. Каллемана** [13] и **В. Н. Чекмана** [12] не различать то, что в действительности является различным, уже некорректно, ибо это неразличение различного воспринимается уже как незнакомство с этими открытиями.

²Понятия дивергенции (расщепления) и конвергенции (слияния) языковых единиц ввёл в лингвистику **Е. Д. Поливанов** [10]. На основе поливановских формул, разработанных для фонем, **В. К. Журавлёв** [7, с. 192] разработал формулы для звуков. Мы здесь используем формулы В. К. Журавлёва.

фонемизируется, т. е. станет представлять в речи не чужую ему по главной характеристике фонему (или квазифонему), а свою собственную. Например, в нашем примере новый звук [W'] характеризовался такими признаками, как средняяязычность, палатальность («мягкость»), шипящность, звонкость, из которых главным был признак палатальности, а относился к квазифонеме “<g>”, которая характеризовалась такими признаками, как задняяязычность, непалатальность, нешипящность, звонкость. Но почему при такой разнице в характеристиках звук [W'], который произошёл из звука [g], продолжал оставаться представителем той же фонемы, что и его родитель, т. е. фонемы <g> с её чуждыми новому звуку характеристиками? Потому, что два разных звука могут стать представителями двух разных фонем (или квазифонем) только тогда, когда они начнут встречаться в одной позиции, которая, таким образом, станет позицией **контраста**. Фонемизация же нового звука и заключается в том, что новый звук начинает употребляться не только в новой позиции, но и в той позиции, в которой употребляется старый звук. В нашем же случае новые и старые звуки употреблялись только в разных позициях: старые задняяязычные непалатальные нешипящие – только в позиции перед гласными непереднего ряда, а новые средняяязычные палатальные шипящие – только в позиции перед гласными переднего ряда. Фонемизироваться новые согласные могли бы только в том случае, если бы они стали употребляться и в позиции перед гласными непереднего ряда. Перед носителями праславянского языка и встала задача найти возможность ставить новые палатальные средняяязычные не только в позицию перед гласными переднего ряда, в которой они появились, но и в позицию перед гласными непереднего ряда, в которой до этого стояли задняяязычные непалатальные. Эта задача была решена тем, что одна из дизяных гласных фонем переднего ряда, которые вызвали переходную палатацию задняяязычных, а именно <'ē>, **после того**, как перед ней возникли палатальные шипящие [W'], [č'], [š], была заменена недизяной гласной среднего (значит, непереднего) ряда <ā>, например: *k°'ēd'it'ēh → *(č''ē) '(d''ī) '(t''ē) 'h → *(č''ā) '(d''ī) '(t''ē) 'h ‘чадить’. Сравнив последнюю форму *(č''ā) '(d''ī) '(t''ē) 'h с существовавшей тогда же формой *(kā) '(d''ī) '(t''ē) 'h ‘кадить’, мы легко можем увидеть, что согласные звуки [k] и [č'] оказались в одной и той же позиции перед гласным среднего ряда [ā]¹. Этого достаточно, чтобы

¹С артикуляционной точки зрения [ā] после [k] и после [č'] не одинаков: после [k] он среднерядный, а после [č'] он переднерядный. Но нетрудно понять, что его переднерядность в последнем случае не самостоятельна, а вызвана палатальным согласным. Поэтому указанным различием гласных звуков мы можем пренебречь. Но с группофонемной точки зрения эти два [ā] всё же действительно различны: в простой группофонеме (kā) [ā] является недизяным,

утверждать, что теперь звук [č'] стал независимым от позиции, вышел из-под «юрисдикции» заднеязычной непалатальной квазифонемы <k> и стал аллофоном новой среднеязычной палатальной шипящей квазифонемы <č'>, другими словами, фонемизировался. То же случилось и с другими палатальными шипящими. Можно в связи с этим отметить, что если в блоке заднеязычных (бемольных) согласных произошло три дивергенции (показаны в трёх формулах выше), то в блоке переднерядных (диезных) гласных произошёл один противоположный процесс – конвергенция (слияние) двух звуков в один: → , где P_r (позиция различения) – это позиция гласных [ē] и [ā] после любых согласных, кроме палатальных (которыми в это время были [j'] и шипящие), а P_n (позиция неразличения) – это позиция тех же гласных после палатальных [j'] и шипящих. Так как [ā] мог теперь находиться и после непалатальных, и после палатальных согласных / ср. *(kā) '(d'ī) '(t'ē) 'h и *(č'ā) '(d'ī) '(t'ē) 'h/, то позиция перед ним стала для непалатальных заднеязычных и для палатальных среднеязычных шипящих согласных позицией **контраста**. А это значит (повторим), что палатальные среднеязычные шипящие звуки вышли из области заднеязычных квазифонем и стали аллофонами среднеязычных палатальных шипящих квазифонем. Другими словами, переход [ē] в [ā] после палатальных согласных **фонемизировал** эти палатальные согласные, т. е. сделал их аллофонами новых палатальных согласных квазифонем. И теперь в оппозицию друг другу встали не только заднеязычные и среднеязычные шипящие звуки-аллофоны, но и заднеязычные и среднеязычные шипящие квазифонемы.

Выводы. Таким образом, выдвигание на роль причины первых праславянских фонетических процессов возникновения диезной тональности, которая появилась позже других тональностей и которая первоначально была в сочетаниях согласных и гласных несовместимой с возникшими гораздо раньше простой и бемольной тональностями, а значит, очень серьёзным синтагматическим противоречием в первоначальной фонематической системе праславянского языка, оказывается шагом верным, потому что и самый первый праславянский процесс диезации всех губных и переднеязычных (недиезных, простых) согласных, и появление первых диезных и недиезных группифонем, и действие фонетического закона внутригруппифонемного сингармонизма, и такой ранний праславянский процесс, как процесс первой переходной палатации заднеязычных (бемольных) согласных, и рождение в результате этого процесса новых группифонем с новой нейтральной

простым, а в нейтральной группифонеме '(č'ā) [ā] является нейтральным.

тональностью, а вместе с этим и новых нейтральных (артикуляционно – палатальных) согласных являются совершенно естественными, а потому и весьма реалистичными процессами, направленными на устранение названного противоречия.

Литература

1. Беляев Д. Д. Конвергентно-дивергентные процессы в фонологических изменениях (на материале истории задненёбных в праславянском языке) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Д. Д. Беляев. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1980. – 17 с.

2. Брок О. Очерк физиологии славянской речи / О. Брок. – СПб. : Имп. Акад. Наук, 1910. – Вып. 5.2. – 262 с. – (Энциклопедия славянской филологии).

3. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями 'предок – потомок', от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан : Хакасский ГУ им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.

4. Бурмистрович Ю. Я. Законы фонетические и законы фонематические / Ю. Я. Бурмистрович // Вестник ХГУ им. Н. Ф. Катанова. Сер.: Языкознание. – Абакан, 2002. – Вып. 3. – С. 5–11.

5. Бурмистрович Ю. Я. Теория группофонем В. К. Журавлёва : учебное пособие / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан : ООО Диалог-Сибирь-Абакан, 2007. – 84 с.

6. Журавлёв В. К. Формирование группового сингармонизма в праславянском языке / В. К. Журавлёв // Вопросы языкознания. – М., 1961. – С. 33–45.

7. Журавлёв В. К. Диахроническая фонология / В. К. Журавлёв. – М. : Наука, 1986. – 232 с.

8. Журавлёв В. К. Очерки по славянской компаративистике / В. К. Журавлёв. – М. : URSS, 2005. – С. 53–99.

9. Журавлёв В. К. Теория группофонем : развитие группового сингармонизма в праславянском языке / В. К. Журавлёв. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 128 с.

10. Поливанов Е. Д. Факторы фонетической эволюции языка как трудового процесса / Е. Д. Поливанов // Избранные работы : статьи по общему языкознанию. – М. : Глав. редакция восточн. лит-ры, 1968. – С. 57–74.

11. Томсон А. И. Общее языковедение. – 2-е изд., переработ. и доп. / А. И. Томсон. – Одесса : Типогр. «Техник», 1910. – 448 с.

12. Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка : типология и реконструкция / В. Н. Чекман. – Минск : Наука и техника, 1979. – 216 с.

13. Calleman B. Zu den Haupttendenzen der urslavischen und altrussischen Lautentwicklung / B. Calleman. – Uppsala, 1950.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Бондаренко О.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.111'255.4:811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АБРЕВІАТУР, АКРОНІМІВ І СКОРОЧЕНЬ

Статтю присвячено аналізу способів перекладу скорочених лексичних одиниць: аббревіатур, акронімів, скорочень. Проаналізовано розбіжності в значенні термінів, зазначених вище. Визначено, що скорочення є одним з найскладніших елементів для розуміння та перекладу, а особливо в спеціальних текстах. Показано, що багато аббревіатур в українській мові було запозичено з інших мов і, зокрема, з англійської. Уточнено, що найбільшу складність для перекладача представляють аббревіатури латинського походження. Акцентовано увагу на головній умові подолання труднощів перекладу скорочених лексичних одиниць, а саме на детальному аналізі явища, що описано, і передачі його термінами, що вже є усталеними в науці. У процесі дослідження було визначено наступні основні способи перекладу комп'ютерних аббревіатур, акронімів та скорочень: транслітерація, транскрипція, калькування, експлікація та еквівалентний переклад. Доведено, що найбільш розповсюдженим засобом перекладу скорочених лексичних одиниць, які ще не ввійшли у вжиток у певній галузі науки чи техніки мовою перекладу і потребують свого тлумачення, є експлікація.

Ключові слова: способи перекладу, скорочені лексичні одиниці, аббревіатура, акронім, скорочення.

Бондаренко Е.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АББРЕВИАТУР, АКРОНИМОВ И СОКРАЩЕНИЙ

Исследование посвящено анализу способов перевода сокращенных лексических единиц: аббревиатур, акронимов, сокращений. Проанализированы различия в значении терминов, указанных выше. Определено, что сокращение является одним из самых сложных элементов для понимания и перевода, а особенно в специальных текстах. На примерах показано, что многие аббревиатуры в украинском языке являются заимствованиями из других языков, в частности, с английского. Автор уточняет, что наибольшую трудность для переводчика представляют аббревиатуры латинского происхождения. Акцентируется внимание на главном условии преодоления трудностей перевода сокращенных лексических единиц, а именно: на детальном анализе описанного явления и передачи его устоявшимися в науке терминами. В процессе исследования определены следующие основные способы перевода компьютерных

аббревиатур, акронимов и сокращений: транслитерация, транскрипция, калькирование, экспликация и эквивалентный перевод. Доказано, что наиболее распространенным средством перевода сокращенных лексических единиц, которые еще не вошли в употребление в определенной области науки или техники на языке перевода и требуют толкования, является экспликация.

Ключевые слова: способы перевода, сокращенные лексические единицы, аббревиатура, акроним, сокращение.

Bondarenko O.

– Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

THE PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF ABBREVIATIONS, ACRONYMS AND SHORTENINGS

The study is devoted to the ways of translation of abbreviated lexical units: abbreviations, acronyms, shortenings. The differences in the meaning of the terms mentioned above have been analyzed. It has been determined that the shortening is one of the most difficult elements for understanding and translation, especially in special texts. It is shown that many abbreviations in the Ukrainian language were borrowed from other languages, particularly from English. The author specifies that the greatest difficulty for the translator is abbreviations of Latin origin. Attention is focused on the main condition to overcome the difficulties of translation of abbreviated lexical units, namely on the detailed analysis of the described phenomenon, and rendering it by means of with the established terms. During the research the following main ways of translation of computer abbreviations, acronyms and shortenings have been identified: transliteration, transcription, tracing, explication and equivalent translation. It has been proved that explication is the most common way of translation of abbreviated lexical units that have not got into use in a particular field of science or engineering in the target language.

Key words: ways of translation, abbreviated lexical units, abbreviation, acronym, shortening.

Постановка проблеми. З початком інтенсивного розвитку засобів масової інформації й одночасно з тенденцією до її стислості скорочені лексичні одиниці стали зручним засобом пропаганди і реклами, вони полегшують запам'ятовування довгих назв і одночасно функціонування чужих назв без потреби їх розгортання та пояснення.

Не зважаючи на досить чисельні дослідження, присвячені проблемам аббревіації в сучасних мовах, скорочені лексичні одиниці залишаються в багатьох аспектах загадкою в лінгвістичному плані, оскільки під ними слід розглядати такі фундаментальні проблеми, як проблема структури слова та його значення, проблема морфеми тощо. Цією складністю пояснюється суперечливість думок, а часом і суперечливий підхід до перекладу скорочених лексичних одиниць, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Проблема вивчення скорочених лексичних одиниць як специфічного мовного явища в сучасних мовах привертає увагу багатьох дослідників. До числа найбільш ґрунтовних праць з цього питання можна віднести роботи Д. І. Алексєєва, Є. П. Волошина, В. Г. Павлова, Т. Пайлза, М. М. Сегалія, Л. А. Шеляховського, Р. Уельза, О. Есперсена тощо. Проте проблема перекладу скорочених лексичних одиниць залишається ще не достатньо вивченою, а саме, її частина щодо продуктивних прийомів перекладу абревіатур, акронімів і скорочень, що належать до комп'ютерної галузі.

Формулювання мети статті та постановка завдань. Мета пропонованої статті – дати загальну характеристику скороченим лексичним одиницям і визначити основні способи та особливості їхнього перекладу.

Ця мета конкретизується в наступних завданнях: проаналізувати розбіжності у значенні термінів *абревіатура*, *акронім*, *скорочення*; визначити основні способи та особливості перекладу абревіатур, акронімів та скорочень комп'ютерної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Скорочення (shortening) – це надзвичайно продуктивний тип словотворення, у якому похідне слово віднімається від одного, інколи декількох довших слів: *hi-fi – high fidelity*; *sci-fi – science fiction*. Таке слово асоціюється з формою повного слова і процес словотворення є зрозумілим, таким чином, значення слова зберігається.

Щодо форми скороченої частини розрізняють три типи скорочень: кінцеве (апокопу), серединне (синкопу) і початкове (аферезу). Серед наведених типів переважає апокопа, особливо в англійській мові, де наголос падає на останній склад: *incl.* – *including* – *включно*; *exc.* – *excerpt* – *за винятком*; *admin.* – *administration* – *адміністрація, управління*; *app.* – *appendix* – *додаток*; *Nov.* – *November* – *листопад*; *Dir.* – *Director* – *директор*; *Corp.* – *Corporation* – *корпорація*; *cont.* – *contents* – *зміст*; *anal.* – *analysis* – *аналіз*; *fend* – *defend* – *захищати*; *story* – *history* – *історія*; *acct.* – *account* – *рахунок*; *amt.* – *amount* – *сума, кількість, величина*; *Dept.* – *department* – *департамент, відділ*; *mkt.* – *market* – *ринок*; *Ltd.* – *limited* – *з обмеженою відповідальністю*; *gds.* – *goods* – *товари, вантаж*; *regd.* – *registered* – *zareєстрований* [16, с. 69].

Абревіатура (abbreviation) – складноскорочене слово, утворене з перших літер або з інших частин слів, що входять до складу назви чи поняття. Вживаються в усній та писемній мові [7, с. 76].

Акронім (acronym) – скорочення, фонетична структура якого співпадає з фонетичною структурою загальноновживаних слів. Для утворення акронімів використовують частини слів, що входять до

складу початкових термінологічних слів або корелят [4, с. 55]. Наприклад: *LISP* – *list processing* – лісп – мова обробки списків.

Акронім, так само як і аббревіатура, складається з початкових букв двох або більше слів, які несуть семантичну інформацію [9, с. 25]. Слід розрізняти акронім від ініціальної аббревіатури в межах мовної системи.

Так, К. Гарленд наполягає, що якщо брати до уваги вимову, то слово, яке складається з двох літер, вимовляється за написанням, тоді як слово з трьох і більше літер може звучати за алфавітом або орфоепічно [10, с. 108–116]. Наприклад: *PEP* – “*personal equity plan*”, може вимовлятися як [pep], або [pi:i:pi:]. Під акронімом, за Д. Крісталом, слід розуміти слово, яке створено від початкових букв інших слів, що вимовляється інколи за алфавітом: *BBC*, *EEC* але, головним чином, за правилами орфоепії: *NATO*, *UNESCO*, і в написанні є одним словом [8, с. 342].

Ініціальні аббревіатури пишуться як послідовний ряд з крапками в кінці кожної букви, наприклад, ініціальна аббревіатура *V.I.P.* [vi:ai:pi] і акронім *VIP* [vip]. Отже, акронім сприймається як цілком самостійне слово з певними граматичними характеристиками, закріплюється в мові і стає узуальним.

Акронім – це продукт скорочення, то необхідно враховувати специфіку даного способу словотворення, яка визначається тим, що компоненти в аббревіатурі існують в особливому зображенні, у якому частини вихідної та мотивованої конструкції виступають у невпізаному вигляді. У той же час, ця група слів знаходиться на пересіченні процесів аббревіації і словоскладання, оскільки результативна одиниця являє собою сполучення двох операцій: редукції і складання.

Загальновідомо, що скорочення є одним з найскладніших елементів для розуміння та перекладу, а особливо в спеціальних текстах.

Найбільшу складність для перекладача представляють аббревіатури латинського походження, наприклад: *am* – *ante meridiem* – до півдня; *pm* – *post meridiem* – після півдня; *eg* – *exempli gratia* – наприклад. Особливої актуальності ця проблема набуває для мов Європи, зокрема, для англійської мови, алфавіт якої, на відміну від інших мов, співпадає з латинським, що призводить до неадекватного розшифрування скороченого терміна. Аббревіатури латинського походження поширені як у письмовій офіційній, так і в неофіційній діловій розмовній мові різних спеціалістів. Вони стоять осторонь ще й тому, що розшифрування, тобто латинські прототипи, більшості аббревіатур повністю забуті, тому їх справедливо можна вважати «умовними позначеннями» деяких англійських термінів.

Лінгвісти відносять аббревіатури латинського походження до класу лексичних аббревіатур, оскільки вони не дуже відрізняються від останніх [5, с. 54].

Багато аббревіатур в українській мові було запозичено з інших мов і, зокрема, з англійської. Поки що не вирішено, яким чином запозичати такі аббревіатури: транслітерацією чи в оригінальному написанні (латинським алфавітом), наприклад, комп'ютерний термін *Unicode* (*universal code* – універсальне кодування) уживають як *Юнікод*, *Унікод* і навіть *Unicode*. Як приклад прямого запозичення аббревіатур у їх оригінальному латинському написанні можна навести українську локалізацію операційної системи *Майкрософт Віндовз*, де вже марку продукту (англ. *XP*) передають як *XP*, або вже загальноприйнятую аббревіатуру *PR* (*public relations* – зв'язки з громадськістю). Останню аббревіатуру ще й транскрибують як *піар*, але в українській транскрипції вона не має усталеного написання.

Однією з головних особливостей технічно-наукових текстів є широке використання аббревіатур та скорочень термінологічного характеру. Основна складність перекладу термінологічних одиниць полягає у розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Обов'язкова умова повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту – повне розуміння його перекладачем. Дослівний переклад термінів, без проникнення в їх сутність, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок у процесі перекладу.

Основна умова подолання труднощів перекладу полягає в детальному аналізі явища, що описано, і передачі його термінами, що вже є усталеними в науці. Актуальні наукові проблеми, найновіші технічні винаходи і відкриття висвітлюються у друкованих виданнях і перш за все – у періодичних виданнях, до яких і повинен звертатися перекладач. Велику допомогу також може надати консультація фахівця необхідної галузі.

Розглянемо, а також проаналізуємо переклад аббревіатур, акронімів та скорочень комп'ютерної галузі.

У процесі дослідження було визначено наступні основні способи перекладу комп'ютерних аббревіатур, акронімів та скорочень: транслітерація, транскрипція, калькування, експлікація та еквівалентний переклад [2, с. 55].

Транслітерація і транскрипція: *DOS* (*Disk Operating System*) – *ДОС* (*дискова операційна система*), *FreeBSD* – *ФріБСД* (*операційна система*); *IP Adress* (*Intrernet Protocol Adress*) – *ай-пі адреса* (*адреса комп'ютера в мережі*). Якщо транслітерація та транскрипція використовується загалом під час перекладу окремих слів-термінів,

то переклад термінологічних словосполучень здійснюється більше засобами калькування та експлікації.

Калькування – це засіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин (морфем або слів) їх лексичними відповідностями в мові перекладу [6, с. 173]. Калькування використовувалось у процесі перекладу таких термінологічних словосполучень, наприклад, як: *PC – Personal Computer* (персональний комп'ютер), *e-mail* (електронна пошта), *e-cash* (електронна валюта), *e-data* (електронна інформація), *e-mall* (інтернет магазин), *ROM – Read Only Memory* (постійний запам'ятовуючий пристрій), *RAM – Random Access Memory* (оперативний запам'ятовуючий пристрій), *SIP – Single In-line Package* (корпус з однорядним розташуванням виведень), *SDLC – Synchronous Data Link Control* (синхронне керування передачею даних), *TCP/IP- Transmission Control Protocol/Internet Protocol* (протокол керування передачею даних/протокол мережі Інтернет).

Калькування є виправданим під час перекладу термінологічних словосполучень тоді, коли складові елементи цих словосполучень вже посіли певне місце у термінологічній системі мови перекладу і є доступними для розуміння спеціалістів.

У випадку, коли словосполучення складається з термінів, які ще набули широкого вжитку в певній галузі науки чи техніки мовою перекладу і потребують свого тлумачення, використовується експлікація.

Експлікація (описовий переклад) – це лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, яке дає пояснення або визначення даної одиниці [3, с. 185]. Експлікація є надзвичайно продуктивним засобом перекладу комп'ютерних термінів, оскільки бурхливий розвиток сфери інформаційних технологій не дозволяє багатьом термінам своєчасно знайти свої еквіваленти й закріпитися в мові перекладу. За допомогою експлікації перекладаються багатокomпонентні термінологічні словосполучення, як, наприклад: *VR – virtual reality* (світ, штучно створений за допомогою комп'ютерної техніки); *CLS – Clear Screen* (клавіша, що виконує наказ “очистити екран”); *DEL – delete* (клавіша, що призначається для ліквідації знака); *INS – insert* (клавіша для вставки символу); *AAR – Automatic Alternative Routing* (маршрутизація з автоматичним обходом несправних вузлів); *CDE – Common Desktop Environment* (загальне обчислювальне середовище для настільних систем); *CDDI – Copper Distributed Data Interface* (розподілений інтерфейс передачі даних по кабельних лініях);

DCB – Domain Control Database (каталог, що містить інформацію про всіх спільно використовуваних ресурсах домена) [3, с. 57].

Труднощі перекладу багатокomпонентних словосполучень часто усуваються за допомогою калькування зі зміною послідовності компонентів словосполучення. Пор.: BIOS (Basic Input/Output System) – базова система вводу-виводу; DMA (Direct Memory Access) – прямий доступ до пам'яті.

Перевагою калькування перед експлікацією є те, що експлікація багатослівна, а у випадку калькування кожному елементу словосполучення на мові оригіналу відповідає один елемент словосполучення мовою перекладу, отже, реалізується принцип економії мовних засобів. Іноді експлікація діє сумісно з калькуванням, як, наприклад: *EISA (Extended Industry Standard Architecture) – розширений промисловий стандарт (шинної) архітектури*. Лексичні одиниці української мови, так само, як і англійської, набувають нових значень для позначення нових понять і об'єктів.

Еквівалентний переклад – варіант перекладу, коли значення англійського слова повністю відповідає значенню українського слова, наприклад: *agri – agricultural, ass – assistant* тощо.

Відмінна риса аббревіації в комп'ютерних текстах – це скорочення не тільки термінів, але й часто вживаних у розмовному мовленні словосполучень і цілих речень. Тому, можна привести наступні приклади цього способу перекладу: *AAMOF – As A Matter Of Fact (насправді); TTYL – Talk To You Later (пізніше поспілкуємося); IMHO – In My Humble Opinion (на мою думку); arg – argument (аргумент), tab – tabulation (вкладка); dirname – directory name (ім'я каталогу)* [1, с. 124].

Вибір того чи іншого прийому перекладу залежить від багатьох факторів. Це і характер тексту, що підлягає перекладу, і аудиторія споживача продукції. Необхідність попереднього розкриття аббревіатури або збереження розгорнутого скорочення протягом усього тексту перекладу пов'язані загалом із відсутністю певних реалій у нашому житті або ж просто з відсутністю еквівалентної аббревіатури в українській мові.

Висновки. Основними способами перекладу скорочених лексичних одиниць є транслітерація, транскрипція, калькування, експлікація та еквівалентний переклад. Проведене нами практичне дослідження показало, що найбільш розповсюдженим засобом перекладу аббревіатур, акронімів і скорочень, які ще не ввійшли у вжиток у певній галузі науки чи техніки мовою перекладу і потребують свого тлумачення, є експлікація, тобто повний переклад, у процесі якого не лише розшифровується скорочення, але й

дається його пояснення.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у розробці завдань та системи вправ, які допоможуть майбутнім перекладачам та вчителям англійської мови подолати труднощі перекладу скорочених лексичних одиниць.

Література

1. Єнікєєва Є. М. Вербоформанти, верботрансформанти та система словотвору (на матеріалі англійської мови) / Є. М. Єнікєєва // Вісник Сумського державного університету. Серія: філологічні науки. – 2005. – № 5 (77). – С. 119–127.
2. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – К. : Політична думка, 1997. – 300 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
4. Медвідь О. М. Комп'ютерний сленг / О. М. Медвідь // Вісник СумДУ. – 2005. – № 6 (78). – С. 50–56.
5. Мирам Г. Э. Профессия: переводчик / Г. Э. Мирам. – К. : Ника-центр, 2004. – 157 с.
6. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови : підруч. для ін-тів і фак. інозем. мов / М. І. Мостовий. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.
7. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : підручник / В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
8. Crystal D. An Encyclopaedic Dictionary of Languages / D Crystal. – 1994. – 436 p.
9. Fischer R. Lexical Change in Present-Day English. A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalisation, and Productivity of Creative Neologisms / R/ Fisher. – Tübingen, 1995. – 234 p.
10. Garland C. Abbreviations and Acronyms in English Word-Formation / C. Garland. – 1989. – 169 p.

Капніна Г.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'255.4:821.112.2-343

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КАЗКОВОГО ТВОРУ

(на матеріалі казки Братів Грімм «Вовк і семеро козенят»)

У статті визначено жанрово-стилістичні характеристики народної казки; проаналізовано особливості перекладу казкового твору (на матеріалі казки «Вовк і семеро козенят»); виявлено перекладацькі трансформації, що впливають на полегшене сприйняття твору українським читачем, але віддаляють його від ознайомлення з німецьким епосом.

Ключові слова: казка, переклад, адекватність перекладу, німецька мова.

Капнина Г.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и

славянської філології Донбасського державного педагогічного університета

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СКАЗКИ

(на матеріалі сказки Братів Гримм «Волк и семеро козлят»)

В статье определены жанрово-стилистические характеристики народной сказки; проанализированы особенности перевода сказки (на материале сказки «Волк и семеро козлят»); обнаружены переводческие трансформации, влияющие на облегченное восприятие произведения украинского читателем, но отдаляющие его от ознакомления с немецким эпосом.

Ключевые слова: сказка, перевод, адекватность перевода, немецкий язык.

Карпіна Г.

– Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

THE PECULIARITIES OF THE FAIRYTALE TRANSLATION (BASED ON THE MATERIAL OF BROTHERS GRIMMS' TALE "THE WOLF AND THE SEVEN LITTLE KIDS")

The article deals with the genre-stylistic characteristics of a folk fairy tale. The peculiarities of the fairy tale translation "The wolf and the seven little kids" are under the analysis in the article. The author has detailed the translation transformations influenced upon the adapted perception of the text by the Ukrainian reader, and which hinder him from the adequate familiarization with the German epos due to the introduction of new explanations, intensification of expressive connotation (both positive and negative) of the certain elements of the text, the loss of additional emotional coloring by the expressive shaded lexemes, syntax adaptations.

Key words: fairytale, translation, translation equivalence, German language.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства можна констатувати факт підвищення інтересу загалом до казки, адже саме за допомогою цієї епічної форми доросла людина повертається до духовних цінностей, а дитина отримує першу інформацію про них. Ознайомлюючись з новою казкою, читач отримує можливість не лише пізнати іншу, поки що чужу для себе культуру, країнознавчі явища, традиції, а й через порівняння краще зрозуміти свої. У казці не пропагується вбивство, смерть, насилля. Її герої, переборюючи на своєму шляху численні перешкоди, прямують дорогою добра, яке, як відомо, у казках завжди перемагає.

В останній десятиліття до численного масиву українських казок додалися переклади історій для дітей, складених іншими народами. Однак, хоч проблеми художнього перекладу досліджені вітчизняними науковцями в достатній мірі, окремі труднощі, пов'язані з трансформацією казок з однієї мови на іншу, ще спостерігаються в українській лінгвістиці.

Лінгвоісторіографічний аналіз останніх робіт. Наукові праці щодо проблем перекладу літератури для дітей представлені Г. Бабінковим, К. Єсипович, Н. Демуровим, О. Лещенко, Ю. Романенко, С. Сотниковим. В останні роки в цьому напрямі з'явилися також фундаментальні роботи, наприклад, дисертаційні дослідження Н. Кушиної [4], Н. Мосьпан [5].

Ураховуючи актуальність обраної теми, ставимо за **мету статті** виявлення особливостей перекладу казкового твору (на матеріалі казки «Вовк і семеро козенят»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли йдеться про художній переклад, треба пам'ятати наступний факт: дослідники розрізняють окремі підвиди перекладацьких трансформацій навіть у межах одного жанру. Так, наприклад, слід окремо говорити про переклад художньої прози, поезії, пісень. Урахування особливостей жанру, у рамках якого працює перекладач, є неодмінною складовою процесу передачі тексту з однієї мови на іншу.

У контексті нашого дослідження важливо нагадати, що казка – це вид художньої прози, що походить від народних переказів, порівняно коротка розповідь про фантастичні події та персонажі, такі, як феї, гноми, велетні тощо. На даному етапі розвитку літературознавства усталеною є тенденція розділяти казки на народні та літературні. Народна казка є результатом колективної творчості, літературна ж казка належить конкретному авторові. Однак у період становлення авторських казок їх було доволі важко відокремити від народних. Так, оповідання Ш. Перро «Казки матінки моєї Гуски», що почали поширюватись уже в 1697 р., дуже тісно перекликаються з мотивами французького народного епосу. Відомим також є той факт, що казки братів Грімм, відомих німецьких учених та збирачів фольклору, які видали в 1812 р. збірку «Дитячі і сімейні казки», не претендуючи на її авторство, взагалі є обробкою письменниками народної творчості.

Установлено, що жанрово-специфічними рисами народної казки є: наявність однієї сюжетної лінії; чіткий розподіл на епізоди; тричленна структура з тенденцією до восьмичастинності; поверховість і типовість діючих осіб без змалювання їх внутрішнього світу, зокрема без відчуття часу, без почуттів (таких, як, наприклад, кохання чи ненависть), без згадки необхідності старіння або смерті; виключна концентрація на героях і їх вихід в ізоляцію чи універсальний зв'язок із усім суцим; підкреслено чітке зображення подій; стереотипні сценарії розвитку подій, які відповідають наївній моралі відповідного етносу (наприклад, коли первісна незадовільна ситуація за допомогою сил цього чи потойбічного світу, а також завдяки власним старанням ліквідується і обертається на свою

повну протилежність); безмежна кількість споріднених мотивів і мотивів, що стереотипно повторюються; постійний «щасливий кінець» [6, с. 109].

Що стосується тематичного поділу казок, то розділяють казки про тварин (птахів, рослин, комах), чарівні казки (їх іноді називають героїчні чи фантастичні), суспільно-побутові (реалістичні, новелістичні) казки.

Беззаперечною є важливість казки як ретранслятора національної специфіки, що виявляється в історичному та релігійному фоні, мові персонажів, побутових подробицях тощо.

Названі вище жанрово-специфічні риси казки, як правило, передаються при перекладі без змін, адже в іншому випадку автором перекладу були б порушені елементарні правила перекладу художнього твору. Аналізована в статті казка «Вовк і семеро козенят» («Der Wolf und die sieben jungen Geisslein») [7] не містить глибокої країнознавчої інформації, тому проблем у процесі передачі національної специфіки в перекладача Сидора Сакидона не виникло.

Утім окремі порушення перекладацьких принципів в українському варіанті казки все ж спостерігаються. Стосуються вони, насамперед, підбору такої лексики, яка б передавала особливості мови перекладу, нівелюючи при цьому культурний вплив країни, з мови якої відбувається переклад, але ж лінгвісти-компаративісти, серед яких можна назвати й російського дослідника В. Кашкіна, застерігають перекладача, предметом роботи якого є казка, від чрезмерної культурної адаптації, яка може зайти так далеко, що переклад може стати частиною лінгвокультурного простору мови перекладу [3, с. 68].

На прикладі аналізу двох варіантів згаданої казки спробуємо проілюструвати прикладами наступні перекладацькі трансформації, що впливають на полегшене сприйняття твору українським читачем, але віддаляють його від німецького епосу: введення нових уточнень, посилення експресивної конотації (як позитивної, так і негативної) окремих елементів тексту; втрата експресивно забарвленими лексемами додаткового емоційного навантаження; синтаксичні адаптації. Додамо, що посилання на німецький варіант тексту в прикладах не присутні через неможливість указати сторінку (за основу взято електронну версію твору).

Отже, відсутні в оригіналі тексту уточнення застосовуються автором у наступних випадках: *wie eine Mutter* – як рідна мати [1, с. 5]; *etwas* – гостинці [1, с. 5]; *das Fenster* – підвіконня [1, с. 6]; *betrügen* – піддурити [1, с. 6]; *der Kasten der Wanduhr* – великий годинник, що висів на стіні [1, с. 6]; *das Ungetüm* – вовчисько [1,

с. 7]; *alle waren am Leben* – усі були живесенькі, здоровесенькі, без подряпинки [1, с. 7].

Посилення експресивної конотації: позитивна оцінка (здебільшого, додавання пестливості в перекладі нейтральних німецьких іменників): *die Kinder* – діточки [1, с. 5]; *дітки* [1, с. 7]; *die Mutter* – матуся [1, с. 6]; *der Ofen* – грубка [1, с. 6]; *die Geislein* – козенятка [1, с. 6]; *die Wackersteine* – камінці [1, с. 6]; негативна оцінка: *der Bösewicht* – душоуб (замість нейтрального злодій) [1, с. 5]; *der Wolf* – волоцюга-злочюга (замість вовк) [1, с. 6]; *der Rachen* – пащека (замість паща) [1, с. 7].

Простежимо випадки, коли експресивно забарвлені лексеми втрачають своє додаткове емоційне навантаження в українському варіанті казки: *mit Haut und Haar* – з кісточками [1, с. 5]; *seid auf eurem Hut vor dem Wolf* – вовка в хату не пускайте [1, с. 5]; *kein langes Federlesen machen* – не панькатись [1, с. 6]; *die Äste zitterten* – листя шумить [1, с. 7]; *das gottlose Tier* – лихий вовчисько [1, с. 7]. Як бачимо, більшість випадків втрати емоційності в перекладених словосполученнях пов'язані з тим, що автор не зміг / не вважав за необхідне підібрати український відповідник німецькому фразеологізму.

Синтаксичні адаптації стосуються, здебільшого, типової для слов'янської казки побудови речення, коли воно починається з дієслова, при чому в усіх наведених прикладах структура німецького речення залишалась стандартною: *es war einmal* – була собі ... [1, с. 5]; *die hatte sieben junge Geisslein* – мала вона семеро маленьких козенят [1, с. 5]; *da meckerte die Alte* – мекекнула стара [1, с. 5]; *sie betrachtete ihn* – обдивилась його коза [1, с. 7].

В українській версії казки спостерігаємо також певні випущені з її німецького варіанту елементи. Так, відсутні наступні фрази: 1) *Ja, so sind die Menschen*. 2) *Die Geislein hüpfen wie Schneider, der Hochzeit hält*.

Особливу увагу слід звернути на передачу елементів тексту, які перекладач презентує в такий спосіб, що вітчизняний читач легко вгадує тут мотиви українських казок. Безумовно, сприйняття змісту казки це полегшує, але спірним тут є питання про еквівалентність перекладу: *Futter holen* – травички нарвати, діток нагодувати [1, с. 5]; *feine und liebliche Stimme* – тоненький та солоденький голос [1, с. 6]; *unsere Mutter hat keinen schwarzen Fuß wie du* – у нашої матусі ніжки біленькі, гарненькі, а в тебе чорні [1, с. 6]; *der Wolf trollte sich fort* – вовк посунув надвір, на зелений моріжок [1, с. 7].

Аналізований переклад яскраво демонструє прагнення автора адаптувати перекладену версію німецькомовної казки до рівня українського читача молодшого віку. При цьому стиль розповіді,

структура казки в перекладі не порушені. У випадку, коли перекладач переслідував мету, зробити зміст казки для українських малят якомога легшим та зрозумілішим, можна назвати результат його роботи вдалим. Якщо ж характеризувати перекладену казку з позиції теоретичних основ перекладу, то наведені вище приклади можна вважати недоліками роботи перекладача.

Дослідниця М. Венгренівська стверджує у своїй статті, що німецькі народні казки братів Грімм в аналізованому нами перекладі зберігають простоту, легкість, природність і невимушеність оригіналу; вони стали органічним здобутком української літератури завдяки тому, що перекладач творчо, майстерно, економно використав традиційні стилістичні засоби української казки. Невимушений стиль його перекладу відповідає комунікативним завданням, які органічно поєднуються з стихією української народної казки [2]. Мабуть, слід погодитись з цим висловом, якщо брати до уваги мету даного перекладу – донести до українського читача зміст німецької казки.

Висновки з даного дослідження. У результаті аналізу оригіналу та перекладу німецької казки «Вовк і семеро козенят» зазначимо, що даний результат роботи перекладача є насамперед творчим, хоч і містить певні неточності (відсутні в німецькому варіанті уточнення, посилення експресивної конотації (як позитивної, так і негативної) окремих елементів тексту; втрата експресивно забарвленими лексемами додаткового емоційного навантаження; синтаксичні адаптації). Беззаперечним є той факт, що автор перекладу додав українській версії твору експресивності та емоційності, що є обов'язковим елементом кожного казкового твору.

На нашу думку, перспективними будуть також інші компаративні дослідження в цьому напрямку для визначення доцільності адаптації перекладеного тексту до українських реалій.

Література

1. Брати Грімм. Казки [переклад з німецької Сидора Сакидона] / Брати Грімм. – К. : Веселка, 1976. – 128 с.
2. Венгренівська М. Про мову перекладів казки (на матеріалі німецьких та українських народних казок) [Електронний ресурс] / Марія Венгренівська, Андрій Гнатюк. – Режим доступу до документу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-37.pdf>
3. Кашкин В. Сопоставительная лингвистика / В. Кашкин. – Воронеж, 2007. – 88 с.
4. Кушина Н. І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англomовних перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 „Перекладознавство” / Н. І. Кушина. – К., 1998. – 16 с.
5. Мосьпан Н. В. Семіолінгвістичний аспект казок Р. Кіплінга в українських перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 „Перекладознавство” / Н. В. Мосьпан. – Київ, 2009. – 23 с.

6. Романенко Ю. М. Німецька літературна казка у світлі жанрової проблематики / Ю. М. Романенко // Вісник СумДУ. – 2006. – № 11. – С. 107–110.

7. Grimm J. Der Wolf und die sieben jungen Geisslein [Електронний ресурс] / J. Grimm, W. Grimm // Alle Märchen von Brüdern Grimm. – Режим доступу до документу :

http://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/der_wolf_und_die_sieben_jungen_geisslein

Колган О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.45:622

МОВА ПОЕЗІЇ ТА ТЕРМІН

У статті проаналізовано думки провідних вітчизняних і зарубіжних учених щодо особливостей використання терміна в поетичній мові; схарактеризовано основні ознаки терміна, яких він набуває у невластивому йому стилі.

Ключові слова: термін, поезія, конотації.

Колган Е.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

ЯЗЫК ПОЭЗИИ И ТЕРМИН

В статье проанализированы мнения выдающихся отечественных и зарубежных учёных об особенностях употребления термина в языке поэзии; охарактеризованы основные признаки термина, которые он приобретает в несвойственном ему стиле.

Ключевые слова: термин, поэзия, коннотации.

Kolgan E.

– an Associate Philology Sciences an Associate Professor of the department of Ukrainian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

LANGUAGE OF POETRY AND TERM

The article continues the series of publications of the author about the peculiarities of the functioning of the term in the fiction. The work presents universally recognized definition of the term in the modern Terminology and its signs in scientific style; the opinions of well-known national and foreign scholars about the features of the usage of the term in fiction, especially in poetry, are analyzed in the article; the main features of the term, which it obtains in uncommon style are characterized.

Key words: term, poetry, connotations.

Постановка проблеми... У сучасному мовознавстві вивчення термінології є одним із найактуальніших питань.

Терміни, як відомо, функціонують не лише в науковому, а й в інших стилях сучасної української літературної мови. Але,

потрапляючи до іншого мовного оточення, терміни набувають інших ознак та властивостей, непридатних їм у науковому стилі.

Однією з провідних і характерних рис мови сучасної української літератури є використання термінології, що є свідченням виразного сучасного колориту мовлення.

Термінологічна лексика, зокрема, функціонує й у художньому стилі, про що свідчать розвідки сучасних термінологів, таких як Л. Задояна, В. Карпова, В. Мінасян, М. Пилинський, Л. Тиха, С. Шуляк та ін.

Розвиток термінології та проникнення наукових явищ і понять у повсякденне життя впливають на загальнолітературну мову, у результаті переходу терміна до складу якої частина його специфічних особливостей зазнає певних змін. У таких випадках говорять про детермінологізацію термінів. Зміна семантики детермінологізованих слів залежить не лише від того, із якої терміносистеми запозичено термін, а переважно від того, до якого розряду лексики належить детермінологізоване слово.

У зв'язку з широким уживанням термінів у художній літературі навіть виникла галузь мовознавства – термінологічна стилістика, предметом дослідження якої є „використання різногалузевої термінології в її дефінітивному значенні, створення необхідних автором спеціальних слів за моделями реальних термінів, уведення переосмисленої термінології в арсенал художніх засобів” [5, с. 25-26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Проблемам стилістичного функціонування термінології в поетичних творах присвячено праці В. Власенко, А. Цепколенко [1], А. Гречанової [2], Т. Симоненко [8], О. Шаталіної [10], Н. Яценко [12] та ін.

Питання функціонування термінів у поетичних творах, на жаль, ще не було предметом комплексного дослідження в сучасному мовознавстві.

Актуальність статті визначено підвищеною увагою філологів до художніх творів, зокрема їхньої мови.

Формулювання мети статті та постановка завдань. Метою статті є теоретичне осмислення основних думок щодо статусу терміна в художньому творі, зокрема поетичному, крізь призму наукових концепцій видатних українських та зарубіжних мовознавців.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

– проаналізувати й систематизувати наявні в сучасному мовознавстві думки щодо особливостей використання терміна в поезії;

– конкретизувати основні ознаки терміна, яких він набуває в

поетичному мовленні;

– виявити особливості функціонування термінів у поетичному творі.

Відповідно до мети й завдань дослідження в праці застосовано описовий **метод**.

Виклад основного матеріалу дослідження...

Проблема використання термінів у творах художньої літератури, зокрема поезії, є однією з найактуальніших у сучасному українському термінознавстві, яка потребує ґрунтовного теоретичного осмислення.

Однією із вагомих праць щодо особливостей функціонування терміна в поетичній мові є монографія В. Карпової „Термін і художнє слово”, у якій названо прийоми стилістичного використання термінологічної лексики в мові деяких українських поетів, таких як П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Бажан, А. Малишко, І. Вирган, Д. Павличко, Р. Братунь, М. Петренко, І. Драч. Проаналізувавши поетичні твори відомих митців слова, автор дійшла висновку, що аналізована лексика „не перестала бути термінологічною, зберігши основні ознаки цієї категорії слів...” [4, с. 119].

Значущою для вивчення питання особливостей уживання термінологічної лексики в мові поезії є стаття М. Пилинського „Поетичне слово і НТР”, у якій знаний мовознавець зазначив, що в процесі науково-технічної революції термінологічні лексеми різних галузей виробництва все частіше використовують автори у своїх поетичних творах. За словами науковця, „слова і вирази науково-технічного мовлення стають у віршованих текстах важливим засобом реалізації різних відтінків експресії, захоплення всім тим, що було досягнуте в ході науково-технічного прогресу...” [7]. Широке використання термінологічної лексики в усіх жанрах сучасної поезії „веде до дальшої демократизації літератури і культури взагалі” [7], посилює інформативність поезії в умовах НТР. Отже, як бачимо, автор наголосив на такій важливій функції терміна в невластивому йому тексті (мові поезії) – інформативності. Термін, на думку М. Пилинського, є одним із найважливіших засобів для передачі різних емоцій, що, як відомо, не властиве терміну в науковому стилі.

Л. Тиха на матеріалі поезій І. Драча дослідила використання термінологічної лексики в художніх творах, зокрема їх метафоризацію. Науковець зазначила, що „у художніх текстах термін втрачає свої специфічні ознаки, набуваючи додаткових, а то й зовсім інших, смислових значень – він виступає елементом образної системи мови”, зауваживши, що „особливої експресії набуває термін тоді, коли автор навмисне, із стилістично-виражальною метою

вживає його поряд з іншостильовими мовними елементами” [9, с. 494]. Мовознавець наголосила, що в значеннєвій структурі терміна як елемента метафоричної конструкції відбуваються зміни, що призводять до виникнення нової семантики. В авторській метафорі переносне значення не закріплюється за словом, а можливе лише в конкретному контексті. Л. Тиха виділила такі шляхи введення термінів у художні тексти: естетична „денейтралізація” спеціальних слів; уживання термінологічного слова як компонента метафоричних конструкцій за умови, що основне його значення зберігається і є основою художнього образу; уживання термінів засноване на асоціаціях, дуже віддалених від прямого значення” [9, с. 496]. Слушною також є думка Л. Тихої про те, що „уведення вузькотермінологічної лексики є, зокрема, ефективним прийомом інтелектуалізації мови поезій, вдалим дійовим засобом залучення читача до світу наукових надбань, пошуків. У подібних випадках точне знання змісту терміна не завжди важливе. Він тут функціонує лише як сигнал „нехудожнього” стилю. І часто цього достатньо. У ситуаціях насичення контексту термінологічною лексикою важить саме звучання слова, сама його фонетична оболонка” [9, 496].

В. Власенко, А. Цепколенко, також аналізуючи мову поезій І. Драча, зауважили, що „дуже виразною рисою термінології у художньому мовленні є руйнування її системності. Автор використовує не певну мікросистему спеціальних термінів, а лише ті елементи різних термінологічних систем, які йому потрібні для художнього зображення дійсності. В результаті художнього переплавлення різноманітної термінологічної лексики створюється віршований художній контекст, а не науковий чи науково-популярний твір» [1]. Науковці наголосили, що терміни в поезіях І. Драча є центрами тропеїчних переосмислень, вони відіграють велику роль у наданні твору експресії, завдяки їм автор створює яскраві метафори, які потребують детального аналізу.

Цінним матеріалом для вивчення нашого питання є стаття Т. Симоненко „Стилістичні функції термінологічної лексики в поезії В. Стуса”. Розглянувши особливості використання термінів у поетичній мові Василя Стуса та проаналізувавши зміну семантики термінологічних одиниць у процесі формування складних метафоричних образів, мовознавець зазначила, що „уживання термінологічної лексики є одним із способів символотворення у поезіях В. Стуса. Поет активно вдається до художніх трансформацій слів, незвичних сполучень, персоніфікацій тощо для утворення складних семантичних згущень” [8].

А. Гречанова, вивчаючи медичну термінологію в мові художнього стилю, наголосила: „Для мови сучасної художньої

літератури характерна стильова взаємодія. Образна мова вирізняє твори художньої літератури з-поміж інших текстів. Вона не обмежується традиційними тропами та фігурами, а наповнює естетичним змістом „безобразні” мовні елементи, перетворює їх у систему художньо-мовного бачення світу. До таких „безобразних мовних елементів” відносимо, зокрема, термінологічну лексику” [2].

Н. Яценко, досліджуючи мову історичних творів Ліни Костенко, однією з особливостей уживання термінів у поетичних творах назвала те, що вони „збільшують експресивну силу висловлювання” [12, с. 32].

В. Мінасян, аналізуючи специфіку функціонування термінів у поезіях М. Бажана, дійшов висновку про те, що досліджуваний пласт лексики „вживається не тільки і не стільки в прямому номінативному значенні з метою називання об’єктивних реалій дійсності, а переважно зі стилістичною й естетичною настановою. Поет широко вводить термінолексику в мову своїх творів у переносно-метафоричному та асоціативному планах, що сприяє створенню неповторних художньо-індивідуальних метафоричних образів” [6].

Цікавою є розвідка О. Шаталіної, яка, досліджуючи особливості уживання термінів літературознавства у творах І. Франка, зауважила, що „використання поетом наукової термінології, зокрема літературознавчої, в своїх працях є логічно закономірним”, бо, як відомо, „Франко був філологом, літературознавцем, і свої знання з теорії літератури широко впроваджував в поетичну творчість” [10, с. 45], отже, автор статті у своїй праці наголосила на широкій популяризаторській функції терміна, коли поет через власні вірші знайомить читачів із основними поняттями певної галузі, зокрема літературознавства.

На думку більшості мовознавців, художня література є посередником у процесі переходу термінів із основної функціональної сфери (наукового стилю) до загальнолітературної мови. Уведення термінів до поетичних творів зумовлене насамперед намаганням автора викликати в авторів неповторні емоції, створити нові асоціації, аналогії тощо. Проаналізувавши думки науковців щодо питання використання термінів у мові поезії й спираючись на власні спостереження, робимо висновки, що термінологічні одиниці в невластивому їм стилі втрачають (чи дещо змінюють) свої основні ознаки. Зокрема, термін у поетичному творі набуває конотацій, експресії, стає досить залежним від контексту. Автори поетичних творів уводять цей пласт лексики до тканини художнього твору з різною метою, зокрема для популяризації термінів окремих галузей серед читачів, підвищення інтелектуального рівня населення, точного, короткого й влучного позначення того чи того поняття, а

також для створення нових яскравих та оригінальних стилістичних тропів, фігур. Терміни в поетичних творах часто є складовими символів, новотворень, авторських неологізмів, складних семантичних поєднань тощо.

Висновки дослідження... Отже, термінологічна лексика в поетичному творі покликана зацікавити читача, вплинути на нього емоційно. Здебільшого її використано в прямому номінативному значенні, як засіб вторинної номінації вона виступає в складі стилістичних тропів та фігур. Це є особливістю вживання терміна в невластивому йому мовному оточенні. Поети переважно вводять до тексту творів відому читачеві термінологію для короткого, але інформативного повідомлення, причому намагаючись не перенаситити твір термінологічними одиницями.

Література

1. Власенко В. В. Термінологічна лексика в поезіях Івана Драча / Власенко В. В., Цепколенко А. О. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultnar/knp200232/knp32_9.doc.
2. Гречанова А. Термін як художній троп (на матеріалі поетичних творів) / Гречанова А. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lingvodnu.com.ua/arxiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-2012/termin-yak-xudozhnij-trop-na-materiali-poetichnix-tvoriv/>
3. Задояна Л. Стилістичні функції термінологічної лексики у поетичному тексті (на матеріалі поезій Василя Симоненка) / Задояна Л. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 251–252.
4. Карпова В.Л. Термін і художнє слово / Карпова В.Л. – К. : Наук. думка, 1967. – 129 с.
5. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. – К. : Наук. думка, 1987. – 162 с.
6. Мінасян В. І. Терміни в поезіях М. Бажана / Мінасян В. І. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine25-6.pdf>
7. Пилинський М. М. Поетичне слово і НТР / Пилинський М. М. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine30-4.pdf>
8. Симоненко Т. Стилістичні функції термінологічної лексики в поезії В. Стуса / Симоненко Т. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_lingv/2012_34/41.pdf
9. Тиха Л. Термінологічна лексика як компонент метафоричних конструкцій (на матеріалі поезій Івана Драча) / Л. Тиха // Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. І. – С. 493–498.
10. Шаталіна О. Ф. Функціонування літературознавчої термінології у творах І.Я. Франка / Шаталіна О. Ф. // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 22 (61). – № 3. – 2009. – С. 42–45.
11. Шуляк С. Використання ботанічних термінів у поетичних текстах Євгена Гуцала / Шуляк С. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук.

Кочукова Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2:[81'38:81'373.7]

**НАТЯК ЯК ОДИН ІЗ ПРИЙОМІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СТІЙКИХ СЛОВОСПОЛУК**

(на матеріалі української преси)

У статті з'ясовано сутність натяку як продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації стійких сполучень слів у мові українських мас-медіа. Проаналізовано основні типи натяку, стилістичні функції перетворених власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок та крилатих висловів. Визначено їхній емоційно-експресивний потенціал.

Ключові слова: *стійке сполучення слів, структурно-семантична трансформація, натяк, емоційно-експресивний потенціал, стилістична функція.*

Кочукова Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

**НАМЕК КАК ОДИН ИЗ ПРИЕМОВ ТРАНСФОРМАЦИИ
УСТОЙЧИВЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ**

(на матеріалі української преси)

В статті определена сутність намека як продуктивного приёма структурно-семантичної трансформації устійливих словосочетаний в мові українських мас-медіа. Проаналізовані основні типи намека, стилістичні функції модифікованих фразеологізмів, пословиць, поговорок, крилатих виражень. Определен их емоційно-експресивний потенціал.

Ключевые слова: *устойчивое сочетание слов, структурно-семантичная трансформация, намек, эмоционально-экспрессивный потенциал, стилістичная функция.*

Kochukova N.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**THE ALLUSION AS ONE OF THE DEVICE OF TRANSFORMATION
OF STABLE COMBINATIONS OF WORDS**

(based on Ukrainian press)

The essence of allusion as a productive device of structural and semantic transformation of stable combinations of words in the language of Ukrainian mass media is studied in the article. The basic types of allusion, stylistic features of

converted phraseologisms, proverbs, and popular sayings are analyzed. Their emotional and expressive potential is also considered.

Key words: *set-expression, structural-semantic transformations, suggestion, emotional-expressive potentiality, stylistic function.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У мові сучасних українських мас-медіа в останнє десятиліття помітно активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу стійких сполучень слів і висловів, яка досягається трансформаціями (І. С. Гнатюк, О. І. Андрейченко, А. М. Григораш, Л. Б. Давиденко, О. Г. Важеніна, М. М. Гавриш, А. І. Мамалига, Т. П. Свердан тощо). Дослідники виявляють постійну динаміку зміни значення й структури фразеологізмів, покликану прагненням до виразності. Авторська трансформація стійких одиниць завжди зумовлена певними стилістичними настановами й завданнями.

Сама природа фразеологізмів, насичених яскравою образністю, стильовим забарвленням, створює передумови для їх використання в експресивному, насамперед художньому й публіцистичному, тексті. Здібності автора мас-медійного дискурсу полягають у вмінні відібрати потрібний матеріал, творчо опрацювати й використати експресію з готового національного джерела й ввести його в текст. Унаслідок цього з'являються нові художні образи, жартівливі вислови, каламбури.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в тому, аби, проаналізувавши обстежений матеріал, з'ясувати сутність натяку як продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації стійких сполучень слів у мові українських мас-медіа, виявити основні типи натяку та схарактеризувати стилістичні функції перетворених висловів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед поширених прийомів фразеологічної структурно-семантичної трансформації ми виділяємо натяк [2, с. 39]. Сутність натяку полягає у вживанні компонента чи компонентів традиційного стійкого сполучення слів поза ним, унаслідок чого цей компонент чи ці компоненти набувають фразеологічно зумовленого значення. У контексті вони передають лише ідею стійкого сполучення слів, його внутрішню форму, незважаючи на значне порушення його граматичного складу. На думку деяких дослідників, «фразеологічного звороту як цілісної мовної одиниці тут, власне, вже немає, проте для правильного розуміння контексту й сприйняття його естетичних якостей потрібно знати й мати на увазі

фразеологізм як такий, тобто в тому вигляді, у якому його вжито в мовній системі» [4, с. 143]. Натякові видозміни потребують глибокого проникнення в зміст якогось мікроконтексту. А. Ю. Пономаренко зазначає, що «оказіонально змінена ФО в спеціально організованому контексті викликає у свідомості читача асоціативний зв'язок з узуальним фразеологізмом» [3, с. 14].

Такого перетворення зазнають переважно відомі прислів'я та приказки, тому що вони різноманітні за структурною організацією та дуже об'ємні за змістом, що надає змогу журналістам використовувати лише деякі їхні елементи для донесення певної інформації читачам. У проаналізованих текстах зафіксовано такі типи натяку:

1) вживання компонента традиційного народного вислову. Напр.: «*Втомленість приватизацією відчувають сьогодні навіть ті пересічні громадяни, котрі ніколи в житті не тримали і, певно, вже не триматимуть у руках синиці, дорожчої за свої дуже далекі від євростандартів помешкання, але надійніше «приручити» ту пташу не поспішають...*» (Україна молода), пор.: *Краще синиця в руках (кулаці, жмені), ніж журавель у небі*; заголовок статті «*Мільярдні прибутки чи шлях до суми?*» (Голос України), пор.: *Від суми й тюрми не зарікайся*;

2) використання деяких компонентів відомого виразу або однорідних з ними. Напр.: «*Назад вороття, мабуть, вже не буде, – підсумовує чоловік Олени Юхимівни Петро Іванович*» (Сільські вісті), пор.: *Є каяття, та нема вороття*; заголовок статті «*Яблуко*» продовжує справу «*яблуні*» (Україна молода) і далі: «*Арабська щоденна газета «Амарк Аль-Авсат», яка видається в Лондоні, позавчора повідомила, що керівництво терористичною організацією «Аль-Каїда» перейшло від Осами Бен Ладена до його сина Саада Осами Бен Ладена*» (Україна молода), пор.: *Яблуко від яблуні недалеко падає*; «*Не хотілося б виглядати отим болотним куликом, але, здається, моя Луганщина тут перевищила всі рекорди за кількістю вихлюпнутого на екрани бруду*» (Україна молода), пор.: *Кожен кулик своє болото хвалить*; «*Поліно у власному оці, або театром по президентові*» (Слово Просвіти), пор. традиційне: *У чужому оці за скалку бачити, а в своєму колоди не помічати*.

3) використання всіх компонентів прислів'я, але за зразком вільного слововживання. Напр.: «*Як би не натякали злі язики, що опала Замковенка – це наслідок його рішення звільнити Юлію Тимошенко, сам экс-суддя, напевно, уже переконався у справедливості відомого прислів'я про суму і тюрму, від яких народна мудрість рекомендує не зарікатися*» (Україна і світ

сьогодні), пор.: *Від суми й тюрми не зарікайся; «Є надія на взаємопорозуміння. Хочеться, щоб вона не померла ні першою, ні останньою, бо то надія на життя»* (Молодь України), пор.: *Надія помирає останньою; «Чи стала б відомою бочка з медом, якби не ложка дьогтю в ній?!»* (Перець), пор.: *Ложка дьогтю в бочці меду.*

Наведені приклади засвідчують, що формально перед нами – незв'язані конструкції, але натяк на відомий вислів спостерігаємо в кожному конкретному випадку.

Яскравий стилістичний ефект маємо тоді, коли в тексті вжито традиційний вираз у повній формі, а далі автор натякає на один із його компонентів: *«Позичальник без штанів ходить»*, *застерігали завбачливі предки. Якби ж вони могли ще й завбачити, що без цього самого предмету ми збралися у Європу, різними серед рівних»* (Сільські вісті).

Іноді фразеологічні натяки виконують розважальну функцію, виступаючи в публіцистичних текстах засобом гумору. Гумористичний ефект посилюється, якщо слово-натяк є стилістичним синонімом відомого українського слова. Напр.: *«Наша «діжечка» наповнена аж ніяк не салом»* (Вечірній Київ), пор. радичійне: *Ложка дьогтю в бочці меду.*

У мові сучасної преси журналісти рідше використовують натяк на власне фразеологізми. Їхня функціональна обмеженість зумовлена структурними особливостями: більшість фразеологізмів організовані за типом словосполучень. Найчастіше такого перетворення зазнають дієслівні фразеологізми, унаслідок чого дія переходить на іменні компоненти, що використовуються як натяки на ці фразеологізми, пор.: *копати яму* – підступно, таємно готувати кому-небудь неприємність, нещастя [ФСУМ] і *яма* – неприємність, нещастя: *«Яма ближньому»* (Перець); *білими нитками шитий* – невміло, погано замаскований, виконаний [ФСУМ] і *білі нитки* – очевидне, невміле: *«Але білі нитки – вони і є білі нитки, а брехня, як каже один наш колега, – товар найменшої тривалості зберігання»* (День); *«А решта все – зі зловживаннями, звинуваченнями, політизацією – белетристика. За неї ніхто нікого сьогодні не карає, зроби хоч не тільки під себе, а й на себе. Белетристику просто згадують, коли треба до чогось пришити чи припрясти. Навіть якщо нитки – білі»* (Сільські вісті); *тихою сапою діяти* – приховано або таємно, непомітно [ФСУМ] і *тиха сапа* – приховані наміри: *«Тиха сапа» міністра Лавриновича. Що важливіше: бути слугою народу чи адвокатом влади?»* (Україна молода). І. С. Гнатюк вважає, що набуття компонентами фразеологічної одиниці нових, фразеологічно зумовлених значень належить до найбільш цікавих явищ у сучасній функціональній

фразеології. У такому разі спостерігаємо тенденцію до стягування фразеологізму в одне слово, до гармонії форми і змісту, до вираження цілісного значення єдиною цілісною структурою [1, с. 137].

Журналісти вживають також натяки на крилаті вирази або на рядки з класичної літератури. Часто їхній граматичний склад значно порушено. У такому разі автори використовують лише образ, зміст вислову, напр.: *«Якщо подібні «донецькі» повторюватимуться й надалі, досить буде невеликої іскри, щоб дощенту спалити імідж країни, де з 1991 року тріумфує громадянський мир та злагода»* (Україна молода), пор. крилатий вислів: *З іскри займеться (спалахне) полум'я*. У публіцистичних текстах трапляються випадки, коли вжито деякі компоненти відомого виразу: *«Отож, **буття визначило**, що треба жваво поновлювати призабуту з радянських часів технічну співпрацю...»* (Україна молода), пор.: *Буття визначає свідомість*. Такі трансформи часто підтримують особистісне ставлення автора до ситуації, факту, події, особи, наголошуючи на актуально значущій інформації, наприклад: *«Його «Тринадцята» минула / Зірка телесеріалу «Доктор Хаус» Олівія Уайльд тепер стала ще й жінкою вільною. Актриса, відома за роллю інтерна Ремі на прізвисько «Тринадцять», розлучилася з чоловіком»* (Україна молода).

У створеному мовному оточенні можуть функціонувати всі компоненти стійкого сполучення слів: *«Настрій до праці мають усі. От тільки б знов не повторити сумний досвід Лебедя, Рака й Щуки* (Час), пор. традиційне: *Лебідь, Рак і Щука* – назва байки Л. І. Глібова.

Натяк на усталений вираз може створювати також використання в контексті слів тематично близьких до традиційних компонентів, які наштовхують на сприймання цього відомого виразу: *«Та для мене це поки що доволі кволе об'єднання сповнене особливого смислу. Як отой невеличкий сірник, від якого може спалахнути велике багаття»* (Сільські вісті), пор.: *З іскри займеться (спалахне) полум'я*. У реченні *«Але й такий часовий проміжок душевні рани дівчини не залікував»* (Україна молода) автор не вживає традиційний крилатий вислів *Час лікує рани*, проте читач безпомилково розпізнає його з контексту та слів, співзвучних з компонентами вислову.

Висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, оказіональна трансформована фразеологія є складником системи виражальних засобів сучасних українських мас-медіа. Яскраво виражене оцінювання, яке сприяє активізації читацької уваги, досягнуто часто внаслідок використання авторами неординарних трансформованих словосполук. Перспективним є подальше дослідження функціонування

трансформів у ролі заголовків.

Література

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 153 с.

2. Кочукова Н. І. Трансформовані словосполуки в мові української преси: На матеріалі укр. преси кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Н. І. Кочукова. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2005. – 165 с.

3. Пономаренко А. Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. Ю. Пономаренко. – К., 2003. – 20 с.

4. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1985. – 160 с.

Ледняк Ю.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Ледняк Г.

– старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

Рябініна І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811. 111' 373, 45 : 811, 161. 2

**АНГЛІЦИЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ
кінця ХХ – початку ХХІ ст.**

У статті розглянуто процес запозичень з англійської мови в українську лексику в період кінця ХХ – початку ХХІ століття. Досліджено специфіку входження англіцизмів до складу лексики української мови зазначеного періоду й особливостей функціонування в її складі, що є необхідним для розуміння процесу розвитку сучасної української мови. З'ясовано, що англіцизми поповнюють різні тематичні групи лексики української мови та досить швидко проходять процес асиміляції.

Ключові слова: лексика української мови, запозичення, англіцизми.

Ледняк Ю.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Ледняк А.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

Рябинина И.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного

педагогического университета
АНГЛИЦИЗМЫ В УКРАИНСКОЙ ЛЕКСИКЕ
конца XX – начала XXI в.

В статье рассмотрен процесс заимствований из английского языка в украинскую лексику в период конца XX – начала XXI века. Исследована специфика вхождения англицизмов в состав лексики украинского языка данного периода и особенностей функционирования в её составе, что является необходимым для понимания процесса развития современного украинского языка. Выяснено, что англицизмы пополняют различные тематические группы лексики украинского языка и достаточно быстро проходят процесс ассимиляции.

Ключевые слова: лексика украинского языка, заимствования, англицизмы.

Lednyak Y.

– *Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Russian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University*

Lednyak H.

– *Senior Lecturer of the Chair of Foreign languages of Donbass State Teachers' Training University*

Ryabinina I.

– *Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University*

ANGLICISMS IN UKRAINIAN LEXIS

at the end of the XXTH – the beginning of the XXIST centuries

The article considers the borrowing process from English into Ukrainian lexis within the period of the xxth – the beginning of the xxist centuries. It investigates the specific character of the introducing of anglicisms to the bulk of Ukrainian lexis of the mentioned period and the peculiarities of their functioning in its bulk which is necessary for the understanding of the current Ukrainian language. The article states that among borrowings which entered the Ukrainian language during that period the first place is taken by no means by anglicisms which is mostly brought about the status of the English language. The comprehension of the specific character of anglicisms introduction to Ukrainian bulk of that period and the peculiarities of their functioning in its lexis is necessary for the understanding of the current Ukrainian language development. The article defines that anglicisms enlarge different groups of Ukrainian lexis and rather rapidly undergo the assimilation process.

Key words: lexis of the Ukrainian language, borrowings, anglicisms.

Постановка проблеми. Суттєві політичні, соціальні й економічні зміни в українському суспільстві на межі XX – XXI століть призводять до активізації процесу запозичень.

Серед етранжизмів, які потрапили до української мови в зазначений період, перше місце, безумовно, посідають англіцизми, що значною мірою обумовлюється певним статусом англійської

мови. Розуміння специфіки входження англіцизмів до складу лексики української мови зазначеного періоду й особливостей функціонування в її складі є необхідним для розуміння процесу розвитку сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження англіцизмів у сучасній українській мові здійснювали Л. Архипенко, Л. Бороденко, Т. Лелека, А. Ломовцева, А. Наумовець, А. Олійник, Н. Попова, Г. Сергєєва, С. Федорець та ін.

При цьому насамперед увагу було приділено функціонуванню англіцизмів у різних терміносистемах, у мові ЗМІ, що ж до інших питань, пов'язаних із побутуванням даної групи етранжизмів у словниковому складі української мови на межі ХХ – ХХІ століть, вони, на нашу думку, висвітлені недостатньо.

Мета статті – визначити місце й роль в українській лексиці ХХ – початку ХХІ ст. корпусу запозичень англійського походження та з'ясувати способи їхньої адаптації на ґрунті сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою української лексики є слова іншомовного походження. Для позначення слів, що прийшли з інших мов, науковці використовують різні терміни: «запозичення», «запозичені слова», «іншомовні слова», причому одні вчені використовують ці терміни як синонімічні, інші ж (наприклад, О. Ткаченко) запозиченими називають слова, цілком засвоєні мовою-реципієнтом, а іншомовними – не засвоєні повністю [5, с. 82; 5, с. 99; 15, с. 194; 15, с. 230]. Існують різні класифікації запозичень – залежно від ступеню їхньої асиміляції в мові-реципієнті, за характером запозичення та ін. [див., наприклад, 15, с. 195; 17, с. 197].

Виділяють зовнішні та внутрішні причини запозичень. До перших, зокрема, відносять комунікативну необхідність та престиж певної мови, прикладом других може бути необхідність уточнення або деталізації значень питомих слів. Слова можуть запозичуватися при безпосередніх мовних контактах або через мову-посередник, усним або писемним шляхом.

Англіцизми як вид запозичень – це запозичені з англійської мови власне англійські слова (наприклад, менеджер, ноу-хау, файл) та слова, реципійовані в англійську мову в різні часи та переосмислені в ній (наприклад, хакі).

В історії україно-англійських мовних контактів можна виділити кілька періодів. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується не тільки широким включенням значної кількості англіцизмів (зокрема з американського варіанту англійської мови) до складу української лексики, але й актуалізацією тих англіцизмів, що прийшли до

української мови раніше.

Сучасні англіцизми належать до фінансово-економічної (бренд, крос-курс, менеджер, таймінг), спортивної (бодібілдинг, дартс, плей-оф, шейпінг), культурно-розважальної (мас-медіа, ньюсмейкер, ремікс), комп'ютерної (модем, сайт, утиліта), суспільно-політичної (імпічмент, піар), побутової (памперс, топік, фішбургер, шейкер) та ін. сфер.

Під час запозичення та в процесі функціонування в українській мові ці слова можуть зазнавати різних змін у плані семантики (звуження лексичного значення, його розширення, набуття нових значень, детермінологізація й та ін.)

Англіцизми переживають фонетико-графічне пристосування до системи української мови, проте в окремих випадках семантично засвоєні слова зберігають оригінальне написання й особливості вимови (Windows), є й випадки паралельного функціонування оригінального та українізованого графічних варіантів (SMS / СМС / есемес).

Запозичення з англійської мови зазнають граматичних змін. Для іменників це втрата артикля, набуття граматичної категорії роду та відмінку, певні зміни в категорії числа. Низка іменників-англіцизмів не відмінюється: наприклад, грізлі, місіс, ноу-хау.

Прикметники-англіцизми зазвичай набувають словотворчих прикмет української мови (комфортабельний), хоча є випадки перетворення англійських прикметників на українські іменники (реверс), кілька прикметників не відмінюються (хакі, міні).

Дієслова-запозичення завжди оформлюються за законами української мови.

Запозичення з англійської мови вступають у дериваційні відносини. Як найбільш продуктивні способи творення нових слів від основ англіцизмів в українській мові виділяються суфіксація (менеджерський, піарити, релевантність) та основоскладання (шоу-виконавець).

Висновки та рекомендації. Отже, ми бачимо, що англіцизми поповнюють різні тематичні групи лексики української мови та досить швидко проходять процес асиміляції. Наше дослідження не претендує на вичерпне висвітлення поставленої проблеми. Докладного вивчення потребує, наприклад, питання відображення процесу нормалізації англіцизмів у словниках різних типів, розгляд процесу засвоєння англіцизмів у зіставленні з процесом засвоєння запозичень з німецької та італійської мов та ін.

Література

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ

ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Архипенко Л. М. / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 20 с.

2. Бороденко Л. Структурні типи графічно-орфографічних іншомовностей-англіцизмів (на матеріалі творів сучасних письменників) / Бороденко Л. // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2008. – Т. 22. – С. 6–14.

3. Бороденко Л. Проблема запозичень у сучасній українській мові / Л. Бороденко // Лінгвістичні студії [текст] : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ; наук. ред. Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 115–119.

4. Волошина Н. В. Етимологічний аналіз лексичних англіцизмів у системі мови-реципієнта [Електронний ресурс] / Н. В. Волошина. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_gn/2011_2/files/GN211_1.pdf.

5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

6. Карпіловська Є. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій [Електронний ресурс] / Є. А. Карпіловська. – Режим доступу : <http://mova.dn.ua/content/view/198/8>.

7. Лелека Т. Запозичення з англійської у суспільно-політичній та економічній сферах в українській і російській мовах: функціонально-стилістичний аспект / Лелека Т. // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Випуск 81 (1). – С. 343–348.

8. Лелека Т. О. Особливості англо-американських запозичень в українській і російській мовах початку ХХІ століття на тлі процесу контактування мов (на матеріалі словників та мови ЗМІ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Т. О. Лелека ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 19 с.

9. Ломовцева А. Новітні англіцизми в українській мові і проблема лексичної варіантності / А. Ломовцева // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 96–102.

10. Наумовець А. Імплементация англіцизмів в українській мові / А. Наумовець // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 19–20.

11. Олійник А. Д. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А. Д. Олійник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

12. Попова Н. О. Запозичення з англійської мови в лексико-семантичну систему української мови кінця ХХ та на початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Попова Н. О. / Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2002. – 17 с.

13. Сергєєва Г. А. Англійськомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г. А. Сергєєва ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 16 с.

14. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / В. П. Сімонок ; Нац. юрид. акад. України

ім. Я. Мудрого. – Харків, 2002. – 36 с.

15. Українська мова : енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. / ред. кол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

16. Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / С. А. Федорець ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 18 с.

17. Ющук І. П. Українська мова : [підручник]. – 3-є вид. / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2006. – 640 с.

Луковенко Т.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'373.46:338.48

**ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІЮВАННЯ ПИТОМИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ
У МЕЖАХ ГОМЕОПАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених дослідженню української гомеопатичної термінології. У пропонованій праці розглянуто функціонування питомих терміноодиниць як невід'ємної складової лексики досліджуваної галузі.

Ключові слова: *термінологія, термін, питома терміноодиниця.*

Луковенко Т.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИСКОННЫХ
ТЕРМИНОЕДИНИЦ В ПРЕДЕЛАХ ГОМЕОПАТИЧЕСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ**

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный исследованию украинской гомеопатической терминологии. В предложенной работе рассмотрено функционирование исконных терминоединиц как неотъемлемой составляющей лексики исследуемой области.

Ключевые слова: *терминология, термин, исконная терминоединица.*

Lykovenko T.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**TO THE QUESTION ABOUT THE FUNCTIONING OF ORIGINAL
TERMS IN HOMEOPATHICAL TERMINOLOGY**

This article continues the series of author's publications dedicated to the research of Ukrainian homeopathic terminology. In this article functioning of original terms as inalienable part of studied field has been considered.

Key words: *terminology, term, original.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями. Термінологічні системи різних галузей знань перебувають у центрі уваги сучасних мовознавців. Цим пояснюється поява значної кількості праць, присвячених загальним питанням термінології (В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, В. М. Русанівський, О. В. Суперанська та ін.) та дослідженню окремих галузевих терміносистем (І. М. Кочан, Н. В. Місник, Н. І. Овчаренко, Р. І. Стецюк, Н. А. Цимбал, Н. О. Яценко та ін.).

Водночас певні підсистеми сучасної української національної термінології залишаються ще недостатньо вивченими й потребують подальшого опрацювання та систематизації, зокрема термінологія гомеопатії, що становить специфічний складник медичної галузі.

Актуальність статті зумовлена необхідністю дослідження української гомеопатичної термінології з погляду походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасній лексикології дослідженню лексико-генетичних особливостей термінологій різних галузей знань присвячено наукові студії В. П. Даниленко, Т. Р. Кияка, Т. І. Панько, О. В. Колган, І. М. Кочан, З. Й. Куньч, Г. П. Мацюк, Н. А. Цимбал та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованої праці є вивчення генетичного складу термінолексики гомеопатії, зокрема її автохтонної складової.

Завдання нашої розвідки – аналіз функціонування питомих терміноодиниць у межах досліджуваної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термінологічна лексика сучасної мови науки, як сукупність термінів різних галузей знань та практичної діяльності, презентує собою строкате поєднання питомих та запозичених лексем. Не є винятком і українська гомеопатична термінологія, формування якої відбувається на основі тісної взаємодії національного та інтернаціонального. Досліджувана термінолексика інтернаціональна за змістом та «опирається у своєму розвитку на використання національних мовних ресурсів, що засвідчує досить високий потенціал української мови щодо здатності адекватного відображення специфічних реалій та узагальнення світового наукового досвіду» [2, с. 16].

Відповідно до загальноприйнятої в мовознавстві класифікації серед термінів гомеопатії виокремлюємо питоми українські назви (автохтонні назви) та іншомовні запозичення [СУЛМ, с. 76].

У нашому дослідженні акцентуємо увагу на функціонуванні

власне-мовних термінологічних одиниць у межах української гомеопатичної термінології.

Групу автохтонних термінів складають номінації, які ввійшли до складу термінології гомеопатичної галузі в різні періоди її становлення та розвитку, «створені на основі власне українських лексем або за допомогою дуже давніх запозичень з інших мов, які сягають корінням індоєвропейської та спільнослов'янської доби і сприймаються сьогодні як питомі українські слова» [1, с. 93] (напр.: *білок* (білки) – полімер, що складається із амінокислот, поєднаних у певній послідовності пептидним зв'язком [ЭСМТ-I, с. 127] (від праслов'янського *belъ*, очевидно, з *bel* – як результат подовження *e* в давнішому *bel* або з *bhoilos* < *bholios* – «білий» [ЕСУМ I, с. 196]); пор. також *віск* (воски) – ефіри вищих жирних кислот з вищими спиртами, часто в суміші з вільними жирними кислотами і спиртами; нерозчинні у воді, не перетравлюються ферментами [БФС, с. 39] (від праслов'янського *voskъ* [ЕСУМ I, с. 404]); *драґлі* (гель) – тверда, часто желеподібна колоїдна система, що складається із рідкого дисперсного середовища, що міститься в просторовій сітці, яка утворена з'єднаними частками дисперсної фази [ЭСМТ-I, с. 248] (від праслов'янського *dreqati* – «дрижати, трястися», очевидно, відбулося метафоричне перенесення значення: речовина від дотику коливається [ЕСУМ I, с. 119]); *дробарка* – машина для подрібнення чого-небудь [СУМ II, с. 419] (від праслов'янського *drobъ*, *drobъnъ* [ЕСУМ II, с. 129]); *сушарка* – камера з підігрівом, що регулюється, призначена для випарювання вологи з яких-небудь предметів і речовин при температурі 40–200 °С [ЛРСЖП, с. 45.] (від праслов'янського *suxъ*, *sъxъ* [ЭСРЯ, с. 415]) тощо.

Власне-мовні лексичні одиниці в гомеопатичній термінології усталюються через:

1) термінологізацію без зміни значення (напр., лексема *жир* походить з праслов'янського *zirъ*, яке зіставляється з *ziri* – «жити», чи з *zbrati*, *zerti* – «жертви», припускається також зв'язок з вірменським *ger* – «жирний» та грецьким *χοιρος* – «поросся» чи *χίλος* – «зелений корм»; давньоруське *жиръ* – «багатство, пасовисько» [ЕСУМ II, с. 198]. Становлення терміна *жир*, який у гомеопатії має дефініцію «речовина рослинного чи тваринного походження, що складається із суміші тригліцеридів жирних кислот» [ЭСМТ-I, с. 384], відбулося через розширення давньоруського значення на основі метонімії;

2) термінологізацію зі зміною значення (напр., лексема *закон* («загальне правило, закономірність») походить від праслов'янського *zakonъ* «закон» – первісно «початок, початкове рішення» (можливо, «обмеження»), пов'язане з *začęti* «почати», *konъ* «край» [ЕСУМ II,

с. 227]. Унаслідок термінологізації без зміни значення загальноновживане слово *закон* у гомеопатичній термінології вживане лише в складі термінологічних словосполучень: *закон подібності* – основний принцип гомеопатії, який твердить: речовина, що у великих дозах викликає в здорової людини певну сукупність симптомів, у малих дозах зцілюватиме людину, у якій спостерігаються такі ж симптоми, незалежно від причини, що спричинили їхню появу [СГТ, с. 55]; *закон лікування Герінга* – принцип лікування, що ґрунтується на трьох основних положеннях: 1) процес одужання починається з більш глибоких, життєво важливих рівнів організму, поширюючись у напрямку до більш поверхневих рівнів; 2) процес одужання проходить у напрямку від верхньої частини людського тіла до нижньої; 3) зникнення симптомів відбувається в порядку, зворотному до порядку виникнення їх [СГТ, с. 55]; лексема *ворота* (від праслов'янського *vorta* множина < *vorto*, пов'язаного з дієсловом *verti* «запирати» й іменника *vorъ* «огорожа» [ЕСУМ I, с. 428]) функціює в межах гомеопатичної термінології в складі термінів-словосполучень: *ворота інфекції* (син.: *вхідні ворота інфекції*) – місце первинного проникнення збудника інфекції в організм зараженої людини [ЭСМТ-I, с. 222]).

3) морфологічну деривацію – поєднання питомих морфем (напр.: *дратівливість*, *пітливість*, *самопочуття*, *струшування*, *ущільнення* тощо) та питомих й іншомовних морфем (напр.: *антизбудливий*, *депонування*, *саморегуляція*, *серцебиття*, *титрування* та ін.).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, лексико-генетичний аналіз сучасної української гомеопатичної термінології засвідчує активне функціонування питомих термінолексем, які ввійшли до складу досліджуваної галузі в різні періоди її становлення та розвитку.

Перспективним видається подальше дослідження лексико-генетичного складу української гомеопатичної термінології.

Література

1. Куньч З. Українська риторична термінологія : історія і сучасність : монографія / З. Куньч. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2006. – 216 с.

2. Шапран Д. П. Сучасна українська термінологія маркетингу : семантика та прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Д. П. Шапран. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

БФС – Ботанико-фармакогностический словарь : справочное пособие / [К. Ф. Блинова, Н. А. Борисова, Г. Б. Гортинский и др.] ; под ред. К. Ф. Блиновой, Г. П. Яковлева. – М. : Высш. школа, 1990. – 272 с.

СГТ – Словник гомеопатичних термінів / уклад.: Т. О. Луковенко. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 158 с.

СУЛМ – Сучасна українська літературна мова : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

СУМ II – Словник української мови : в 11 т. / [під заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 500 с.

ЭСМТ-I – Энциклопедический словарь медицинских терминов / [гл. ред. Б. В. Петровский]. – М. : Советская энциклопедия, 1982. – Т. 1. – 464 с.

ЕСУМ-II – Етимологічний словник української мови / [під заг. ред. О. С. Мельничука]. – К., 1985. – Т. 2. – 570 с.

ЭСРЯ – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., перераб. и доп. / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

Овчаренко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету, завідувач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.7

ДО ПИТАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ СПЕЦИФІКУ ТЕРМІНІВ-ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

(на матеріалі сучасної термінології)

Стаття присвячена аналізу когнітивної структури термінологічних фразеологізмів і тематично продовжує попередні публікації автора, у яких розглядалася термінологічна номінація. Матеріалом дослідження є термінологія сучасної української мови. Розглядаються мовні та когнітивні характеристики, притаманні фразеологізмам, які виникли і функціонують у професійній галузі.

Ключові слова: термін, термінологія, когнітивне термінознавство, фразеологізм, термінологічний фразеологізм, фразеологічна номінація.

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, доцент, декан филологического факультета, заведующая кафедрой украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

К ВОПРОСУ О КОГНИТИВНОЙ СПЕЦИФИКЕ ТЕРМИНОВ- ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (на материале современной терминологии)

Статья посвящена анализу когнитивной структуры терминологических фразеологизмов и тематически продолжает предыдущие публикации автора, в которых рассматривалась терминологическая номинация. Материалом исследования служит терминология современного украинского языка. Рассматриваются языковые и когнитивные характеристики, свойственные фразеологизмам, которые возникли и функционируют в профессиональной сфере.

Ключевые слова: термин, терминология, когнитивное терминоведение, фразеологизм, терминологический фразеологизм, фразеологическая номинация.

Ovcharenko N.

– candidate of Philology, associate professor, The Dean of Philological Department, The Head of the Department of the Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**ON THE ISSUE OF COGNITIVE PECULIARITIES OF
TERMINOLOGICAL PHRASEOLOGICAL UNITS
(based on modern terminology)**

The article deals with the analysis of cognitive structure in terminological phraseological units and thematically continues the previous publications of the author in which terminological nomination was considered. The material of the research is the terminology of the modern Ukrainian language. There have been regarded the language and cognitive characteristics peculiar to phraseological units which have occurred and function in the professional field.

Key words: *a term, terminology, cognitive science of terminology, a phraseological unit, a terminological phraseological unit, phraseological nomination.*

Як загальноновживане слово, так і будь-яка одиниця професійної лексики є результатом когнітивної діяльності людини. У випадку з одиницями фахової мови така діяльність є прерогативою фахівця відповідної галузі.

Особливе місце в професійній комунікації належить фразеологічним одиницям як своєрідному вияву концептуалізації та вербалізації фахових знань.

Постановка проблеми. Попри те, що термін-фразеологізм був предметом дослідження у традиційному (структурно-семантичному) аспекті та в контексті теорії номінації, проблема виділення фразеологізмів у окрему групу в класичних термінознавчих працях і лінгвістичних енциклопедіях лишається або не висвітленою (О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва, А. С. Дьяков, З. С. Куделько, Т. Р. Кияк та ін.; див. також лексикографічні праці [8; 15]), або не має однозначного вирішення (В. П. Даниленко, О. О. Нікуліна, В. М. Лейчик, Л. А. Капанадзе й ін.).

У колективній праці вітчизняних термінологів «Українське термінознавство» аналізуються спільні та відмінні риси термінів-словосполучень фразеологічного типу та загальнономовних фразеологізмів: здатність відтворюватися у готовому вигляді, мати єдину синтаксичну функцію, віднесеність до лексикалізованих словосполучень, унаслідок чого членування таких мовних одиниць супроводжується деформацією семантико-синтаксичної єдності. Автори роблять акцент на специфіці кожного з видів одиниць, зазначаючи: «Фразеологічним сполученням не властива дефінітивна функція, але, крім номінативної, вони можуть мати ще експресивно-образну, розважально-жанрову, функцію широких життєвих

узагальнень, функції полегшення конструювання мови тощо» [10, с. 172]. На підставі цього термінологічні словосполучення і фразеологізми відносять до елементів різного порядку, а системні відношення характеризують як відношення одиниць різних рівнів лексичної системи.

В. П. Даниленко, виокремивши структурні типи термінів (терміни-слова, терміни-словосполучення і символ-терміни), у межах термінологічних словосполучень розрізняє розкладні й нерозкладні. У першому з різновидів дослідниця окреслила вільні словосполучення, кожний компонент яких є терміном і може вступати в двобічний зв'язок, та невільні словосполучення, компоненти яких самі по собі не можуть мати статус термінів. Такий вид терміносполук, за В. П. Даниленко, кваліфікується як фразеологізми в термінології [3, с. 37]. Фактично у такому випадку терміни-фразеологізми є фразеологічними зрощеннями (*роза вітрів, роза хвилювань, кошачі лапки, вороняче гніздо* тощо).

У когнітивному ракурсі аналіз мовного феномена, яким є термінологічний фразеологізм, у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві тільки розпочато; він потребує багатоаспектного вивчення. Актуальність зумовлена необхідністю нового погляду на мовну одиницю, а також зацікавленням, яке викликає застосування підходів і методів когнітивної лінгвістики до вирішення питання про когнітивну структуру термінологічних одиниць.

Аналіз останніх досліджень. Становлення когнітивної парадигми змінило погляд на дослідження закономірностей розвитку термінології. У російському мовознавстві є ряд дисертаційних та монографічних досліджень англійської лексики, зокрема термінології (фінансової галузі), здійснених у лінгво-когнітивному ракурсі (див. праці Л. В. Івіної [6], М. Ю. Дементьєвої [4] та ін.).

Використання підходів і методів когнітивного мовознавства у вирішенні термінологічних проблем ілюструє праця О. І. Голанової [1], у якій викладена система поглядів на основні поняття і проблеми когнітивного термінознавства, зокрема й на фразеологізм як особливий тип термінологічної номінації.

Мета нашої статті полягає у виявленні особливостей термінологічних фразеологізмів в когнітивному аспекті на ґрунті української мови, а також їх місця в професійній комунікації.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати сутність терміна-фразеологізма як засобу концептуалізації дійсності; 2) розглянути специфіку когнітивної структури фразеологічних одиниць сучасної української термінології; 3) дати характеристику професійної фразеологічної номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні

дослідження галузевих терміносистем української мови свідчать швидше про обов'язковість, ніж факультативність фразеологічної номінації, адже це явище – «один з основних способів мовної об'єктивації оперативного знання, одержаного людиною в процесі взаємодії з навколишньою дійсністю» [там само, с. 156], проміжний спосіб між однослівною і прямою неоднослівною номінацією.

Як аргумент на користь тези про невід'ємність фразеологічного компонента у терміносистемах О. І. Голанова наводить те, що в усіх різновидах лексичних одиниць професійної комунікації (термінологія, професійна лексика, професійний жаргон) фігурують номінативні одиниці трьох типів: однослівні, фразеологічні та прямі неоднослівні найменування [там само].

Підтвердження цього знаходимо в українській професійній мові. Пор. однослівні найменування: пед. *абітурієнт, дескулізація, лаборант, навчання, політехніка, староста, характер* (терміни); спорт. *дубль, рамка* (професіоналізми); військ. *калаш* (автомат Калашникова), *дембель* (демобілізація), комп. *мама* (материнська плата), *комп* (комп'ютер), *винт* (вінчестер), *клава* (клавіатура), *опера* (оперативна пам'ять) (професійні жаргонізми);

фразеологічні найменування: гомеопат. *вовчий голод, груди курячі; муркотіння котяче*, мінералог. *камінь медовий, смуга реакційна, фігури удару, вуаль гірська* (терміни); спорт. *швидкий м'яч, сухий лист* (професіоналізми); журн. *свіжа голова*, морськ. *свинєю сидіти* (професійні жаргонізми);

прямі неоднослівні найменування: фіз. *коефіцієнт осмотичний, сепаратор електромагнітний, лампа люмінесцентна, кристалізація фракціонована*; пед. *батьківська рада (комітет), демократизація освіти, комплектність школи, навчальний процес, стимулювання в навчанні* (терміни); фінанс. *прикинути баланс, тверда валюта, відмивання грошей, брудні гроші, зняти касу* (професіоналізми); спорт. *гріти лавку* (перебувати на лавці запасних), військ. *стати на лижі* (здійснити втечу з військової частини) (професійні жаргонізми) тощо.

Роль одиниць фахової мови накладає на терміни-фразеологізми свій відбиток, пояснює їх особливі, відмінні, як від загальнономовних фразеологічних виразів, так і від звичайних термінів, якості, диктує відповідні лінгво-когнітивні характеристики.

У той час, як фразеологізм є семантично цілісним і синтаксично неподільним мовним знаком, «який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів» [15, с. 708], а галузева лексика характеризується наявністю дефініції, номінативністю, фаховою закріпленістю, точністю семантики [там

само, с. 629], у терміні-фразеологізмі ці якості поєднані. Термінологічні фразеологізми «виступають особливим способом вербалізації професійно значущої інформації – на стику професійного та буденного знання» [1, с. 157].

Системі понять у мові відповідає система термінів, яка структурується і відбиває класифікацію дійсності. Класифікація відбувається на основі визначальної ознаки тієї чи іншої термінологічної одиниці і є наслідком прагнення найбільш точно та максимально логічно відобразити термінологічними одиницями галузеві поняття. Наприклад, лінгвістичні терміни *просте речення – складне речення* розмежовані на основі складності будови, *однокомпонентне словосполучення – двокомпонентне словосполучення – багатоконпонентне словосполучення* – на основі кількості складових і т. д. Проте одним терміном може виражатися більше, ніж одна ознака. Це призводить до того, що термін опиняється «на перехресті» класифікацій. Чим розвиненішою є наукова (професійна) галузь, тим більше подібних терміноодиниць, адже більш досконале знання об'єктів, процесів, явищ відбивається в терміні шляхом розширення ознак (звідси – поповнення терміносистем складними словами, словосполученнями, особливо багатоконпонентними, і як наслідок – прагнення до економії мовних засобів).

Заслуговує на увагу (і пояснює актуальність цього способу номінації у термінології) думка про те, що фразеологізм є альтернативним способом позначення складного об'єкта. Фразеологічна номінація в науковій (професійній) галузі використовується, як вважає О. І. Голанова, «коли професійно значуща інформація про якості предмета не піддається абстрагуванню, але потреба у вербальній об'єктивації її якісної визначеності чітко усвідомлюється фахівцями» [там само, с. 161]. Таким чином, фразеологічні терміни володіють ідіоматичністю, відбивають знання певної галузі та позначають предмети, явища, процеси наукової (професійної) діяльності, які не можуть бути відображені однослівними найменуваннями.

У когнітивній структурі професійно маркованого фразеологізма взаємодіють фахове і буденне знання в різних варіаціях цього поєднання. Володіючи фразеологічним значенням, термін-фразеологізм містить у своїй структурі загальноновживане слово і термін (загальноновживаний або вузькофаховий). Варіанти такого поєднання видно на прикладах фразеологічних одиниць сучасної української термінології: *камінь медовий, груди курячі, вуаль гірська* (загальноновживане і спеціальне слово); *смуга реакційна, фігури удару, охорона дитинства* (обидва слова є спеціальними);

муркотіння котяче, мертва петля, картина світу (обидва слова – загальноновживані).

Розглянемо особливості когнітивної структури спеціального терміна на одному з різновидів наведених моделей. Наприклад, термін-фразеологізм *мовний потік* у фаховій енциклопедії пояснюється як «суцільне мовлення, безперервна мовна діяльність, що утворює взаємопов'язану послідовність звуків, слів, словосполучень, висловлень (фрази, речення)» [15, с. 334]. Опорне слово *потік* не має прямого відношення до мовознавства й поза терміном-фразеологізмом позначає, за інформацією тлумачного словника, чотири значення [12, VII, с. 410]. Визначальним для когнітивної структури цього фразеологізму професійної галузі виступає опорне слово *потік*, яке несе в собі інформацію про невинний рух води. Ця якість, вочевидь, стала підґрунтям для виникнення фразеологізму в лінгвістичній терміносистемі (мовлення уподібнюється до річки, струмка з швидкою течією). Терміноелемент *мовний* використовується в цілому ряді термінів лінгвістики (*мовна культура, мовна норма, мовна політика, мовна ситуація, мовна характеристика, мовний етикет, мовний портрет*), саме він надає фразеологізму спеціального значення. Спеціальна й неспеціальна інформації, закладені в терміні, доповнюють одна одну.

Фразеологізми у фаховому мовленні, як і терміни взагалі, є виразниками теоретичної, професійної інформації, але, на відміну від звичайних термінів, передають спеціальне знання метафорично.

Висновки дослідження. Отже, професійна фразеологічна номінація – наслідок логічного й образного мислення одночасно. Фразеологізми у термінології поєднують у собі результати наукового й образного мислення, що сприяє доступності фахових знань.

Перспективою подальших досліджень термінів-фразеологізмів може буде розробка методики комплексного аналізу термінів-фразеологізмів. Актуальним уявляється і багатоаспектна проблема семантики фразеологічних термінів як особливого різновиду термінологічних одиниць та подальше вивчення у когнітивному плані переосмислення мовних значень на ґрунті термінології, оскільки ці питання потребують дослідження і лишаються дискусійними.

Література

1. Голанова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение : учеб. пособие / Е. И. Голанова. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 244 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.

4. Дементьева М. Ю. Номинативно-когнитивный аспект семантики фразеологизма и слова (на материале тематической группы „Финансовое положение человека” в современном английском языке) : дисс. ...кандидата филол. наук: 10.02.04 / Маргарита Юрьевна Дементьева. – М., 2002. – 230 с.
5. Дьяков А. С. Основы термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Дьяков, Т. Р. Кияк, З. С. Куделько. – К. : Вид. дім „KM Academia”, 2000. – 218 с.
6. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : учебно-методическое пособие / Л. В. Ивина. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.
7. Лазаренко Є. К. Мінералогічний словник / Є. К. Лазаренко, О. М. Винар. – К. : Наук. думка, 1975. – 773 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / [под. ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Луковенко Т. О. Словник гомеопатичних термінів / уклад. : Т. О. Луковенко. – Слов'янськ, 2011. – 158 с.
10. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
11. Російсько-український фізичний словник / уклад. : В. В. Гейченко та ін. – Харків : Основа, 1990. – 211 с.
12. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
13. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
14. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
15. Українська мова. Енциклопедія / [під. ред. В. М. Русанівського]. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 822 с.

Сидоренко Е.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Приазовского государственного технического университета

УДК 81'373.21

**ЭРГОНИМИЗАЦИЯ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ОНИМОВ
(на материале эргообъектов Донецкого региона)**

В статье рассматривается отонимный способ образования эргонимов.

Особое внимание уделено эргонимизации таких видов онимов как теонимы, мифонимы, поэтонимы, астронимы, космонимы, анемонимы. Также описана трансонимизация эргонима в эргоним. Отмечено использование в качестве эргонимов титулов.

Ключевые слова: эргоним, оним, трансонимизация, мифоним, поэтоним, астроним, космоним, анемоним, титул.

Сидоренко О.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Приазовського державного технічного

університету

ЕРГОНІМІЗАЦІЯ РІЗНИХ ВИДІВ ОНІМІВ (на матеріалі ергооб'єктів Донеччини)

У статті розглядається відонімний спосіб утворення ергонімів.

Особлива увага приділена ергонімізації таких видів онімів як теоніми, міфоніми, поетоніми, астроніми, космоніми, анемоніми та інших класів або їх похідних. Також описано трансонімізацію ергоніма в ергонім. Відзначено використання назв титулів як ергонімів. Проаналізовано як назва може віддзеркалювати діяльність підприємства. Поряд з вдалими назвами вказано на назви з негативною експресією, які потребують доопрацювання або змін.

Ключові слова: ергонім, онім, трансонімізація, міфонім, поетонім, астронім, космонім, анемонім, титул.

Sydorenko E.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer at the Chair of Foreign Languages of Priazovskyi State technical university

ERGONYMIZATION OF DIFFERENT GROUPS OF ONYMS (on the material of ergonymic objects of Donetsk region)

The article is focused on the onymian way of ergonyms formation. Special attention is payed to the ergonymization of such groups of onyms as teonyms, mythonym, poetonym, astronym, kosmonym, anemonym. Also the transonymization of ergonym into ergonym is described. The use of titles as ergonyms is noticed.

Key words: ergonym, onym, transonymization, mythonym, poetonym, astronym, kosmonym, anemonym, title.

Постановка проблеми. Резкое увеличение количества объектов различных видов деятельности влечет за собой появление множества их наименований. Следовательно, обнаруживается необходимость их изучения с точки зрения лингвистики, выявление общего и индивидуального в принципах номинации деловых объединений людей.

Анализ последних исследований и публикаций. Процессы, протекающие на участках онимного пространства разных языков, вызывают живой интерес многих ученых. С точки зрения особенностей образования, функционирования и высокого уровня информативности эргонимы являются особенно интересным и разносторонним объектом исследований. Именно поэтому в последние десятилетия эргонимная лексика привлекла к себе значительное внимание многих ономатологов. В Украине исследованием названий различных объектов занимаются А. В. Беспалова, Е. Ю. Карпенко, Т. Ю. Ковалевская, Б. И. Маторин, Е. С. Отин, И. И. Турута и др. Эргонимия разных ареалов Украины проанализирована в работах О. Е. Белея (эргонимия Закарпатья), Н. В. Кутузы (эргонимикон г. Одессы), Н. Н. Лесовец (эргонимия г. Луганска), М. М. Цилиной (эргонимия г. Киева), С. А. Шестаковой (эргонимия Харьковской и Сумской областей, частично г. Киева,

Полтавы, Львова), Е. А. Куцик (эргонимы Дрогобыча, Трускавца, Стебника), Ю. Н. Деремелды (эргонимы Тернопольщины).

Целью данной работы является анализ наименований деловых объединений людей зафиксированных на территории Донецкой области и образованных путем трансонимизации таких видов онимов как мифонимы, поэтонимы, астронимы, космонимы, анемонимы.

В основе создания эргонимов четко прослеживаются два основных пути: отонимный и отапеллятивный. Они были актуальными с самого начала зарождения эргонимной лексики. В ономастических исследованиях последних лет отмечаются различные принципы классификации отонимных образований, среди которых доминируют отантропонимные и оттопонимные.

Кроме эргонимизированных топонимов и антропонимов, исследованию которых уже было уделено внимание во многих работах, следует выделить и другие классы онимов, которые служат основой для образования новых эргонимов. Они образуются от таких разрядов онимов, как **мифонимы, теонимы, космонимы, астронимы, анемонимы**, их производных и других видов онимов.

Особо следует отметить трансонимизацию эргонима в эргоним, когда название объекта одного вида деятельности переходит к названию объекта другого вида деятельности и на своем пути претерпевает двойную трансонимизацию. «В мировой практике название фирмы-производителя и ее бренд часто совпадают полностью или частично (*Sony–Sony Corporation, Samsung Electronics–Samsung Corporation*)» [3, с. 28]. Эргонимы, именующие автосалоны *Hyundai-Mitsubishi* (Д.), *Toyota-Lexus* (Д.), магазины бытовой техники *Samsung* (Гор.), «*LG Электроник*» (Д.), салоны высокой моды *Pierre Cardin* (Д.) и косметики *Mary Kay* (Д.) претерпели двойной и тройной перенос: эргоним > прагматоним > эргоним, антропоним > эргоним > прагматоним > эргоним. «Если торговая марка знакома потребителю, то название на ее базе становится отличной характеристикой магазина» [3, с. 28] или любого другого объекта человеческой деятельности.

Наличие определенного количества эргонимов оттеонимного происхождения зафиксировала Н. В. Кутуза, объясняя это тем, что «мабуть, деякі власники вважають, що міфологічна назва допоможе їм у справі, тому й відтеонімні ергоніми останнім часом набули популярності, яка зумовлюється наявністю усталеного "асоціативного ореолу" відповідних твірних теонімів» [4, с. 83].

Наряду с теонимами – разрядом мифонимов, объединяющим собственные имена божеств, зафиксированы и другие разряды

мифонимов – названия вымышленных объектов любой сферы ономастического пространства в мифах и сказках, в том числе мифоантропонимы, мифотопонимы, мифозоонимы, мифофитонимы, мифоперсонимы, а также идеонимы. Так, именем римской богини брака и материнства *Юноны*, которая обеспечивает плодородие, дарует дождь и урожай, успех и победу, названы АН (Мар.), магазин (Д., Мар.), малое ЧП (Мар.). Здесь название «*Юнона*» символизирует материнскую заботу, удачную покупку или сделку. Аптека «*Панацея*» (Гор., Д., Мар.) носит имя греческой богини-целительницы, тем самым обещая клиентам исцеление от недугов. Названия кафе «*Атлант*» (Мар.) – по имени греческого титана, державшего на своих плечах небесный свод; кафе «*Гермес*» (Мар.) – в честь бога, который олицетворял могучие силы природы и считался также покровителем путников, ассоциируются со здоровой пищей, дающей силу. Кафе «*Орфей*» (Мар.) названо именем фракийского певца, который изобрел музыку и стихосложение – в этом кафе всегда звучит хорошая музыка. Кафе «*Фортуна*» (Мар.) своим названием обещает посетителям хорошее времяпрепровождение, так как *Фортуна* – римская богиня счастья, случая и удачи. Научно-производственное предприятие «*Посейдонсервис*» (Мар.) носит имя греческого бога морей *Посейдона* и олицетворяет большие возможности предприятия. Название ЧП «*Ювентас*» (Мар.) ассоциируется с молодостью, новой силой, так как *Ювентас* – римская богиня юности. Охранная фирма «*Титан*» (Мар.) своим названием символизирует силу и надежную защиту, как и *Титан* (он же Гелиос) – бог солнечного света, исцелявший слепых. ЧП «*Феникс*» (Гор.), чье название – символ вечности и возрождения, ассоциируется с самоотверженностью и преданностью делу. Название «*Меркурий*» относится к ООО (Д.), фирме (Мар.) и символично для всех предприятий, занимающихся торговой деятельностью, поскольку *Меркурий* – римский бог торговли, прибыли и обогащения. Магазин «*Арго*» (Д., Мар.) назван по имени корабля аргонавтов «*Арго*», который в свою очередь, получил это название от имени *Арг.* Магазин «*Галатея*» (Гор., Мар.), предлагающий эксклюзивные образцы женской одежды, назван именем морской нимфы Нереиды, которая изображается в виде прекрасной девушки в легкой одежде. Названия парикмахерских салонов «*Афродита*» (Мар.), «*Венера*» (Д.), «*Нимфа*» (Мар.) ассоциируются с красотой и женственностью богинь, чьи имена они носят. Плавательный бассейн «*Нептун*» (Мар.) назван по имени древнеримского бога, связанного с водой, который позднее был отождествлен с греческим богом Посейдоном. Негативные ассоциации вызывает название фирмы «*Атрос*»

(Мар.), так как в греческой мифологии *Атропос* – мойра, перерезавшая ножницами нить жизни. Неудачно подобранно также название ЧП «*Арбус*» (Мар.) – данная фирма охранной деятельностью не занимается, а *Арбус* – многоглазый великан, в переносном смысле – «бдительный страж». Отрицательный эмоциональный фон создает и эргоним «*Арес*» (Мар.), называющий ЧП. *Арес* – бог войны, олицетворение свирепой воинственности, дикости и жестокости, следовательно, данное имя не употребляется в качестве антропонима, и тем более оно не пригодно для трансонимизации. Такие оттеонимные эргонимы Н. В. Кутуза считает эргонимными коннотонимами [4, с. 83], так как коннотоним – «всегда собственное название (антропоним, топоним, реже – эргоним, хрононим и др. онимы), в котором его денотативное значение сосуществует с общеязыковыми или индивидуальными коннотациями» [6, с. 279]. Исходные «формы антропонимов в метонимическом употреблении могут приобретать значения источника информации, влияния, значения части / целого, включения / исключения, добавления, объекта восприятия, анализа и т. п., что определяется прежде всего семантикой метонимически окрашенных собственных имен» [2, с. 163].

К группе **ПОЭТОНИМОВ** следует отнести названия, образованные от имен героев литературных произведений: название кафе «*Папа Карло*» (Мар.) подразумевает уютную домашнюю обстановку, такую же, как создавал папа Карло для маленьких героев сказки А. Толстого; магазин «*Робин Гуд*» (Мар.) назван именем героя английских народных легенд, «*Ассоль*» (Мар.) – именем героини повести А. Грина «*Алые паруса*»; имя легендарной царицы древнего Египта носит ночной клуб «*Клеопатра*» (Мар.) и имеет соответствующее оформление в древнеегипетском стиле; кафе «*Шехерезада*» (Мар.) также названо именем рассказчицы арабских сказок «*Тысяча и одна ночь*», оформлено соответствующим образом и предлагает посетителям блюда восточной кухни; имена героев русских народных сказок и сказок народов мира присвоены пиццерии «*Колобок*» (Мар.), магазинам детских товаров «*Емеля*» (Мар.), «*Пятачок*» (Мар.), «*Ариэль*» (Мар.); герои мультипликационных фильмов дали свои имена магазинам игрушек «*Капитошка*» (Мар.), «*Умка*» (Мар.). Продовольственный магазин «*Садко*» (Мар.) также назван именем былинного героя. Подобное название формирует определенный ассоциативный фон, по которому потенциальные клиенты составляют представление о виде деятельности объекта. Названия магазинов «*Руслан и Людмила*» (Мар.), «*Мойдодыр*» (Мар.) не только вызывают ассоциации с литературными персонажами

А. С. Пушкина и К. Чуковского, но и делают эргонимы привлекательными. Название «Мойдодыр» является одновременно и информативным, так как в этом магазине предлагают моющие средства.

Эргонимы, образованные от **астронимов**, представлены следующими названиями: фирма «*Меркурий*» (Мар.) – название самой близкой к солнцу планеты, которая очень быстро перемещается [5, с. 95], указывает на быстрое выполнение заказов. В названии салона красоты «*Венера*» (Д.) прослеживается два вида трансонимизации: 1) мифоним *Венера* трансонимизировался в эргоним «*Венера*» и 2) двойная трансонимизация – мифоним *Венера* трансонимизировался в астроним *Венера*, а затем астроним трансонимизировался в эргоним «*Венера*». Исходным мотивом номинации послужила красота богини, так как деятельность салона связана с созданием красоты для своих клиентов. Выбор эргонимов, в основе которых лежат астронимы и мифонимы, А. В. Беспалова считает «чрезвычайно специфичным» [1, с. 92], объясняя это тем, что мифонимы и астронимы не отличаются частым употреблением и почти всегда сопровождаются определенными коннотациями, и поэтому относит эргонимы, включающие мифонимы и астронимы, к символически мотивированным.

Откосмонимные образования представлены названиями объектов различных видов деятельности. Так ЧП «*Овен*» (Мар.) получило имя зодиакального созвездия, под которым родился хозяин; магазин «*Космос*» (Мар.) – по расположению на территории рынка «*Космос*» (Мар.). Магазин «*Орион*» (Мар.) назван именем созвездия, в которое боги превратили беотийского великана Ориона. Это название указывает на специфику деятельности магазина, основными товарами которого являются осветительные приборы. Названия кафе «*Млечный путь*» (Мар.), бизнес-центра «*Галакс*» (Мар.) также являются эргонимами откосмонимного происхождения.

В название кафе «*Цунами*» (Мар.) трансонимизирован **анемоним** (СИ стихийного бедствия), так как *цунами* – гигантские волны, возникающие на поверхности океана в результате сильных подводных землетрясений. Обрушиваясь на низкий берег, цунами могут проникать далеко на сушу и причинять большие разрушения. Учитывая, что кафе расположено на побережье и одной стороной выступает в открытое море, название вызывает отрицательные ассоциации и не является удачно подобранным. Однако пользуется большой популярностью среди молодых посетителей и любителей экстрима. Ателье «*Муссон*» (Мар.) занимается пошивом и ремонтом одежды и носит название не соответствующее виду деятельности и вызывающее отрицательные ассоциации, так как муссон – устойчивый ветер со сменой направления дважды в году, особенно

хорошо выражен в тропиках.

Использованы в качестве эргонимов и **титулы** – почетные родовые или жалованные звания, которые входят в состав антропонимической формулы имени. Так, зафиксированы следующие титулы в наименованиях объектов: магазины «*Витязь*» (Мар.), «*Кардинал*» (Мар.), «*Канцлер*» (Д., Мар.), «*Монарх*» (Д., Мар.), кафе «*Адмирал*» (Мар.), кафе-закусочная «*Гетьман*» (Мар.), салон красоты «*Консул*» (Мар.).

Выводы. Изучение отонимных образований позволяет проследить тенденцию присвоения названий различным объектам человеческой деятельности и их развитие под влиянием экономических, политических и культурных преобразований в обществе. При трансонимизации слово приобретает новое значение. Однако не всегда учитывается фоновая информация исходных онимов, и образованные эргонимы могут быть лишены логики. Следует учитывать уже имеющийся в наличии эргонимный материал во избежание повторений, использовать удачный и учитывать неудачный опыт конкурентов, стремиться соответствовать пожеланиям клиентов, изучив их потребительские привычки, вкусы, прогнозируя вызываемые названием ассоциации.

Литература

1. Беспалова А. В. Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в современном английском языке (на материале названий компаний) : дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Беспалова А. В. – Одесса, 1989. – 183 с.
2. Василевская Л. И. Синтаксические возможности имени собственного (метонимический перенос у антропонимов) / Василевская Л. И. // Проблемы структурной лингвистики 1981. – М. : Наука, 1983. – С. 156–166.
3. Деремента Ю. М. Інформативна і рекламна функції ерг онімів, що містять спеціалізовані слова і терміни (на матеріалі ергонімікону Тернопільщини) / Деремента Ю. М. // Актуальні проблеми філології: мовознавство, перекладознавство, методика викладання філологічних дисциплін : Міжнародна науково-практична конференція, 29–30 вересня 2011 р. – Маріуполь : ПДТУ, 2011. – С. 96–101.
4. Кутуза Н. В. Фактор оцінки в процесах відтеонімної ергонімічної номінації / Кутуза Н. В. // Записки з ономастики : Випуск 3. [36. наук. пр.]. – Одеса : АстроПринт, 1999. – С. 82–88.
5. Мифологический словарь. – М. : «Просвещение», 1994. – 192 с.
6. Отин Е. С. Развитие коннотонимии русского языка и его отражение в словаре коннотонимов / Отин Е. С. // Е. С. Отин. Избранные работы. – Донецк, 1997. – С. 279–285.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ:

АН – агентство недвижимости
ООО – общество с ограниченной ответственностью
ЧП – частное предприятие
Гор. – Горловка
Д. – Донецк
Мар. – Мариуполь

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету

УДК 811.161.2'371

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОСЕМІЧНИХ АКСІОНОМЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню лексичної семантики іменників на позначення загальнонаціональних цінностей української етнолінгвокультури, обраних з тлумачних словників методом ступінчастої ідентифікації. Проведений аналіз семантичної активності тридцяти аксіономенів показав, що, вони, маючи лише одне базове лексичне значення як своєрідний додаток до полісемічного слова і, відповідно, займаючи визначне місце в системі сучасної української мови, передають ту чи іншу характеристику або властивість людини як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Ключові слова: аксіономен, семантичний аналіз, лексичне значення.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОСЕМИЧНЫХ АКСИОНОМЕНОВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена исследованию лексической семантики имен существительных, обозначающих общенациональные ценности украинской этнолингвокультуры и выявленных по толковым словарям методом ступенчатой идентификации. Проведенный анализ семантической активности тридцати аксиономенов показал, что они, руководствуясь только одним базовым лексическим значением и, соответственно, занимая значимую позицию в системе современного украинского языка, передают ту или иную характеристику или свойство человека как на индивидуальном, так и на общественном уровнях.

Ключевые слова: аксиономен, семантический анализ, лексическое значение.

Soroka T.

– PhD (Philology), Associate Professor, English Language and Translation Department at Izmil State Liberal Arts University (Ukraine)

STRUCTURAL CHARACTERISTIC OF THE MONOSEMANTIC UKRAINIAN AXIONOMENS

The article is dedicated to the investigation of the nouns denoting national values on the material of the Ukrainian language. Each monosemantic axionomen consisting of a single lexical meaning has been taken from the modern thesauri by means of the step-identification method. In the process of analysis it has been defined that a basic structural seme of an examined axionomen is regarded as the so-called addition to a polysemantic word. Monosemantic axionomens occupy significant positions in the system of the modern Ukrainian language and represent

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливо актуальними є антропо- й етноцентричні підходи, для яких пріоритетним є вивчення мови в її зв'язках із мисленням, ментальністю, культурою. Ці завдання реалізуються передовсім у дослідженні взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у структурі значень лексичних одиниць, їх здатності відтворювати категоріальні фрагменти мовної картини світу та відображати специфіку національного світосприйняття певної спільноти (праці М. Ф. Алефіренка, І. О. Голубовської, А. В. Корольової, А. А. Лучик, О. О. Селіванової, С. І. Терехової, О. В. Тищенко, Т. С. Толчєєвої, М. П. Фабіан, Г. М. Ярун та інших).

Аналіз останніх досліджень. У низці статей, присвячених дослідженню мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського народу, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями [2; 3; 4], викладено результати авторського наукового дослідження семантичних співвідношень шести груп аксіономенів¹ із застосуванням матричного методу: по три групи аксіономенів з найвищим (18–10 значень) та середнім ступенем полісемії (9–2 значень). Однак, до складу аксіолексикі входить ще й сьома група однозначних іменників, які займають фіксовані місця у матриці.

Метою пропонованої статті є аналіз структурних особливостей моносемічних аксіономенів сучасної української мови, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) встановити семну структуру групи моносемантичних слів на позначення цінностей; 2) проаналізувати співвідношення досліджуваних аксіономенів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми моносемії частково розглядаються в працях Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, В. П. Беркова, В. Г. Гака, В. І. Карасика, Л. С. Ковтун, М. І. Фоміної та ін., дієсловам-моносемантам присвячено дослідження О. К. Мухамедзянової. Серед існуючих визначень поняття «моносемант» найбільш точно його тлумачення представлено в словнику О.С. Ахманової: « ... кожній одиниці

¹ *Аксіономен* (від грецького *ἀξία* – «цінність» і латинського – *nomēn* – «ім'я, назва») є робочим терміном, впровадженим у науковий обіг автором статті для позначення найменування цінності.

змісту повинна відповідати одна певна одиниця вираження» (переклад наш. – С. Т.) [1]. В нашому дослідженні ми розглядаємо лексико-семантичне наповнення аксіологічного моносеманту як таке, що співвідноситься лише з одним предметом думки, або є відбитком об'єкта реальної дійсності. Особливістю цих слів є те, що вони в стислому вигляді передають значення, в основі яких лежать розрізнявальні риси, що позначаються й на відношеннях між досліджуваними іменниками.

До складу слів на позначення цінностей в сучасній українській літературній мові входять тридцять моносемічних аксіономенів, обраних з тлумачних словників [5] за допомогою прийому суцільної вибірки та процедури ступінчастої ідентифікації, які умовно ділимо на три підгрупи за типом лексичних значень.

Перша підгрупа включає 11-ть моносемантів, більшість з яких за своїм базовим лексичним значенням виступає семантично близькою до деяких аксіономенів із максимальним або середнім ступенем полісемії. Так, іменник **довіра**, позначаючи «*ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь чесність, щирість*» корелює з аксіономенами **чесність**, **щирість**; слово **консенсус**, указуючи на «*відсутність у сторін, що домовляються, заперечень проти пропозицій, висунутих під час переговорів*», співвідноситься з аксіономенами **добро**, **злагода**, **мир**; іменник **державність** завдяки значенню «*державний лад; державна організація*» має семантичні зв'язки із аксіономенами **порядок** й **демократія**; лексична одиниця **цілеспрямованість** та полісемічні слова **воля** й **мрія** збігаються за значенням «*прагнення до мети, підпорядкованість їй дій, думок*»; вказівка на «*красу, художність, вродливість*» об'єднує моносемічне слово **естетичність** з аксіономенами **врода**, **краса**; іменник **православність** за лексичним значенням «*православна віра, православ'я*» а іменник **релігійність** – «*віра в Бога*» встановлюють семантичні зв'язки зі словами **благочестя** й **віра**; лексична одиниця **самовідданість** подібно до полісеманту **альтруїзм** позначає «*готовність пожертвувати собою, поступитися своїми особистими інтересами заради інших людей*»; лексичне значення «*працелюбність*» іменника **трудолюбство** міститься й у внутрішній формі двозначного слова **працьовитість**. Взаємообумовленість соціальних цінностей **громадянськість** і **колективізм** вбачається в «*усвідомленні кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави, суспільства*» (**громадянськість**), а також у висуванні ними на перший план громади й суспільства, ставлячи інтереси колективу вище, ніж інтереси окремої особистості на засадах «*колективної співпраці як*

принципу громадського життя та діяльності людей» (колективізм).

Формулою тлумачення для 11-ти аксіономенів другої підгрупи **ввічливість, вірність, гречність, інтелігентність, лагідність, підприємливість, поміркованість, смиренність, стриманість, цивілізованість, щедрість** виступає семантично вагоме значення «*властивість / якість за значенням*», що відсилає до відповідних прикметників, генетично пов'язаних з досліджуваними лексичними одиницями. Домінуючою ознакою аксіономенів **ввічливість, вірність, гречність, інтелігентність** є ідея морально-етичного потенціалу людини, що дозволяє вказані слова вважати ціннісними орієнтаціями, тобто елементами психологічної структури особистості, а аксіономени **лагідність, поміркованість, смиренність, стриманість, щедрість** характеризувати ще й як християнські чесноти в релігійно-православній традиції українського народу. Соціальне підґрунтя аксіономенів **підприємливість** та **цивілізованість** вбачається в актуалізації активних дій та завзяття українців на шляху до прогресу в умовах вітчизняної культури.

Відсилання «*абстрактного іменника до відповідного прикметника*» об'єднує 8 моносемічних аксіономенів **акуратність, духовність, лояльність, наполегливість, неупередженість, об'єктивність, родинність, унітарність** у межах третьої підгрупи. Кожне зі слів на позначення цінностей керується відповідним семантичним принципом, який закладено в основу внутрішньої структури абстрактного аксіономена. Наприклад, слово **акуратність** передає дотримання порядку, точності; семантика **духовності** пов'язана з внутрішнім психічним життям людини, її моральним світом, певною піднесеністю думок та вчинків у протиставленні гріховному, аморальному; сутність іменника **лояльність** усвідомлюється через поведження в межах закону та коректне, доброзичливе ставлення до інших; лексична одиниця **наполегливість** тлумачиться як виявлення завзяття, стійкості, непохитності у здійсненні, досягненні певної мети; аксіономен **неупередженість** констатує відсутність обманної, негативної, заздальгидь сформованої думки, упередження; моносемант **об'єктивність** як філософсько-світоглядна категорія характеризує предмет, зміст знання чи спосіб існування (дійсності) в їхній незалежності від людської свідомості (суб'єкта пізнання), а як риса характеру – здатність розглянути питання, що є предметом дискусії, незважаючи на особисті уподобання чи вигоду; виступаючи біологічною категорією, аксіономен **родинність** переважно

розглядається як кровна спорідненість, але в той же час вона набуває правової форми як підстава виникнення сімейних прав та обов'язків між суб'єктами, які нею пов'язані; громадсько-політична значущість конституційно закріпленої **унітарності** державного устрою України вбачається в організації території і населення, визнання за ними або надання їм певного статусу в здійсненні державної влади.

Висновки дослідження. Проведений аналіз семантичної активності тридцяти аксіономенів досліджуваної сьомої групи показав, що, маючи лише одне вагоме лексичне значення як своєрідний додаток до полісемічного слова і, відповідно, займаючи визначне місце в системі сучасної української мови, передають ту чи іншу характеристику або властивість людини як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ціннісних парадигм англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи аксіономени з найвищим і середнім ступенем полісемії та моносемічні іменники в межах лексико-семантичних полів вказаних мов.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 606 с.
2. Сорока Т. В. Семантичні особливості аксіологічних категорій / Т. В. Сорока // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник. – Вып. XXI. / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2011. – С. 74–82.
3. Сорока Т. В. Семантичні особливості аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови) / Т. В. Сорока // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко; отв. за вып. В. М. Калинин. – Славянск : Предприниматель Маторин Б. И., 2012. – Вып. XXIII. – С. 106–111.
4. Сорока Т. В. Семантична структура багатозначних аксіономенів сучасної української мови / Т. В. Сорока // Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : ДДПН, 2013. – Вип. 1. – С. 43–51.
5. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

Тищенко Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української

УДК 811.161.2'282(477.62)

**ОПИС ГОВІРКОВОЇ СИСТЕМИ НА ПІДСТАВІ
ДАНИХ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ**

У пропонованій статті досліджено фрагмент діалектного тексту однієї з говірок Південної Слобожанщини. На основі поетапного аналізу виділено основні фонетичні, граматичні й лексичні особливості говірки села Клинове Артемівського району Донецької області. З'ясовано значення діалектного тексту для вивчення української мови та її говорів, органічною складовою яких є малодосліджені на сьогодні південнослобожанські говірки.

Ключові слова: *говірка, діалект, діалектний текст, діалектна риса, фонетична особливість, граматична особливість, діалектна лексика.*

Тищенко Л.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**ОПИСАНИЕ СИСТЕМЫ ГОВОРА НА ОСНОВАНИИ ДАННЫХ
ДИАЛЕКТНОГО ТЕКСТА**

В статье исследован фрагмент диалектного текста одного из говоров Южной Слобожанщины. На основании поэтапного анализа выделены основные фонетические, грамматические и лексические черты говора села Клиновое Артемовского района Донецкой области. Определено значение диалектного текста для изучения украинского языка и его говоров, органической составной частью которых являются малоисследованные на сегодня южнослобожанские диалекты.

Ключевые слова: *говор, диалект, диалектный текст, диалектная черта, диалектная лексика.*

Tyshchenko L.

– Candidate of Science (Philology), docent of the department of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**DESCRIPTION OF DIALECT SYSTEM BASED
ON DATA of DIALECT TEXT**

The fragment of the dialect text based on dialect of the South-Slobozhan is investigated in the article. The main phonetical, grammatical and lexical peculiarities of the dialect circulating in the village of Klynove, Artyomivsk district, Donetsk region, are made essential on the basis of a gradual analysis. The importance of the dialect text for studying the Ukrainian language and its dialects is determined in the article the integral part of which is made by the South-Slobozhan dialects insufficiently researched at present.

Key words: *dialect, dialect text, dialect peculiarity, phonetic peculiarity, dialect vocabulary.*

Постановка проблеми. Діалектний компонент української національної мови дедалі більше привертає увагу сучасних науковців України насамперед як основа нової української

літературної мови, як надійне підґрунтя для різнопланових мовознавчих досліджень. З'ясування особливостей діалектної мови на всіх її рівнях – один із пріоритетних напрямків сучасного мовознавства. Передусім це стосується малодосліджених на сьогодні новостворених говорів південно-східного наріччя. Щоб мати об'єктивну картину мовних особливостей певної території, необхідно докладно дослідити зміст її фрагментів – окремих говірок. Таке завдання сьогодні є актуальним та науково зумовленим. Діалектні тексти – зразки говіркового мовлення, записані фонетичною транскрипцією – цілком обґрунтовано посідають перше місце серед різних типів джерел вивчення діалектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми, неабияка цінність діалектних текстів зумовила сумлінну роботу над формуванням діалектної текстотеки насамперед мовознавців-діалектологів, а також студентів-філологів, учителів-мовників у різних населених пунктах. Цінним джерелом дослідження українських говорів є, наприклад, такі видання, як збірник текстів за редакцією Т.Назарової „Говори української мови” [5], матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій „Північно-східна Слобожанщина” [7], монографічне дослідження „Говірки історичної Уманщини і суміжних земель” із діалектними текстами [4] тощо. Важливим здобутком української діалектології є тритомна праця „Говірка села Машеве Чорнобильського району” [3], яка, за словами К.Германа, є найповнішою фундаментальною базовою інформацією про діалектне мовлення носіїв говірки одного села [2, с. 357]. Ця праця є зразком для подібних описів говірок з територій інших українських діалектів. Своєрідним описом окремої говірки є праця Г.Аркушина „Силенська гуторка” [1], у якій подано розгорнуту характеристику говірки села Сильно Ківерцівського району Волинської області. Тексти, записані в рідному селі, стали основою для ґрунтового видання І.Сабадоша „Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району” [8], який містить не лише понад 15,9 тисяч діалектних слів, але й характеристику найголовніших фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних особливостей говірки. Навчальний посібник за редакцією К.Д.Глуховцевої «Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти» [9] є на сьогодні одним із найкращих зразків діалектної текстології, прикладом для подальших дослідників, для всіх, хто любить свою мову і прагне її зберегти.

Попри помітну активізацію досліджень українських говорів упродовж останніх десятиліть досі залишається багато ареалів, обділених увагою діалектологів. До таких належать і південнослобожанські говірки, що охоплюють переважно південні

райони Харківської та північні райони Донецької областей. Відсутність докладної характеристики південнослобожанських говірок у науковому світі зумовила *актуальність нашого дослідження*, яка, насамперед, полягає в необхідності створення системних описів окремих українських говірок, зокрема й південнослобожанських, які поповнюватимуть загальну характеристику української діалектної мови. Для дослідження зазначених говірок та відповідної подальшої характеристики їх дуже важливим сьогодні є створення розгорнутої джерельної бази, зокрема й у вигляді діалектних текстів.

Мета дослідження – з'ясувати значення південнослобожанського тексту для характеристики окремої говіркової системи, окреслити основні етапи роботи під час дослідження говірки на основі записів зв'язного діалектного мовлення.

Реалізація поставленої мети передбачала виконання *таких завдань*: 1) за допомогою диктофона записати зразки діалектних текстів однієї із говірок Південної Слобожанщини; 2) розшифрувати аудіозапис засобами фонетичної транскрипції; 3) виявити репрезентовані в аналізованих текстах фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні риси досліджуваної говірки.

Об'єктом дослідження стала говірка села Клинове Артемівського району Донецької області. Одним із важливих етапів обстеження говірки є з'ясування історії виникнення населеного пункту. Під час виконання основних завдань дослідження було встановлено, що за офіційними даними ще у XVIII–XIX ст. існувала балка Кленове із заростями дубів, терену, глоду та значної кількості кленів. Саме від численних та живописних кленових дерев і походить назва балки, а згодом і хутора, який тут виник – Кленове. Уже на початку XIX ст. було вирубано майже всі клени, а територію було використано на сільськогосподарські потреби, проте назва не змінювалася. У 1917 році хутір Кленове було названо селом, бо почало розвиватися самостійне сільське господарство, а 1918 року в назві села літеру *е* було змінено на *и*. Звідси й сучасна назва – Клинове, щодо походження якої місцеві жителі дають ще й інше пояснення: якщо подивитися на село зверху, то воно має вигляд клину.

Риси говірки цього села на різних мовних рівнях допоміг з'ясувати поетапний аналіз діалектних текстів, записаних від жителів села Клинове. Так, на рівні фонетики досліджуваній говірці властиві такі риси: 1) поширена вимова [p'] замість [p] здебільшого в кінці складу, рідше – перед голосним: *бук¹вар', фон¹ар', ба¹зар', ч¹тир'ї*, напр., *бак¹шу ви¹писували ў кол¹хоз'ї / а остал¹не ш ви¹возили на ба¹*

зар' // 2) «акання», наближення ненаголошеного, а іноді й наголошеного [o] до [a]: хара'шо, 'нада, на 'кажен ден', кат'л'ети, канх'вети, напр., на 'кажен ден' ва'рили боршч зе'леніи або с ка'пустої // 3) заміна звука [ф] на [х] чи сполуку [хв]: х'верма, уніх'ворма, 'тухлі, х'вартух, бух'вет, порх'вел, х'ворма, канх'вети, кух'вайка, напр., сто'лоу же не було у школах то'ді / 'т'іки бух'вети // 'обува була обнако'вена / прост'і 'тухл'і / 'чоботи / кал'лош'і // 4) уживання двофонемної структури [mn] замість [mɨ]: 'памн'ат, м'н'асо, запамн'ат' тала, напр., а до 'каш'і чи там сал'ату накри'шу / чи м'н'аса п'ід жар'у // 5) відсутність чергування [o], [e] з [i] в закритому складі: на виход'них, 'т'отка, на 'виход, по'том, п'ат'орку, вої'ни, за'конч'іла, Оскол, гром тощо, напр., 'п'ісл'а вої'ни ні'чого жи'вого не було // або 'кажде 'л'іто 'їздили од:у'хат' на р'ічку Оскол // 6) функціювання [i] у відкритому складі замість сподіваних [o], [e]: ч'ітур'і, 'б'іл'а п'іч'і, ан'ік'доти, напр., так ми о'то поза'лазим на ст'іл і да'ваї ан'ік'доти / приба'утки рос'казуват' // або ні'коли ме'ні не стано'вила п'ат'орку / у'с'іда ч'ітур'і // 7) обмежене вживання африкат [дж], [дз], уживання замість них [ж], [з], напр., куку'руз'ана кру'па, прий'жайе, напр., с кар'тошки пек'ла 'коржики / доба'їл'ала ту'ди куку'руз'аної кру'пи // 8) пом'якшена вимова [ч]: 'понч'іки, стир'ч'ало, стир'ч'ім', д'в'іч'і, х'лопч'ік, би'тонч'ік, ро'боч'ії тощо, напр., д'їдок при'в'із 'бат'ков'і дес'атил'іт'ровіи би'тонч'ік 'меду // або за'кутайе з'верху / од'на голо'ва стир'ч'ім' // 9) тенденція до відсутності протези: одне'су, од'іп'нулис', одве'ди, не од:а'ла, отпо'роу, не отк'рутис':а, од:ух'неш, од'ір'вала, не одпус'кау, 'в'ічний о'гон', 'наша 'улиц'а, д'вер'і одк'рит'і тощо, напр., 'мати 'каже / одве'ди козе'н'ат об'ратно / а ме'н'і ш так 'жалко / то'му на'зад не од:а'ла // або 'кажде 'л'іто 'їздили од:у'хат' до 'д'ад'ка // або у нас у'се'л'і була б'рац'ка мо'гила і там бу'ї 'в'ічний о'гон' // 10) відсутність роздільної вимови перед йотованими: п'ат', дере'в'ана, п'ат'нац':ат', 'дев'ат, м'а'ка зем'л'а, в'а'жу тощо, напр., торгу'ват' до 'пойзда хо'дила / о'то прий'жайе і сто'їт' п'ат' ми'нут // або увечер'і 'як 'є сво'бодна ми'нутка / о'то нос'ки в'а'жу //

На морфологічному рівні досліджувану говірку характеризують такі особливості: 1) уживання в непрямих відмінках займенників форми без приставного [н], напр., у 'його, до 'його, 'їейу, 'б'іл'а 'його тощо, напр., оце у 'його два кну'та було дл'а 'мене / і о'то 'як ус'т'уже / так руб'ці і сх'вачувалис' // 2) наявні форми I особи однини теперішнього часу від дієслів II дієвідміни без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими: хо'д'у, си'д'у, напр., о'то т'а'ну од'і 'їало п'ід к'роват' і си'д'у там 'поки гром не перес'тане // 3) закінчення -е в дієсловах III особи однини на місці закінчення –

ит': носе, не роде, варе, побаче, налове, жаре, почисте, на мосте, розбуде, затроне тощо, напр., *йак прине сем риби / мати почисте / тоді ото жаре / а йак налове батко багатенко риби / то сусідові давай* // або *такі кавуни добрі / зарас такого уже і не роде* // 4) закінчення -ем (-єм) у дієсловах I особи множини теперішнього і майбутнього часу замість -емо (-ємо): *згадауем, понари'вайем, припи'найем, лускайем, навиби'райем, пособи'райем, пона'т'агуем, об'ігайем, пос'ідайем, понакуп'ла'йем, приїдем* тощо, напр., *пособи'райем каски німецькі / пона'т'агуем на себе і ото так усе силло за ден об'ігайем* // 5) уживання дієприслівників на -а: *ход'а, сид'а, стоїа* тощо, напр., *батко од'їйалом укутує / а йа / сид'а б'іл'а нейі / п'ім вити'райу* // 6) відсутність чергування [g], [k], [x] на [z], [ц], [с] у відмінкових формах іменників: *у р'ічк'і, На талк'і, на лавоч'к'і, на ко'н'ак'і, у пи'л'ак'і, на с'івалк'і* тощо, напр., *раз д'ід при'в'із два чували кавун'їу на ко'н'ак'і* // або *ото зби'ралис'а з бабками за дво'ром на лавоч'к'і / на'с'ін'а лускали* // 7) закінчення -ої в іменниках, займенниках, прикметниках та дієприкметниках орудного відмінка однини: *йур'бої ходили, р'адом з'ї ш'колої, була н'ан'кої, во'дої обли'вац'а, мазау смо'лої, була до'йаркої, хо'лодної во'дої, роз'топленої, між со'бої, у'с'їйейу кучої, с со'бої* тощо, напр., *батко м'її во'дої хо'лодної обли'ваус'а* // або *мати с со'бої да'вала ме'ні па'йок* // 8) закінчення -ом замість -ому в місцевому відмінку порядкових числівників: *у сорок с'омом, у сорок де'в'атом, у ш'ізде'с'ат у'тором* тощо, напр., *у ш'ізде'с'ат у'тором го'ду йа ви'шла зам'іш* // або *у сорок де'в'атом го'ду п'ішла у ш'колу* // 9) перехід іменників у формі орудного відмінка однини в прислівники: *ос'ін'у, лі'том, вес'нойу, вечером, у'тром* тощо, напр., *ос'ін'у / йак приїде по'ра соби'рат' бак'шу / у'с'їх робочих ви'возили на степ* // або *у'тром йак ви'їдеш с кур'їн'а / ро'са аш блиш'чит' на сонц'і* // 10) паралельне функціонування суфіксів -ти, -т' в інфінітивах дієслів: *ходитьи – ходит', стоїати – стоїат', полоти – полот', да'вати – да'ват', не передати – не пере'дат', поїйти – поїит', припи'нати – припи'нат', торгу'вати – торгу'ват', купити – купит', сторожу'вати – сторожу'ват', соби'рати – соби'рат', чемчеку'вати – чемчеку'ват', кри'чати – кри'чат', робити – робит'* тощо, напр., *мати од'ївайе тоді мене у три плат'і / бо знає / шо батко по'роти буде* // або *нас поси'лали от роботи бак'ш'і сторожу'ват'* //

Яскраво вираженою синтаксичною рисою досліджуваної говірки є функціонування сполучника ну (кількісно зафіксовано 45 випадків уживання), наприклад, *на пол'ах нічого не уродило / ну вижили* // *ну / а уже п'ісл'а сорок с'омого го'ду було луч'е / у мага'зінах уже було ус'о'го багатенко* // *так ото в'ін з'ї м'ноу*

попо¹мучи¹у¹с¹а / ну пере¹в¹ели ме¹не у д¹руги¹ клас // . Найпомітнішою серед синтаксичних рис досліджуваної говірки є функціонування сполучників *шо, шоб* замість *що, щоб*, напр., ¹кажете / ¹шо ¹л¹убите ме¹не / а ¹сам¹ і ¹лайете // або ¹бат¹ко ска¹за¹у / ¹шо ¹буде ¹п¹ізно // або ¹мати нака¹зала / ¹шоб бу¹ли ¹дома // . Цікавою особливістю на рівні синтаксису в говірці села Клинове є широке використання вказівного займенника *о¹то* в ролі слова-зв'язки в розповідних реченнях, наприклад, *о¹то так і жили // госу¹дарство / ка¹зала ¹мати / да¹вало по ¹карточках х¹л¹іба по д¹в¹іс¹т¹і грам / а то¹д¹і с¹тали по п¹і¹к¹іла да¹ват¹ / о¹то ми на¹йілис¹ то¹д¹і //* . За кількісними підрахунками лексема *о¹то* виявилася найбільш уживаною в досліджуваних текстах, адже вона трапилася в них 74 рази.

На рівні лексики говірку села Клинове репрезентують такі одиниці: *за¹в¹іска* – фартух, *зв¹ірил¹н¹а* – звіринець, *кухне¹н¹а* – невелика прибудова до кухні, *ма¹жара* – тракторний лафет, *бакла¹жани* – помідори, *бак¹ша* – баштан, *бол¹іт¹* – хворіти, *бол¹ни¹ц¹а* – лікарня, *прит¹абу¹рити* – принести щось, незважаючи на труднощі чи абсурдність дії, *тамочки* – там, *уз¹вар* – компот із сухофруктів, *ус¹т¹ужити* – дуже сильно вдарити, *вошко¹лупитис¹а* – вовтузитися, щось довго й повільно робити, *ўп¹ат¹* – знову, *ўрем¹а* – час, *обнако¹вениї* – звичайний, *обува* – взуття, *пало¹уник* – холодне кухнєня без вікон, *праз¹ничниї* – святковий, *п¹рикорен¹* – кілок, загострений з одного кінця, здебільшого залізний, до якого чіпляють цеп чи мотузку, припинаючи на них худобу (теля, корову, бика) тощо.

Висновки дослідження. На різних мовних рівнях говірка села Клинове має своєрідну структуру, якою вона споріднена з багатьма іншими південнословобожанськими говірками. Перспективним видається подальше дослідження її синтаксичного рівня, різних тематичних груп лексики для більш докладної характеристики цієї територіальної одиниці.

Як бачимо, „діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту” [6, с. 15]. Тож значення докладно зафіксованих діалектних текстів, зокрема і з території поширення південнословобожанських говірок, важко переоцінити. Одним із найважливіших **перспективних завдань** діалектологів, усіх небайдужих до мови людей є укладання якнайширшої джерельної бази у вигляді зв'язних текстів для подальшого дослідження української діалектної системи, адже мовлення, що зберігається у свідомості діалектоносія, успадковане ним від попередніх поколінь, у багатьох випадках своєю цінністю не поступається давнім писемним пам'яткам.

Література

1. Аркушин Г. Силенська гуторка / Аркушин Г. – Луцьк : Вежа, 1996. – 168 с.
- 2 Герман К. Новий важливий здобуток української діалектології / Герман К. // Діалектологічні студії 5 : фонетика, морфологія, словотвір / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 354–357.
3. Говірка села Машеве Чорнобильського району. – К. : Довіра, 2003. – Ч. 1 : тексти / уклад. : Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. – 455 с. + іл. ; Ч. 2 : тексти / уклад. : Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. – 608 с. : іл. ; Ч. 3 : матеріали до лексичного атласу української мови / уклад. : Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар. – 226 с. + іл.
4. Говірки історичної Уманщини та суміжних земель : монографія / [Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко та ін.] ; за ред. Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 259 с.
5. Говори української мови : збірник текстів / відп. ред. Т. В. Назарова – К. : Наук. думка, 1977. – 590 с.
6. Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії : [передм.] / Гриценко П. // Павлюк М. Українські говори Румунії : діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Канада, 2003. – С. 15.
7. Північно-східна Слобожанщина (Новопсковський, Біловодський, Міловський райони Луганської області) : Матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / упорядники : Магрицька І. В., Семистяга В. Ф., Сікорська З. С., Чернопикий М. Г., Шевцова О. В. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 256 с.
8. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Сабадош І. В. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
9. Українські східнослобожанські говірки : сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

МОРФОЛОГІЯ

Швачко С.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу

Сумського державного університету

УДК 811`111

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ДЕВИАЦИИ НУМЕРАЛЬНЫХ СЛОВ

В статье исследуются лингво-когнитивные аспекты нумеральных слов английского языка – числительные (Num), их производные – денумеративы (DeNum). Рассматривается проблема семантических девиаций Num и DeNum на векторах самостановления, самоорганизации и самоконтроля. Фокусируется внимание на семи этапах становления и функционирования числительных: предметности, терминологичности, детерминологичности, фразеологизации, полифункциональности, эпидигматичности и синергетизме. Контрастно исследуются обозначенные этапы в эндозоне нумеральных слов (НС). Формализована семантическая дистанция исследуемых парадигм. Впервые осмысливается механизм процессов эволюции и инволюции на материале НС английского языка. Доказана валоративность рабочей гипотезы: слова с общими семами открыты общим тенденциям становления и функционирования языковых единиц. Анализ Num и DeNum верифицирует успешность семантических модификаций: предметное значение → количественное → качественное → предметное → опустошенное. В перспективе предполагается исследовать другие нумеральные слова языкового поля количества.

Ключевые слова: нумеральные слова, английский язык, числительные, денумеративы, семантические девиации, эволюция, инволюция.

Швачко С.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету

СЕМАНТИЧНІ ДЕВІАЦІЇ НУМЕРАЛЬНИХ СЛІВ

У статті моделюються лінгво-когнітивні аспекти нумеральних слів англійської мови – числівників (Num) та їх дериватів – денумеративів (DeNum). Порушується проблема семантичних зрушень Num і DeNum на векторах самоорганізації, само становлення та самоконтролю. Фокусується увага на семи етапах становлення та функціонування числівників, а саме: предметності, термінологізації, детермінологізації, поліфункціональності, фразеологізації, епідигматичності та синкретизму. Йдеться про представленість цих етапів в ендозоні нумеральних слів (НС). Формалізована семантична дистанція досліджуваних парадигм. Вперше розглядається механізм процесів еволюції та інволюції НС англійської мови. Верифікована правомірність гіпотези: словам із спільними семами притаманні схожі тенденції становлення та функціонування. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про стабільну успішність семантичних модифікацій: від предметного значення до кількісного, а потім – до якісного та предметного, і, врешті, до спустошеного. Перспективне дослідження включатиме контрактивне осмислення семантичних девіацій інших англійських

нумеральних одиниць лексико-семантичного поля кількості.

Ключові слова: нумеральні слова, англійська мова, числівники, денумеративи, семантична девіація, еволюція, інволюція.

Shvachko S.

– doctor of philosophy, professor, head of translation and practice department of Sumy State University

SEMANTIC DEVIATIONS OF NUMERIC WORDS

The article in question deals with the linguo-cognitive aspects of the English Numeric words – Numerals (Num) and their derivatives (DeNum). The problem of the semantic deviations of Num :: DeNum is being focused upon in terms of their emergence, organization, and control. The major steps of the Numerals serve the criteria of the contrastive study of the mentioned paradigms (Num + DeNum) – the step of substantives, terminology, determinology, polyfunctionality, lexicalization (phraseologicality), epidigmaticity, synergism. Semantic distance between Num + DeNum is formalized and proves the hypothesis: words with common semes undergo identical tendencies. Semantic modification of Num :: DeNum consists in succession of substantivity → quantity → terminology → determinology, phraseological changes → epidigmatic tendencies → synergetism. Perspective is investigation of the semantic deviations of other numeric words in the relevant categories of distant language systems.

Key words: *Numeric words, English, Numerals, derivatives, _semantic deviation, evolution, involution.*

Постановка проблеми и ее связь с важными научными или практическими заданиями. Объектом исследования в работе выступают нумеральные слова – числительные (Num) и их производные – денумеративы (DeNum). Предметом – вербокreativeвные тенденции (Num и DeNum), их семантические девиации. Актуальность темы объективируется повышенным интересом ученых к процессам становления и функционирования языковых единиц [1; 3; 4; 5; 7], а также – новизной поставленной задачи – осмыслить процессы эволюции и инволюции на материале нумеральной лексики языкового поля количества.

Анализ последних исследований и публикаций. Содержание логической категории количества выясняется на основе анализа фактов целого ряда наук, в том числе и языкознания [1; 4; 8]. Исследование категории количества помогает осмыслить природу количественных отношений, закономерности их отражения, организацию языкового поля количества, статус его конститuentов, параметры квантитативных слов, условия их функционирования [9].

Формулировка целей статьи. Осмысление семантических модификаций Num и DeNum в работе осуществляется комплексно на векторах самостановления, самоорганизации и самоконтроля [2; 6; 9].

Идентификация полиаспектности (модуса) нумеральных слов

на векторе их системно-функционального бытия является весьма весомым для понимания механизма появления полнозначных и производных (служебных) слов [9].

В модусе языка полнозначные нумеральные единицы (ПНЕ) обладают номинативной функцией; оязыковляют результаты когнитивной деятельности человека [4; 6; 7]. Когнитивная проекция мотивации ПНЕ прослеживается в их структуре и семантике. Этимологические истоки ПНЕ свидетельствуют о наличии предметных этимонов, по-разному представленных в числительных и денумеративах. Предметность числительных регистрируется раритетно в лексикографических аутентичных словарях.

Изложение основного материала. В модусе языка существует целый кластер морфем [6] секондарного денумерального конструирования [9], которые повторяют черты своих «родителей» – числительных, а именно: наличие общих морфем в поверхностной структуре, общих сем – в глубинных структурах. Ср. англ. *two::thrice; three::threefold; one::once::oncer; hundred::hundredsomes; five::fiver, etc.* Числительные создают как новые нумеральные единицы (а), так и инновации за пределами своего частеречного бытия (б). Например: англ. а) *eleven, twelve, thirteen, twenty, thirty, forty*; б) *once, only, oneness, alone, thirtysome, twins, teeners, millionaire*. Числительные представлены полиаспектно и полифункционально (наличие номинативной, когнитивной, эпидигматической функций). В речи числительные семантизируют точные, приблизительные и неопределенные количественные оценки. Эмпирический анализ свидетельствует о том, что 10% примеров с нумеральными компонентами семантизируют значение приблизительного числа.

Экстериоризация точного и приблизительного числа осуществляется в паттернах типа англ.: *40 miles :: some 40 miles; three days :: 2-3 days; 16 years :: going on seventeen; 2 hours :: an hour or two; 40 years :: above 40 years; It's not three days distance; on the wrong side of twenty.*

На первом этапе числительные отмечены наличием предметности (синкреты количества). «Первое чудо» Num касается их истоков, генерирующих секондарные конструирования номинации числа, метазнаки научной картины мира.

Числительные на втором этапе своей эволюции открыты процессу терминологизации. Они становятся абсолютными терминами (А. Е. Супрун). Срабатывает здесь второе чудо: числительные актуализируют выдвигаемые к ним требования точности, десинонимичности и деэмоциональности. Предметность полностью уступает место количественности. Терминологичность

числительных объективируется их назначением обозначать понятия чисел, быть регуляторами стандартизации терминосистемы [8]. Соотнесенность числительных с языком и терминологией мотивирует их статус «слуги двух господ». Абстрактный характер числительных объективируется в формуле лексического квантора:

$$Ч_n = Ч_{n-1} + 1: 9=8+1; 7=6+1.$$

Третье чудо (детерминологизация числительных) происходит, когда они «забывают» оязыковлять точное число и материализуют аппроксимацию. Валоративным в этом случае выступает «малый синтаксис», лексическая наполняемость нумеральных блоков на векторе синтагматики (см. примеры выше).

Предметный этап числительных («первое чудо») по-разному представлен в их секундарных единицах, семантизирующих («количество» + сема новой частеречной секреты). Ср. англ.: *twice* («two» + *повтор*), *twins* («two» + *дету*), *thrice* («three» + *повтор*), *oncer* («one» + *редкий прихожанин церкви*).

«Второе и третье чудо» числительных (терминологизация и детерминологизация) не срабатывают в корпусе DeNum. Полифункциональность нумеральных слов (Num, DeNum) по-разному представлена в образе «четвертого чуда». Стабильными действующими функциями «родителей» и «детей» выступают номинативная, когнитивная и эпидигматическая функции. Не наследуются DeNum символическая функция исходных единиц. Отсутствуют в DeNum процессы терминологизации и детерминологизации. Лексикализация присуща обеим подгруппам – Num и DeNum.

Фразеология каждого языка «гордится» наличием числительных-компонентов, семантизирующих число точно, приблизительно и неопределенно. Во фразеологическом контексте числительные подвержены процессу деквантификации и десемантизации. Семантическая девиация числительных начинается в модусе речи, в процессе лексикализации – превращения свободных нумеральных словосочетаний в стабильные, застывшие, репродуцированные конструкции.

Появление фразеологических единиц с нумеральным компонентом – ФЕ(ч) – свидетельствует о синергетической силе числительных, материализованной в представленности, информативности и самоорганизации [2; 7]. На фразеологических просторах ФЕ(ч) оязыковляют количество (i) точно, (ii) приблизительно, (iii) неопределенно. Ср.: англ. (i) *in twos* «надвое», *by two* «по двое»; (ii) *two heads are better than one* «один хорошо – а два лучше»; (iii) *two and two makes four* «ясно как день», *a cat with nine lives* «долгожитель». Деквантификация прослеживается в

групах (ii) и (iii). В случае (ii) нумеральность преподносится размыто, неопределенно. В случае (iii) превалирует качественность. Здесь нумеральные семы служат мотивацией суммарного значения. Объективацией опустошенного числа служат факторы: взаимозаменяемости числительных (i), замены числительных другими словами (ii), пропуска числительных (iii), игры словом (iiii). Например, англ.: (i) *to look two (nine) ways for Sunday* «косить глазами»; (ii) *to make two (both) ends meet* «сводит концы с концами»; (iii) *as cross as (two) dogs over one bone* «злой как собака»; (iiii) *hundreds and thousands* «сладкий горошек, конфеты»; *ten gallon hat* «шляпа ковбоя», *sweet and twenty* «молодая девушка», *one way love* «неразделенная любовь», *dressed up to the nine* «одетый с иголки».

Семантические девиации ФЕ(ч) отражаются в последующей эволюции числительных (пятое чудо). Пустыми детерминологичными проявляют себя числительные на просторах фразеологии, обогащаясь количественно-качественные синкретами, а также служат базой обыгрывания пословиц, стилистических приемов, интертекстуальности. Ср. англ.: *two can play at that game* «посмотрим, чья возьмет»; *two of a trade* «несогласные конкуренты»; *when two ride on one horse, one must sit behind* «каждому свое место»; русс.: *как пять пальцев* «хорошо знать»; *под семью печатями* «скрытно»; *в три погибели* «согнутый» [4].

Процесс фразеологизации присущ также PhU(DeNum). Ср. англ.: *once at a time, once or twice*.

Шестое чудо срабатывает в эпидигматическом ключе, в зоне денумеративов – «детей числительных». Уместным вкраплением представляется этюд о номинациях чисел второго десятка и десятков, которые появляются в результате граматикализации номинаций первого десятка. Ср. англ.: *twelve, thirteen, fourteen, twenty, thirty, forty*. Суффиксы *-teen* и *-ty* – это этимологические дублиеты лексемы *ten*. Самоорганизация числительных представлена в единицах высокого порядка. Ср. англ.: *million, milliard, billion, trillion, zillion*. Семантическая девиация производных слов конкретизируется частеречным статусом инноваций. Ср. англ.: *twice, someone, threefold, to ten, five-storeyed, fortnight, twilight, only, alone*, которые симультанно реализуют семы «число+предметность», «число+действие», «число+качество», «число+способ». Полнозначные денумеративы пополняют корпус информативных единиц, неполнозначные – корпус синтаксических формантов. Вербокреация не заканчивается на секундарных образованиях, за ними следуют третичные, четвертичные и последующие векторы инновации. Ср. англ.: *one* → *once* → *oncer*; *one* → *only* (Adj.) → *only* (Adv.) → *only* (Particle) → *only* (Conj.). Например,

англ.: *an only child, only (very) pleased, only he can do that, if only he came*. Неоднозначные слова (денумеративы) являются базой для появления однозначных слов на векторе от инволюции к эволюции. Денумеративы – однозначные слова выражают число избирательно в отличие от числительных, например, *someone (Pr.), none (Pr.), once (Adv.), oncer (N), twentieth (Adj.)* [2, с. 45].

Служебные денумеративы являются свидетелями процессов инволюции (перехода однозначных слов в морфологические и синтаксические форманты), десемантизации ПНЕ на пути к частичному и полному изменению семы числа.

На синтаксических просторах, в модусе речи, денумеративы – предлоги и союзы – указывают на отношения между словами и блоками предложений. Ср. англ.: *between, once, if only, when only*. Например, англ.: *When only the glib win, we all lose* (Cookson). *If only it would stop raining, we could go out* (Kennedy). В данных примерах лексема *only* является десемантизированной, сохраняет диахроническую память интенсификатора. В корпусе исследованных в эксперименте 1400 денумеративов (на материале английского художественного дискурса) служебные слова составляют 315 единиц, а однозначные – 1085 [9].

В когнитивной деятельности человека [5; 7; 8] выделяется точка диссипации – познанные множества дистанцируются от непознанных. Названия чисел высокого ранга изначально семантизируют понятие «много». Ср. англ.: *hundred* «большая десятка», *thousand* «большая сотня», *million* «большая тысяча», *milliard* «большой миллион». Диахроническая память Num + DeNum хранит дихотомию познанное::непознанное число; конкретное::абстрактное; разумное::асемантическое (опустошенное); символическое::несимволическое; буквальное::фигуральное, реальное::ирреальное.

Выводы по результатам работы и перспективы дальнейших исследований. Числительные – термины в модусе языка всегда оязыковляют сему точного числа. В модусе речи числительные обозначают приблизительные числовые параметры (в нашем эксперименте зарегистрировано 10 % релевантных случаев) [9]. В отличие от числительных как точность, так и приблизительность реализуются разночастеречными DeNum. Например, англ.: *once, twice, fourfold, hundreds of people, fortyish*.

Язык – универсальный способ коммуникативного общения, вечный двигатель пополнения словарного состава [5; 6] (в нашем случае числительных и денумеративов). Английским числительным присущи семь «чудес» на пути их эволюции, а именно: изначальная предметность исходных этимонов (1), терминологизация (2),

детерминологизация (3), полифункциональность (4), фразеологизация (5), эпидигматизация (6), синкретизм (7). Денумеративы, в отличие от числительных, лишены показателей терминологичности и детерминологичности, т. е. им присущи «пять чудес». Семантическая дистанция между числительными и их производными (денумеративами) составляет всего 0,16 по формуле семантической дистанции [9], в которой $q = 5$ (общие черты числительных и денумеративов), $A = 7$ (черты числительных), $B = 5$ (черты денумеративов).

$$D = 1 - 2q / (A + B) = 1 - 2 \times 5 / (7 + 5) = 0,16$$

Валоративным представляется изучение механизма вербокреации на векторе инволюция $\rightarrow$ эволюция, переход синтаксических формантов в полнозначные слова типа *once (Conj.)* $\rightarrow$ *to once; only (Conj.)* $\rightarrow$ *only (V.)*. Например, в императивных предложениях типа *Don't once me! Don't only sentences*.

Исследование Num::DeNum объективирует правомочность гипотезы: слова с общими семами реализуют сходные тенденции семантических девиаций.

Литература

1. Бацевич О. Ф. Філософська критика природної мови: чому і за що? / О. Ф. Бацевич // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана : [зб. наук. ст. / від. ред. О. О. Тараненко]. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2006. – С. 38–45.
2. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / С. М. Єнікєєва. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – 303 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 331 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мови / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Рад. школа, 1962. – 160 с.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова // Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
6. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке / Л. Ф. Омельченко. – К. : Вища школа, 1981. – 143 с.
7. Пименова М. В. Языковая картина мира : [учеб. пособ.] / М. В. Пименова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Кемерово : КемГУКИ, 2011. – Вып. 7. – 106 с. (Серия «Славянский мир»).
8. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / В. Г. Таранець. – Одеса : ОДУ, 1998. – 307 с.
9. Швачко С. О. Модельовані та немодельовані патерни словотвору в англійськомо мовному дискурсі / С. О. Швачко // Філологічні трактати. – Том 4, №3 '2012. – С. 84–88.

Кущ Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'367.633

**ПОРІВНЯЛЬНІ ПРИЙМЕННИКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Стаття продовжує низку публікацій, присвячених проблемі вивчення семантичних можливостей сучасних українських прийменникових еквівалентів як функційних одиниць.

Ключові слова: прийменникові еквіваленти, семантика, відмінок.

Кущ Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖНЫЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ
В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Статья продолжает серию публикаций, посвященных проблеме изучения семантических возможностей современных украинских предложных эквивалентов как функциональных языковых единиц.

Ключевые слова: предложные эквиваленты, семантика, падеж.

Kushch N.

– an Associate Philology Sciences an Associate Professor of the department of Ukrainian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

**COMPARATIVE PREPOSITIONAL EQUIVALENTS
IN UKRAINIAN LANGUAGE: SEMANTIC ASPECT**

The article the row of publications, devoted to the problem of study of semantic possibilities of the modern Ukrainian prepositional equivalentents as functional linguistic units.

Key words: prepositional equivalent, semantics, case.

Постановка проблеми. Орієнтуючись на сучасні мовні потреби, постає необхідність у щодалі глибшому вивченні семантики прийменників та їхніх еквівалентів. Так, семантика службових слів постійно приваблювала науковців своєю неоднозначністю. Це насамперед пов'язано з осмисленням службових частин мови, зокрема прийменників, в сучасному українському мовознавстві. Наразі існує щонайменше три погляди на досліджувані одиниці. Перша і найбільш розповсюджена думка кваліфікує прийменники як лексико-граматичний клас слів – службову частину мови з послабленим лексичним значенням і чітко окресленим граматичним наповненням. Така думка є провідною в сучасному слов'янському мовознавстві (А. М. Пашківський, З. І. Іваненко, А. С. Колодяжний тощо). Інші дослідники розглядають прийменники як особливого роду морфеми, позбавлені лексичного значення. Їхнє основне і

єдине призначення – разом із відмінком обслуговувати одиниці вищого порядку. Теоретичну концепцію морфемної природи прийменника обґрунтував Є. Курилович. В українському мовознавстві цю думку підтримав і розбудував І. Р. Вихованець. Існує й третя точка зору, за якою лексичне значення прийменника ідентифікують з лексичним значенням повнозначних слів (І. К. Кучеренко). Проте ця думка не знайшла поширення в мовознавстві.

На ранніх етапах функціонування мови роль прийменників зводиться до вираження конкретних просторових відношень, що пов'язано з первісними орієнтаціями людини. З часом, у міру розвитку й ускладнення форм мислення, у відмінках, шляхом метафоризації початкової просторової семантики, виробляються все нові й нові значення. Зазвичай вважають, що найдавнішими після просторових є часові прийменники, оскільки спочатку відбувається перенесення значення прийменника з простору в час як сферу найближчу до простору, а це вже є поштовхом до ширшої полісемантизації прийменників, до розвитку в них й інших віддалених значень: причинових, цільових, порівняльних тощо. Очевидно, цю теорію можна поставити під сумнів, оскільки асоціативні зв'язки ґрунтуються на порівнянні, тому, можливо, порівняльні прийменники мають не менш давню історію, ніж прийменники інших семантичних груп, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Так, розвиток науки, збагачення словникового складу за рахунок лексики спеціального призначення, термінів призвели до виникнення нових точніших засобів мовлення – прийменникових еквівалентів (далі – ПЕ), де семантика простору і часу у зв'язку з мовними потребами є визначальною. Такий розвиток мовних подій зумовив перехід самостійних частин мови в службові, що поступово призвело до появи ПЕ. Під ПЕ ми розуміємо службові одиниці, функційно й семантично еквівалентні прийменникам, але структурно і лексично складніші. На сучасному зрізі мови спостерігаємо активне вживання семантично конкретніших засобів мовлення – ПЕ, насамперед, у науковому стилі, який, власне, і вимагає однозначності передачі думки. Тому ПЕ на позначення порівняльних семантичних відношень рідковживані щодо просторових і часових й обґрунтовано недоречні, ураховуючи їхнє стилістичне маркування.

Об'єкт статті – ПЕ сучасної української мови порівняльної семантики.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей уживання й функціонування ПЕ порівняльної семантики в сучасній українській мові. Мета роботи передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати семантико-функційну типологію порівняльних ПЕ; 2) дослідити роль і місце допоміжних компонентів у формуванні

семантики порівняльних ПЕ; 3) проаналізувати взаємовплив семантики ПЕ і значення відмінків.

Найширше серед порівняльних використовувані ПЕ з формою родового відмінка: *більш(е) від, вище від, в (у) контраст до, в (у) подоби, глибше від, менш(е) від, на відміну від, на зразок, на кшталт, нижче від, пізніше від, повище від, подібно до, понижче від, раніше від, типу*.

ПЕ на позначення порівняльних семантичних відношень здатні до вираження різних семантичних відтінків. У зв'язку з цим слід виділити **власне-порівняльні** ПЕ: *більш(е) від, вище від, глибше від, нижче від, пізніше від, повище від, понижче від, раніше від, відношення зіставлення: в (у) контраст до, подібності: в (у) подоби, на зразок, на кшталт, подібно до, типу й відмінності, протиставлення: на відміну від* (за М.В.Всеволодовою).

Набір первинних компонентів, вживаних з родовим відмінком незалежно від семантичної групи, є стандартним: *від, до* в постпозиції щодо повнозначної словоформи та менш активний первинний компонент *на* в препозиції щодо головного компонента. Компонент *від* уживається на означення порівняння когось / чогось з ким- або чим-небудь: *Тому модельник користується так званим усадочним методом, який більший від звичайного на величину усадки відповідного сплаву* (6). Первинний компонент *до* вказує на подібність одного предмета чи особи до іншого предмета чи особи: *Подібно до української мови і на відміну від білоруської та російської, верхньолужицькій не дуже властива редуція ненаголошених голосних: вони вимовляються приблизно так само, як і наголошені* (5). Використання первинного компонента *на* сигналізує про виконання однієї дії подібно до іншої: *Іран пропонує Росії створити організацію країн-експортерів газу на зразок ОПЕК, оскільки обидві держави володіють половиною світових запасів газу, з такою заявою виступив духовний лідер Ірану аятола Хаменеї під час зустрічі в Тегерані із Секретарем Ради Безпеки Росії Ігорем Івановим* (10).

З формою називного відмінка уживані такі ПЕ: *вище (а)ніж / чим / як, більш(е) (а)ніж / чим / як, глибше (а)ніж / чим / як, менш(е) (а)ніж / чим / як, пізніше (а)ніж / чим / як, раніше (а)ніж / чим / як*. Яскраву порівняльну семантику допомагають здійснити допоміжні компоненти, виражені порівняльними сполучниками *(а)ніж / чим / як*: *Ризик, що несе інвестор, що працює з цінними паперами по усьому світі, набагато вище чим ризик інвестора, що купує і продає цінні папери усередині однієї країни* (2); *Торік більше як 4 тис. сімей з Львівщини скористались обласною програмою енергозбереження* (7).

Порівняльні смислові відношення зі знахідним відмінком виражають ПЕ *більш(е) за, ближче за, вище за, глибше за, менш(е)*

за, нижче за, повище за, понижче за, пізніше за, раніше за (власне-порівняльні). Первинний компонент за у складі аналітичних ПЕ уживаний зі значенням порівняння з ким- або чим-небудь. Основне семантичне навантаження несе лексичнозначущий компонент. Так, ПЕ *більш(е) за / менш(е) за* можуть уживатися для порівняння за будь-яким параметром: *Поковки, більші за 0,5-3 т, виготовляють тільки вільним куванням, оскільки штампування їх утруднене* (6). ПЕ *глибше за* вказує на порівняння за глибиною: *Ніхто не міг пірнути глибше за мене* (8). *Вище за / нижче за* використовувані зі значенням порівняння за горизонталлю: *Вище за ці точки сталь складається вже з самого аустеніту* (6); ПЕ *пізніше за / раніше за* мають темпоральне забарвлення і вказують на дію, яка відбувалася пізніше / раніше за іншу: *Янукович вирішив відсвяткувати 100 днів Тимошенко раніше за неї* (3).

Семантика порівняння з давальним відмінком репрезентована такими одиницями: *в (у) контраст, на противагу, не в приклад* (протиставлення): *Україна не стане робити кроків на противагу РФ в питанні взаємин з НАТО*, – А. Яценюк (1).

Група порівняльних ПЕ з орудним відмінком нараховує такі одиниці: *в (у) зіставленні з (зі, із)* (зіставлення), *в (у) контраст з (зі, із)*, *в (у) контрасті з (зі, із)* (протиставлення), *в (у) порівнянні з (зі)* (власне-порівняння). Ця група найпрозоріше передає семантику порівняння, адже лексичне значення повнозначної словоформи ПЕ *в (у) порівнянні з (зі, із)*, *в (у) зіставленні з (зі, із)* вже містить порівняльну характеристику. Первинні компоненти в їхньому складі відзначають схожість, подібність кого- або чого-небудь до когось або чогось: *Валерій Асадчев: Уряд Лазаренка у порівнянні з урядом Януковича – приклад законослухняності, професійності і чесноного виконання своїх обов'язків* (9); первинний компонент *з (зі, із)* у постпозиції щодо генетично повнозначної словоформи передбачає мінімум два зіставляваних / протиставлюваних / порівнюваних об'єкти: *У Мадриді континентальний клімат з холодною зимою і жарким літом з рідкими дощовими днями, який у контрасті з перепадами висоти дає початок дуже різним екосистемам*... (4).

Висновки дослідження. Отже, семантика порівняльних ПЕ постає в межах загальномовної тенденції переосмислення усталених форм, внутрішньої семантики відмінка, лексичного наповнення усіх компонентів прийменникової конструкції. Творення цих одиниць, реалізовувана ними семантика засвідчує закономірності розвитку й функціонування сучасного мовлення. Попри значні досягнення у цій сфері, існує низка нагальних проблем, що потребують свого вирішення. Так, заслуговують на увагу питання порівняльного характеру (структурні, семантичні, функційні, стилістичні тощо закономірності розвитку й уживання прийменникових одиниць у споріднених мовах), кількісний вияв

новітніх прийменників, їхнє семантичне наповнення, нормативність / ненормативність уживання, що свідчить про невичерпність перспектив досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 285 с.
2. Всеволодова М. В. Предлог: поле и категория (аспект функционально-коммуникативной грамматики) / М. В. Всеволодова // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 11. – 2003. – С. 33–38.
3. Іваненко З. І. Семантична структура прийменникових конструкцій / З. І. Іваненко // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 13–22.
4. Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 165 с.
5. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике : сб. ст. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 57–70, 175–203.
6. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника / І. К. Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 12–23.
7. Пашківський А. М. Функції прийменників в сучасній українській літературній мові / А. М. Пашківський // Мовознавство. – 1937. – № 2. – С. 37–65.

Джерела

1. Інформаційне агентство РБК-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forum.rbc.ua/showthreaded.php?Number=206926>
2. Інформаційний канал «Subscribe» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subscribe.ru/archive/bank.finans/200803>
3. Інформаційний портал «Lenta» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lenta.com.ua/67681.html>
4. Інформаційний сайт «Spain» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.spain.com.ua/ua/madrid_espana
5. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Прейс Г. О. Технологія металів та інших конструкційних матеріалів / Г. О. Прейс. – К. : Вища шк., 1973. – 510 с.
7. Реферат : методики оцінки доцільності капіталовкладень відносно до сучасних умов перехідної економіки Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-4776-20.html>
8. Сушкевич В. Фізична активність переходить у власні результати – розвиває тіло і дух [Електронний ресурс] / Сушкевич В. // Ваше здоров'я. – № 44 (869). – Режим доступу : <http://www.vz.kiev.ua/pop/44-06/4.shtml>
9. Україна молода [Електронний ресурс]. – 2003. – 26 листопада. – № 220 – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/68/159/1768/>
10. 5 канал 29.01.2007 09:28

СТИЛІСТИКА

Горбачук Д.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 003.074

ЛІТОПИСНІ ДОГОВОРИ РУСИ З ВІЗАНТІЄЮ ЯК СВІДЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

У статті розглядається початковий етап формування офіційно-ділового стилю української мови. На основі аналізу текстів договорів Русі з Візантією робиться висновок про існування в дохристиянську епоху розгалуженої системи ділової комунікації на основі досить високорозвиненої грамотності. Структурна характеристика договорів також свідчить про сформований у IX – X ст.ст. спосіб укладання відповідних документів.

Ключові слова: договори Русі з Візантією, офіційно-діловий стиль, структурна характеристика.

Горбачук Д.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ЛЕТОПИСНЫЕ ДОГОВОРА РУСИ С ВИЗАНТИЕЙ КАК СВИДЕТЕЛЬСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО СТИЛЯ

В статье рассматривается начальный этап формирования официально-делового стиля украинского языка. На основе анализа текстов договоров Руси с Византией делается вывод о существовании в дохристианскую эпоху разветвленной системы деловой коммуникации на основе достаточно высокоразвитой грамотности. Структурная характеристика договоров также свидетельствует о сложившемся в IX – X вв. способе составления соответствующих документов.

Ключевые слова: договоры Руси с Византией, официально-деловой стиль, структурная характеристика.

Gorbachuk D.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian language and literature of Donbass State Teachers' Training University

CONTRACTS BETWEEN KIEVAN RUS AND BYZANTIUM AS EVIDENCE OF FORMING OFFICIAL STYLE

The article deals with the analysis of the initial stage of formation of official style of Ukrainian language. Based on the analysis of texts of contracts between Kievan Rus and Byzantium concludes that there was extensive system of business communication based on very highly of literacy. Structural characteristics of the contracts also indicates the formation of the way of concluding relevant documents in

Key words: *agreement between Kievan Rus and Byzantium, official business style, structural characteristics.*

Постановка проблеми. З розвитком лінгвістичної науки увага до історії формування комунікативних різновидів мови невідомо зростає. Офіційно-діловий стиль по праву вважають одним з найдавніших. Ділова комунікація сягає своїм корінням IX – X ст.ст., свідченням чому є зокрема перші відомі договори з греками (датовані в Літописі Руському 907, 912, 945, 971 рр.).

У сучасній науково-історичній літературі ці дати міцно закріпились, хоча М. Ю. Брайчевський переконливо доводить, що перші договори (датовані 907 і 911 роками) були частково сфальсифіковані і насправді укладались київським князем Аскольдом у 860 та 874 роках відповідно [3]. У пропонованій статті використовуємо дати договорів, зафіксовані в Літописі Руському [4].

Попри те, що тексти цих договорів дійшли до нас у значно пізніших копіях (оригінали, на жаль, на збереглися), вони викликають великий інтерес у плані характеристики становлення ділового письма дохристиянської епохи. Звідси випливає **актуальність** порушеної в статті теми.

Мета пропонованих студій полягає у визначенні жанрів ділового письма Київської Русі дохристиянської епохи, характеристиці функціональних особливостей ділової комунікації на основі аналізу текстів договорів Русі з греками.

Виклад основного матеріалу. Тексти договорів, зафіксовані в Літописі Руському, являють собою визначні пам'ятки історичного, юридичного, лінгвістичного характеру.

Уже сама наявність цих договорів свідчить про усталену традицію міждержавних (сучасною термінологією – дипломатичних) стосунків. Ця теза підтверджується фразою з літопису: «І жив Олег, мир маючи з усіма землями...» [4, с. 22]. Тобто, мирні договори про торгово-політичні стосунки були досить поширеними у IX – X ст.ст. Відсутність текстів інших угод може бути пояснена декількома причинами:

- ці угоди були менш вагомими (порівняно з Русько-грецькими) у геополітичному плані, тому не привернули уваги літописців;
- угоди з іншими країнами не збереглися або втратили актуальність на момент написання літопису;
- ці угоди могли укладатись в усній формі.

Слід зазначити, «для Давньої Русі на початковому етапі її дипломатичної практики велике значення мали ритуальні церемонії, які закріплювали – часто усні – угоди з партнерами» [1]. Зрештою,

договори з Візантією також підтверджувались клятвою перед богами (про що зазначається в договорі): греки цілували хреста (за християнським звичаєм), русини ж клялися зброєю, Перуном і Велесом (за язичницькою традицією). Фіксація домовленостей на папері є пізнішим етапом міждержавних стосунків.

Однак з часом вага писаного тексту зростає. Якщо договір 907 року фактично фіксує на папері усну клятву, закріплену відповідними ритуалами, то вже в 912 році письмова угода, підкріплена клятвою, набуває особливого значення: «...багато разів насправді прагнули не лише *просто на словах, а на письмі* і з клятвою твердою, клявшись оружжям своїм, дружбу таку засвідчити і утвердити по вірі і по закону нашому» (виділення наше – Д. Г.) [4, с. 20]. Пізніше написаний документ взагалі стає в один ряд з церемоніальними атрибутами. У договорі 945 року читаємо: «*Ми ж, [руси], скільки нас охрестилося, клялися [своєю] церквою святого Іллі в соборній церкві і присягальним чесним хрестом, і хартією сею додержуватись усього, що є написано на ній...*» (виділення наше – Д. Г.) [4, с. 29]. Таку ж сакральну-юридичну силу має й документ, підписаний Святославом у 971 році: «Я, Святослав, великий князь руський, як клявся, так і *утверджую цим договором присягу свою...*» (виділення наше – Д. Г.) [4, с. 42].

Правда, такий стан (початковий) дипломатичних стосунків не заперечує функціонування розгалуженої і добре організованої юридично-нормативної системи, інформацію про існування якої також можемо отримати з текстів аналізованих угод.

Укладачі договорів неодноразово апелюють до руських і грецьких законів, що свідчить про наявність закріплених і унормованих правових і звичаєвих норм. В одних випадках юридичні норми обох країн збігаються: «Якщо ж приключиться украсти що-небудь... хай буде він покараний по закону грецькому... і по закону руському» [4, с. 27]; «...якщо ж із нього візьме хто що-небудь чи людину забере в рабство, – хай буде той винуватий по закону руському і грецькому» [4, с. 28]. В інших – покарання відбиває юридично-правову практику Русі: «Якщо ж ударить... нехай дасть п'ять літр срібла по закону руському» [4, с. 20]. До виключно руського права дослідники зараховують передачу майна вбивці найближчому родичу вбитого, якщо злочинець втече і не буде покараний: «якщо ж утече той, що вчинив убивство, і якщо він є імуцим, то ту частину майна його, котра буде його по закону, хай візьме родич убитого...» [4, с. 20].

Пізніше відповідні юридично-правові норми Русі знайшли своє відображення в Руській Правді, однак у IX ст. вони вже, очевидно, існували у звичаєвих правилах і враховувались контрагентами

руських князів при вирішенні юридичних колізій.

Договори містять також згадку про дипломатичне листування як про звичний і обопільно визнаний факт. Причому вже в X ст. міждержавна кореспонденція набуває досить значимого характеру.

Так, згідно з договором 945 року купці і послы до Візантії мусять мати із собою грамоту від князя (замість печатей): «Коли од них, [русів], посилатимуть послів і купців, хай приносять вони *грамоту, де написано так*: «Я послав стільки-то кораблів», і щоб із тих [грамот] узнали й ми, [цесарі], що вони з миром приходять» (виділення наше – Д. Г.) [4, с. 26]. Тобто, правильно написаний і засвідчений документ набуває серйозної юридичної ваги.

Окремі правові колізії можуть вирішуватись без дипломатичної місії – шляхом письмового сповіщення контрагента: «Якщо ж, утікши, прибудуть вони в Русь, а *ми напишемо* про них до князя вашого, то нехай зроблять із ними так, як їм, [вlastям], угодно» (виділення наше – Д. Г.) [4, с. 26].

Крім того, військова допомога також може бути надана після письмового сповіщення: «Якщо ж зажадає наше цесарство од вас воїв на тих, що нам противляться, то *хай напишуть* до великого князя вашого...» (виділення наше – Д. Г.) [4, с. 29].

Вагомим підтвердженням функціонування в Русі писаних документів є також згадка в договорі 911 року про процедуру успадкування майна померлого на чужині: «Якщо ж [русин] учинить заповіт, – той візьме спадок його, кому він напише успадкувати майно» [4, с. 21]. Отже, для русинів X ст. (особливо для купців) було звичним укладати писані заповіти на підтвердження своєї волі. Можемо зробити припущення про існування й інших жанрів юридично-правової документації. Переконливих доказів цьому твердженню не знайдено, але важко уявити високорозвинену державу, в якій функціонують лише окремі форми ділової писемної комунікації.

Вищенаведені факти, а також спорадичні згадки іноземних мандрівників про існування давньоруської писемності задовго до Володимира, переконливо свідчать про «добре усталене діловодство на базі досить високорозвиненої грамотності» [2, с. 8]

Тобто можемо говорити про наявність князівської канцелярії, дипломатичної служби, торговельної організації, які активно розвивали ділову писемність: офіційні юридичні акти, міждержавні і торгові угоди, приватно-канцелярські документи, офіційне листування тощо.

Не менш важливим у плані становлення офіційно-ділового стилю є структурний і текстологічний аналіз самих договорів.

Перш за все впадає в око чітка структурна організація текстів

договорів. Так, наприклад, договір 907 року у змістовому плані чітко ділиться на три частини. Перша частина присвячена описові контрибуції, яку отримує Олег за перемогу у війні. У другій частині висувуються вимоги до греків щодо утримання руських послів і купців. Третя частина – обов'язки руської сторони, які висувують греки: обмеження щодо утримання (тільки тих, що прийшли для купівлі), місце проживання, порядок отримання місячини тощо. Простота і ясність синтаксичної структури мови цього договору вказують на значний вплив усного мовлення на писаний текст (у пізніших договорах синтаксис більш ускладнений).

Текст цього договору введено до літопису не повністю: складається враження, що літописець одні частини оригінального договору цитує дослівно, а інші подає у довільному переказі. Так, у літописі відсутні вступна і заключна частини договору (які є обов'язковими в інших договорах Русі з греками), хоча інформація про тих, хто укладав договір (властива преамбулі), і спосіб підтвердження клятвою (характерні для заключної частини) передані в літописі досить повно. Отже, оригінальний текст, на який спирався літописець, містив ці структурні елементи.

Договір 911 року дослідники вважають доповненням до попереднього (або його юридично-правовим продовженням): у преамбулі зазначаються причини укладання цієї угоди: «для збереження і засвідчення дружби, яка од багатьох літ була межі християнами і руссю» [4, с. 20]. Сама ж угода присвячена врегулюванню кримінально-правових стосунків між греками і русинами (очевидно, це пов'язано з розбіжностями в правових нормах двох держав). Змістова частина договору починається словами: «А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимось так...» [4, с. 20], а сам текст регламентує покарання за відповідні злочини: «якщо хто уб'є; якщо ударить мечем або поб'є; вчинить грабіж; якщо украдений буде челядин...» [4, с. 20–21].

Дещо випадає із зазначеного юридичного контексту стаття угоди, згідно з якою руські люди за бажанням («своєю волею») отримують дозвіл найматись до грецького цесаря «на війну». Включення цього пункту в кримінально-правові домовленості можемо вважати перемогою грецької середньовічної дипломатії. По-перше, у жодному з договорів не йдеться про допомогу з боку Візантії. По-друге, військова взаємодія (а точніше, допомога з боку Русі) знайшла продовження у подальшому. Якщо в договорі 907 року про допомогу в разі війни з третіми країнами взагалі не йдеться, то договір 911 року не забороняє русинам брати участь у війні на боці візантійського цесаря, а згідно з договором 945 року дружба між греками і Руссю настільки міцна, що в разі потреби князь

зобов'язується надіслати грекам необхідний військовий контингент: «Якщо ж зажадає наше цесарство од вас воїв на тих, що нам противляться, то хай напишуть до великого князя вашого і він пошле нам [стільки], скільки ми хочемо» [4, с. 29]. Святослав у 971 році підтвердив зобов'язання щодо військової допомоги: «А якщо інший хто-небудь замислить на землю вашу, та я буду противником йому і буду битися з ним» [4, с. 42].

Своєрідний спосіб написання договору, що справляє враження нерозчленованого тексту, водночас не стирає граней між обов'язковими структурними елементами цієї угоди і між главами її змістової частини. Преамбула, в якій зазначаються учасники укладання угоди з обох сторін, починається словами «Равно другаго свещания...» [5]. Ця фраза викликає дискусії серед дослідників щодо її тлумачення, однак її наявність у трьох з чотирьох аналізованих нами документах свідчить про її формальний характер: така формула, очевидно, була обов'язковою при укладанні двосторонніх угод. До формальних кліше можна зарахувати також фразу «По първому убо слову...» [5].

Змістова частина також чітко виділяється лексично: «Глави [угоди], які ми взяли на себе по божій вірі і дружбі, суть такі» [4, с. 20]. Кожна стаття угоди починається підрядним сполучником *аще*, який можна розглядати як лексичний маркер початку нової статті. Водночас, у цьому договорі наявні, так би мовити, «заголовки» статей: «А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимося так; Про русів, що служать у Греках у християнського царя; Про полонення русами» [4, с. 21]; «О различных ходящихъ во Греки и удалжающихъ» [5]. Початок більшості статей має лексичний маркер «Про це (О семь)».

Заклучна частина також відокремлюється лексично. Вона починається словами «На підтвердження ж і непорушність миру...» [4, с. 21] і містить опис клятви, яку дають обидві сторони, котрі підписали угоду.

Найбільш повним і детальним дослідники вважають договір 945 року. Структурно він також ділиться на три частини: преамбулу, основну частину, заключну частину. У преамбулі зазначаються учасники угоди, причини її укладання («обновити давній мир» [4, с. 26]), запевнення в непорушності угоди «на всі літа, допоки сонце сяє і весь світ стоїть» [4, с. 26], покарання тим, хто «намислить розладнати цю дружбу» [4, с. 26].

Заклучна частина традиційно фіксує клятви обох сторін щодо додержання умов договору.

Основна частина договору чітко структурована. Окремі статті починаються назвами («Про Корсунську сторону; про це»), однак у

більшості випадків такі лексичні маркери відсутні.

Своєрідним жанровим різновидом ділової міждержавної комунікації можна вважати договір Святослава 971 року. Структурно він не відрізняється від попередніх: складається з преамбули, основної і заключної частин, що свідчить про вже усталені традиції написання відповідних документів.

У преамбулі зазначаються учасники (свідки) укладання угоди, а в заключній частині – клятва щодо дотримання цієї угоди. Водночас, привертає увагу форма написання тексту договору: зміст викладений від першої особи (від імені Святослава) і містить ніби обіцянку Великого Князя не замишляти у подальшому зла проти грецької сторони.

Очевидно, такий характер одноосібних зобов'язань пов'язаний з історично-політичними умовами укладання договору: згідно з історичними джерелами Святослав зазнав поразки від греків під Доростолом, що й спонукало його до підписання цієї угоди. Тому і з'являється такий, стандартний за формальними ознаками, але значно відмінний за змістом зразок офіційно-ділового стилю дохристиянської доби.

Як уже зазначалось, тексти угод структуровані, що свідчить про вироблення основних вимог ділового письма. У текстах чітких формальних маркерів їхніх частин ще немає, але можемо говорити про зародження формул-штампів, характерних для ділового стилю.

Так, три з чотирьох договорів починаються словами «Равно другаго свещания...» [5]. Статті (глави) найбільш змістовних договорів (911 і 945 років) мають так звані «заголовки» («А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимося так; Про русів, що служать у Греках у християнського царя; Про полонення русами» [4, с. 21]; «О различных ходящихъ во Греки и должающихъ» [5]; «Про Корсуньську сторону» [4, с. 28]), або спрощений варіант лексичного відокремлення одної статті угоди від іншої (*про це*).

У синтаксисі переважають конструкції з умовно-часовою взаємозалежністю, які відповідають вимогам офіційного текстотворення. У морфології привертає увагу майже повна відсутність простих форм минулого часу. Натомість превалює наказовий спосіб, утворений поєднаннями форм теперішнього-майбутнього часу дієслова з часткою да: да клене[т]сА, да оумреть, да вдасть, да не взищеть, да возме[т], да примуть, да витають [5] і под. Такі граматичні риси, зазначає В. М. Русанівський, «є свідченням не структури мови, а функціональним призначенням текстів» [6, с. 40]. Слід зазначити, що аналогічну граматичну структуру має і Руська Правда – звід законів XI – XII ст.ст., – що може бути свідченням формування ще в IX ст. основ ділового

письма.

Досить регламентованими, на наш погляд, були вимоги щодо оформлення окремих елементів міждержавних угод. Так, у вступній частині (преамбулі) обов'язково зазначались імена тих, хто бере участь у його укладанні (текст договору 907 року такої частини не містить, але літописець зазначає учасників угоди), причини написання угоди. Заключна частина не має чітких формул-кліше, однак тут описується клятва, яка підтверджує правдивість і непорушність записаних домовленостей.

Ділова мова вже давньоруської епохи уникала поетичних зворотів, оскільки підкорялась вимогам чіткої передачі інформації. Однак у преамбулі аналізованих нами договорів потрапляють елементи поезики, покликані, на наш погляд, підкреслити вагомість підписуваних слів: «дружимо один з одним від усієї душі і призволення [4, с. 20]; зберегти... на подальші літа і назавжди дружбу немінливу й бездоганну [4, с. 20]; обновити давній мир, розладнаний од багатьох літ ворожнелюбцем-дияволом [4, с. 26]; учинити дружбу... на всі літа, допоки сонце сяє і весь світ стоїть [4, с. 26]; хай будуть вони рабами і в цей вік і в будучий» [4, с. 26].

Висновки. Здійснений нами аналіз текстів договорів Русі з греками переконує в тому, що в IX – X ст.ст. в Київській Русі вже були сформовані не лише основи писемності, а й існували жанрово-функціональні різновиди ділового письма. У Русі вже в дохристиянську епоху існувала розгалужена система писаних текстів ділового призначення (заповіти, акти, торгові і дипломатичні угоди, листи), яка мала чітку структурну організацію і стандартні засоби вираження.

Література

1. Бибииков М. В. Русь в византийской дипломатии: договоры Руси с греками X в. [Электронный ресурс] / М. В. Бибииков // Древняя Русь. – № 1 (19), март 2005 г. – Режим доступа : <http://www.portal-slovo.ru/philology/37498.php>
2. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – 2-ге вид. / Михайло Брайчевський. – Київ : Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – 154 с.
3. Брайчевський М. Ю. О первых договорах Руси с греками / М. Ю. Брайчевський // Советский ежегодник международного права (1978). – М. : Наука, 1980. – С. 264–284.
4. Літопис руський: за іпатським списком ; пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI + 591 с.
5. Повесть временных лет : эл. издание ПВЛ Дона Островски по 6-и спискам и 4-м изданиям [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ksana-k.narod.ru/kodex/r-pvl.html>
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

Сушко О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 311.161.2'06'373.7

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ У СТИЛЬОВІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблем дослідження офіційно-ділового стилю. Увагу приділено офіційно-діловому стилю в контексті стилістичної системи сучасної української літературної мови. Розглянуто низку особливостей аналізованого стилю, які дозволяють кваліфікувати його як самостійну стилістичну структуру. Проаналізовано різні підходи вчених до визначення сутності функціонального стилю й виявлено принципи класифікації стилів.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, стилістична парадигма, стилістичний колорит, функції мови, мовленнєва ситуація, стилістика.

Сушко О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОЙ СТИЛЬ В СТИЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья продолжает цикл публикаций автора касательно особенностей официально-делового стиля. Внимание сосредоточено на официально-деловом стиле в контексте стилистической системы современного украинского языка. Рассмотрен ряд особенностей анализированного стиля, которые позволяют квалифицировать его как самостоятельную стилистическую структуру. Проанализированы разные подходы ученых к определению сущности функционального стиля и описаны принципы классификации стилей.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, стилистическая парадигма, стилистический колорит функции языка, речевая ситуация, стилистика.

Sushko O.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

OFFICIAL-BUSINESS STYLE IN PARADIGM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article continues the cycle of publications of autor the research of officially-business style. Attention is concentrated on this style in the context of stylistic paradigm of Ukrainian language. The row of features of the analyzed style, that allow to characterize him as an independet stylistic structure is considered. The different going of scientists is analysed near determination of functional style and principles of classification of styles are described.

Key words: *official-business style, stylistic paradigm, language functions, communicative situation, style.*

Постановка проблеми. Жодне суспільство, на якому б рівні воно не знаходилося, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх членів суспільства і кожної людини зокрема.

Кожна розвинена національна мова – це чітко організована система, складовими частинами якої є окремі рівні – фонологічний, лексико-фразеологічний, семасіологічний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний.

Важливий об'єкт досліджень для мовознавчої науки становить стилістика – галузь мовознавства, яка вивчає способи використання мовних одиниць і категорій у різних мовних стилях, а також функціонально-стильову систему літературної мови в її сучасному стані та діячності. Однак у лінгвістичних студіях досі немає загально визнаного терміна на означення цього складного поняття. Із огляду на це **метою** даної праці є виявлення специфіки офіційно-ділового стилю в контексті стильової парадигми української мови. Для досягнення цієї мети необхідно реалізувати такі **завдання**:

- систематизувати погляди науковців щодо визначення стилю;
- описати підходи вчених до класифікації стилів мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним поняттям стилістики є стиль. У сучасному мовознавстві, на жаль, досі немає однозначного та загально визнаного означення стилю.

З огляду на широкий обсяг загального поняття стилю вчені по-різному підходять до визначення сутності цього лінгвістичного явища. Так, наприклад, М. Брандес розділяє стиль як певний «тип обробки мови, тип надання мові форми» та «стиль як механізм функціонування мови» [1, с. 143]. Дослідниця дає визначення стилю, зазначаючи, що – це «явище світу норм та інформації, де постають людина і мова як зустрічні процеси суб'єктивації та об'єктивації. Стиль не тільки виражає «технологію» визначеного типу духовного виробництва в конкретній історичній ситуації, але й характеризує особливості та своєрідність усякої людської діяльності, у тому числі й комунікативно-мовленнєвої» [1, с. 137].

Деякі лінгвісти (зокрема німецькі вчені) зараховують стиль до сфери мовної поведінки та пов'язують її з комунікацією в різних сферах суспільного життя. В англійському мовознавстві стиль заперечується взагалі й вважається поняттям непродуктивним. О. Мороховський виділяє загальне розуміння стилю як способу діяльності об'єкта, стилю мовної діяльності, стилю як продукту мовної діяльності.

Працюючи над визначенням стилю, деякі вчені наголошують

на необхідності врахування двох його особливостей: генетичної, яка полягає в процесі його творення, формування, становлення і розвитку (генезис стилю); телеологічної, що полягає в тому, як він «має сприйматися і як сприймається, як впливає на мовців чи виконує поставлені перед ними комунікативні завдання» [6, с. 45]. Стилістика, яка бере за основу телеологічну особливість, зараховується до стилістики сприймання, а тому частіше використовується в літературознавстві.

Мовний стиль формується мовцями шляхом детального добору мовних засобів у відповідності з умовами спілкування. Функціональний план стилю виділяє в своїх дослідженнях В. Виноградов. На думку вченого, *стиль* – це «суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору і поєднання засобів мовного спілкування у сфері тієї чи іншої загальнонародної, загальнонаціональної мови» [2, с. 73]. Визначення функціонального стилю подає М. Кожина: «Функціональний стиль – це своєрідний характер мовлення того або іншого його соціального різновиду, що відповідає певній сфері суспільної діяльності і співвідносній з нею формі свідомості» [3, с. 49].

Як показують дослідження, подати загальне й однозначне визначення стилю досить важко. Це, зокрема, можемо пояснити тим, що вчені ще остаточно не з'ясували сутність стилю як базового поняття стилістики. Деякі мовознавці, зокрема В. Виноградов, об'єднують думку про те, що в межах філологічної стилістики доречно виділяти стилістику мови та стилістику мовлення, оскільки мова в дихотомії „мова – мовлення» розглядається як цілісна унормована система. Отже, поняття «стиль мови – стиль мовлення» існують як співвіднесення загального та конкретного.

Синтезуючи погляди вчених на визначення стилю та опираючись на погляди авторів «Стилістики української мови» за редакцією Л. Мацько, у нашому дослідженні визначено стилі мови як «історично сформовані, суспільно усвідомлені різновиди загальнонаціональної літературної мови, які різняться принципами відбору та організації мовних засобів і частково самими мовними засобами відповідно до сфер спілкування» [5, с. 148].

Складність і різноплановість поняття функціонального стилю зумовлює ряд підходів до визначення системи функціональних стилів національної мови.

Дослідниця стилістики тексту М. Брандес зазначає, що «кожен із функціональних стилів, який репрезентує особливу дійсність, організований в середині себе системою стійких форм, системою

стереотипів і схем, узаконених традицією. Ця система є сукупністю таких підсистем: підсистема змісту (узагальнений тип змісту в офіційно-діловому стилі, абстрактний тип змісту в науковому стилі, конкретний – в художньому і побутовому); підсистема функціонального змісту, поняття відомого в лінгвістиці тексту як функціональний «тип тексту» – інформаційний, аналітичний, художній – і система мовних жанрів, яка їх визначає; підсистема функціонально-стильового змісту, що реалізується як функціонально-стильовий тип тексту, який співвідноситься з функціональними стилями (ділові, наукові, публіцистичні та інші тексти); підсистема типу мислення (описове, образне, теоретичне) і набір композиційно-мовних форм, який їх визначає; підсистема емоційно-експресивного змісту, що утворює емоційно-експресивні типи тексту; підсистема комунікативного змісту, яка утворює комунікативні типи тексту – монологічні й діалогічні» [1, с. 141].

Класифікація стилів з огляду на двоякість їх природи базується на двох основних принципах: екстралінгвальному й інтралінгвальному, а це означає, що при виділенні функціональних стилів необхідно посилатися як на екстралінгвальні чинники (сфера використання, мета спілкування, суспільна свідомість), так і на власне лінгвістичні (добір стилістичних мовних засобів). Досліджуючи особливості виділення функціонально-стильових різновидів, М. Кожина головним стилетворчим засобом вважає сферу суспільної діяльності, підкреслюючи, що «стилі виділяються на основі єдиного екстралінгвального принципу-комплексу: форма суспільної свідомості, відповідний їй вид діяльності, мета і завдання функціонування мови» [3, с. 155].

В українському мовознавстві відсутня загально визнана класифікація стилів. Так, у деяких працях виділяється художньо-белетристичний, суспільно-публіцистичний, офіційно-документальний, епістолярний стилі. Автори інших стилістичних досліджень виділяють науковий, публіцистичний, художній і діловий стилі. І. Чередниченко подає цілу систему стилів: мова живого усного загальнонаціонального спілкування, офіційно-діловий стиль, мова наукової і технічної літератури, стилі масової преси та агітаційно-масової публіцистики, ораторський стиль, мова художньої літератури та естетико-художньої публіцистики. Л. Мацько виділяє художній, офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, конфесійний, розмовний та епістолярний стилі [5].

У нашому дослідженні увагу приділено офіційно-діловому стилю української мови.

Офіційно-діловий стиль української мови тривалий час розвивався лише як певний жанр юридично-ділової літератури. І тільки у XVIII ст. значно розширилося коло ділових документів. На межі XIX і XX століть українська мова не визнавалася мовою ділових стосунків, тому для розвитку офіційно-ділового стилю не було жодних умов. Однак з утворенням Української Народної Республіки виникло добре підґрунтя для розвитку офіційно-ділового спілкування, оскільки українська мова офіційно стала державною. Вона почала функціонувати в усіх державних установах, що й привело до інтенсивного документування українською мовою. Проте, на жаль, така ситуація тривала недовго, бо Україна втратила незалежність і розвиток офіційно-ділового стилю знову загальмувався.

У зв'язку з проголошенням України незалежною державою та наданням українській мові державного статусу справедливо зростає роль офіційно-ділового стилю як засобу комунікації, що здійснюється в офіційній надбудовній сфері суспільних відносин.

Офіційно-діловий стиль займає значне місце в стилістичній парадигмі української мови, оскільки це стиль документів, які регламентують діяльність підприємств, установ, організацій або окремих громадян. Практично кожній людині так чи інакше доводиться у своєму повсякденному житті стикатися з текстами офіційно-ділового стилю, що відрізняє його від інших книжних стилів, зокрема від наукового. Для назви функціонального стилю у сфері правових відносин у мовознавчій літературі існує кілька термінів: законодавчий, діловий, офіційний, адміністративний, канцелярський, адміністративно-відомчий. Зауважимо, що терміни *канцелярський стиль*, *адміністративно-відомчий стиль* недоречно використовувати на позначення названого стилю, оскільки вони так чи інакше називають один із різновидів офіційно-ділового спілкування.

Офіційно-діловий стиль задовільняє потреби писемного, рідше усного спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті. Писемна форма офіційно-ділового стилю фіксується в документах (від лат. *documentum* – повчальний приклад, взірець, доказ). Документи в Україні відомі з часів формування державності – Київської Русі. Вони існували у вигляді літописів, актових книг, які свідчать, що українська ділова мова розвивалася ще у XIV – XVI ст. Ті зразки документів, які ми маємо сьогодні, почали складатися століття тому, а з 20-х років XX ст. стали постійним атрибутом державного життя.

Кожен функціональний стиль української мови має свою структуру, зумовлену існуванням різних типових ситуацій спілкування в певній сфері діяльності. Так, офіційно-діловий стиль вирізняється широтою сфери обслуговування – від діяльності на рівні міжперсональних виробничих стосунків до міждержавних. Така віддаленість між названими видами діяльності, тематична різноманітність і різноплановість мовленнєвих ситуацій вимагають різного мовного оформлення, що дозволяє в межах стилю виділити такі підстили: законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський.

Висновки дослідження. Отже, офіційно-діловий стиль хоч і має свої особливості, проте він органічно вписується в стилістичну парадигму української мови та є близьким до наукового стилю, адже обидва оперують специфічною фразеологією та мають спільні синтаксичні особливості.

Своєрідним є зв'язок офіційно-ділового стилю з художнім, оскільки письменники залучають іноді до художнього тексту різні зразки документів з метою досягнення певного колориту думки. Помітним також є зв'язок офіційно-ділового стилю з розмовно-побутовим, адже тексти службових документів мають бути зрозумілими для пересічних громадян, а отже, орієнтуватися на народну мову.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що, маючи власну мовно-композиційну структуру, аналізований нами стиль активно контактує з іншими функціональними стилями, що сприяє увіраженню ділової комунікації в усіх сферах діяльності людини.

У перспективі наших студій – подальше виявлення специфіки офіційно-ділового стилю в контексті стилістичної системи української мови.

Література

1. Брандес Н. П. Стилистика текста. Теоретический курс / Н. П. Брандес. – М. : Прогресс–Традиция ; ИНФРА–М, 2004. – 461 с.
2. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилів / В. В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1961. – 614 с.
3. Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / М. П. Кожина. – Пермь : Пермский государственный университет им. А. М. Горького, 1972. – 396 с.
4. Маковский М. М. Язык – миф – культура : Символы жизни и жизнь символов / М. М. Маковский. – М. : Русские словари, 1996. – 330 с.
5. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Мацько Л. І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
6. Стилїстика української мови : збірник наукових праць / ред. колегія : Л. І. Мацько та ін. – К. : Накова думка, 1990. – 108 с.

Швидка Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та літератури

Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'38

**АРХЕТИПНИЙ СИМВОЛ ВОДА ЯК МАРКЕР ОЧИЩЕННЯ,
ВІДНОВЛЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ В БІБЛІЙНОМУ ДИСКУРСІ**

У статті проаналізовано специфіку архетипу вода як маркера очищення, відновлення й відродження та домінуючих образних символів як його модифікаторів; окреслено основні функції архетипного символу вода в Книгах Старого й Нового Заповіту; репрезентовано типові образи води як символічні структури конфігурації концептосфери Бог.

Ключові слова: архетипний символ, образність, концептосфера Бог, Біблія, очищення, відновлення, відродження.

Швыдкая Н.

– кандидат филологических наук, доцент
кафедры украинского языка и литературы

Донбасского государственного педагогического университета

**АРХЕТИПНИЙ СИМВОЛ ВОДА КАК МАРКЕР ОЧИЩЕНИЯ,
ОБНОВЛЕНИЯ И ВОЗРОЖДЕНИЯ В БИБЛЕЙСКОМ ДИСКУРСЕ**

В статье проанализирована специфика архетипа вода как маркера очищения, обновления и возрождения и доминирующих образных символов как его модификаторов; названы основные функции архетипного символа вода в Книгах Ветхого и Нового Завета; репрезентированы типичные образы воды как символические структуры конфигурации концептосферы Бог.

Ключевые слова: архетипный символ, образность, концептосфера Бог, Библия, очищение, обновление, возрождение.

Shvydka N.

– Candidate of Philological Science (PhD), Associate Professor of the
Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers'
Training University

**ARCHETYPAL SYMBOL WATER AS A MARKER OF
CLARIFICATION, RESUMPTION AND REGENERATION IN BIBLICAL
DISCOURSE**

Archetypal symbol water as a marker of clarification, resumption and regeneration in biblical discourse. The specificity of archetype water as a marker of clarification, resumption and regeneration and dominant image symbols as its modifiers are analyzed in the article; the basic functions of the archetypal symbol water in the books of the Old and New Testament are outlined; the typical images of water as a symbolic structures of configuration of sphere of concepts God are represented.

Key words: archetype water, symbol, imagery, sphere of concepts God, Bible, clarification, resumption, regeneration.

Особливу роль у реконструкції світосприйняття відіграють метафоричні структури із наскрізним словом-образом, характерною

рисую якого є висока частотність функціонування й розгалужені семантико-граматичні зв'язки з іншими словами, потракованими Н. Сологуб як слова-символи [8, с. 7]. Такі образи конденсують філософсько-естетичну настанову і, зокрема, є згустками світобачення.

На сьогодні узвичаєної вичерпної наукової класифікації символів не існує. Намагаючись покваліфікувати сутність символу, дослідники зосереджували увагу на окремих, найвиразніших їхніх типах: Г. Сковорода – на біблійних, О. Потебня – на слов'янських, які досліджував, здебільшого, на фактичному матеріалі українського фольклору. Підґрунтям аналізу сутності символів видатними філософами та психологами (В. Гумбольдтом, З. Фрейдом, К. Юнгом, А. Бергсоном, Е. Кассілером та ін.) є взаємодія підсвідомості та свідомості, невидимого й видимого, значення й функції, реальності та умовності. Зазвичай вони досліджували архетипні символи та їхній вплив на розвиток культури й цивілізації.

За К. Юнгом, релігійна символіка – один із давніх здобутків людської підсвідомості – маніфестує процес створення архетипів, які «продукують символіку, що з давніх часів характеризувала й виражала божество...» [12, с. 360].

Отже, біблійні символи (мовні, предметні та інші знаки) маркують вищу духовну реальність, кодують і передають думку Бога. Такий символ не є абстрактною ідеєю чи навіть алегорією, він транслює ту духовну реальність, яку відображає. Символіка Біблії необхідна там, де абстрактна, власне логічна система неспроможна відобразити реальність. В антиномії біблійних символів вбачають вираження невиразного. У символі слова й образи темпорального буття репрезентують тайни буття вічного. Біблійна ж символіка не претендує на адекватне декодування таємниці, хоча є надзвичайно розгалуженою, її особливість – здатність транслювати досвід «поза межного».

У лінгвоукраїністиці завжди приділяли увагу дослідженню функціонування біблійних символів у текстах різного мовленнєвого спрямування. Біблійні символи й дотепер впливають на нашу свідомість, створюючи підтекст сучасної релігійної картини світу. Усебічне вивчення символічної системи як фрагментів прецедентного тексту, репрезентованого Книгою Книг, надзвичайно перспективне, бо такий аналіз дозволяє заповнити лакуни мовної картини світу, з'ясувати механізм їхнього впливу на ментальність українців як носіїв християнської культури. Малодослідженість лексико-асоціативного поля біблійного архетипу вода в лінгвокультурології забезпечує актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є аналіз архетипного символу вода як маркера

очищення, відновлення та відродження в біблійному дискурсі.

Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) окреслити основні функції архетипного символу вода в Книгах Старого й Нового Заповіту;

2) проаналізувати домінантні образні символи, що модифікують цей архетип як маркер очищення, відновлення та відродження.

У Біблії будь-який образ, мотив чи ідея є символами, оскільки Творець надає їм вічного, позачасового звучання. Часто символами стають архетипи внаслідок їх універсального значення та актуальності образно-ідейного комплексу для багатьох історичних епох. З. Лановик зауважує, що особливого «характеру набуває архетипна образність Біблії, коли мова йде не стільки про аналогію духовних значень і людських уявлень, скільки про аналогічні сенси, апокаліптичне наповнення реальних матеріальних чи абстрактних образів, всезагальність їх смислів» [5, с. 322].

Класифікуючи символи, Ф. Уїлпрайт об'єднує в окремий клас архетипні символи, потрактовуючи їх як такі, що «мають однакове чи схоже значення для значної частини людства, якщо не для всього людства» [10, с. 98].

Домінантними архетипами правомірно вважати й чотири елементи першобуття: вогонь, воду, повітря й землю (субстанції алхімії, що ще за часів Давньої Греції були наділені особливим значенням, у подальшому, символічно переосмисленим).

Вода, насамперед, презентує універсальну сукупність потенційно можливого, вона *fons et origo* (джерело й народження), скарбницею всіх можливостей існування, підвалиною світотворення [11, с. 251]. Архетипу вода притаманні різні значення: вона символізує життя, здоров'я, символічно позначає смерть. Катарична, очищувальна властивість води є маркером релігійної свідомості. Вода в сакрумі маніфестує, насамперед, життя, міцність і вічність. А занурення людини в неї – еквівалентне смерті, у космічному ж розумінні – катастрофі, потопу, що періодично розчиняє світ у первісному океані. Руйнуючи будь-яку форму й скасовуючи будь-яке минуле, вода є очищенням, відновленням і відродженням.

Образ чистої води в біблійних текстах символізує очищення через священне омовіння, яке було у старозавітню добу одним з основних релігійних ритуалів. Вона була необхідним атрибутом кожного богослужіння євреїв, неодмінним елементом приготування до якого було сакральне омивання. Ніхто нечистий не міг приступити до Божого жертовника. Той, хто зневажав цей припис, ризикував бути покараний смертю, бо вода призначена змивати гріх (Вихід 30:21).

Під час вселенського потопу, де саме вода спричинила найбільшу трагедію людства (Буття 7:11), вона символізує моральне й духовне очищення. Творець знищив гріх та його наслідки, залишивши лише праведного Ноя та його сім'ю (Буття 6:17 – 8:14), оскільки праведність не знищити. В описі потопу окреслений архетип символізує відродження первісної чистоти, нової людини до нового життя та очищення від гріха, який руйнує святість творіння.

Цей архетипний символ спостерігаємо під час опису переходу обраного Богом народу через Червоне море (Вихід 14:21– 30). За наказом Всемогутнього Мойсей розділив море, аби іудеї змогли пройти ним як суходолом, а для війська фараона ця стихія виявилася смертельною. Вода маркує межу між рабським життям та життям у Божій благодаті, старим та новим.

Отже, зазначений архетип може символізувати життя у всій повноті чи навпаки – смерть, але, зазвичай, має домінують образність – очищення. Таку образність ритуальне омовіння мало й у новозавітню добу, що сформувало підґрунтя таїнства хрещення, оскільки зішестя Святого Духа на Ісуса Христа в Йордані відбувалося саме під час водного хрещення. Хоча Син Божий і не потребував такого очищення, бо був безгрішний, цей ритуал має протилежне значення: у воді як осередді людських гріхів, що потрапили туди з омовінням, Христос приймає на себе весь тягар неправедності, аби згодом знищити його своєю кров'ю на хресті, назавжди звільнивши нащадків Адама від влади зла. Богоявлення на річці Йордан акцентувало значення води як місця особливої присутності Бога: *«І голос із неба почувся: «Ти Син Мій Улюблений, що Я вподобав Його!»* (Марка 1:11). Окрім асоціації з Духом Божим, архетип *вода* символізує Слово Боже й набуває метафоричного значення благословіння та освячення, кардинальний перехід від грішного до праведного життя, що й маніфестує відречення від сатани та єднання з Христом.

Аналіз символічних функцій *води* – очищувальної, відновлювальної, відрожувальної – сприяє якнайповнішому виявленню образного потенціалу цього архетипу. Вода моделює словесні образи номінацій, співвідносних з нею денотатів (*вселенський потоп, умивальниця Мойсея у храмі, річка Йордан* тощо).

Отже, символічна парадигма з домінують *вода*, зокрема, є маркером концептуальної інформації архетипного символу – «очищення», «освячення», «благословіння», «відродження та відновлення». Образність, що формує окреслене лексико-асоціативне поле, є ускладненою, вона набуває семантичного та експресивного потенціалу символічних структур у конфігурації

концептосфери Бог. Символіка води в біблійних текстах є наскрізною і репрезентує амбівалентність та смислову багатогранність зазначеного архетипу.

Перспективу подальших наукових розвідок порушеної проблеми вбачаємо у виокремленні лексико-асоціативних полів домінантних біблійних архетипів та поглибленому витлумаченні символів, що модифікують такі архетипи.

Література

1. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.
3. Головащенко С. І. Біблієзнавство. Вступний курс : навч. посібник / С. І. Головащенко. – К. : Либідь, 2001. – 496 с.
4. Кононенко В. І. Концепт і символ: лінгвокультурологічний аспект / В. І. Кононенко // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочерга на : зб. наук. ст. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 157–162.
5. Лановик З. Б. Біблійна герменевтика: становлення, методологія (символіко-алегоричний аспект літературознавчого дискурсу) : дис. ... доктора філол. наук. : 10. 01.06 / Лановик Зоряна Богданівна. – Тернопіль, 2006. – 409 с.
6. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1995. – 367 с.
7. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – Текст – Семиосфера – История / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
8. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб / АН Український ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / [відп. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.
9. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии в этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Изд.-во «Индрик», 1995. – 512 с.
10. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1998. – С. 82–109.
11. Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения / М. Элиаде / пер. с англ. – М. : Ладомир, 1999. – 488 с.
12. Юнг К. Г. Воспоминания, сноведения, размышления / К. Г. Юнг. – М. : Наука, 1994. – 425 с.

МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Ананьян Е.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.111'373. 612.2 : 821.111-3.08

МЕТАФОРА ЯК ЕКСПРЕСИВНО МАРКОВАНИЙ РЕСУРС ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ

(на матеріалі англомовної емотивної прози)

У статті розкрито та проаналізовано науковий доробок як вітчизняних, так і зарубіжних учених з проблеми вивчення метафори та інтерпретації її природи в контексті семантичного, прагматичного, когнітивного, контекстуального, конвенціонального підходів. Автор статті презентує типологізацію когнітивної метафори; підкреслює стилістичну силу метафори на матеріалі автентичних текстів емотивної прози, визначає її потенціал як експресивно-емотивного інтенсифікатора та інтенційно маркованого елемента.

Ключові слова: метафора, когнітивна метафора, метафоричний перенос, аналогія, авторська інтенція, експресивно-емотивний інтенсифікатор.

Ананьян Э.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

МЕТАФОРА КАК ЭКСПРЕССИВНО МАРКИРОВАННЫЙ РЕСУРС ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ

(на материале англоязычной эмотивной прозы)

В статье раскрыты и проанализированы научные исследования как отечественных, так и зарубежных ученых по проблеме изучения метафоры и интерпретации ее природы в контексте семантического, прагматического, когнитивного, контекстуального, конвенционального подходов. Автор статьи представляет типологизацию когнитивной метафоры; подчеркивает стилистическую силу метафоры на материале аутентичных текстов эмотивной прозы, определяет ее потенциал как экспрессивно-эмотивного интенсификатора и интенционно маркированного элемента.

Ключевые слова: метафора, когнитивная метафора, метафоричный перенос, аналогия, авторская интенция, экспрессивно-эмотивный интенсификатор.

Ananyan E.

– Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

METAPHOR AS AN EXPRESSIVELY MARKED RESOURCE OF ARTISTIC SPEECH

(on the material of the English-language emotive prose)

In the article scientific researches of both domestic and foreign scientists on

the issue of study of metaphor and interpretation of its nature in the context of semantic, pragmatic, cognitive, contextual, conventional approaches are revealed and analysed. The author of the article presents the typology of cognitive metaphor; emphasises the basic constituent of poetic metaphor – “analogy”; underlines the stylistic power of metaphor on the material of authentic texts of emotive prose, determines its potential as an expressive and emotive intensifier, intentionally marked element. The fragments of the texts of authentic emotive prose cited in the article show that being subordinated to the author’s intention (“to visualize” the image of the character, his or her inner world, social and cultural environment, the atmosphere that determines his or her life and actions) they (we mean “fragments”) contain different stylistic devices (epithet, simile, periphrasis, elements of stylistic exaggeration, inversion, stylistic enumeration) that intensify the expressive power of metaphor proving its absolute “pre-eminence”, fundamental role in the process of creating imagery and expressivity of the language of the work of art .

Key words: *metaphor, cognitive metaphor, metaphoric transference, analogy, author’s intention, expressive and emotive intensifier.*

Постановка проблеми. Беззаперечною є думка, що художня картина світу являє собою “відображений у свідомості людини фрагмент буття, який усвідомлений в естетичних категоріях, заданих темах або іншим жанром словесного мистецтва” [10]. Виокремивши “фрагмент буття”, автор здійснює презентацію певного періоду, окресленого хронологічними межами, інтелектуального, культурного та естетичного досвіду, емоцій та ідей через художнє, емотивно навантажене опрацювання мовного матеріалу. Діяльність митця підпорядкована меті посилити виразність та експресивність художнього мовлення, створити образність як на рівні окремого мовленнєвого фрагменту, так і в масштабах усього тексту. Одним з найбільш вагомих експресивно-емотивних інтенсифікаторів є метафора. Саме в контексті декодування метафори, характерною рисою якої є поетика, адресат наближається до глибин суджень адресанта, відчуває авторську інтенцію та отримує нові образні емотивно марковані змісти через уже наявні концепти.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні, досліджуючи метафору та окреслюючи її роль “у світі понять, що нас оточують”, науковці стверджують, що метафора як засіб виразності, поетичний троп, функціонує не лише в мові того, хто активізує мовленнєву діяльність, а й пронизує його мислення, судження та дії [8]. Так, американські дослідники Дж. Лакофф та М. Джонсон уважають думку, що метафора має розглядатися виключно як “один з проявів природної мови – те, що належить до сфери слів, але не до сфери мислення або дії”, хибною [8]. Вони зазначають, що “дія метафори не обмежується однією лише сферою мови, тобто сферою слів: самі процеси мислення людини значною мірою метафоричні. Саме це маємо ми на увазі, коли говоримо, що поняттєва система людини

впорядковується та визначається метафорично. Метафори як мовні вирази стають можливими саме тому, що існують метафори в поняттєвій системі людини” [8]. Саме така думка визначає когнітивний підхід до вивчення метафори, акцентуючи увагу на її ментальному характері (онтологічному аспекті) та пізнавальному потенціалі (епістемологічному аспекті) [11, с. 222]. Отже, аналіз сучасних лінгвістичних досліджень довів, що когнітивний підхід до вивчення метафори, який отримав значну підтримку серед теоретиків наприкінці ХХ століття, сьогодні презентовано в науковому доробку Н. Д. Арутюнової, А. М. Баранова, М. Блека, М. Вертгеймера, Е. В. Будаєва, Д. Девідсона, М. Джонсона, О. М. Лагути, Дж. Лакоффа, А. О. Попової, Г. М. Склярєвської, В. М. Телії, А. П. Чудінова, Л. І. Шадаєвої та ін. Тож, когнітивна інтерпретація метафори продовжує визначати нові перспективи у вивченні цього риторичного засобу виразності.

Мета статті полягає в аналізі підходів до вивчення метафори як риторичного засобу виразності та особливостей її функціонування на сторінках англomовної емотивної прози.

Завдання статті: презентувати інтерпретацію поняття «метафора» в наукових розвідках лінгвістів; проаналізувати типологізацію когнітивної метафори, запропоновану американськими науковцями Дж. Лакоффом та М. Джонсоном; визначити лінгвостилістичний потенціал метафори на матеріалі англomовної емотивної прози.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення метафори розпочинається за часів Давньої Греції, коли Аристотель у своїх трактатах “Поетика” та “Риторика” використав даний термін у контексті вимог, що висуваються до поетичного мовлення, складу поета. Одним з основних критеріїв стилю митця слова філософ вважав необхідність використовувати загальноживані елементи мови таким чином, щоб адресат міг насолоджуватися, з одного боку, благородністю, піднесеністю, незвичністю, а з іншого, – ясністю складу адресанта. Так, на думку Аристотеля, “мову слід обробляти”; “особливо важливо бути вправним у метафорах, оскільки лише одного цього не можна запозичити в інших, і ця здатність є ознакою таланту. Адже створювати хороші метафори означає помічати схожість” [1].

Аналіз ґенези розвитку знань та уявлень про метафору, представлених у трактатах Аристотеля, довів, що в античній риторичній метафора вважалася саме тим “єдиним матеріалом, корисним для стилю прозового мовлення” [1]. Досліджуючи цей стилістичний прийом паралельно з епітетом, який може вважатися певним інтенсифікатором метафори, її емфатичним маркером,

Аристотель зазначав, що “метафора високою мірою має ясність, приємність та чарівність новизни і не можна запозичити її в іншій особі. Слід використовувати в мовленні відповідні епітети та метафори, а цього можна досягнути за допомогою аналогії; у протилежному разі [метафора та епітет] виявляться непідходящими ...” [1]. Метафори являють собою певні “загадки”, які вимагають від автора ретельного опрацювання мовного матеріалу, його структурування та презентації. Декодування таких “емотивних пазлів” має принести естетичне задоволення реципієнту. Визначаючи причини, що можуть негативно вплинути на твір митця, презентуючи “холодність” його стилю, Аристотель називає саме “використання непідходящих метафор” [1].

На думку філософа, риторичний засіб, що досліджується, надає певної “витонченості” тексту. Метафора є продуктом наочного зображення, тобто письменник намагається передати річ у так званому “дієвому образі” [1]. Результатом дотримання такого принципу є талант митця слова “бачити схожість і в речах, які далеко знаходяться одна від іншої”, що свідчить про “вправність розуму” письменника [1]. Аристотель вважає, що метафоричність як основа виразності, витонченості мови письменника властива й іншим тропам (гіперболам), а порівняння, наприклад, є спорідненим з метафорою риторичним засобом, що відрізняється лише наявністю елементів, які структурують порівняння за зовнішньою формою.

У наукових розвідках сучасних науковців представлені підходи до визначення метафори як поняття та її класифікації; вивчення її семантично-структурних особливостей та аналіз сфери її використання; дослідження параметрів метафоричного переносу в контексті певного функціонального стилю та ін. Так, І. Р. Гальперін досліджує метафору в контексті лінгвістичної стилістики (“науки про природу особливих маркованих елементів, особливих сполучень мовних одиниць, здатних повідомляти додаткову інформацію до основного змісту висловлювання (тексту), та про відношення одних засобів виразності до інших у даному типі тексту”) та характеризує цей стилістичний прийом як “не перенесення значення з одного об’єкта дійсності на інший, а відношення двох типів лексичних значень – контекстуального та словникового, що реалізуються одночасно в певних сполученнях” [4]. На думку І. В. Арнольд, метафора є “приховане порівняння, що здійснюється через використання назви одного предмета до іншого та виявляє таким чином якусь важливу рису другого” [2, с. 99]. Наслідуючи думку Р. Уеллека, науковець підкреслює, що “основними складовими поетичної метафори ... є аналогія, подвійне видіння, чуттєвий образ,

наділення людськими почуттями. Усі чотири компоненти поєднуються у різних пропорціях. Аналогію не слід розуміти занадто буквально, оскільки поетична метафора одночасно підказує й різницю між двома планами” [2, с. 100]. У вивченні метафори Н. Д. Арутюнова підтримує “припущення про те, що людські когнітивні структури (сприйняття, мова, мислення, пам’ять, дія) нерозривно пов’язані між собою в межах однієї спільної задачі – здійснення процесів засвоєння переробки та трансформації знання, які, власне, і визначають сутність людського розуму” [3]. За визначенням Дж. Лакоффа та М. Джонсона, метафора розглядається як мовне вираження, що виконує функцію “ємності” змістів та ідей [8]. Тоді, коли поняття, судження адресанта тяжіють вийти “за межі звичайного буквального способу мислення до області, яку називають фігуральним, поетичним, барвистим або химерним мисленням і мовою”, ми повинні говорити про авторський, інтенційно маркований риторичний троп – метафору [8]. О. Мещерякова підкреслює, що “метафора – це нове використання слова або словосполучення, яке вже існувало раніше в мові, для позначення якогось поняття з метою надання йому частини попереднього змісту” [9]. На думку Д. Девідсона, “метафора – це мрія, сон мови. Тлумачення снів потребує співпраці сновидця та того, хто тлумачить, навіть якщо вони зійшлись в одній особі. Точно так тлумачення метафор несе на собі відбиток і творця, й інтерпретатора. Розуміння (як і створіння) метафори є результат творчого зусилля: воно так само мало підпорядковане правилам” [5]. Дослідник підкреслює, що даний риторичний засіб виразності, функціонуючи у процесі комунікації, являє собою діалектичну взаємодію “думки висловленої та думки, що здобута з мовлення” [5]. У контексті представленої інтерпретації метафори Д. Девідсон зосереджує увагу на наступному аспекті: “Питання лише в ступені розриву. Метафора його збільшує тим, що використовує як додаток до звичайних мовних механізмів несемантичні ресурси. Для створення метафор не існує інструкцій, немає довідників для визначення того, що вона “означає” або “про що повідомляє”. Метафора розпізнається тільки завдяки наявності в ній художнього начала. Вона з необхідністю припускає той або інший ступінь артистизму. Не може бути метафор, позбавлених артистизму ...” [5]. Науковець розмежовує дві сфери, до яких залучено лексику: перша сфера – це значення слів, а друга – їхнє використання. Метафора, за визначенням дослідника, цілком приналежить до сфери використання [5].

Отже, аналіз наукової літератури довів існування різних підходів до вивчення метафори та інтерпретації її природи: семантичного, прагматичного, когнітивного, контекстуального, конвенціонального та ін.

У статті звернемо увагу на більш детальне вивчення саме когнітивної метафори, її типологізації та використання на сторінках англійської емотивної прози. Когнітивна метафора, що є “однією з форм концептуалізації, когнітивним процесом, який виражає та формує нові поняття і без якого неможливе отримання нового знання”, представлена на сторінках автентичних художніх творів у типах, що були визначені Дж. Лакоффом та М. Джонсоном як основні, “що задають аналогії та асоціації між різними системами понять і породжують часткові метафори” [6]. Визначаючи концепт, беручи до уваги не його “інгерентні риси”, а навпаки, саме його “інтерактивні характеристики”, спостерігаємо можливе взаємопроникнення та паралельне існування декількох типів метафор, що є цілком природним. Дослідниками підкреслено, що метафори слід поділяти на дві групи: перша група – це “конвенціональні метафори, що визначають будову повсякденної концептуальної системи нашого суспільства, яка відображається в буденному використанні мови” – (виділено авторами Дж. Л., М. Д.), а друга – образні, творчі метафори, “здатні дати нове розуміння нашого досвіду. Тим самим, вони можуть надати нового змісту нашому минулому, нашій повсякденній діяльності і тому, що ми знаємо і в чому впевнені” [7, с. 169].

Розглянемо більш детально першу групу з її внутрішньою типологізацією. Отже, науковці розрізняють структурні метафори (“один концепт метафорично структурований у термінах іншого”), орієнтаційні метафори (“вид метафоричних концептів, які не структурують один концепт у термінах іншого, а організують цілу систему концептів відносно іншої системи”), онтологічні метафори (трансформують “способи сприйняття подій, діяльності, емоцій, ідей тощо, як матеріальних сутностей і речовин”, “метафоричні моделі розуму та душі й тим самим дають можливість звернути увагу на різні аспекти ментального досвіду”); метафори, в основу яких покладено категорію причинності [7, с. 35, 49, 53, 104]. Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають, що структурні метафори дозволяють “значно більше, ніж просто орієнтувати поняття, звертатися до них, квантифікувати їх, що ми робимо з простими орієнтаційними та онтологічними метафорами: вони дають нам можливість використовувати одне високоструктуроване та чітко виділене

поняття для структурування іншого” [7, с. 97]. Дослідники розрізняють певні підтипи онтологічної метафори: метафори вмістилища, метафори поля зору та персоніфікацію [7]. На думку науковців, вивчення метафори повинно відбуватися паралельно з дослідженням метонімії, оскільки разом вони створюють узгоджені системи, у термінах яких людина усвідомлює свій досвід. Розглядаючи другу групу метафор, які науковці іменують синонімічними поняттями – образною, творчою – підкреслимо, що концепт обтяжений більш ускладненими та більш об’ємними наслідками, що породжує новий зміст.

Переходячи до питання аналізу англомовних творів емотивної прози на предмет метафори та її стилістичної цінності, експресивного потенціалу, робимо акцент саме на так званих “нових змістах”, які, у свою чергу, є так званим “мовним контейнером”, де функціонують трансформовані концепти. Наведемо приклади:

“In plainer words, he has gleaned from a gathering of this family no branch of which had a liking for the other, between no three members of whom existed anything worthy of the name of sympathy evidence of that mysterious concrete tenacity which renders a family so formidable a unit of society, so clear a reproduction of society in miniature. He has been admitted to a vision of the dim roads of social progress, has understood something of patriarchal life, of the swarmings of savage hordes, of the rise and fall of nations. He is like one who, having watched a tree grow from its planting a paragon of tenacity, insulation, and success, amidst the deaths of a hundred other plants less fibrous, sappy, and persistent one day will see it flourishing with bland, full foliage, in an almost repugnant prosperity, at the summit of its efflorescence” [14].

“He had the oddest feeling of actual companionship, as if a million white moths or spirits had floated in and settled between dark sky and darker ground, and were opening and shutting their wings on a level with his eyes. In the bewildering, still, scentless beauty of that moment he almost lost memory of why he had come to the orchard. The flying glamour which had clothed the earth all day had not gone now that night had fallen, but only changed into this new form. He moved on through the thicket of stems and boughs covered with that live powdering whiteness, till he reached the big apple tree” [13, с. 38].

“His heart was hard with disillusion: a continual gnawing and resistance. But he worked on. What was there to do but submit.

The sunlight blazed down upon the earth, there was a vividness of flamy vegetation, of fierce seclusion amid the savage peace of the commons. Strange how the savage England lingers in patches: as here,

amid these shaggy gorse commons, and marshy, snake-infested places near the foot of the south downs. The spirit of place lingering on primeval, as when the Saxons came, so long ago" [15].

"But what the gods give they quickly take away. You have only a few years in which to live really, perfectly, and fully. When your youth goes, your beauty will go with it, and then you will suddenly discover that there are no triumphs left for you, or have to content yourself with those mean triumphs that the memory of your past will make more bitter than defeats. Every month as it wanes brings you nearer to something dreadful. Time is jealous of you, and wars against your lilies and your roses" [16, с. 30].

Аналізуючи приклади, представлені вище, підкреслимо, що, підпорядковані конкретній інтенції автора ("візуалізувати" для реципієнта образ героя, його внутрішній світ, соціальне та культурне середовище, атмосферу, яка детермінує його життя та вчинки тощо), – ці фрагменти емотивної прози містять різні стилістичні прийоми (епітет, порівняння, художній перифраз, елементи гіперболізації, інверсію, стилістичне перерахування), але вони посилюють експресивну силу метафори, доводячи її безумовну першість у створенні образності та виразності мови художнього твору.

Висновки. Матеріал, представлений вище, довів, що метафоричні переноси, про природу, сутність, функціональну цінність яких було заявлено ще за часів античності, і досі залишаються предметом вивчення в лінгвістиці, психолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, психології, філософії, риториці тощо. Сучасні наукові розвідки, генеруючи ідеї про те, що метафора "являє собою особливі когнітивні схеми ..., які є центральними для функціонування мови та думки", "охоплює суть справи, бо є найкоротшим шляхом до осягнення глибинної сутності речей", "є образною формою вираження знання, являє собою прорив до розуміння, до інтуїтивного бачення ситуації, для повної характеристики якої не вистачає даних", презентують прогресивні наукові погляди на місце даного риторичного виразного засобу в наступному контексті: від "концепта" та його "понятійної інтерпретації" до "судження, основу якого становить принцип схожості між концептами"; у художній мові метафоричний перенос пов'язаний зі створенням "нового змісту", "образу", "образності слова митця" [12]. Результати проведеного дослідження дозволяють визначити певні перспективи подальшого наукового пошуку: поглибити вивчення метафори в контексті функціонально-стильових, концептуальних, комунікативних та лінгвокогнітивних особливостей

дискурсу та дослідження питання перекладу когнітивної метафори з метою досягнення адекватності перекладу та збереження емотивного навантаження тропу в мові перекладу.

Література

1. Аристотель. Поэтика. Риторика [Электронный ресурс] / Аристотель. – СПб. : Азбука, 2000. – с. 119. – Режим доступа : <http://ru.scribd.com/doc/>
2. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : [учебник для вузов]. – [4-е изд.] / И. В. Арнольд. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
3. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс : [теория метафоры] [Электронный ресурс] / Н. Д. Арутюнова. – М., 1990. – С. 5–32. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/arutyunova>
4. Гальперин И. Р. О понятиях “стиль” и “стилистика” [Электронный ресурс] / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1973. – № 3. – С. 14–25. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/galperin>
5. Дэвидсон Д. Что означают метафоры : [метафорические чтения] [Электронный ресурс] / Д. Дэвидсон. – Режим доступа : <http://metaphor.narod.ru/davidson>
6. Краткий словарь когнитивных терминов [Электронный ресурс] / [сост. Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/>
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Лакофф Джордж, Джонсон Марк : [пер. с англ.] ; [под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Лакофф Дж. Мир понятий, окружающий нас : [метафорические чтения] [Электронный ресурс] / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – Режим доступа : <http://metaphor.narod.ru/lacoff>
9. Мещерякова Е. О метафоре [Электронный ресурс] / Е. Мещерякова. – Режим доступа : <http://it-claim.ru/Library/Books/>
10. Тимофеева О. В. Метафора в художественной репрезентации мира (на материале произведений английских и американских писателей) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” [Электронный ресурс] / О. В. Тимофеева. – Москва, 2011. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/>
11. Хорошун О. О. Концептуальна метафора: актуальні засади дослідження [Электронный ресурс] / О. О. Хорошун // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – С. 222–224. – Режим доступа : <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/>
12. Энциклопедия эпистемологии и философии науки [Электронный ресурс] / [редакторы: И. Касавин, В. Лекторский, А. Карпенко, В. Колпаков, Л. Микешина, А. Огурцов, В. Порус, Б. Пружинин, С. Секундант, В. Филатов]. – Канон+РООИ "Реабилитация", 2009. – 1248 с. – Режим доступа : http://epistemology_of_science.academic.ru/
13. Galsworthy J. The Apple Tree : [ehGLISH story] / John Galsworthy. – М. : Manager, 2000. – P. 3–76.
14. Galsworthy J. The Forsyte saga. The Man of Property : [volume 1] [Электронный ресурс] / John Galsworthy. – Режим доступа : <http://ebooks.adelaide.edu.au/>
15. Lawrence D. H. England, my England [Электронный ресурс] / David Herbert Lawrence. – Режим доступа : <http://www.readbookonline.net/>

16. Wilde O. The Picture of Dorian Grey / Oscar Wilde. – Penguin Books : Penguin Popular Classics, 1994. – 256 p.

Падалка Р.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-3.08

**МЕТАФОРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ФОРМА
В ЕСТЕТИЧНІЙ ПРОЗІ А. ФЕДЯ**

У статті подано характеристику семантико-синтаксичних ознак метафори на основі огляду численних мовознавчих розвідок, які розкривають її структурно-семантичну природу, з'ясовують особливості формування метафоричного значення, виявляють лексико-семантичні ознаки процесу метафоризації, установлюють місце метафори в граматичній системі мови; вказують на специфіку лексикографічного фіксування метафоричного значення, а також на особливості стилістичного функціонування метафори в прозі А. Федя.

Ключові слова: метафора, національна література, функціонування, сучасна проза.

Падалка Р.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**МЕТАФОРА КАК СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ФОРМА
В ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ А. ФЕДЯ**

В статье охарактеризованы семантико-синтаксические свойства метафоры, опираясь на многочисленные языковедческие исследования, которые раскрывают её структурно-семантическую природу, определяют особенности формирования метафорического значения, устанавливают место метафоры в грамматической системе языка, указывают на специфику лексикографического фиксирования метафорического значения, а также на особенности стилистического функционирования метафоры в прозе А. Федя

Ключевые слова: метафора, национальная литература, функционирование, современная проза.

Padalka R.

– an Associate Philology Sciences an Associate Professor of the department of Ukrainian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

**METAPHOR AS A SOCIOCULTURAL FORM
IN AESTHETIC PROSE OF A. FEDYA.**

The article discusses the problems of functioning of the metaphor in a literary text. Literary texts of Ukrainian writer A. Fed served as data for study. In our work, based on previous experience of studying this phenomenon, appealing to him as a metaphor at all, and in particular within the artistic space of the material of Ukrainian

prose that can specifically investigate various aspects of contemporary metaphor is deeply penetrate into the essence of metaphor interpretation and its space by linking them with the specific features of national literature, in our case, our contemporary prose, writer A. Fed.

Key words: *metaphor, contemporary prose, national literature, functioning.*

Постановка проблеми. Як об'єкт філософського осмислення метафора періодично то поставала в центрі, то відходила на периферію, чергове відродження інтересу до неї стало можливим після втрати логічним позитивізмом домінантних позицій у філософії й виникнення нового уявлення про метафоричний простір, що відкрився в межах аналітичної філософії.

Метафоричний простір у різних сферах знань дотепер досліджували переважно з гносеологічного, феноменологічного, літературознавчого, семантичного й мистецтвознавчого поглядів. До аналізу метафори звертаються культурологи й мистецтвознавці; здійснено, зокрема, дослідження метафори в художньому просторі (Н. Д. Арутюнова, О. Н. Веселовський, В. М. Жирмунський, Б. П. Іванюк, К. А. Кедров, Л. В. Костенко, А. Ф. Лосев, Б. С. Мейлах, Х. Ортега-і-Гассет, О. М. Фрейденберг та ін.); метафори як явища художньої мови з позицій літературознавства та стилістики (Ф. Р. Анкерсміт, В. Арнольд, Н. Д. Арутюнова, Ш. Баллі, Г. С. Баранов, Е. Я. Басін, М. М. Бахтін, В. М. Вовк, Л. С. Виготський, Ц. Тодоров та ін.); етимологічне дослідження метафори та її зв'язків із міфом (О. Н. Веселовський, А. Ф. Лосев, О. О. Потєбня). Актуальність представленої статті полягає в тому, що в ній досліджено онтологічне єство метафоричного простору прози А. Федя та її специфічну естетику.

У сучасній лінгвістиці є тенденція розглядати значення слова як складну структуру, багатосаровий комплекс. Проблему семантичної структури слова досліджували І. Арнольд, Ф. Уфімцева, М. Нікітін, І. Стернін, Ю. Апресян та ін.

Основне вчення про трикомпонентну побудову лексичного значення полягає в концепції денотата, сигніфіката й конотата. І. Арнольд дотримувався думки про поділ конотата на чотири компоненти: емоційний, експресивний, оцінний і стилістичний [2, с. 192].

В. Виноградов наголошував, що кожне слово містить вказівку на суміжні ряди слів та значень і «не вичерпується належними йому значеннями» [4, с. 250]. Широке коло асоціацій, пов'язане з певним словом, у психології має назву асоціативного поля. Ш. Баллі вважав, що кожному слову відповідає асоціативне поле. Асоціації, що супроводжують слово, можуть бути близькими й далекими [3, с. 394].

За В. Виноградовим, «валентним співвідношенням слова називається здатність слова входити до комбінацій з іншими словами, його потенційна граматична, семантична, лексична здатність пов'язуватися з різними класами слів» [4, с. 250].

Об'єкт статті – естетика метафоричного простору прози А. Федя.

Мета статті полягає в дослідженні метафори як особливості естетичного простору української сучасної прози.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- показати фундаментальне значення метафори в українській прозі для формування образів художньої картини сучасного світу;
- охарактеризувати роль метафоричного простору в естетиці постмодернізму;
- обґрунтувати естетичну цінність метафори в сучасному художньому світі української прози.

Образне сприйняття літературного твору, розуміння значення вживаних письменником слів завжди сприяло розумінню мистецтва загалом, не кажучи вже про сприйняття мистецтва слова. Твір, насичений емоційною мовою, збагачує людину не лише естетично, мова твору входить у коло наших духовних інтересів, виховує любов до рідної мови. Тому дуже важливо, коли читач, а особливо той, хто вперше знайомиться з художнім словом, навчився розуміти вагу мови. Специфіка й сила художнього малювання словом – у величезних зображувальних можливостях мови як матеріалу словесного мистецтва: *«...Сірість продавця незвичну картину. І вже скрізь лахміття, і лиса жінка, і вже блідо забарвлені плоди, і темні з волоссям пальці, як у мавпи... Під косовороткою вже не тіло, а опудало городнє...»*.

Недарма насиченість метафорами виражає структурну властивість художнього цілого – безперервність змісту та дискретність форми, яка його організовує, дозволяє розглядати метафору передусім як композиційну фігуру. Люди в житті говорять по-різному, мають свої індивідуальні мовні особливості. Відмінність у мові окремої людини зумовлюється і її освітою, і світоглядом, і віком, і місцевими мовними впливами (діалектом), і настроєм, душевним станом у конкретний момент (та сама людина в горі й на радіщах буде говорити по-різному), і талантом. Усю сукупність цих особливостей А. Федя передав лише одним засобом – через слова та поєднання їх у реченні: *«...Натка ніби виважувала слова і чіпляла їх у прозорій тиші»*, *«...дідові оповідки стимулювали роботу думки... Це нагадувало злагоджену систему фізичних вправ з музичним супроводом...»*.

Використання просторічно-розмовної лексики дало можливість авторові розширити горизонт зображувально-виражальних засобів, наблизити мову художньої літератури до народно розмовної, збагатити цю мову невичерпними можливостями образності, картинності, виразності, захованими в живій народній мові. Герої заговорили – і ось ми вже на рідній Слобожанщині: *«конєшно, якшаться, жилізна, калідор, дурочка з провулочка, перво-неперво, спросю, ходе, любе, вспію, вобцім, нащот, наподобіє, мол скаже, вроді пожалів, кухвайка, папкові, лепший друг, бомажка»*.

Сила метафори полягає в тому, що завдяки їй письменник фіксує внутрішні подібності та аналогії предметів чи явищ. Для того, щоб виразити всі відтінки думки, не потрібно довгого й не зовсім зрозумілого набору слів. Потрібно уважно розрізняти всі значення слів, які постійно змінюються залежно від того, де слово стоїть і що автор хотів ним виразити. Образотворчість притаманна художньому слову взагалі, і письменник це добре знає: *«Груба залишається непоміченою, поки в її чорній паші не палала солома, на горіли з'їди кукурудзиння, не чаділи сірі дрова. Виявляється, може бути білий на дотик гриб чи жовта на смак каша. У соняшних променях косуля виблискувала оранжевою скульптурою»*.

Проте, якщо письменник добре бачить те, про що пише, то найпростіші слова набувають новизни, діють на читача з різного силою і викликають у нього ті думки, почуття і його стани, які письменник хотів передати. Щоб сказане письменником дійсно знайшло відображення в художній літературі, потрібне вміле використання тропів і як одного із них – метафор, адже метафори народжують у свідомості читача живі й духовно конкретні образи, супутниками яких є і зорові асоціації, проте краса і значення створених за допомогою метафор образів не в їх наочності, а в тому, що вони ніби вбирають у себе почуття й роздуми, викликані описаними письменником явищами.

Гіпербола деформує предметні реалії, руйнує просторово-часовий спокій довкілля, зриває з подій акцидентні аксесуари та оголює їх сутність, Словом, гіпербола доводить структуру твору до «останнього ступеня напруги». Так, перед нами розкрився безмежний степ: *«Небо, підсвічене великим українським сонцем, своїм огромом навалилося на землю... Краєвид лився прямо в серце, осідав на його дні теплим щемом... Усі чуття схрещувалися у свідомості та підсвідомості, торкалися найглибших глибин його природи і викликали непересічні думки»*.

Отже, метафори класифікуємо як ті, що виконують передусім образотворчу функцію, і ті, завдяки яким виникають поняття. Образотворча метафора заснована на порівнянні чи аналогії, тому її

можна перекласти буквально, за її допомогою зручно описувати не надто складні випадки метафори. Перенесення може відбуватися:

- з живого на живе: *кожною клітиною тіла відчував;*
- з неживого на неживе: *кине мене на Київ; пульсувала інформація; розчиняється моє особисте ставлення; покотилась чутка; музика обгортала й занурювала; виростали гранітні колони; горбились арки; точилася боротьба; стукіт коліс заколисує; топтати честь і гідність; дорога завжди містить отруту; а чесність смердить лайном; лилася легка музика; б'ються навкулачки всі релігії світу;*

- з неживого на живе: *небо манить; почуття народжували образи; правда п'яна спить; ліхтар виривав у темряви зображення; дитинство, яке міцно стоїть на ґрунті реальності цього світу; вітер гуляв; хліб родив; кликав запах кави; набігала думка; гризла думка; ліхтар виривав у темряви зображення; спалахував небокрай; двір зустрів;*

- з живого на неживе: *із металом в голосі кинув Сірій; тіло набирало гвинтоподібних обертів.*

Окремо виділяють персоніфікацію (уособлення) – метафору, у структурі якої є предикат. Ця метафора наближається до міфології й казки, але на відміну від міфу через уособлення стихії, природи чи географії літературна персоніфікація розкриває не історію богів, богорівних героїв чи інших фантастичних істот, а життя соціуму або внутрішній світ особистості.

Класичним прикладом персоніфікації у творах А. Федя є: *гризла думка; ліхтар виривав у темряви зображення; спалахував небокрай; двір зустрів; вітер гуляв; заляже в його душі; хліб родив; лилася легка музика; кликав запах кави; набігала думка; простелився під ним сад; сад розкинувся; танули дрібні передзвони; прокручував у голові все; топтати честь і гідність; а чесність смердить лайном; земля прокинувшись готувалась до запліднення новим життям; бив запах; промені сонця спускаються; народжується проблема; душі наші б'ються об скелі; вибачить історія; розпалювався гнів; пульсувала радість; правда п'яна спить; музика обгортала й занурювала; виростали гранітні колони; горбились арки; б'ються навкулачки всі релігії світу; пульсувала інформація; з очей твоїх ллється хула; а з язика вигострюється жало змія; покотилась чутка; небо манить; почуття народжували образи; пустокою не пахло; серце нагадало про пораду; вода стріляла; клаптик Землі вливається і стає органічним; ботинки повітріщали зуби; насунулись хмари; підіймалася поросль; день сірів.*

Метафори письменник використовує різноманітні й за формою. Вони можуть бути виражені одним членом речення або цілим чи кількома реченнями:

- метафора може бути додатком: *душа вивертає розпечену вулканічну магму назовні; дорога завжди містить отруту; повіяло теплим і тихим затишком жінки;*

- означенням: *тіло набирало гвинтоподібних обертів; приборкання дикої природи; лилася легка музика; засіли в наших душах; повіяло теплим і тихим затишком жінки; тихим зітханням хвиль; танули дрібні передзвони; земля прокинувшись готувалась до запліднення новим життям; народ змете продажних державців; тіло не налилося свіжими силами; прогріміли святі слова; з рота зиркнули жовті зуби; викинути якогось коника; мирно влігся в пустій душі; душі наші б'ються об скелі; правда п'яна спить;*

- присудком (простим і складеним): *розпалювався гнів; пульсувала радість; правда п'яна спить; музика обгортала й занурювала; виростали гранітні колони; горбилися арки; б'ються навкучки всі релігії світу; кожною клітиною тіла відчував; пульсувала інформація; з очей твоїх ллється хула; а з язика вигострюється жало змія; розчиняється моє особисте ставлення; покотилась чутка; небо манить; почуття народжували образи; ллється незвичайне сяйво; серце нагадало про пораду; вода стріляла; жилами тече прісна рідина з картоплі та кукурудзи; клаптик Землі вливається і стає органічним; ботинки повитріщали зуби; насунулись хмари; підіймалася поросль; кидали зирки одна на одну; незнання народжує вигадки; день сірів; Советська влада привчає красти; Небо вас не покарає;*

- обставиною: *застряли в лабіринтах підсвідомості; душа вивертає розпечену вулканічну магму назовні; закопані в підлоб'я оченята; душі б'ються об скелі.*

Вибрані для аналізу твори знаменують перелом у національній літературі, перехід від реалізоцентричної та модерністської парадигми до естетики постмодернізму. Постмодерне письмо А. Федя полягає в тому, що акцент переноситься на образи світу, образи деталей тощо.

Для досягнення мети необхідно було розв'язати завдання: порівняти особливості використання типів живої метафори, проаналізувати в порівняльному аспекті та класифікувати їх типологію. Одним із найпотужніших джерел українського постмодернізму є мова художнього твору. Ми спробували окреслити деякі її особливості та здійснити порівняльний аналіз художніх засобів, що трапилися у прозі А. Федя. Проте маємо підстави стверджувати, що в межах постмодерністського напрямку в подальшому можна дослідити співіснування двох типів образів-персонажів творів: імітаційний (симулятивний) та креативний.

Література

1. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян., Ю. Д. Апресян // *Вопр. языкознания.* – 1993. – № 3. – С. 29.
2. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном

английском языке и методика ее исследования / И. В. Арнольд. – Л. : Просвещение, 1996. – 192 с.

3. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Иностран. лит., 1961. – 394 с.

4. Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виноградов В. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 250 с.

Полякова Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.4161. 2'38

ЭКСПРЕССИВНО-СТИЛИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЯРА СЛАВУТИЧА

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблеми вивчення експресивної лексики на основі аналізу мовотворчості Яра Славутича. Основну увагу зосереджено на дослідженні стилетворчих засобів поетичного мовлення. У праці розкрито функціонування двох груп експресивних слів: ті, що виражають поняття та емоції одночасно; такі, що не мають понятійної основи, а виражають лише емоції.

Ключові слова: емоційна лексика, експресивні засоби, поетичне мовлення, семантика, вигук, слово.

Полякова Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ЭКСПРЕССИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЯРА СЛАВУТИЧА

Статья продолжает цикл публикаций автора по проблеме изучения экспрессивной лексики на основе анализа языкотворчества Яра Славутича. Акцентируется внимание на исследовании стилиобразовательных средств поэтического языка. В статье раскрыто функционирование двух групп экспрессивных слов: те, что выражают понятия и эмоции одновременно; те, в которых отсутствует понятийная основа, выражаются только эмоции.

Ключевые слова: эмоциональная лексика, экспрессивные средства, поэтический язык, семантика, междометие, слово.

Polyakova T.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

EXPRESSIVE-STYLISTIC POSSIBILITIES OF EMOTIONAL VOCABULARI OF YAR SLAVUTYCH POETICAL WORKS

The article continues the author's course of publications on the problem of studying the expressive vocabulary by analyzing of Yar Slavutych language creativity. The main attention is focused on the research of the style creative means of poetic speech. The work reveals the functioning of the two groups of expressive

words: those that express concepts and emotions at the same time, those that have no conceptual framework and express emotions only.

Key words: *emotional vocabulary, expressive means, poetic language, semantics, exclamation, the word.*

Постановка проблеми. Мовна експресія відіграє важливу роль у поетичних творах Яра Славутича. Особливості функціонування виражально-зображальних засобів мови Яра Славутича, стильова диференціація мовних явищ у текстах його творів вказують на досконале знання автором стилістичних можливостей літературної мови, дотримання її норм. Дослідження експресивних засобів мови поетичного надбання Яра Славутича потребує чіткого визначення теоретичних, методичних засад, якими будемо керуватись при визначенні функції експресивних засобів у його поезії. Першою передумовою є критичне осмислення й подолання існуючих розбіжностей у поглядах на основні категорії стилістичних засобів, зокрема й у поглядах на суть мовленнєвої експресії.

Аналіз останніх досліджень. На думку О. Ахматової, експресія – це «виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності та емоційного забарвлення» [7, с. 6]. Такої ж думки дотримуються Д. Розенталь, М. Теленкова, Д. Ганич, І. Олійник, В. Чабаненко. За В. Григор'євим, експресія – це виразність, це те, що передбачає вираження нетривіального (художнього) змісту. Отже, експресія у творах Яра Славутича – це ті засоби, які породжуються в мові його текстів емоційністю, образністю, характерністю саме авторського мовлення; це інтенсифікація, підкреслення виразності, це збільшення вражаючої (діючої) сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності; це експресія, пов'язана не лише з емоційним та образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольовим, естетичним, формально-структурним, ситуативним, семантичним.

Мета статті полягає в дослідженні експресивних засобів поетичних творів Яра Славутича як посилювача образності мови, художньої виразності тексту.

Завдання статті: дослідити емотивну функцію експресивних засобів поетичних творів Яра Славутича; розкрити образне значення слова в мові поетичного твору; з'ясувати особливості функціонування виражально-зображальних засобів мови Яра Славутича.

Виклад основного матеріалу. У поетичній спадщині Яра

Славутича надзвичайно важливе місце посідає, як уже зазначалось, емоційна лексика, тобто ті поетичні лексеми, які так чи так пов'язані з людськими почуттями. Дослідження стилетворчих експресивних засобів поетичної мови – це одна з головних проблем сучасної стилістики, оскільки образний зміст слова особливо яскраво спалахує в поетичних творах, слово набуває гнучкості і пластичності, воно здатне поєднувати старі та нові уявлення. Експресивні засоби поетичного мовлення потребують особливого вивчення. Цією проблемою займаються відомі лінгвостилісти І. Голубовська [1], Н. Грицик [2], С. Єрмоленко [3], Л. Лисиченко [4], Н. Сологуб [6], В. Чабаненко [7]. Аналізуючи тексти поетичних творів Яра Славутича, можна виділити функціонування емоційних слів двох типів:

1) такі, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції;

2) такі, що виражають і поняття, й емоції водночас.

До першого типу емоційних слів віднесемо емоційні вигуки, що є експресивними знаками найрізноманітніших психічних переживань людини та її реакції на певні фізичні подразнення, наприклад: *аг-гі-ій*, *агов*, *ау-у*, *ах*, *ач*, *гай-гай*, *гей-го*, *еге-ж*, *ну*, *о*, *ой*, *ой леле*, *ой-лі*, *тю-тю*, *хе-хе*, *цур* тощо. Більшість із них є полісемантичними, тому для з'ясування семантики необхідне широке контекстуальне тло, на якому й проілюструємо ці лексеми в контексті: «– Агов, дівчата? – покликком, як грім, / Максим зі скирти вигукнув раптово...» [5, с. 267].

Яр Славутич використовує апелювативний за семантикою, первинний за будовою вигук *агов*, що виражає звертання мовця до співрозмовника, щоб привернути його увагу. «– Аг-гі-ій!!! – покотилось...» [5, с. 31]; «І никнуть спини сухоребрі / На кучугур холодні гребні / – Ау-у...» [5, с. 34]. Семантика вигуків *агіі* та *ау* дещо відрізняється від попереднього прикладу тим, що вони не адресуються до конкретної особи, оскільки є більш абстрагованими.

Вигуки *ах* і *ой леле* належать до емоційних елементів, бо виражають психічно-фізичний стан людини – розпач, безвихідь. Такого типу вигуки можуть бути моносемічними та полісемічними, тому їхнє значення виявляється лише за умов контексту. «З туги змарнілий, / Крикну від розпачу: – Ах!» [5, с. 199]; «Ой леле, мій краю! Міста покриває азійська руїна...» [5, с. 52].

Вигук *ач* належить до проміжної ланки між емоційними та спонукальними. Яр Славутич використовує цю стилістичну одиницю з певною іронією, сарказмом, що вказує на підтекст, вияв певного рівня експресії в поведінці людини. «А садівник сміється: / – Ач, які! – / І щедро наділяє грушами» [5, с. 12].

Вигук *гай-гай* використовується митцем у звертанні як до істот,

так і до не одухотворених речей, що вказує на деяку відмінність у семантиці вислову: «Гай-гай, читачу! Самопали / Співали випалом йому» [5, с. 65]; «Гай-гай! Перевелось бувалля» [5, с. 152].

Вигук *гей* належать до апелювативних за семантикою, за будовою – до первинних, оскільки не мають зв'язку з тією частиною мови, від якої утворились. Переважно, такого типу вигуки беруть свій початок від емоційних викриків, окликів, які супроводжуються реакцією організму на зовнішні подразники: «Гей, тікали ж лиходії / У ярів похмурі нетрі!» [5, с. 47]; «– Гей, роменів віночку, / На моїй сіяй голівці!» [5, с. 41].

До апелювативних, за будовою первинних, але двозвукових, двоскладових належать вигуки типу *гей-го*, що означають більшу емоційну забарвленість, ніж попередні з цього ж ряду: «Гей-го, грай, гей-го! вируй над гаями, / Бо дружба й любов – удавання між нами, / Гей-го! над гаями – гучними громами» [5, с. 392].

До імперативного за семантикою, спонукально-стверджувального за емоційним забарвленням належить вигук *еге ж*, який вказує на позитивне ставлення ліричного героя до співрозмовника: «Еге ж!» – підтакнула і головою / Кивнула їречно. І Григорій знов – / Немов підкошений... «Та що зі мною?» [5, с. 299].

Дещо іншої семантики набуває вигук *ну*, що належить до вигуків волевиявлення. За експресією він близький до попередніх імперативних, але з більшим емоційним потенціалом: « – Ну, звісно! – / І слухає, пильно слуха / Шамріння плуга...» [5, с. 89].

До емоційних вигуків належать *тю-тю*, *хе-хе*, *цур*, що виражають гнів, презирство, огиду, осуд та іронію: «Тю-тю на вас! – наважився Павло. – / Та в час такий не тратьмо ні дробини!..» [5, с. 294]; «Хе-хе!» (Копита чавкають в озерці) / «Ярмакував. Червінці, як лозу, / Пожав ущерть і в хутірець повзу», – / Аж плещуть радощі в купецьким серці» [5, с. 72]; «Та цур йому, нікчемі! Тричі цур...» [5, с. 268].

Отже, тільки на контекстуальному тлі ми можемо визначити семантику емоційних слів-вигуків. В усному ж мовленні, читаючи твори Яра Славутича, значення експресивних лексем визначаємо за допомогою інтонації, сили голосу, рухомоторної експресії, оскільки вони не мають понятійної основи, а лише емоції.

До другої групи емоційних слів належать такі, що виражають і поняття, й емоції водночас. Такого типу лексичні одиниці за будь-яких стильових умов не втрачають емотивної експресії. Цих одиниць у творах Яра Славутича досить велика кількість, тому пропонуємо класифікувати їх так:

1) слова на позначення осіб, наприклад, *богатыр* [5, с. 87] – *рославий, стрункий* [5, с. 204];

2) слова – лайливі назви осіб (з переносним значенням): *проклятий* [5, с. 84], *гаспид*, *каліки* [5, с. 86], *лес* [5, с. 118], *бусурман окаянний* [5, с. 95], *бидло* [5, с. 259];

3) лайливі слова на позначення частин людського організму – *баньки* [5, с. 84], *пащека* [5, с. 122] (у переносному значенні) тощо;

4) емоційні лексеми на позначення деяких побутових речей – *онучі* (у значенні ганчір'я) [5, с. 118], *ковдрина*, *мотлох* (у значенні непотрібні речі) [5, с. 263] тощо;

5) слова на позначення деяких опредмечених дій людини – *борня* [5, с. 119] тощо;

6) слова на позначення багатьох опредмечених рис людини – *мужність* [5, с. 80], *вірні браття* [5, с. 85] тощо;

7) слова на позначення деяких абстракцій – *жалощі-жалі* [5, с. 82], *журба* [5, с. 92] тощо.

8) слова на позначення багатьох неопредмечених рис людини (предметів, явищ) – *важучий* [5, с. 80], *хоробрий* [5, с. 154], *жорстокий* [5, с. 119] тощо;

9) слова на позначення багатьох неопредмечених дій і процесуальних станів людини (зрідка тварини) – *чалапа* [5, с. 84], *шаракався* [5, с. 88], *жирувати* [5, с. 95], *ом'яситись* [5, с. 262] тощо;

10) слова на позначення багатьох ознак дій – *злякано* [5, с. 91], *натхнено* [5, с. 117], *нагло* [5, с. 124] тощо.

Експресивно-виражальні засоби мови Яра Славутича насичені відповідною символікою, індивідуальними асоціативними зв'язками, словами-образами та лексемами, що містять виразне негативне чи позитивне забарвлення.

Висновки. Лінгвоекспресія Яра Славутича спонукається постійною потребою емоційного вираження думки. Митець не задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова, він намагається поєднати її із функцією суб'єктивно-оцінною, і тому до денотативного змісту стилістично нейтральної лексеми Яр Славутич додає конотативний зміст, а слабо виражений конотативний зміст стилістично виразного слова намагається підсилити: до більшості вищеописаних емоційно-оцінних лексем Яра Славутича можна підібрати стилістично-нейтральні слова.

Література

1. Голубовська І. О. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного вивчення / І. О. Голубовська // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія : збірник наукових праць : у 2 ч. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – Ч. 1. – С. 252–258.

2. Грицик Н. І. Семантико-стилістична характеристика дієслів із значенням

прибуття / Н. І. Грицик // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 82–89.

3. Єрмоленко С. Я. Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 31–36.

4. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.

5. Славутич Яр. Зібрані твори. 1938–1978 / Яр Славутич. – Едмонтон, 1978. – 408 с.

6. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро : Вінніпег : Укр. Вільна Академія наук, 1999. – 152 с.

7. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Коротяєва І.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.111'25

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВИХ ТЕРМІНІВ У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Стаття присвячена актуальній проблемі функціонування та перекладу термінів у науковому тексті; визначаються шляхи виникнення термінів, основні ознаки наукового терміну; розкривається сутність перекладацьких трансформацій (лексичних, граматичних, лексико-граматичних). В статті пропонуються результати практичного дослідження, проведеного на основі сучасної наукової монографії Джеремі Хармера «The Practice of English Language Teaching», присвяченій проблемам лінгводидактики та методики викладання іноземної мови.

Ключові слова: термін, перекладацькі трансформації, еквівалент, калькування, транскодування, метод опису.

Коротяева И.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ПЕРЕВОДА НАУЧНЫХ ТЕРМИНОВ В ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Статья посвящена актуальной проблеме функционирования и перевода терминов в научном тексте; определяются пути возникновения терминов; выделяются основные признаки научного термина; раскрывается сущность переводческих трансформаций (лексических, грамматических, лексико-грамматических). В статье предлагаются результаты практического исследования, проведенного на основе современной научной монографии Джеремии Хармера «The Practice of English Language Teaching», посвященной проблемам лингводидактики и методики преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: термин, переводческие трансформации, эквивалент, калькирование, транскодирование, метод описания.

Korotiaieva I.

– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

PECULIARITIES OF FUNCTIONING AND TRANSLATION OF SCIENTIFIC TERMS IN A LINGUODIDACTIC TEXT

The article is devoted to the relevant problems of functioning and translation of terms in a scientific text; the ways of the scientific terms occurrence are defined, as

well as the principal characteristics of a scientific term; the essence of translation transformations (lexical, grammatical, lexical-grammatical) is disclosed. The article offers the results of the practical research conducted on the basis of the current scientific monograph by the American scholar Jeremy Harmer «The Practice of English Language Teaching» devoted to the problems of linguistics and foreign language teaching methodology. The principal methods of translating the terms in scientific texts are considered to be the following: 1) use of equivalent, 2) calking (word-for-word translation), 3) transcoding, 4) description of the meaning (expansion of the denoted concept).

Key words: *term, translation transformation, equivalent, calking, transcoding, description method.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. На глибоке переконання Й. В. Гете, переклад – «один з найбільш важливих і найбільш суттєвих засобів спілкування між людьми» [3, с. 7]. Навіть важко уявити собі, скільки інформації, цілих пластів чужомовної культури, духовного багатства втрачала б світова цивілізація у випадку відсутності перекладу як явища. За умов глобалізації даних процесів роль цього виду інтелектуальної діяльності ще більше зростає, що зумовлено явищами міжнародного інтегрування та кооперування ринкових економік, термінологічного «вибуху», нагромадження фахових мов, активізації міжнародного туризму, гармонізації освітніх стандартів тощо.

У ставленні людини до навколишнього середовища все більшу роль відіграє іноземна інформація, що зумовлюється партнерствами між державами, розвитком економіки, туризму, мистецтва, техніки, науки, шоубізнесу, телекомунікацій та ін. Таким чином, питання інтернаціоналізації продукують потребу міжнародного взаєморозуміння. Дані процеси стають особливо актуальними для нашого континенту у зв'язку з розширенням Європейського Союзу та намаганнями напрацювати в ньому цивілізовані засади внутрішньої мовної політики, яка базуватиметься, насамперед, на англійській, німецькій та французькій мовах [5, с. 46].

Проблеми термінології знаходяться сьогодні в колі найактуальніших питань перекладознавства та лінгвістики. Адже термінологічні одиниці належать до того шару лексики, яка, з одного боку, посідає значне місце в загальнонаціональному словнику будь-якої мови, розвивається стрімкими темпами, користується підвищеним попитом серед фахівців будь-якої галузі суспільного життя й через це зосереджує на собі увагу багатьох філологів, а з іншого, здатна створювати певні труднощі для перекладача не тільки науково-технічної, а й науково-популярної, науково-фантастичної, публіцистичної та навіть белетристичної літератури. І хоча переклад фахових текстів у жодному разі не зводиться лише до

відтворення термінологічних одиниць мовою перекладу, та все ж без знань, пов'язаних з походженням, способами утворення, класифікацією, функціонуванням (у межах певної терміносистеми та поза нею), особливостями перекладу саме термінів, адекватний переклад виявляється неможливим [1, с. 5].

За останні роки в Україні різко зросла питома вага іноземних мов. В той же час мізерна кількість недержавних видавництв та видавничих програм, які певною мірою зорієнтовані на вкрай необхідну сучасну українську перекладну наукову літературу, не можуть успішно розгорнутися через брак добрих перекладачів. На думку багатьох фахівців, лиховісною нормою стали переклади недосконалі, що тільки тиражують перекладацьке недбальство, залягаючи мертвим книжковим баластом, дискредитують і зарубіжного автора, і українського видавця. Отже, маємо на сьогодні чимало різних фахівців, котрі здатні читати іноземною мовою, але обмаль тих, які можуть справді якісно перекладати фахову літературу [3, с. 7].

Таким чином, **актуальність** дослідження полягає в тому, що проблеми перекладу термінів в наукових текстах посідають одне з найголовніших місць в перекладознавстві і можуть становити значні труднощі для перекладачів та викладачів іноземної мови, адже щоб зробити дійсно якісний переклад, перекладач має поєднувати в собі лінгвіста та фахівця з певної галузі, бо терміни можуть мати абсолютно різні значення в різних терміносистемах або навіть в одній і тій самій терміносистемі, і перекладачеві треба бути обізнаним та орієнтуватись в матеріалі, щоб використати саме те значення, яке потрібно.

Аналіз останніх джерел і публікацій, присвячених проблематиці роботи. Сучасні питання перекладу наукових текстів та, зокрема, проблеми перекладу термінів досліджували багато вчених, серед них: Л. Білозерська, Є. Бреус, Н. Возненко, Е. Генцлер, М. Зарицький, В. Карабан, Т. Кияк, І. Корунець, М. Петренко, С. Радецька, Я. Рецкер та ін.

Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефінуванню. Через складність та дискусійність такого завдання в лінгвістиці існує чимало найрізноманітніших спроб визначення термінів (О. С. Ахманова, В. І. Карабан, І. С. Квитко, М. Д. Степанова, І. І. Чернишова). Серед основних ознак терміна (або вимог, які висуваються до термінів) можна зазначити такі: 1) системність; 2) наявність дефініції; 3) точність; 4) стислість; 5) однозначність; 6) незалежність від контексту; 7) відсутність синонімів; 8) відповідність правилам і нормам певної мови; 9) експресивна нейтральність [1].

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи [1, с. 22]:

1. Загальнонаукові терміни, тобто терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях. Слід зазначити, що такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення.

2. Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях.

3. Вузькогалузеві терміни – це терміни, характерні лише для певної галузі.

У мовленні фахівців, крім термінів, широко побутують й інші спеціальні одиниці – професіоналізми та номенклатурні назви [6, с. 97].

З точки зору практики перекладу всі елементи денотативної системи вихідної мови (лексичні та фразеологічні одиниці) поділяються на дві групи: 1) ті, що вже мають відповідники в мові, на яку робиться переклад; 2) , що (ще) не мають відповідників у мові перекладу. Перші називаються одиницями, що мають еквіваленти у мові перекладу, а другі – безеквівалентними одиницями [1].

Головним способом перекладу одноквівалентних термінів є знаходження лексичного еквівалента у мові перекладу. У випадку, коли словник не дає точного еквівалента термінологічної одиниці або коли варіантні відповідники певного терміна вихідної мови відсутні, використовуються різні прийоми міжмовних трансформацій [4]. Прийнято поділяти перекладацькі трансформації на лексичні, граматичні та лексико-граматичні.

1. Лексичні трансформації застосовуються при перекладі наукових текстів у тому випадку, коли у вихідному тексті зустрічаються терміни з тієї або іншої області, які (ще) відсутні в мові перекладу, або такі, що мають іншу структурно-функціональну впорядкованість у фаховій мові перекладу. Даний вид трансформації охоплює такі прийоми перекладу, як транскодування та калькування.

2. Граматичні трансформації. Граматичні трансформації полягають у перетворенні структури речення в процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Цей тип трансформацій включає наступні прийоми перекладу: членування речення, об'єднання речення, заміна однієї частини мови на іншу, переставлення.

3. Граматичні трансформації охоплюють такі прийоми, як антонімічний переклад, описовий переклад, додавання, вилучення та контекстуальна заміна.

Основними прийомами перекладу термінів у наукових текстах

вважаються наступні [2]:

- 1) використання існуючого українського відповідника;
- 2) калькування (дослівний переклад);
- 3) транскодування (з можливим наступним поясненням або описом);
- 4) шляхом опису значення (розкриття позначеного поняття).

Мета даної статті – представити та проаналізувати найбільш ефективні та оптимальні прийоми перекладу термінів у науковому тексті, зокрема лінгводидактичного характеру.

Виклад основного матеріалу. *Матеріалом дослідження* слугувала сучасна монографія американського вченого Джеремі Хармера «The Practice of English Language Teaching» [7], що присвячена проблемам лінгводидактики та методики навчання іноземної мови.

Для дослідження на визначення оптимальних та найчастіше вживаних прийомів перекладу термінів у наукових текстах з монографії Джеремі Хармера «The Practice of English Language Teaching» було відібрано більше 300 термінів.

Згідно із результатами дослідження найпоширенішим прийомом перекладу виявився описовий переклад, у такий спосіб створено перекладні відповідники для 52 % термінів. 41 % термінів перекладено калькуванням, 5 % – транскодуванням, для 2 % термінів знайдено відповідний еквівалент у мові перекладу.

Наведемо приклади:

1) *Creating a 'good' grammar rule is extremely difficult.* [7, с. 12] – Створення **універсального граматичного правила** – завдання надскладне. (описовий переклад)

2) *Such descriptions are largely the province of linguists.* [7, с. 13] – Такі описи стосуються, здебільшого, **сфери діяльності лінгвістів**. (описовий переклад)

3) *This knowledge is frequently called competence, and its realization is described as performance.* [7, с. 13] – Такі знання часто називають **мовною компетенцією**, а їх втілення може бути описане як **функціонування**. (відповідник; калькування)

4) *Language corpora are now allowing us to do this.* [7, с. 15] – **Мовний корпус** дозволяє нам зараз це робити. (калькування)

5) *Spoken English has its own discourse markers.* [7, с. 14] – Розмовна англійська мова має свої **маркери дискурсу**. (транскодування)

6) *The philosopher J I Austin identified a series of verbs which he called performatives.* [7, с. 23] – Філософ Дж. Остін визначив низку дієслів, які назвав **перфомативними**. (транскодування)

7) *We can adopt a three-stage procedure for teaching students*

about elision and assimilation. [7, с. 197] – Ми можемо прийняти тріступеневу процедуру з навчання учнів таких понять, як **елізія** та **асиміляція**. (відповідник)

8) **Authentic material** is language where no concessions are made to foreign speakers. [7, с. 205] – **Автентичний матеріал** являє собою мову, яка не адаптована для тих, хто її вивчає. (відповідник)

У ході практичного дослідження було виявлено, що найчастішими прийомами перекладу термінів у науковому тексті лінгводидактичного характеру є метод описового перекладу та калькування. Саме ці прийоми найбільш ефективно вирішують проблеми сучасного перекладознавства, бо в останній час серед наукових праць дуже розповсюдженими є авторські терміни, які є також новоутвореннями і ще не отримали свої постійні та прийняті відповідники в мовах перекладу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми переконуємося, що переклад наукових текстів потребує особливої ретельності та уважності з боку як перекладачів, лінгвістів, методистів, так і викладачів іноземної мови. При вірному розумінні суті значення поняття в мові-оригіналі та адекватній його передачі на мову перекладу можна досягти необхідних результатів та довести текст перекладу до рівня повного сприйняття всього змісту.

Проведене дослідження не вирішує всіх аспектів зазначеної проблеми, тому шляхи подальшого наукового пошуку ми бачимо у глибокому вивченні та вдосконаленні існуючих прийомів перекладу, у складанні спеціальних сучасних термінологічних словників з лінгводидактики та методики викладання іноземних мов.

Література

1. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : навч. посібник для студентів філологічного напрямку підготовки / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової та технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
3. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
4. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : нова книга, 2008. – 512 с.
5. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М. : ВШ, 1982. – 149 с.
6. Черноватий Л. М. Переклад англійської технічної літератури. Електричне та електронне побутове устаткування. Офісне устаткування. Комунікаційне устаткування. Виробництво та обробка металу. /

Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, О. О. Омелянчук. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 296 с.

7. Harmer J. The Practice of English Language Teaching : third edition / J. Harmer. – Longman, 2005. – 371 p.

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Маторин Б.

– старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК [378.015.3:159.952.13]:81

**РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ
К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ЗНАНИЯМ**

(на материале морфемных словарей)

В статье описываются пути и способы активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам через знакомство с морфемными словарями.

Ключевые слова: лингводидактика, познавательная активность, морфемика, морфемный словарь.

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Маторін Б.

– старший викладач кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

**РОЗВИТОК ІНТЕРЕСУ СТУДЕНТІВ ДО ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ
(на матеріалі морфемних словників)**

У статті описано шляхи й способи активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів і їхнього інтересу до лінгвістичних знань, розвитку інтелектуальної ініціативи й творчого підходу до дослідницьких пошуків через знайомство з морфемними словниками. Уміння ефективно користуватися морфемними (та іншими) словниками – це показник готовності до саморозвитку, показник мовної зрілості й запорука мовної грамотності.

Ключові слова: лінгводидактика, пізнавальна активність, морфеміка, морфемний словник.

Matorina N.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

Matorin B.

– *Senior Lecturer of the Chair of Russian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University*

**THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' INTEREST TO THE LINGUISTIC KNOWLEDGE
(on the material of morpheme dictionaries)**

The article focuses on the ways and methods of the stimulation of the students-philologists' cognitive activity and interest to linguistic knowledge, of the development of their intellectual initiative and the creative approach to the research by means of introduction of morpheme dictionaries. The ability to use the word-building dictionary (as well as any other linguistic reference manual) is a reliable indicator of a specialist's aptitude for self-development, of fully developed linguistic skills and the essential condition of the formation of linguistic competence.

Key words: *linguodidactics, cognitive activity, morpheme, morpheme dictionary.*

Постановка проблемы. В вузовских программах по языку формулируется требование обучать студентов умению пользоваться энциклопедическими и лингвистическими словарями, но содержание этого умения не раскрывается. Наблюдение за учебным процессом убеждает в том, что словари или не используются преподавателями и студентами вообще, или используются крайне редко, поэтому студенты не умеют пользоваться лингвистической справочной литературой и тратят уйму времени на поиск нужной информации. В связи с этим хочется поделиться опытом организации работы по использованию словарей в учебном процессе на филологическом факультете Донбасского государственного педагогического университета (статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных вопросам использования словарей в учебном процессе [6; 7; 8; 9; 10; 14]).

Анализ последних публикаций. Объектом исследования стали морфемные словари русского языка, поскольку именно в морфемной лексикографии в последние десятилетия отмечаются самые активные изменения и преобразования [1; 2; 3; 4; 5; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. При этом методическая литература просто не поспевает за учебной лексикографией: рекомендаций и указаний по использованию новейших морфемных словарей разных типов в учебном процессе, как впрочем, и общих перечней и обзоров этих словарей, пока ещё нет.

Цель статьи – описать пути и способы активизации познавательной деятельности студентов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы

и творческого подхода к исследовательской деятельности через знакомство с новейшими морфемными словарями русского языка.

Изложение основного материала. Любому из нас, чтобы быть действительно образованным человеком, не обойтись без словарей. Однако словарями нужно уметь пользоваться, надо знать, к какому словарю обратиться в том или ином случае, что и как можно узнать в каждом из них. Иначе говоря, работе со словарями нужно учиться.

Морфемный словарь – это лексикографическое издание, в котором дается членение слова на морфемы с точки зрения современного состояния языка (как правило, в алфавитном порядке). Морфемными словарями можно считать также индексы корневых или аффиксальных морфем, а также частотные словари соответствующих единиц.

Пользуясь морфемным словарём, можно определить: а) орфографический и орфоэпический облики слова, осмыслить его правильное написание; б) морфемную структуру слова; в) фонетические варианты морфем, морфонологические изменения на стыке морфем; г) разницу в морфемном строении омонимов, функциональные различия омонимичных морфем; д) взаимоотношение между местом ударения в слове и его морфемной структурой; е) приставки или суффиксы, используемые для образования той или иной части речи и т. п. Помимо этих основных сведений морфемные словари содержат дополнительную информацию об отдельных словах: этимологические справки, особенности образования некоторых грамматических форм, лексическое значение и нек. др.

Приведём примерный перечень морфемных словарей, которые следует использовать в учебном процессе.

◇ Двумя изданиями (в 1961 г. и 1964 г.) вышел «Школьный словообразовательный словарь» З. А. Потихи [20; 21]. В указанном словаре показано морфемное строение слов, а не способы их образования. Словарь ошибочно назван словообразовательным, поскольку в 60-е годы XX века морфемика и словообразование только формировались как самостоятельные разделы языкознания, а, следовательно, терминология еще не сложилась. В 1987 году автор словаря исправил ошибку, опубликовав третье издание книги – «Школьный словарь строения слов русского языка» [19].

◇ Потиха З. А. Как сделаны слова в русском языке (1974) [17]. В пособии представлены (с толкованием значения, вносимого ими в слово) приставки, суффиксы и окончания имен существительных, имен прилагательных, глаголов, являющиеся наиболее продуктивными и активно участвующие в современном

словопроизводстве.

◇ Потиха З. А. Строение русского слова: учебный морфемно-орфографический словарь для зарубежных школ (1981) [18]. Словарь содержит около 3000 словарных гнезд современного русского литературного языка, в которых слова расчленены на морфемы с помощью вертикальной черточки (/).

◇ Цыганенко Г. П. Словарь служебных морфем русского языка (1982) [24]. Это толково-сопоставительный двуязычный словарь, в котором содержится информация о значении, происхождении, словообразовательных свойствах и функционировании сопоставляемых служебных морфем.

◇ Кузнецова А. И., Ефремова Т. Ф. Словарь морфем русского языка (1986) [5]. Словарь содержит корни, префиксы и суффиксы современного русского языка и отражает их сочетаемость. Состоит из трёх частей: Корневой, Префиксальной и Суффиксальной. Словарь содержит около 5200 слов, а также Указатель – список всех слов, включенных в словарь – и Приложения: 1. Корни русского языка, сведённые в морфемы; 2. Наиболее продуктивные корни русского языка; 3. Омоморфемные корни русского языка; 4. Префиксы русского языка; 5. Суффиксы русского языка; 6. Наиболее активные суффиксы и префиксы русского языка; 7. Наиболее продуктивные модели русских слов; 8. Наиболее активные многоморфемные единства (морфемные блоки).

◇ Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка (1996) [4]. Словарь является первым в истории лексикографии толковым словарем-справочником аффиксальных единиц русского языка и включает 1892 морфемы, функционирующие как словообразовательные единицы четырех частей речи: имени существительного, имени прилагательного, глагола и наречия. Он содержит описание семантики этих единиц, классификацию их на префиксы, суффиксы и циркумфиксы, систематизацию синонимичных и омонимичных отношений между ними.

◇ Баранов М. Т. Школьный словарь образования слов русского языка (1997) [1]. Словарь помогает правильно определить строение слова, способ его образования, учит словообразовательному разбору, обогащает словарный запас. Пособие способствует повышению орфографической грамотности. В нем помещены проверочные слова при написании слов с безударными гласными и проверяемыми согласными в корнях.

◇ Тихонов А. Н. Морфемно-орфографический словарь (2002) [23]. Слова в словаре разделены на значимые части – морфемы, т. е. разобраны по составу. В словаре впервые интерпретируется

морфемное строение значительного массива русской лексики – около 95 тысяч слов.

◇ Попова Т. В., Зайкова Е. С. Морфемно-словообразовательный словарь русского языка (5–11 классы) (2009) [16]. Авторы словаря реализовали новую лексикографическую концепцию и совместили параметры морфемного и словообразовательного словарей в одном издании. В составе – около 600 слов из упражнений учебников, рекомендованных к использованию в образовательных учреждениях, имеющих государственную аккредитацию. Для каждого слова проводится морфемный и словообразовательный анализ, даны их лексическое значение и морфологическая характеристика. Пособие отличают актуальность включенной лексики, прозрачность и доказательность методики анализа слов.

◇ Рацибурская Л. В. Словарь уникальных морфем современного русского языка (2009) [22]. Словарь является первым в лексикографии научно-справочным изданием, в котором отражён состав уникальных морфем современного русского языка. Словарь содержит более трёхсот уникальных единиц суффиксального, префиксального и корневого характера. Предисловие включает следующие разделы: «Вопрос об уникальных морфемах в современной лингвистике», «Уникальные морфемы и принципы их выделения» и «Типы уникальных морфем».

◇ Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка. Три в одном. Орфографический. Словообразовательный. Морфемный (2010) [3]. Это первый в [русской лексикографии](#) словарь, в котором каждое слово рассматривается одновременно с трёх точек зрения, что дает ответы на 3 вопроса: 1) из каких морфем слово состоит, 2) по какой словообразовательной модели оно образовано, 3) как эти два фактора отражаются в его написании.

Словарь состоит из двух частей. Первая содержит около 20000 слов, повторенных дважды в левой и правой колонках: левая демонстрирует морфемный состав слова, а правая – схему словообразовательной структуры этого же слова. Между колонками указываются фонетические процессы, которые наблюдаются при соединении морфем в слове: чередование гласных и согласных, выпадение гласных и согласных и т. п. Вторая часть содержит около 1200 словообразовательных единиц, расклассифицированных по частям речи и сопровождающихся краткими толкованиями и примерами. Аналогов в учебной лексикографии словарь не имеет.

◇ Николина Н. А. Школьный морфемный словарь русского языка (2010) [15]. Словарь дает возможность не только понять строение производного слова, но и уяснить его значение и

происхождение, а также осмыслить его правильное написание. В основу словника положена лексика, используемая в учебниках русского языка, в произведениях русских писателей, изучаемых в школе. Словарь будет надёжным помощником, в трудных случаях подскажет, как и почему пишется то или иное слово, как его следует употреблять в речи.

◇ Гуркова И. В. Морфемно-словообразовательный словарь. Как растёт слово? 1–4 классы (2012) [2]. Словарь представляет собой многофункциональное издание, включающее не только справочную информацию, но и игровые задания. Он содержит около 800 словообразовательных гнезд, где впервые показан механизм словообразования с традиционным выделением всех словообразующих морфем. Словарь включает иллюстрированные игровые задания, а также специальные обучающие упражнения для развития и закрепления навыков словообразовательного и морфемного анализа слов.

Ниже предлагаем упражнения для использования морфемных словарей в учебном процессе в рамках языковых курсов высших педагогических учреждений, во время организации учебной, самостоятельной или внеаудиторной работы студентов-филологов.

- Презентация современных морфемных словарей и справочников. Обязательным структурным компонентом презентации словаря является система заданий, отражающая возможности использования презентуемого словаря в учебном процессе.

- Сопоставление словарных статей из разных морфемных словарей русского языка. На основе проведённого анализа готовится презентация типовой структуры морфемного словаря: введение или предисловие, раздел «Как пользоваться словарём», собственно словарь, дополнительный материал, т. е. различные приложения, и т. п. И далее – характеристика каждого структурного компонента морфемного словаря.

- Составление краткого электронного морфемного словаря русского языка (коллективная работа в группах).

- Подготовка и написание рефератов (реферативных сообщений, докладов, тезисов) на материале морфемных словарей.

Примерный перечень тем для реферативных работ студентов: «Научные основы использования морфемных словарей в процессе обучения русскому языку»; «Мотивация в работе с морфемными словарями в процессе обучения русскому языку»; «Состояние работы по использованию морфемных словарей в процессе обучения русскому языку в школе (в вузе)»; «Основные аспекты работы по использованию морфемных словарей в процессе

обучения русскому языку в школе (в вузе)»; «Этапы формирования умений и навыков пользования морфемными словарями русского языка»; «Учебная лексикография и морфемика»; «Принципы отбора слов в учебный морфемный словарь»; «Деятельность известных лексикографов – составителей морфемных словарей» и т. д.

- Составление авторских морфемных словариков, например, «Словаря морфемных разборов» (составляется или коллективно в группе, или самостоятельно каждым студентом).

- Составление планов-конспектов уроков по русскому языку для средних общеобразовательных учреждений, а также планов-конспектов практических занятий по русскому языку для педагогических вузов по теме «Морфемные словари русского языка», например: план-конспект обобщающего урока «В гостях у морфемных словарей» и т. п.).

- Тестирование (для тестирования используем задания из учебных пособий Н. М. Маториной [11; 12; 13]).

- Планирование работы лингвистического кружка по морфемике (на материале морфемных словарей).

- Составление кроссвордов, ребусов, викторин и других лингвистических задач по теме «Морфемные словари».

- Подготовка и написание курсовых, дипломных и магистерских работ (на материале морфемных словарей).

Примерная тематика работ: «Морфемные словари как отражение тенденций развития морфемики»; «Морфемные словари как отражение тенденций развития лексикографии»; «Лингводидактические особенности работы с морфемными словарями на занятиях по языку в школе (в вузе)»; «Роль морфемных словарей в повышении интереса к изучению русского языка» и т. д.

Знакомство с морфемными словарями на занятиях по языку в вузе способствует развитию речи, мышления, познавательных интересов студентов, открывает перспективы интеграции широкого круга дисциплин.

Эффект от работы со словарями можно получить только тогда, когда она организуется и реализуется в учебно-воспитательном процессе в качестве целостной системы, пронизывающей все этапы обучения студентов в вузе.

Выводы и рекомендации. Предложенные нами варианты работы не исчерпывают всех возможностей применения морфемных словарей в учебном процессе. Тем более мы уверены, что творчески работающие педагоги смогут не только применить предложенные задания на практике, но и усовершенствовать их.

Литература

1. Баранов М. Т. Школьный словарь образования слов русского языка / М. Т. Баранов. – М. : Просвещение, 1997. – 350 с.
2. Гуркова И. В. Морфемно-словообразовательный словарь. Как растёт слово? 1–4 классы / И. В. Гуркова. – М. : АСТ-Пресс, 2012. – 192 с.
3. Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка. Три в одном. Орфографический. Словообразовательный. Морфемный / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2010. – 704 с.
4. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка / Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 1996. – 640 с.
5. Кузнецова А. И. Словарь морфем русского языка / А. И. Кузнецова, Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 1986. – 1132 с.
6. Маторина Н. М. Возможности использования ономастических словарей на занятиях по языку в педагогическом вузе (из опыта работы) / Маторина Н. М., Маторин Б. И. // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2013. – Вип. 11. – С. 56–62.
7. Маторина Н. М. Использование лингвистических словарей в учебном процессе / Маторина Н. М., Беспалая Н. В. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : науч.-метод. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2005. – Вып. 13, ч. 1. – С. 248–253.
8. Маторина Н. М. К вопросу об использовании словарей на занятиях по языку в вузе // Освіта і культура в контексті Болонського процесу : матеріали науково-теоретичної та науково-методичної конференції викладачів та студентів Слов'янського держ. пед. ун-ту, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 20–22 квітня 2010 р.) ; відп. ред. Н. М. Маторіна. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – Вип. 2. – С. 77–79.
9. Маторина Н. М. К вопросу об основных принципах работы со словарями в школе / Маторина Н. М., Ховякова Н. И. // Сучасний соціокультурний простір ' 2006 : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Київ, 25–27 вересня 2006 р. – К., 2006. – Ч. 2. – С. 45–47.
10. Маторина Н. М. Развитие интереса студентов к лингвистическим знаниям (на материале словообразовательных словарей) / Н. Маторина // Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія «Філологічні науки» : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. 1. – С. 187–197.
11. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – Славянск : Канцлер, 2007. – Ч. 1. – 203 с.
12. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах / Н. М. Маторина. – Славянск, 2009. – Ч. 2. – 241 с.
13. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. – изд. 2-е, перераб. и доп. / Н. М. Маторина. – Славянск, 2009. – Ч. 1. – 219 с.
14. Маторіна Н. М. Словари во внеурочное время / Маторіна Н. М., Соковська Т. О. // Актуальні проблеми сучасної науки : матеріали п'ятої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 29–31 жовтня 2008 р. – Київ, 2008. – Ч. 3. – С. 59–61.
15. Николина Н. А. Школьный морфемный словарь русского языка / Н. А. Николина. – М. : Русское слово, 2010. – 368 с.
16. Попова Т. В. Морфемно-словообразовательный словарь русского языка (5–11 классы) / Т. В. Попова, Е. С. Зайкова. – М. : АСТ–ПрессКнига, 2009. – 272 с.

17. Потиха З. А. Как сделаны слова в русском языке : справочник служебных морфем / З. А. Потиха. – Л. : Просвещение, Ленингр. отделение, 1974. – 123 с.

18. Потиха З. А. Строение русского слова : учебный морфемно-орфографический словарь для зарубежных школ / З. А. Потиха. – М. : Русский язык, 1981. – 317 с.

19. Потиха З. А. Школьный словарь строения слов русского языка / Зиновий Аронович Потиха. – М. : Просвещение, 1987. – 319 с.

20. Потиха З. А. Школьный словообразовательный словарь / Зиновий Аронович Потиха. – М. : Просвещение, 1961. – 259 с.

21. Потиха З. А. Школьный словообразовательный словарь. – изд. 2-е, испр. и доп. / Зиновий Аронович Потиха. – М. : Просвещение, 1964. – 392 с.

22. Рацибурская Л. В. Словарь уникальных морфем современного русского языка / Л. В. Рацибурская. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 160 с.

23. Тихонов А. Н. Морфемно-орфографический словарь / А. Н. Тихонов. – М. : АСТ: Астрель, 2002. – 704 с.

24. Цыганенко Г. П. Словарь служебных морфем русского языка / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад школа, 1982. – 240 с.

Нікітіна Н.

*– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету*

УДК 37.016 : 811.111

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ МОВНОГО ПОРТФОЛІО ЯК ГНУЧКОГО ЗАСОБУ РЕФЛЕКСИВНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто методологічні можливості інтерактивної технології мовного портфоліо з точки зору практичного оволодіння англійською мовою. Мовний портфоліо розглядається як інструмент оцінки та самооцінки досягнень учня, що дозволяє здійснити моніторинг розвитку та вдосконалення комунікативних вмінь у різних видах мовленевої діяльності (говоріння, читання, письмо, аудіювання).

Ключові слова: мовний портфоліо, особистий освітній продукт, автентичність, навчальна компетенція, креативність.

Никитина Н.

*– кандидат педагогических наук, доцент кафедры
иностранных языков Донбасского педагогического университета*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЯЗЫКОВОГО ПОРТФОЛИО КАК ГИБКОГО СПОСОБА РЕФЛЕКСИВНОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассмотрены методологические возможности интерактивной технологии языкового портфолио с точки зрения овладения английским языком. Языковой портфолио рассматривается как инструмент оценки и самооценки достижений ученика, что позволяет осуществить мониторинг развития и усовершенствования коммуникативных умений в разных видах языковой деятельности (говорение, чтение, письмо, аудирование).

Ключевые слова: языковой портфолио, личный образовательный

Nikitina N.

– Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer of the department of Foreign Languages of Donbass State Teachers' Training University

THE METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF LANGUAGE PORTFOLIO AS ADAPTABLE METHOD OF RESPONSIVE TEACHING ENGLISH LANGUAGE.

The methodological possibilities of interactive technology of language portfolio from the point of view of master English are examined in the article.

The language portfolio are considered as instrument of appraisal and self-appraisal pupil's achievements and it allows realize the monitoring of progress and improvement of communicative skills in different kinds of language activities (speaking, reading, writing, listening).

Key words: *language portfolio, personal educational product, educational competence, creativity.*

Постановка проблеми. Сучасний динамічний час стимулює впровадження у практику навчання нових форм і методів навчання англійської мови, які у першу чергу спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, підвищення інтересу до вивчення іноземної мови, розвиток творчого потенціалу особистостей і продуктивного, критичного їхнього мислення. В даному контексті зростає зацікавленість у інноваційних методах навчання англійської мови в загальноосвітніх школах, серед яких вагоме місце посідають інтерактивні технології.

Аналіз останніх досліджень. Інтерактивні технології як специфічну категорію досліджували К. Баханов, М. Кларін, Л. Пироженко, Є. Полат, О. Пометун, В. Симоненко, Н. Фомін, О. Ярошенко. Також слід відзначити зарубіжних вчених (Г. Блумер, Д. М. Болдуїн, Дж. Г. Мід та ін.), зробивших вклад в дослідження використання інтерактивних технологій навчання.

Проблема застосування інтерактивних технологій в навчальному процесі була в центрі уваги таких дослідників, як Л. Гейхман, С. Кашлев, А. Нісімчук, О. Падалка, А. Панченков, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пометун, Г. Селевко та ін., які обґрунтовують доцільність застосування інтерактивних технологій для посилення ефективності процесу навчання.

Таким чином, інтерактивні технології навчання, що з'явилися як соціально-зумовлений наслідок науково-технічного розвитку, не могли не увібрати і не відобразити в собі сучасного рівня знань. Разом з тим, проблема використання інтерактивної технології мовного портфоліо навчання англійської мови як засобу підвищення знань, вмінь та навичок учнів, досліджена недостатньо.

Формулювання мети статті. З'ясувати методологічні

можливості інтерактивної технології мовного портфолію як гнучкого засобу рефлексивного навчання англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, варто відмітити, що мовний портфолію являє собою реальний особистісний продукт навчання в процесі вивчення мови та культури. З точки зору практичного оволодіння англійською мовою використання мовного портфолію в самостійній роботі учня дозволяє вирішити безпосередні завдання навчально-виховного процесу з практичного оволодіння англійською мовою.

Мовний портфолію як інструмент оцінки та самооцінки досягнень учня дозволяє здійснити моніторинг розвитку та вдосконалення комунікативних вмінь в різних видах мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, письмо, аудіювання).

На думку Т. Новікової «незалежно від форми самооцінки, використовуваної в тому чи іншому вигляді мовного портфолію, запропоновані учню об'єкти контролю та оцінки володіння мовою для самоаналізу, забезпечують більш точне усвідомлення ним цілей та ситуацій практичного використання англійської мови» [3, с. 28]. Це сприяє рефлексії потреб та цілей вивчення мови, і, в кінцевому підсумку, вдосконаленню практичного оволодіння англійською мовою.

Поряд з цим, О. Нікіфорова зазначає, що «спрямованість мовного портфолію на рефлексивну самооцінку, узагальнення та фіксацію учнем свого досвіду іншомовного мовленнєвого спілкування, (письмових творів різного жанру, різноманітних матеріалів для читання, текстів, аудіо- та відео матеріалів тощо), а також навчального досвіду (матеріалів та завдань для мовної практики і розвитку певних вмінь іншомовного спілкування, тренувальних робіт з оволодіння мовними засобами, робочих записів, матеріалів тестування та ін.) створює умови для консолідації пройденого матеріалу, визначеного обсягу тренувальної роботи і мовної практики в області міжкультурного спілкування» [2, с. 5].

По суті, учень, поряд з рефлексивною самооцінкою комунікативних вмінь, має можливість відобразити в пакеті індивідуальних матеріалів, включених у зміст мовного портфолію, всі компоненти своєї навчальної діяльності з оволодіння мовою і культурою:

- матеріали накопичення мовних засобів, розширення словникового запасу, вдосконалення якості мови;
- матеріали тренувальних робіт по закріпленню мовних засобів, схеми, таблиці, та інші засоби узагальнення, систематизації та

запам'ятовування;

- матеріали самостійної практики в видах іншомовної мовленнєвої діяльності.

3. Молчанова стверджує, що «учень у відповідності зі своїми особистими мотивами неодмінно фіксує свою роботу з вивчення продуктів іншомовної культури, аналізу та інтерпретації країнознавчої інформації, представлені у відповідних мовних засобах, текстових матеріалах, фонових відомостях» [1, с. 67]. Таким чином, в процесі роботи з матеріалами мовного портфоліо забезпечується вдосконалення практичного рівня володіння іноземною мовою і більш глибоке оволодіння елементами іншомовної культури в умовах автономного вивчення іноземної мови.

Найбільш важливими представляються можливості, які створюються при використанні мовного портфоліо для реалізації більш широких завдань мовної освіти. В першу чергу, слід виділити можливості для підвищення рівня мотивації оволодіння іноземною мовою і іншомовної культури, що забезпечується, головним чином, за рахунок актуалізації особистісно значимої мотивації міжкультурного спілкування. Учень самостійно відбирає та узагальнює свій досвід іншомовної мовленнєвої діяльності, виходячи зі своїх реальних потреб, інтересів і моделі мовної поведінки в процесі міжкультурного спілкування. Крім того, учень фіксує свій безпосередній результат і досвід міжкультурного спілкування, зіставляючи його з реальним досвідом своїх однокласників. Це дозволяє йому більш повно усвідомити можливі ситуації й цілі практичного використання мови, що вивчається і тим самим розширити свою мотиваційну сферу і коло потреб в оволодінні іноземною мовою.

Особливо слід підкреслити, що використання мовного портфоліо забезпечує автентичність в навчальному процесі з вивчення англійської мови. Це проявляється в характері матеріалів, що відбираються і включаються учнями у мовний портфоліо.

Як показують результати пілотування даної інтерактивної технології, особливе значення мовного портфоліо як гнучкого навчального засобу полягає в тому, що вона спрямована на актуалізацію самостійної навчальної діяльності з оволодіння іноземною мовою. Перш за все, в учня формується здатність до ініціації навчальної діяльності з вивчення іноземної мови та іншомовної культури. Характер роботи з мовним портфоліо засновується виключно на самостійній ініціативі учня. При цьому учень профілює свою навчальну діяльність і певним чином складає

профіль своїх потреб у вивченні англійської мови та іншомовної культури.

Так, зокрема, контрольні листи самооцінки комунікативних умінь у видах іншомовної мовленнєвої діяльності дозволяють учню усвідомити характер реального міжкультурного спілкування, мету і кінцевий результат оволодіння відповідними вміннями для певного рівня комунікативної компетенції, порівняти їх з особистісно значущими потребами. На підставі цього учень вчиться самостійно оцінювати і ставити необхідні навчальні завдання, підбирати матеріали (навчальні засоби), обирати ефективні стратегії та прийоми навчальної діяльності.

Використання в мовному портфоліо різних форм самооцінки дає можливість учневі усвідомити і оволодіти критеріями оцінки рівня володіння мовою, що вивчається (як в цілому, так й окремих компонентів). Це дозволяє формувати в учня прийоми самоконтролю і самооцінки рівня знань, вмінь та навичок з основних аспектів володіння іноземною мовою.

Робота з мовним портфоліо сприяє формуванню такого важливого показника продуктивної навчальної діяльності, як накопичення ефективного досвіду використання та опанування англійської мови і перенесення його в нові ситуації. Мовний портфоліо передбачає довготривалу роботу з цим навчальним засобом, яка може і повинна перейти в звичку постійно фіксувати свій мовленнєвий та навчальний досвід в галузі вивчення мови та культури оцінювати його, вносячи необхідну корекцію.

Автентичні та гнучкі умови роботи з мовним портфоліо створюють умови для максимальної активізації творчого потенціалу особистості. При роботі з мовним портфоліо складаються такі умови навчальної діяльності, в яких учень поставлений перед необхідністю вибору і самостійного визначення характеру навчальної діяльності практично з усіх аспектів оволодіння англійською мовою і прийняття кваліфікованих рішень та відповідальності за ефективність і результат вивчення мови і культури.

Робота з мовним портфоліо вносить у навчальний процес особливу систему взаємодії вчителя і учня. Ця взаємодія набуває характер переговорів, консультацій, в яких відповідальність за рішення завдань навчальної діяльності поділяється обома суб'єктами. При цьому учень реально усвідомлює себе як суб'єкт навчальної діяльності, відповідальний за результат оволодіння англійською мовою, а вчитель реалізує взаємовідносини партнерського співробітництва. Отже, використання мовного портфоліо, забезпечує автентичні умови взаємодії в системі учень – вчитель – навчальна група.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши методологічні можливості інтерактивної технології мовного портфолію як гнучкого засобу рефлексивного навчання англійської мови, робимо висновок, що його використання в самотійній роботі учня дозволяє забезпечити:

- особистісно-орієнтований характер навчання іноземної мови, при якому для учня складаються умови усвідомлення і реалізації реальних особистісно значущих потреб у вивченні англійської мови та культури;

- спрямованість на створення особистісного освітнього продукту і включення процесу оволодіння англійською мовою безпосередньо у створення учням особистісного освітнього продукту у формі мовного портфолію, що забезпечує ситуацію розвитку та умови для продуктивної навчальної діяльності учня в галузі вивчення мови та культури;

- автентичність в навчанні англійської мови, включаючи автентичність комунікативної поведінки та міжкультурного спілкування, автентичність навчальної діяльності учня із врахуванням його реальних мотивів і потреб;

- формування навчальної компетенції та розвиток реальної автономії учня в навчальній діяльності з оволодіння англійською мовою і іншомовною культурою;

- умови для прояву креативності учня і його творчої самореалізації в мовному, інформаційному та освітньому середовищі;

- безперервне вивчення мови і культури країни, мова якої вивчається.

Таким чином, інтерактивна технологія мовного портфолію як гнучкого засобу навчання англійської мови на старшому ступені загальноосвітньої школи забезпечує розвиток продуктивної навчальної діяльності учня. Мовний портфолію являє собою посібник для самотійної роботи учня з іноземної мови інноваційного типу – особистісно-орієнтованого, спрямованого на створення особистісного освітнього продукту, що забезпечує активізацію учня як користувача іноземною мовою (Language User) і як суб'єкта, що вивчає іноземну мову (Language Learner). По суті мовний портфолію – це формат навчального посібника з іноземної мови, що відповідає навчальним, освітнім, розвиваючим та виховним цілям в області іноземної мови та культури в контексті перспективного розвитку шкільної мовної освіти. Розробку, вдосконалення даного формату можна розглядати як інноваційну технологію навчання англійської мови, що забезпечує розвиток продуктивної навчальної діяльності та особистісний розвиток учня як суб'єкта освітнього процесу.

1. Молчанова З. М. Личностное портфолио старшеклассника : учеб.-метод. пособие / Молчанова З. М. — М. : Глобус, 2006. — 125 с.

2. Никифорова Е. В. Портфолио как один из наиболее демократичных способов оценивания учебных достижений учащихся / Е. В. Никифорова // Школьное образование. — 2009. — № 2. — С. 3–6.

3. Новикова Т. Г., Прутченков А. С. Предупреждение ошибок при использовании портфолио / Т. Г. Новикова, А. С. Прутченков // Профильная школа. — 2006. — № 3. — С. 27–33.

Радзієвська О.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

Громова Н.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
Сумського державного педагогічного університету
ім. А. С. Макаренка

УДК [378.016:81]: 004 – 047.22

**ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-
ФІЛОЛОГІВ**

Компетентність особистості є вирішальною умовою та показником успішності людини в житті загалом і у професійній діяльності зокрема. Нині проблема компетентності набуває нового звучання. Багато науковців говорять вже не просто про компетентність, а про професійну компетентність, як показник відповідності фахівця вимогам професійної діяльності. У статті визначаються сутнісні складові професійної компетентності майбутніх учителів-філологів та виокремлюється одна з найсучасніших – інформаційна компетенція. Розглядаються поняття «професійної компетентності» загалом та «професійної компетентності» саме майбутнього вчителя-філолога. Визначається термін «інформаційна компетенція» та приділяється особлива увага важливості володінням цією компетенцією у сучасному просторі. Доведено, що використання сучасних інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів-філологів дозволить забезпечити формування не лише інформаційної компетентності, а й загалом професійної компетентності майбутніх учителів на якісно новому рівні, що відповідає запитам особистості, суспільства і держави.

Ключові слова: інформаційна компетенція, майбутній вчитель-філолог, професійна компетентність, сучасні інформаційні технології.

Радзиевская О.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

Громова Н.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры доцент кафедры украинского языка Сумского государственного педагогического университета им. А. С. Макаренка

**ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ВАЖНАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ**

БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-ФИЛОЛОГОВ

В статье рассматриваются основные составляющие профессиональной компетентности будущих учителей-филологов и выделяется одна из современных – информационная компетенция. Раскрываются понятия «профессиональной компетентности» в общем и именно будущего учителя-филолога. Определяется термин «информационная компетенция» и уделяется особое внимание тому, как важен данный вид компетенции для будущего учителя-филолога в современном пространстве.

Ключевые слова: *информационная компетенция, будущий учитель-филолог, профессиональная компетентность, современные информационные технологии.*

Radziems`ka O.

– Candidate of Pedagogical Sciences, The Associate Professor of Foreign Languages Department Sciences of Donbass State Teachers' Training University

Gromova N.

– Candidate of Pedagogical Sciences, The Associate Professor of Ukrainian Languages Department of Pedagogical Sciences of Makarenka Sumy State Pedagogical University

INFORMATIONAL COMPETENCE AS IMPORTANT PART OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE LANGUAGE TEACHER

The main components of future language teachers' professional competence are examined in this article. Informational competence is one of the most important components in contemporary word is singled out. The terms of «professional competence» in general and exactly in future language teachers' training are disclosed. The authors define the terms «informational competence» and the importance of this component for future language teacher is emphasized.

Key words: *informational competence, future language teachers, professional competence, modern informational technologies.*

Постановка проблеми. В умовах інформатизації освіти і впровадження інноваційних засобів у навчальний процес стало можливим забезпечення якісно нового рівня підготовки фахівців різних напрямів, а, отже, якісно нового підходу до формування професійної компетентності майбутніх філологів. Нині потрібні фахівці нового типу, працівники, котрі володіють, окрім високих професійних якостей, такими властивостями як здатність до управлінської діяльності, компетентність, високим рівнем культури, а також схильністю до індивідуальної творчості, і що особливо важливо вмінням працювати в сучасному інформаційному середовищі, в глобальній інформаційній мережі INTERNET.

Аналіз останніх досліджень. Нині проблема компетентності набуває нового звучання. Багато науковців таких як, Л. Антропова, А. Белкін, Е. Зеєр, М. Кабардов, В. Петрук, Ю. Кулюткин, Г. Сухобська, А. Маркова, С. Молчанов, Л. Тархан та ін. говорять

вже не просто про компетентність, а про професійну компетентність, як показник відповідності фахівця вимогам професійної діяльності. Проблему формування інформаційної культури та інформаційної компетентності висвітлили у своїх працях Н. В. Апатова, Н. В. Баловсяк, А. Ф. Верлань, Л. С. Винарик, Г. В. Вишинська, Н. І. Гендіна, Н. Г. Джинчарадзе, О. П. Значенко, Н. І. Колкова, В. М. Монахов, Н. В. Морзе, В. Д. Руденко, І. Л. Скіпор та ін.

Мета статті. Визначити сутнісні складові професійної компетентності майбутніх учителів-філологів та виокремити одну з найсучасніших – інформаційну компетенцію.

Постановка завдань. Розглянути: концепцію професійної компетентності; ключові складові професійної компетентності саме майбутніх учителів-філологів; поняття «інформаційна компетенція» та необхідність її наявності у сучасного фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі у вітчизняній науці активно розробляються «еталонні моделі компетентності» та «комплекс професійних компетентностей» підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах [4]. На особливу увагу заслуговує нещодавно розроблена «концепція компетентності» як провідна ідея для сучасної національної системи освіти, суть якої полягає в тому, що «...система освіти лише тоді може вважатися ефективною, коли її результатом буде компетентна особистість, яка володіє не лише знаннями, моральними якостями, а й уміє адекватно діяти у відповідних ситуаціях, застосовуючи здобуті знання і беручи на себе відповідальність за дану діяльність» [5, с. 84]. Як бачимо з цитати, компетентність можна вважати ключовим критерієм підготовки майбутніх викладачів іноземної мови у вищих навчальних закладах.

Аналіз наукових досліджень з визначень поняття «професійної компетентності» дозволяє зробити деякі узагальнення. Незалежно від особливостей тлумачення поняття *компетентність*:

- формується в процесі засвоєння людиною відповідної для неї діяльності;
- розуміється як інтегративне особистісне утворення, що представляє собою сукупність різних компетенцій людини;
- характеризує рівень готовності людини до діяльності, а також характер та ефективність її здійснення;

Отже, суть професійної компетентності відображає ділову надійність і здатність успішно і безпомилково здійснювати професійну діяльність як у стереотипних, так і в нестандартних ситуаціях. Компетентність має бути конкретизована не лише відносно побудови власного «Я» у нових умовах діяльності, а

швидше спрямована на розкриття людини в самореалізації, яка може бути використана у «пошуку» себе як суб'єкта нової діяльності.

Прийнявши за основу в нашому дослідженні вищеназване визначення «професійної компетентності», перейдемо до аналізу терміну «професійна компетентність майбутнього вчителя-філолога». Очевидно, що виявлення структури і змісту цього поняття неможливе без звернення до особливостей професійної викладацької діяльності.

У загальному вигляді професійна компетентність майбутнього вчителя-філолога характеризується як сума знань, умінь, навичок, якостей та інших особистісних характеристик, необхідних майбутньому вчителю для успішного виконання своєї професійної діяльності.

Науковцями розробляються і постійно вдосконалюються ключові складові професійної компетентності майбутніх учителів, але проаналізувавши праці та дослідження вчених, ми встановили, що більшість науковців виділяють наступні групи ключових компетенцій:

1. Соціальна компетенція – здатність брати відповідальність, співробітництво, ініціатива, активна участь, динамічні знання. Це поняття включає також відкритість до світу та відповідальність за оточуюче середовище, вміння працювати в команді (що включає традиційне поняття робочої етики), приймати діяльність демократичних інститутів суспільства.

2. Комунікативна – вміння спілкуватися усно та писемно, рідною та іноземними мовами.

3. Полікультурна – не тільки оволодіння досягненнями культури, а й розуміння та повага до людей інших національностей, релігій, культур, мов, рас, політичних уподобань та соціального становища.

4. Саморозвитку та самоосвіти – мати потребу і готовність постійно навчатися впродовж усього життя.

5. Продуктивної творчої діяльності [2, с. 55].

Водночас вважаємо за необхідне в структурі професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога виділення одного з вайжливіших компонентів, що є віддзеркаленням вимог до сучасного фахівця, – **інформаційну компетенцію**. Для підтвердження даного висновку, треба зазначити, що ядром професійної діяльності майбутнього фахівця є комунікація, котра, в свою чергу, представляє обмін інформацією між індивідами за допомогою загальної системи символів. Так, саме інформація в різних її видах є об'єктом діяльності майбутнього викладача іноземної мови. Зі вступом людства до епохи інформаційного суспільства зросла роль електронних комунікаційних систем, у зв'язку з чим з'явилися багато нових явищ, таких як

мережа Інтернет, електронний підручник, презентація, розроблена в Power Point та ін. Оскільки все це – новий, особливий вигляд представлення нового матеріалу, майбутній учитель має бути готовим до здійснення професійної діяльності в умовах «віртуального простору».

Під інформаційною компетенцією ми розуміємо знання, уміння, навички, способи дії в галузі роботи з професійно-значущою інформацією (пошук необхідної інформації, її подальший аналіз, обробка, зберігання, обмін). Так, проаналізувавши наукові джерела, інформаційна компетенція поділяється на аналітичну і комп'ютерну компоненти.

Аналітична компонента інформаційної компетенції майбутнього викладача включає знання й уміння, що стосуються роботи з професійно важливою інформацією. Даний компонент полягає: у володінні основами аналітичної переробки інформації; в умінні працювати з різною інформацією; у знанні особливостей інформаційних технологій у галузі професійної діяльності; в умінні здобувати інформацію з різних джерел і ефективно її використовувати.

У комп'ютерну компоненту інформаційної компетенції треба включати конкретні навички щодо використання новітніх інформаційних технологій, здатність використовувати їх в своїй діяльності, та уміння застосовувати їх як для автоматизації рутинних перекладацьких операцій, так і в ситуаціях, що вимагають нетрадиційного творчого підходу.

Отже, при вивченні багатьох наукових досліджень, ми можемо твердо сказати, що проблема використання сучасних технічних засобів під час викладання привертає особливу увагу. На різних конференціях і в спеціальній літературі науковці, викладачі, соціологи з'ясовують, які конкретно цілі й завдання можна ставити в процесі використання цих засобів у викладанні тих чи інших гуманітарних дисциплін, як ставляться самі викладачі до даного унікального інструменту та як вони можуть сприяти вдосконаленню процесу навчання [1].

Сучасні інформаційні технології:

- є надзвичайно корисними для підвищення ефективності самостійної роботи студентів філологічних факультетів;
- дозволяють підвищити професійний рівень майбутнього вчителя;
- дають можливість постійного зворотного зв'язку;
- відповідають принципам індивідуального навчання;
- забезпечують високий рівень інтерактивності;

- збільшують мотивацію навчання;
- дозволяють майбутньому вчителю орієнтуватися у системі сучасної освіти і використовувати різноманітні методи навчання у своїй подальшій діяльності.

Висновки. Інформаційна компетенція включає оволодіння майбутніми вчителями-філологами основами аналітичної переробки інформації; наявність умінь працювати з різною інформацією, знання особливостей сучасних інформаційних потоків у своїй галузі діяльності, умінь отримувати інформацію з різних джерел. Крім того, сюди ж включаються конкретні навички з використання сучасних технічних засобів, здатність використовувати їх в своїй діяльності, умінь застосовувати їх як для автоматизації рутинних операцій, так і в ситуаціях, що вимагають нетрадиційного творчого підходу.

Література

1. Безпалько В. П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика III тысячелетия) / В. П. Безпалько // М.:Воронеж : Изд. Московского психолого-социального института, 2002. – 352 с.
2. Віаніс-Трофименко К. Б. Компетентний учитель – запорука реалізації компетентнісного підходу до сучасного освітнього процесу / К. Б. Віаніс-Трофименко // Управління школою. – 2006. – № 22–24. – С. 54–57.
3. Попованова Н. А. К вопросу о формировании профессиональной компетентности учителя / Н. А. Попованова // <http://www.kspu.ru/annual/an2/p4.doc>.
4. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук. К. : 2003. – С. 13 – 41.
5. Чемерис І. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності й компетенції / І Чемерис // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 84-86.

Рижкова С.

*– кандидат педагогічних наук, асистент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету
УДК 378.147.091.322:811.111*

ТИПИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ НА НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЯХ

Стаття присвячена питанню щодо організації самостійної роботи, що сприяє підвищенню рівня мотивації студентів під час вивчення іноземної мови на немовних спеціальностях. За вимогами сучасного суспільства, результатом навчання у вищій школі має бути не лише отримання стабільних та ґрунтовних знань, але й стимулювання особистісного розвитку й формування особливих професійних умінь, де висока навчальна мотивація відіграє чималу роль. Проаналізовано поняття «мотивація», яка є однією з основних складових навчально-виховного процесу. Особлива увага приділяється типам самостійної роботи з використанням можливостей мережі Інтернет.

Ключові слова: мотивація, самостійна робота студентів, немовні

Рыжкова С.

– ассистент, кандидат педагогических наук, ассистент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

ТИПЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ОВЛАДЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ НА НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ

В статье рассматривается вопрос организации самостоятельной работы студентов при изучении иностранного языка в высшей школе. Особое внимание уделяется типам самостоятельной работы с внедрением использования возможностей сети Интернет.

Ключевые слова: мотивация, самостоятельная работа студентов, нефилологические специальности, современные информационные технологии, Интернет.

Ryzhkova S

– Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant of Foreign Languages of Donbass State Teachers' Training University

THE TYPES OF SELF-STUDY WORK TO RAISE THE STUDENTS' MOTIVATION FOR MASTERING FOREIGN LANGUAGES AT NON-LINGUISTIC SPECIALITIES

The article deals with the organization of students' self-study work while mastering a foreign language in high school. Particular attention is paid to the types of self-study work using the Internet, which significantly increase the level of students' motivation in learning a foreign language at nonlinguistic specialties.

Key words: motivation, self-study of the students, nonlinguistic specialties, modern information technologies, the Internet.

Постановка проблеми. У світлі сучасних перетворень суспільства, перебудови економічної системи й переходу країни до ринкової економіки, відкриття кордонів і поширення міжнародних зв'язків питання про володіння іноземною мовою набуває особливої гостроти й важливості для майбутніх спеціалістів. У зв'язку з цим зростає і відповідальність вузу щодо підготовки фахівців високого ґатунку та необхідності забезпечення постійного удосконалення їх професійної майстерності. За вимогами сучасного суспільства, результатом навчання у вищій школі має бути не лише отримання стабільних та ґрунтовних знань, але й стимулювання особистісного розвитку й формування особливих професійних умінь, де висока навчальна мотивація відіграє чималу роль. Навіть висококваліфікований викладач не зможе досягнути бажаного результату, якщо його зусилля не будуть узгоджені з мотиваційною основою навчального процесу. Успішне вирішення проблеми мотивації навчальної діяльності позитивно впливає на якість підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень. Згідно з визначенням С. У. Гончаренка, мотивація – це «система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки». На його думку, «мотиви можуть виступати як уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та ж діяльність може здійснюватись із різних мотивів» [3, с. 217].

Сучасні уявлення про мотивацію беруть свій початок з концепцій О. М. Леонт'єва, С. Л. Рубінштейна, Д. М. Узнадзе [6; 9; 10]. Так, О. М. Леонт'єв визначив, що мотив є не переживанням потреби, але тим об'єктивним, у чому ця потреба конкретизується за таких умов і на що спрямована діяльність. Він розрізняв поняття мотиву й мети. Мета – це заздалегідний результат, що уявляє людина. Мотив – спонука для досягнення мети.

С. Л. Рубінштейн вважав, що предмети і явища зовнішнього світу є не лише об'єктами пізнання, а й своєрідними двигунами поведінки, переможцями, що народжують у людині певні спонуки до дії. Д. М. Узнадзе визнав, що мотив замінює один характер поведінки на інший: менш прийнятий на більш прийнятий – і так створює можливість здійснення певної діяльності. С. Л. Рубінштейн стрижневим питанням мотивації вважав питання, як мотиви, що визначають обставини, перетворюються на те стійке, що характеризує особистість.

Мотивація студентів до навчання є однією з основних складових навчально-виховного процесу. Її аналіз вимагає не лише визначення домінуючого мотиву, а й урахування структури мотиваційної сфери людини. Становлення мотивації – не просте зростання позитивного або посилення негативного ставлення до навчання, а ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, які входять до неї, поява нових, більш зрілих, інколи суперечливих відношень між ними [7, с. 14].

Самостійна робота студентів, яка впливає на підвищення мотивації вивчення іноземної мови знайшла відображення у працях багатьох педагогів та психологів (А. М. Алексюка, Л. В. Онучак, Н. С. Журавської, С. М. Кустовського, М. І. Смирнкової та ін.), визначають роль та функції в загальній системі підготовки спеціалістів.

Метою статті є розкриття типів та видів самостійної роботи, які сприятимуть підвищенню мотивації студентів до оволодіння іноземною мовою на нефілологічних спеціальностях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Б. Єсипов вважав, що самостійна робота, яка входить до складу процесу навчання, – це така робота, яка виконується без безпосередньої участі педагога, але з виконанням його завдання у спеціально відведений для цього час. Причому суб'єкти навчання «свідомо прагнуть дося-

гнути поставленої в завданні мети, проявляючи свої зусилля та виражаючи в певній формі результати своїх розумових або фізичних (або тих чи інших) дій» [4, с. 15].

Деякі науковці розрізняли поняття «самостійна робота» та «самостійна навчальна діяльність» з іноземної мови. Самостійна навчальна діяльність – це аудиторна та позааудиторна діяльність студента, яка сприяє підвищенню рівня його мовленнєвих навичок. Самостійна робота з іноземної мови є необхідним підготовчим етапом, фундаментом для самостійної діяльності та являє собою процес оволодіння операціями та діями з мовленнєвими одиницями [6, с. 132]. Самостійна робота з іноземної мови має навчальну мету, а самостійна навчальна діяльність – комунікативну.

Відомий сучасний учений П. Підкасистий виокремив такі типи самостійної роботи:

– самостійна робота за зразком (робота виконується на основі зразка, докладної інструкції, тому рівень пізнавальної активності та самостійності не виходить за межі репродуктивної діяльності);

– реконструктивна самостійна робота (інтелектуальні та практичні дії студентів на реконструювання, перетворення навчальних текстів та наявного досвіду вирішення завдань, що пропонуються для самостійного виконання);

– самостійна робота варіативного типу (пізнавальна діяльність та самостійність студентів виражається у виконанні узагальнень під час аналізу проблемної ситуації, у відмежуванні суттєвого від другорядного; під час виконання роботи такого типу відбувається накопичення нового досвіду діяльності);

– творча самостійна робота (пізнавальна активність та самостійність студента досягає найвищого рівня, студент отримує принципово нові для нього знання, цінності матеріальної та духовної культури) [8, с. 112].

Етап самостійної роботи з іноземної мови передбачає самостійне виконання лексичних, граматичних або фонетичних вправ різного типу, самостійне опрацювання текстів, діалогів, складання словника незнайомих слів, глосаріїв, пошук певної інформації, написання творчих робіт (творів, есе), підготовка рефератів, доповідей з наступною усною презентацією тощо. Студенти мають можливість вивчати програмний матеріал самостійно, отримуючи консультації у викладачів.

Самостійна діяльність студентів може бути грамотно об'єднана з сучасними інформаційними технологіями в цілому та Інтернет-технологіями зокрема.

Самостійна робота студентів із використанням можливостей мережі Інтернет може відбуватися двома основними шляхами:

- аудиторна робота студентів;
- позааудиторна робота студентів.

Аудиторна самостійна робота студентів передбачає виконання студентами завдань у комп'ютерному класі, устаткованому виходом в Інтернет, у межах уроку з іноземної мови під безпосереднім спостереженням і керівництвом викладача.

Інший варіант під час використання можливостей Інтернету має за мету *позааудиторну самостійну роботу* студентів із виконанням спеціально підготовлених завдань під час широкого використання заздалегідь визначених можливостей Інтернету. Самостійна робота в цьому випадку побудована так, що дає можливість студенту виконувати навчальні завдання в будь-якому зручному для нього місці з доступом до Інтернету. Позааудиторний варіант інтеграції Інтернет-технологій дозволяє реалізувати низку завдань:

- враховувати індивідуальні особливості студентів, надаючи їм більше свободи в часі та інформаційному просторі для дій;
- мінімізувати технічну складність поставлених завдань через урахування рівня володіння комп'ютером і навичок роботи в Інтернеті студентів;
- оптимально інтегрувати форми використання Інтернет-технологій навчання з урахуванням основних аспектів навчального процесу під час навчання іноземним мовам із мінімальними витратами;
- навчити студента бути більш відповідальним за свої знання, бо він повинен уміти організувати власний час, вирішити, яка інформація може бути використана для виконання завдання, у якій формі представити свою думку [1].

Необхідно виділити дві основні групи самостійної діяльності, що здійснюється студентами в мережі Інтернет під час вивчення іноземної мови, які являють собою спланований і контрольований навчальний процес, що вимагає від викладача особливих знань, умінь і навичок у роботі з комп'ютером і мережею Інтернет, а також знання методик із використанням та інтеграцією Інтернет-технологій у процесі навчання іноземним мовам:

1) **самостійна робота з електронними ресурсами**, до складу якої входять: спеціально організований пошук, аналіз і перетворення інформації, а також спеціально організована участь у веб-проектах;

2) **інтернет-комунікація**, до якої належить спеціально організоване спілкування за допомогою електронної пошти та форуму.

Кожну групу самостійної роботи студентів розглянемо докладно.

1. **Самостійна робота з електронними ресурсами.** До цієї

групи входять такі види діяльності:

- *Спеціально організований пошук, аналіз і перетворення інформації.*

Інформація, яку надають Інтернет-ресурси, студенти нефілологічних спеціальностей можуть використати трьома основними шляхами:

1. Використання інформації з Інтернету в якості додаткових матеріалів із досліджуваних тем, при цьому пошук здійснюється студентами самостійно за допомогою різних пошукових систем (Yandex, Rambler, Yahoo, Google тощо).

2. Використання інформації з Інтернету в якості додаткових матеріалів із досліджуваних тем, проте пошук може здійснюватися студентами за конкретними адресами, що підібрані викладачем.

3. Комбінований шлях, коли відбувається використання інформації з Інтернету в якості додаткових матеріалів із досліджуваних тем, тобто студентам надається список покликань на електронні ресурси, що підібрані викладачем, але додатково вони також можуть самостійно здійснювати пошук необхідної інформації за допомогою пошукових систем.

- *Спеціально організована участь у веб-проектах.*

Веб-проекти є складним видом завдання, вимагають від викладача, який керує проектом, високого рівня предметної та інформаційної компетентності, а від студента – навичок й умінь у роботі з інформацією та інформаційними технологіями. Під час навчання іноземним мовам використання завдань на основі електронних ресурсів вимагає від учнів відповідного рівня володіння мовою для роботи з автентичними ресурсами Інтернету.

2. Інтернет-комунікація (спеціально організоване спілкування за допомогою електронної пошти та форуму). Є різноманітні типи комунікації в Інтернеті, але основними типами є синхронна й асинхронна комунікація. *Асинхронна комунікація* є спілкуванням у необмежених часових відрізках, неодномоментною комунікацією за допомогою різних засобів передачі інформації між двома й більше учасниками. Проте засобами передачі інформаційних повідомлень можуть слугувати електронна пошта, книга для гостей, форум або асинхронна конференція.

Синхронна комунікація є сеансом спілкування двох і більше учасників одночасно, тобто комунікацією в межах одного часового зрізу, коли затримка повідомлення від початку його передачі до отримання реципієнтом не становить більше декількох секунд, а в ідеальному варіанті повністю відсутня [9; 10].

Контроль виконання самостійної роботи студентів є невід'ємним складником навчального процесу та однією з основ

організації управління й підвищення його ефективності. Упроваджуючи форму контролю, викладач повинен дотримуватися педагогічних вимог: об'єктивності перевірки та оцінки, індивідуального характеру, систематичності, регулярності, всебічності та диференційованості перевірки.

Висновки. Грамотне поєднання раніше зазначених типів самостійної роботи з впровадженням використання можливостей мережі Інтернет під час навчання іноземним мовам дозволяє значно оптимізувати освітній процес і створити автентичні ситуації спілкування, що значно сприятиме підвищенню рівня мотивації студентів під час вивчення іноземної мови.

Література

1. Алдушонков В. Н. Влияние компьютерных технологий обучений на формирование познавательной самостоятельности студентов : дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / В. Н. Алдушонков. – Брянск, 2001. – 191 с.
2. Берденюк Г. М. Управление самостоятельной учебной деятельностью при обучении иностранным языкам / Г. М. Берденюк. – Кишинев, 1988. – 132 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б. П. Есипов. – М. : Гос. учпедгиз, 1961. – 150 с.
5. Ильина О. В. Оптимизация самостоятельной работы студентов по овладению иноязычной речевой деятельностью с помощью компьютерных технологий : дисс. ... кандидата пед наук: 13.00.04 / О. В. Ильина. – Смоленск, 2002. – 166 с.
6. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика. – Т. 2. – 1983. – 320 с.
7. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: книга для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
8. Пидкасистый П. И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов. учебное пособие / П. И. Пидкасистый. – М. : Педаг. общ-во России, 2004. – 112 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Учпедгиз, 1946. – 704 с.
10. Учнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Учнадзе. – М. : Наука, 1966. – С. 404–407.
11. Якушина Е. В. Методика обучения работе с информационными ресурсами на основе действующей модели Интернета : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 / Е. В. Якушина. – М., 2002. – 21 с.

Сегін Л.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету;

Ткаченко Є.

– старший викладач кафедри української мови та літератури

Донбаського державного педагогічного університету
УДК 378.091.26:811.163.1

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано труднощі при вивченні старослов'янської мови, накреслено шляхи їх подолання і обґрунтовано перспективи доцільності створення та використання комп'ютерної програми «Тести», а також запропоновано частину тестових завдань.

Ключові слова: старослов'янська мова, тестові завдання.

Сегин Л.

*– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського
язика и литературы Донбасского государственного
педагогического университета;*

Ткаченко Е.

*– старший преподаватель кафедры украинского языка и
литературы Донбасского государственного педагогического
университета*

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО СТАРОСЛАВЯНСКОМУ ЯЗЫКУ

*В статье анализируются трудности при изучении старославянского
языка, намечены пути их преодоления и обоснованы перспективы
целесообразности создания и использования компьютерной программы
«Тесты», а также предлагается часть тестовых заданий.*

Ключевые слова: старославянский язык, тестовые задания.

Segin L.

*– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the
Chair of Ukrainian language and the literature of Donbass State
Teachers' Training University*

Tkachenko Y.

*– Senior Lecturer of the Chair of Ukrainian language and the literature of
Donbass State Teachers' Training University*

TESTS AT THE OLD SLAVONIC LANGUAGE CLASSES

*The article analyses the difficulties at the lingua study of the old Slavonic
language, the ways of overcoming them are fixed and perspectives of creating and
vsing «Tests» software programme are grounded and the half of tests on phonetic
material is proposed.*

Key words: Slavonic language, tests.

Постановка проблеми. Старослов'янська мова – це важливий і один із найскладніших лінгвістичних курсів, який посідає важливе місце в системі підготовки студентів-філологів.

Проте незважаючи на важливість цього курсу, у викладанні та особливо при опануванні цієї дисципліни студентами-першокурсниками виникають труднощі, що зумовлено складністю предмета, відсутністю ґрунтовної підготовки тощо. Тому викладачі

намагаються мати в своєму арсеналі та використовувати різні форми, прийоми та методи роботи, серед яких схеми, таблиці, тестові завдання, контрольні роботи.

Аналіз останніх публікацій.

Останнім часом з'явилося чимало праць з різних дисциплін, побудованих у вигляді тестових завдань [1; 2; 9 та ін.]. Як відомо, тестові завдання є одним із ефективних методів навчання та сприяють об'єктивному і всебічному оцінюванню рівня засвоєння матеріалу, саме тому на це велика увага звертається у всіх розвинених країнах. Тому вміння послуговуватися тестами як засобом перевірки лінгвістичних знань потрібні кожному вчителю, викладачеві, який дбає, щоб його заняття були насичені різними завданнями. Тести не менш важливі і для учнів та студентів, оскільки допомагають їх самоорганізації, саморозвитку, самоконтролю. Ці вміння є цінними з упровадженням зовнішнього незалежного оцінювання, а також для проведення поточного та підсумкового модульного контролю у формі тестового опитування у вузах.

Мета статті. Н. М. Маторіна вказує на доцільності застосування тестів [1, с. 226]. Зі свого боку додамо, що використання не тільки тестових завдань, але й вищезазначених та інших форм у комплексі «сприятиме кращому і швидшому засвоєнню матеріалу» [1, с. 226]. Такий підхід, на нашу думку, дасть змогу спростити складність матеріалу, підвищити якість засвоєння, сформуванню у студентів науково-обґрунтоване уявлення про основні відомості про старослов'янську мову, графіку, звукову систему та фонетичні процеси старослов'янської мови, основи морфологічної системи та синтаксису. Поставлена мета визначає необхідність розв'язання таких завдань: розробити систему тестових завдань з усіх вищеназваних тем; сприяти формуванню навичок самостійної роботи. У перспективі вбачаємо доцільність впровадженням комп'ютерних технологій при вивченні старослов'янської мови, зокрема створення і використання комп'ютерної програми «Тести», адже саме комп'ютерне тестування є ще не досить широко доступним та використовуваним способом перевірки знань.

Нижче подано частину тестових завдань з теми «Фонетика». Нами запропоновано тестові завдання закритої форми, яка полягає в тому, що студенти мають обрати з переліку одну або кілька правильних відповідей, що передбачає перевірку їх елементарних знань, здатності відтворювати навчальний матеріал.

1. В якому слові є буква «юс малий»?

а) аби~;

б) вр҃дъ;

в) закл#ти;

г) мит@сь.

2. В якому слові є буква «єр»?

а) миль;

б) ол҃ни;

в) плишть;

г) посл҃н.

3. Який із наведених звуків позначався буквою «@»?

а) [ъ];

б) [и];

в) [є];

г) [q].

4. Який із наведених звуків позначався буквою «#»?

а) [ь];

б) [є];

в) [а];

г) [q].

5. В якому слові є буква «юс великий»?

а) д҃нвица;

б) кр@гъ;

в) напр#шти;

г) смок҃г.

6. В якому слові чотири букви?

а) в҃нжда;

б) оутро;

в) ~те;

г) ~моу.

7. В якому слові три букви?

а) ижде;

б) оувг;

в) тоу;

г) ~ю.

8. В якому слові кількість букв і звуків не співпадає?

а) гоудити;

б) грѣдѣ;

в) зѣлѣ;

г) платаница.

9. В якому слові однакова кількість букв і звуків?

а) рѣпии;

б) сѣлѣ;

в) рѣжда;

г) крѣмлѣ.

10. Яке слово має букву, що позначає звук [ѣ]?

а) ~же;

б) "вѣ;

в) ~леѣ;

г) ѣко.

11. Яке слово має букву, що позначає звук [ѣ]?

а) землѣ;

б) отрочѣ;

в) нелѣпѣ;

г) поѣ.

12. Яке слово має букву, що позначає надкороткий звук [ѣ]?

а) пакѣ;

б) грѣло;

в) голѣмо;

г) онѣде.

13. Яке слово має букву, що позначає звук [ѣ]?

а) хотѣтааго;

б) змиѣ;

в) бѣдетѣ;

г) шьдъ.

14. Яке слово має букву, що позначає надкороткий звук [e]?

а) възли";

б) мирh;

в) дъни;

г) неда.

15. Яке слово має букву, що позначає надкороткий звук [ÿ]?

а) пламг;

б) прьсть;

в) нареченги;

г) разоуми~;

16. Яке слово має букву, що позначає надкороткий звук [i]?

а) разьно;

б) прьвъ;

в) имhх@;

г) добрh.

17. Яке слово має букву, що позначає словосполучення [ja]?

а) бhахъ;

б) >дро;

в) hme;

г) коупл".

18. В якому слові буква «юс великий йотований» позначає один звук?

а) вьсhко\;

б) >згкъ;

в) трьпл\;

г) земл>.

19. В якому слові буква «ять» позначає два звуки?

а) достoнние;

б) обрhтаахъ;

в) ~терh;

г) свhшта.

20. В якому випадку буква «іже» позначає два звуки?

а) старhi;

б) миль;

в) ² бгсть егда молhаше с# единъ (Зогр. ев., Лк. IX);

г) вълhзъ пак| въ корабль. ³де на онъ полъ (Зогр. ев., Мк. VIII).

21. В якому слові буква «юс малий йотований» позначає два звуки?

а) вол>;

б) строу>;

в) сине\;

г) ловл\.

22. У якому слові буква «юс малий йотований» позначає один звук?

а) вьс>;

б) зна>;

в) >згкъ;

г) зми>.

23. У якому слові буква «юс великий йотований» позначає два звуки?

а) вол\;

б) глагол\штъ;

в) лади\;

г) клон\.

24. В якому слові три звуки?

а) пи\;

б) шта;

в) ~н;

г) оубо.

25. В якому слові чотири звуки?

а) тоуждь;

б) оубои;

в) абь~;

г) аште.

26. В якому слові п'ять звуків?

а) тажде;

б) влһшти;

в) етеро;

г) цръкг.

27. В якому слові шість звуків?

а) рожденьъ;

б) оунии;

в) гръсть;

г) еоухи.

28. В якому слові сім звуків?

а) трьгоубь;

б) съзажда;

в) тръжиште;

г) еноурь.

29. В якому слові звуків менше, ніж букв?

а) вражда;

б) к\доу;

в) мирьскг;

г) мльчани~.

30. В якому слові звуків більше, ніж букв?

а) вражи;

б) боуря;

в) обһма;

г) моти.

31. В якому слові однакова кількість букв і звуків?

- а) дрѣжава;
- б) вожд@;
- в) лешти;
- г) мльнии.

ПРАВИЛЬНІ ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

завданняНомер	Відповідь	завданняНомер	Відповідь	завданняНомер	Відповідь	завданняНомер	Відповідь	завданняНомер	Відповідь
1	в	8	б	15	в	22	а	29	а
2	а	9	б	16	а	23	в	30	а
3	г	10	б	17	в	24	г	31	г
4	б	11	а	18	в	25	а		
5	б	12	г	19	а	26	б		
6	б	13	а	20	а	27	а		
7	б	14	в	21	б	28	а		

Література

1. Маторіна Н. М. До питання про використання тестів на заняттях зі старослов'янської мови / Н. М. Маторіна // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методический сборник. Выход XIX. – Славянск : СГПУ, 2010. – С. 226–238.
2. Сегін Л. В. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка, словотвір, морфологія: тестові завдання / Л. В. Сегін. – Слов'янськ : СДПУ, 2009. – 90 с.
3. Селищев А. М. Старославянський язык / А. М. Селищев. – М. : Изд-во М-ства просвещения РСФСР, 1951–1952. – Ч. 1. – 336 с. ; Ч. 2. – 206 с.
4. Симоненко А. Е. Задания к контрольной работе по старославянскому языку и методические указания по их выполнению (для студентов-заочников) / А. Е. Симоненко. – Донецк : ДонГУ, 1981. – 35 с.
5. Симоненко А. Е. Старославянський язык (Плани практичних занять по старославянському языку) / А. Е. Симоненко. – Донецк : ДонГУ, 1981. – 33 с.
6. Симоненко А. Ю. Старослов'янська мова в схемах і таблицях / А. Ю. Симоненко. – Донецьк : ДонДУ, 1974. – 77 с.
7. Соболева Ю. Д. Старославянський язык. Введение. Фонетика / Ю. Д. Соболева. – Курск, 1975. – 107 с.
8. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова / М. Ф. Станівський. – К. : Вища шк., 1983. – 262 с.
9. Українська мова. Тести. 5–12 класи : Посібник / За ред. Н. В. Гуйванюк. – К. : Видавничий центр «Академія», 2007. – 376 с.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Барабанова О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Грибовська Д.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філософії і політології Донецького юридичного інституту

УДК [821.161.1 + 821.161.2] – 312.1.091

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЕСТЕТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті акцентується увага на необхідності аналізу сучасного філософського прозового тексту з точки зору екзистенційних та естетичних категорій. На прикладі творчості А. Федя та В. Єрофєєва розглядається формуючий чинник авторської естетики у поєднанні з причинно-наслідковою базою. Автори доводять, що сучасне літературно-художнє текстове поле яскраво ілюструє тяжіння до об'єднання екзистенційно-теологічної та естетичної складових.

Ключові слова: екзистенція, естетика, філософська проза.

Барабанова Е.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Грибовская Д.

– кандидат філологічних наук, старший преподаватель кафедри філософії та політології Донецького юридичного інституту

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНАЯ ЭСТЕТИКА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ ПРОЗЕ

В статье акцентируется внимание на необходимости анализа современного философского прозаического текста с точки зрения экзистенциальных и эстетических категорий. На примере творчества А. Федя и В. Ерофеева рассматривается формирующий фактор авторской эстетики в сочетании с причинно-следственной базой. Авторы доказывают, что современное литературно-художественное текстовое поле ярко иллюстрирует тенденцию к объединению экзистенциально-теологической и эстетической составляющих.

Ключевые слова: экзистенция, эстетика, философская проза.

Barabanova O.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian language and literature of Donbass State Teachers' Training University

Gribovska D.

– *Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Philosophy and Political Science of Donetsk Law Institute*

EXISTENTIAL AESTHETICS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN AND RUSSIAN PHILOSOPHICAL PROSE

The article focuses on the need to analyze the contemporary philosophical prose text from the point of view of existential and aesthetic categories. On the example of A. Fed's and V. Erofeev's creativity considered forming factor of the author of aesthetics combined with the causal basis. The authors argue that contemporary literary and artistic text clearly illustrates the tendency to unite the existential and theological and aesthetic components.

Key words: *existence, aesthetic, philosophical prose.*

Постановка проблеми. У сучасному літературному полі при наявності полікультурного середовища вже прийнято впевнено відзначати провідну тенденцію до екзистенційно-естетичної спрямованості інтересів тих авторів, котрі беруть на себе сміливість працювати із сучасним філософсько-художнім прозовим текстом. Таку постановку питання фіксуємо у Д. Чижевського, І. Бичка, В. Горського, В. Табачковського, проте досі не ставилося питання про наявність таких тенденцій в українській та російській оригінальній філософській прозі останніх років. У період становлення та розбудови національної філософії особливого значення набуває розвиток і збагачення поняттєвого філософського апарату, бо естетичні акценти виконують провідну роль у художньому тексті, особливо у філософському романі. При цьому сама мова, її структура, її поняттєвий апарат стають критерієм того, що можна пізнати.

Актуальність пропонуванних студій зумовлюється принциповим питанням – якою мірою екзистенційна естетика, що окреслює відкриті нашій свідомості окремі сутності, передає властиву структуру царини самих даностей і якою мірою вона є результатом зображення буття.

У статті ставимо за **мету** окреслити межі перетину екзистенційно-естетичних категорій на прикладі українського та російського філософського прозового тексту.

Виклад основного матеріалу. Ситуація, що склалася в літературі кінця ХХ початку ХХІ століть, досить неоднозначна. У сучасному літературознавстві на протигагу стримування й утиску української культури з'являється вседозволеність, звільнення від усяких рамок і правил. Українська поетика виявляється на новому роздоріжжі. Естетичні новотвори стикаються з їх різновекторністю. Це, з одного боку, дискурс відверто атеїстичний (як література радянського періоду, так й постмодерністська література) і

приховано релігійний (метафоричний), з іншого. Як наслідок, в українській літературі одна модель відображає деконструктивний постмодернізм радянського посткультурного простору (Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Забужко, О. Бузина, А. Ірванець та ін.), а друга – є по суті пострадянський постмодернізм, який намагається зберегти сакральне як основне в культурі (П. Глазовий, Л. Костенко, В. Шкляр). Таким чином, українська поетика опинилася перед вибором: йти шляхом формально постмодерністським, де немає розвитку метафоричного простору української поетики, або шляхом сучасної літератури, що імпліцитно містить загальнолюдські цінності. Подібна ситуація є типовою для літератур країн колишнього Радянського Союзу.

У царині сучасної літератури на пострадянському просторі нашу увагу привернули два оригінальні твори — філософський роман «Реальні та метафізичні світи пана Сірого» українського автора Анатолія Федя та роман «Енциклопедія російської душі» скандально відомого в Росії Віктора Єрофєєва. Цікавими для аналізу пропонувані тексти є тому, що твори вийшли друком в один рік, є самостійними, оригінальними прозовими творами й, головне, – в обох текстах основною дійовою особою є пан Сірий. Роман Анатолія Федя навіть має другу назву: «Сірий». Саме таке використання образу Сірого, його оригінальне трактування, цікаві авторські позиції та сентенції підкреслюють актуальність для аналізу обраної теми студій.

За Ю. Габермасом «лише національна свідомість, що кристалізується навколо почуття спільності походження, мови та історії, лише усвідомлення належності до «одного і того самого» народу робить підданих громадянами одного політичного цілого, його членами, які можуть відчутися себе відповідальними один за одного» [7, с. 208]. Процес цей призводить до подвійного кодування громадянства, так що визначений громадянськими правами статус означає, водночас, належність до нації, яку визначаємо в культурному плані. Пошкоджена національна самоідентифікація значної частини українського і російського народів (народів з пострадянською історією) – породження не стільки недостатньою інформованістю про своє власне історичне минуле, скільки деформованою мовною ситуацією, яка масово продукує тип конфліктної свідомості та розповсюджує відоме явище, що має назву «ненависть до самого себе», або «самоприниження». Перспектива втратити власний історико-інформаційно-культурний простір є чи не найбільшою небезпекою суверенітету, оскільки у сучасному індустріальному суспільстві засоби масової інформації мають надзвичайний вплив на формування масової свідомості. Тому

інтелектуальна еліта нації, що еволюціонує від інстинкту самозбереження до ідеалу самоутвердження, пильнує за якістю інформації як необхідної складової національного інформаційного простору.

Відповідно до теорії Ю. Габермаса, «зі стратегічного самоствердження сучасної держави на противагу зовнішнім ворогам виникає «екзистенціальне самоствердження нації»» [7, с. 209]. При цьому природний сучасний процес – відродження української мови як Гайдегґерова «дому буття», «дому екзистенції». Наприкінці ХХ ст. О. Забужко зазначає, що «дім буття» в українському випадку «забитий дошками» [3, с. 134], а Т. Возняк стверджує: «ми маємо неабиякий досвід, коли руйнувався світ наших мов, коли цілі покоління викидалися у бездомність і безсвітовість» [1, с. 255]. Отже, питання філософії сприйняття й авторської естетики художньої екзистенції тексту є питанням з досить глибоким підґрунтям.

У метафізиці Г. Лейбніца Бог обирає у безконечності можливих світів найкращий і робив із нього реальний світ [4, с. 54]. Для нас сьогодні найменший акт нашого пізнання відкриває реальний світ у безкінечність нових шляхів, кожен з яких уособлює реальне упорядкування природи. Філософсько-ментальна система, що адекватно відтворює національний онтологічний простір – досконале саморозгортання цих можливостей, оскільки саме наукові питання в сучасному суспільстві стають безпосереднім і опосередкованим чинником літературного прогресу.

За М. Фуко, основні коди будь-якої культури, що керують її мовою, її схемами сприйняття, обмінами, формами висловлювання та відтворювання, її цінностями, ієрархією її практик, одразу ж визначають для кожної людини емпіричні порядки, з якими вона буде мати справу та в яких буде орієнтуватися [6, с. 61]

До визначення індивідуальних емпіричних порядків звертаються й Анатолій Федь та Віктор Єрофєєв:

«Прізвище... Хай буде таким, яким є. Багато хто кепкує: не іменник – означення якесь. Коли знайомлять тебе з пихатим нахабою, той зазвичай питає: «Сірий – як розуміти: прізвище це чи доля?» Краще вже Білий. Можливо, й Чорний, якщо ні – то Темний. Принаймні, все було б ясно й дохідливо» [5, с. 7]

«Спочатку я не здогадувався про існування Сірого. Довго жив без нього. Сірого я вперше став відчувати через мову. Російська мова – царство Сірого» [2, с. 851]

Такий підхід поширює та поглиблює вплив естетичної філософії на всі сфери культури із залученням до них норм логіки та зразків

досконалості людських досягнень. Самосвідоме світосприйняття людини виконує роль засобу спілкування й тим самим забезпечує взаємодію та взаєморозуміння в окремих вчинках та діях, які дедалі ускладнюються. Але художній текст не лише формує знання та розширює можливості перетворювати кількісні співвідношення, а й стає притаманним носієві знання засобом мислення, наукового пошуку, передавання знань та естетичного впливу:

«Світ, у якому ми реально перебуваємо, я називаю Світом буття (тут – тепер). Він тісно співпрацює зі світами, які знаходяться «за кадром»: Божий Світ (Світ Едему), який не має ні часу, ні простору. Далі – уявний, примарний, емоційний, тут нараховуйте скільки завгодно, це – Світ Парнасу. Мова йде про Світ мистецтва, який започаткували Аполлон і музи. Якщо є верх, мусить бути й низ. Низом я називаю Світ Козлів – Світ темряви й зваби. У ньому проходить складний процес переродження козлів у людей, а здебільшого – людей у козлів» [5 с. 20–21]

«Вакханалія анекдотів, національних образів, частівок, прислів'їв, невідспіваних мерців повинна була зрештою вибухнути, втілитись у звірячу силу. Я знайшов Сірого на стику чєфіру й інтернету. Я не те щоб вичислив його, я виносив Сірого, відкривши через запуск мишей під оклади ікон. У нього була селективна пам'ять. Щось він начисто не хотів пам'ятати; заслінка стояла на його шляху» [2 с. 68]

Пошук шляхів вирішення цих проблем має бути невіддільним від контексту об'єктивної логіки саморозвитку буття, органічною частиною якої є культурно-історичний процес, де модель світу задається мовою й, зокрема, мовою науковою та національною. Такий підхід є гарантом реалізованості теоретичних побудовань і розробок наукових та освітніх стратегій, спрямованих на формування як духовної культури взагалі, так і духовно розвиненої наукової еліти, виявлення евристичного потенціалу міждисциплінарних досліджень, присвячених стратегіям формування інтелектуальної еліти для інформаційного суспільства. Крім того, цей підхід дозволяє визначити шлях, який засвідчує відповідність душі та буття, концептуальне Гайдеґґєрове екзистенціальне поняття світу, де феномен мови перемістився в центр філософської постановки цього питання, а також концепції наукової творчості та наукового потенціалу:

«У момент стає зрозумілим характер народу, як у краплині води властивості цілого океану. Тутешні мешканці підтверджують раніше мною помічені орієнтири. І Сірій став загинати пальці: «Це й безоглядна довіра людині та недовіра до влади, це й байдуже ставлення до грошей, і консервативність, це й схильність до колективних дій, і велика прихильність до минулого, це й надмірні вияви співчуття, і вірність дружбі». Він хотів загнути ще одного пальця, як його увагу привернув порух сідниць дівчини, чи вже молодиці, що була напроти» [5, с. 29]

«– Думка сама по собі непогана, – погодилася мама. – Але біда в тому, що російська людина невимовна, вона не піддається опису, – мама розвела руками. – У цьому її відмінність від інших національностей. Я тільки боюся, – пристрасно вів далі Сірій, не слухаючи маму, – щоб із цього не вийшло торжество стереотипу» [2, с. 184]

Сучасні мистецькі категорії узгоджуються з тим, що естетика прозового тексту – це складна система, яка демонструє певний ряд взаємоформуєчих властивостей. Зрозуміло, що таке поняття естетичності не може прирівнюватися до змісту будь-якого конкретного репрезентованого поняття. Відповідний смисловий матеріал можна знайти у філософських текстах. Те саме твердження властиве і для текстів, які містять нерозповідні елементи. Зазвичай причинно-наслідкова орієнтація естетики тексту повністю базується на одному з героїв художнього твору, коли читач сприймає авторський меседж ніби крізь призму сприйняття персонажа.

Формуючи світ свого героя як сукупність соціальних та лінгвістичних конструкцій, що керується ідеологічним вибором персонажів, постмодерний автор несе свою індивідуальну естетичну пропозицію. Творчість Анатолія Федя та Віктора Єрофєєва демонструє оригінальне авторське буттєво-естетичне мереживо, що поглиблюється пріоритетами багатоваріантного соціуму. Саме роль авторської естетики в сучасній художній філософській прозі є домінуючою. На яких би проблемах не акцентував увагу автор, все одно він повертається до онтологічного світосприйняття:

«Зоставшись наодинці, чоловік у клітчастому капелюсі (а це був Люципер) роздумував про те, що у провалі експерименту є значна частина і його вини. Світу Бування українців уже немає. Він закінчився тоді, коли Свирид клепає для косовиці коси, а Сірий був племінним козлом і запліднював кізочок, якщо не всього села, то половини – уже точно. А, в основному, усе почалося з того, коли він, Люципер, затіяв процес перетворення козлів на людей. Саме з тої пори Світ Бування в його «чистому вигляді» завис, мов стріла, у творах Шевченка, Гоголя, Лесі, Стефаніка. Сьогодні, на початку XXI століття, перебувають в одному ланцюзі зі Світом Бування Світ Едему, Світ Парнасу і Світ Козлів. То не сон приснився Сірому, то пригадалися забуті людиною XXI століття дороги до Світу Едему, Парнасу, Козлів» [5, с. 267–268]

«Головною подією XXI століття стане народження нового, планетарного Бога. Ми розговорилися із Сірим про нового Бога. Не про російського Бога, бо локальні релігії відійдуть, а взагалі. Ентропія релігійного задуму Заходу, російська ортодоксальна скам'янілість, мусульманський фундизм – яскраві прикмети агонії старих богів. Яким бути новому: прямим? кульгавим? фарбованим блондином? У будь-якому разі ми залишимося за межею античного світу. Ми швидко скотимося в розряд доісторичних істот. Ми пригорнемося одне до одного, обійнявшись лапками динозаврів. Мені стало себе шкода. Новий Бог буде, звичайно, непередбачуваним. Несподіваним. Вискочить дуже страшним... Але зрозуміло, що нова маска Бога буде позаєвропейською. Європа його не відразу прийме» [2, с. 219–220]

Висновки. Здійснений нами аналіз філософських творів Анатолія Федя та Віктора Єрофєєва дає підстави стверджувати, що сучасне літературно-художнє текстове поле яскраво ілюструє тяжіння до об'єднання екзистенційно-теологічної складової з глибокою естетичною складовою.

Подальше студіювання новітньої філософської прози полягає в осмисленні процесу формування та функціонування екзистенційного філософського мислення в Україні та за її межами на основі зіставлення з європейською традицією, виявлення закономірних тенденцій розвитку і сутності української екзистенційної філософії, визначення місця і ролі феномена екзистенційної естетики в духовному житті суспільства.

Література

1. Возняк Т. Відродження іврити та української мови / Возняк Т. // Тексти

та переклади. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 249–267.

2. Єрофєєв В. Енциклопедія російської душі / Віктор Єрофєєв ; переклав Василь Шкляр. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 224 с.

3. Забужко О. Філософія і культурна притомність нації / Забужко О. // Хроніки від Фортінбраса. – К. : Факт, 1999. – С. 132–151.

4. Лейбниц Г. В. Избранные философские сочинения. – М. : Издательский дом А. В. Суворина, 1990. – 378 с.

5. Федь А. М. Реальні та метафізичні світи пана Сірого : Філософський роман / А. М. Федь. – Слов'янськ : Видавець Моторін Б. І., 2010. – 284 с.

6. Фуко М. Слова и вещи / Фуко М. – М., 1977. – 530 с.

7. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Хабермас Ю. – СПб : Наука, 2001. – 417 с. (Сер. «Слово о сущем»).

Біличенко О.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 82:316.77

ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ КЛАСИЧНИХ І МОДЕРНІСТСЬКИХ СИСТЕМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуто концептуальні підходи до процесу взаємодії художньої літератури та інформаційно-комунікаційного простору. Особлива увага приділяється сучасним науковим проблемам в галузі взаємодії художнього і філософського в літературній свідомості ХХ – ХХІ століть як фактору впливу на розвиток інформаційно-комунікаційного простору.

Ключові слова: *художня література, літературна свідомість, соціальні комунікації, інформаційно-комунікаційний простір.*

Беличенко О.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

К ПРОБЛЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КЛАССИЧЕСКИХ И МОДЕРНИСТСКИХ СИСТЕМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОСТИ

В статье рассмотрены концептуальные подходы к процессу взаимодействия художественной литературы и информационно-коммуникационного пространства. Особое внимание уделяется современным научным проблемам в области взаимодействия художественного и философского в литературном сознании ХХ – ХХІ столетий как фактору влияния на развитие информационно-коммуникационного пространства.

Ключевые слова: *художественная литература, литературное сознание, социальные коммуникации, информационно-коммуникационное пространство.*

Belichenko O.

– Candidate of Pedagogical Sciences (Phd), Associate Professor of the Chair of Russian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

TO THE PROBLEM OF COOPERATION OF CLASSICAL AND MODERNISTIC SYSTEMS OF FICTION IN UP-TO-DATE INFORMATION COMMUNICATIVE FIELD

This article is considered the conceptual approach of studying the process of fiction and informative- communicative environment. There are discovery scientific exploration of the interaction of art and philosophy in the literary consciousness of the XX – XXI century as a factor of influencing on the development of informative and communicative environment report only some aspects of this complex phenomenon. In the article discovery of genetic affinity between information communicative field and fiction creates unique opportunities for the new vision and the perception of social reality of the new millennium. Fiction plays the role of a reflection of reality that forms the specific sense of reality, as anticipation of changes in the informative and communicative environment. This demonstrates the importance and urgency of this problem for the development of the theory of social communications.

Key words: *fiction, literary consciousness, social communication, informative-communication environment.*

Постановка проблеми. Виявлення генетичної спорідненості між художньою літературою та інформаційно-комунікаційним простором створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Це свідчить про важливість і **актуальність** зазначеної проблематики для вітчизняної теорії літератури та соціальних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень. Взаємозв'язок художньої літератури та суспільства в нашій країні завжди був надзвичайно глибоким. Історія словесності безпосередньо пов'язана з розвитком духовного життя в його різних культурних формах. Науковці, зокрема Н. Лейдерман, говорять про таку метаісторичну властивість вітчизняної культури як літературоцентризм – тяжіння культури в цілому до літературно-словесних форм саморепрезентації, що пов'язано з ідейно-образним змістом художньої літератури, вираженим вербально [5].

Сучасні наукові розвідки в галузі взаємодії художнього та філософського в літературній свідомості XX – XXI ст. як фактору впливу на розвиток інформаційно-комунікаційного простору висвітлюють лише окремі аспекти цього складного явища. Серед них необхідно зазначити роботи відомого культуролога О. Ахієзера [1]. Дослідник пише, що серед інших спеціалізованих форм культури, таких як релігія, філософія, науки, мистецтва, література як мистецтво слова займає медіативне місце, а тому виступає як

функція зв'язку по відношенні до інших форм культури [1, с. 271].

Аналізуючи художню літературу Ю. Лотман свого часу зазначав, що в літературі сходились дві «точки опори» [7, с. 233]. Одну з них він характеризував як «культуррефлексивну», тобто орієнтовану на саморефлексію культури, а іншу – як «соціорефлексивну», тобто спрямовану на культурну рефлексію соціуму всією сукупністю соціально-практичних відносин. Науковець зауважував, що закони побудови художнього тексту в значній мірі суть закони побудови культури як цілого [7, с. 87].

Художній текст – це своєрідна думка про світ, його бачення, а внутрішньо-текстова реальність є сукупністю певних відчуттів. Тому читач нібито дивиться на світ крізь призму авторської свідомості, яка є умовною моделлю світу, що відтворюється. Багато хто з дослідників, зокрема О. Доманський, зазначають, що в тексті літературного твору програмується, моделюється не реальний світ взагалі, а тільки той, що проходить крізь призму свідомості [2, с. 25]. Тому **метою** нашої статті є визначення філософських особливостей взаємодії класичної і новітньої художньої літератури та інформаційно-комунікаційного простору сучасності.

Вирішення поставленої нами мети можливе за умов застосування **методів** та інструментарію ряду гуманітарних наук. Теоретичною основою розв'язання **завдань** стали фундаментальні праці з теорії соціальних комунікацій, філософії культури, роботи соціологів та літературознавців, які дають можливість розглядати художню літературу як комунікаційну систему серед інших видів літератури, а не як вид мистецтва. Художня література, таким чином, може визначатися як спосіб опосередкування словесної художньої творчості в соціальній комунікаційній системі «література». Цей підхід можна вважати найбільш перспективним, оскільки передбачає дослідження означеної проблеми не ізольовано, внаслідок чого літературно-художній твір виступає як етап опосередкування соціальної інформації в комунікаційному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подвійна (ідейно-образна) природа літератури давала їй можливість у різні історичні періоди й у межах різних національно-культурних традицій особливим чином виражати емоції, почуття, переживання і настрої; передавати філософські узагальнення та ідеї; зображати предметне середовище і людину, відтворювати психологію людей та аналізувати причинно-наслідкові зв'язки обставин, характерів і дій. Ідейно-образна природа літератури допомагала відтворювати концептуальну картину світу, передавати світоглядні установки письменника. У той же час вона не зраджувала своїй образній

природі, постійно звертаючись до художнього зображення, фантазії, співтворчості читача.

Така сутність художньої літератури дає можливість письменнику не тільки передавати різні сторони чуттєво-відчутного світу, але й давати їм певну інтерпретацію та оцінку, відгукуватися на актуальні життєві події, підключатися до філософських, морально-етичних, релігійних, соціальних та естетичних дискусій свого часу. Так відкриваються можливості не тільки відтворювати оточуючу дійсність – природну, соціальну і культурну, але й впливати на світовідчуття читачів, цілеспрямовано формувати моральні переконання, естетичний смак, релігійні та політичні погляди, науковий та філософський світогляд.

Розглядаючи особливості літературної свідомості ХХ – ХХІ ст. у її філософсько-естетичному аспекті, що важливо для розуміння комунікаційної природи творів художньої літератури, ми погоджуємося з думкою В. Ільганаєвої щодо умов інформаційного суспільства, коли все чіткіше проглядаються тенденції зближення знання та культури [4, с. 11]. Загальну, спільну основу світогляду, за її переконанням, складає вивчення інформаційних взаємодій, зв'язків, процесів, явищ, що відбуваються в усіх системах будь-якого рівня складності. Це відкриває шлях до розуміння ноосферного рівня розвитку земної цивілізації, риси якої, на інтуїтивному рівні, простежуються в працях В. Вернадського, О. Чижевського, К. Ціолковського, П. Флоренського та інших.

Процес формування глобального інформаційно-комунікаційного простору не може не супроводжуватися, а інколи і передувати утвердження нового постмодерністського світогляду, у зв'язку з чим надзвичайно важливо розглянути особливості світоглядних складових реальної дійсності інформаційного простору, оскільки постмодернізм може визначатися як світогляд інформаційного простору. Сучасні науковці простежують взаємозв'язок між розвитком інформаційно-комунікаційного простору і становленням постмодерністського світогляду у постмодерній культурі.

Постмодернізм представляє собою світогляд, концептуалізований у широкому спектрі філософських, культурологічних, літературних і мистецтвознавчих теорій і виражає основні тенденції, ідейні установки і ціннісні орієнтири суспільства, яке досягло певного рівня розвитку. За визначенням Ю. Хабермаса, постмодерний світогляд відзначається прагненням до створення універсальної картини світу, що зводить все розмаїття дійсності до спільних основ [9]. У той же час постмодернізм виражає світогляд сучасної нам епохи, яка перебуває в стадії становлення, постійних

змін і корегування обраних напрямків розвитку.

Специфічний світогляд розповсюдився наприкінці ХХІ ст. Його основною рисою став плюралізм, тобто одночасне існування різноманітних поглядів. Неможливо розглядати суспільство ХХІ ст. виключно як постіндустріальне або інформаційне без урахування світоглядних і культурних трансформацій. Становлення постмодерного світогляду пов'язують із входженням в життя людей електронних інформаційних технологій – найбільш значущої події, яка корінним і глобальним чином торкнулася всіх сфер життєдіяльності в останні десятиліття. У зв'язку з цим утверджується розуміння постмодернізму як специфічного світогляду інформаційного суспільства.

На межі ХХ – ХХІ ст. у вітчизняній культурі відбулося оновлення парадигми художньої літератури, що пов'язано, зокрема, із тенденцією до екзистенціалізації художньої свідомості. Основа буття й мислення людини кінця ХХ – початку ХХІ ст. – діалог, полілог із найголовніших, вічних проблем буття. Це всезагальний спосіб засвоєння духовно-ціннісних основ життя, форма пошуку самого себе у світі загальнолюдських цінностей.

А художня література, як відомо, – це світосприймання у словесних образах. Вона безпосередньо пов'язана зі світосприйманням людини. Інколи, для визначення словесної творчості вживають термін «поезія». Вирішальну роль у літературній творчості відіграє слово, оскільки без розуміння його сутності не можливо досягнути філософсько-естетичні особливості літературної свідомості.

Будь-який текст, створений в той, або інший момент часу, в певному просторі, письменником, який представляє ту або іншу країну може розглядатися як невід'ємна частина спільного ментального процесу, характерного для інформаційно-комунікаційного середовища, яке існує в певний момент часу. Певна кількість таких текстів свідчить про масштабні тенденції розвитку та існування даного суспільства.

Література виступає своєрідним квазісуб'єктом, що представляє суспільство в його відтвореній формі, а разом з тим і свого роду «перекладачем» смислів суспільної свідомості в значенні й розумінні індивідуальної самосвідомості. За цих умов своєю ліричною стороною вона повернута до індивіда, а епічною – до суспільства. Художня література набуває своєї цілісності, стає знаковою системою, кодом, матрицею культури, а окремі твори художньої літератури відтворюють певний тип свідомості людини, характеризують певний культурно-історичний тип людини.

На кожному етапі свого розвитку мистецтво і література

створювали певний образ світу і людини, сформованої в даному типі культури. Усвідомлення образів, моделей світу, що приходять на зміну одна одній, дає можливість за допомогою творів художньої літератури відтворити художній процес і зміну культур, а також типів людської свідомості.

На відміну від інших елементів художньої свідомості – науки, ідеології, філософії, які виконують функцію свідомості культури, література може розглядатися як самосвідомість культури. Це зумовлено тим, що мистецтво не абстрагує суб'єкт від об'єкта, воно надихає, гуманізує все, що оточує людину у світі. Література виступає своєрідним дзеркалом, в яке вдивляється культура, пізнаючи і відображаючи світ.

Ментальний вибух, що відбувся на початку ХХ ст., спричинив надзвичайні зміни в художній свідомості – сформувався новий тип культури, який перебуває в опозиції до того типу культури, що сформувався протягом Нового часу. Тип культури, що існував у попередні епохи, одержав назву класичного, а новий тип культури – некласичний (або у відповідності з прийнятою термінологією – модерністський).

Модернізм як тип культури справив надзвичайний вплив на художній процес у ХХ ст. Він здійснив перевірку системи цінностей та оновив художню свідомість.

Але на межі 1920–1930-х рр. позначилася криза модерністської культури, що проявилось в деієрархізації всіх підсистем твору, кризі жанру й призвело до руйнації твору як художнього цілого, а також усієї системи традиційних художніх умовностей. Змістилися ціннісні центри, заперечується найвища цінність класичної культури – ідея Гармонії і Смислу буття. Останні півтора десятиліття, за переконанням Н. Лейдермана, – це час панування постмодернізму, який був реакцією на апокаліптичні потрясіння у світі [5].

Постмодернізм зароджувався в таких історичних умовах, обставинах і духовній атмосфері, коли «симулякри» ставали емблемами епохи – перш за все це були ідеологічні фікції, які заганялися в народну свідомість. Він набрав силу тоді, коли виявилася фальшива сутність цих «симулякрів», в трагічні 30–40-і рр.

Як художня стратегія постмодернізм сформувався в процесі антагонізму з класичними, тобто «космографічними» художніми стратегіями, з їх ціннісними орієнтирами, естетичним каноном, поетикою, офіційно визнаними зразками. Художню філософію, яка естетично реалізується постмодерністською міфологією, дослідники характеризують наступним чином: тип концепції особистості – замість індивіда – принципово розділена, позбавлена цілісності

людина нового часу; тип концепції дійсності – «світ як текст», за визначенням М. Липовецького [6, с. 3].

З розпадом «закритого» суспільства на початку 90-х рр., розгортанням процесів прискореної соціальної мобільності, зникненням цензури в друці та художній сфері в цілому, з початком формування й фактичним визнанням прав масової культури, яка багато в чому в цей час спирається на перекладну та зарубіжну продукцію, літературоцентризм, його зосередженість на національній класиці, разом з авторитетом і місцем у суспільстві інтелігенції, підлягає глибокій та стрімкій руйнації.

Мета художнього єднання літератури з філософським концептом полягає в тому, щоб представити знання не як уявне в термінах протилежності об'єкта та суб'єкта, а як суб'єктивоване знання, у якому відбувається подолання цієї традиційної для класичної філософії протилежності. У сучасних умовах сама можливість зведення різнорідного світу до двох протилежностей виступає необхідністю. Це відбувається за умови, що одна з них обов'язково встановлює суворий контроль за іншою, і таким чином, виключає виникнення будь-якого діалогу.

Висновки. Тож, огляд основних художніх тенденцій у літературній свідомості сучасності дає можливість стверджувати, що різні варіанти взаємодії класичних («космографічних») і модерністських («хаографічних») систем складають «магістральний сюжет» розвитку художньої літератури в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності. Ця взаємодія відіграла роль надзвичайного художнього механізму, за допомогою якого здійснюється безперервний творчий полілог. Його сутність складають обговорення фундаментальних категорій і вічних цінностей людського буття, сенсу життя, долі людського роду, відчай безвиході і пошуки основ буття людини у світі.

Література

1. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта : социокультурная динамика России : словарь / А. С. Ахиезер. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 1998. – Т. II. Теория и методология. – С. 271.
2. Доманский В. А. Литература и культура : культурологический подход к изучению словесности в школе / В. А. Доманский. – М. : Флинта, 2002. – 368 с.
3. Ермоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. М. Ермоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
4. Ильганаева В. А. Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества / В. А. Ильганаева. – Х. : ХДАК, 1999. – 36 с.
5. Лейдерман Н. Постреализм : теоретический очерк / Н. Лейдерман / Урал. отд-ние Рос. акад. образования. – Екатеринбург : Ин-т филол. исслед. и образоват. стратегий «Словесник», 2005. – 249 с.
6. Липовецкий М. Концептуализм и необарокко. Биполярная модель русского постмодернизма / М. Липовецкий // Независимая газета. – 2000. –

7 сент. – С. 3.

7. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.

8. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: становление человека печатающего / М. Мак-Люэн. – К. : НИКА-Центр, 2004. – 432 с.

9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 250 с.

10. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к произведениям художественной литературы / К. Г. Юнг // Проблемы души нашего времени. – М. : Прогресс, 1993. – С. 58–59.

Карасьова О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2–32.09

**ОСМИСЛЕННЯ ЕРОСУ В КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ
ТА СУЧАСНІЙ КРИТИЦІ**

У статті зроблено спробу дослідити феномен еросу. Визначено культурний контекст осмислення еросу. Проаналізовано останні наукові розвідки щодо концептуалізації тілесності, ідентифікації та систематизації різновидів еросу, а також щодо образного поля іронії та еросу.

Ключові слова: ерос, тілесність, психоаналіз, образне поле, інтелектуальний образ, поетика.

Карасьова О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**ОСМЫСЛЕНИЕ ЭРОСА В КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ И
СОВРЕМЕННОЙ КРИТИКЕ**

В статье сделана попытка исследовать феномен эроса. Определен культурный контекст осмысления эроса. Проанализированы последние научные исследования относительно концептуализации телесности, идентификации и систематизации разновидностей эроса, а также относительно образного поля иронии и эроса.

Ключевые слова: эрос, телесность, психоанализ, образное поле, интеллектуальный образ, поэтика.

Karablyova O.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of the Ukrainian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

**COMPREHENSION OF EROTICISM IN THE CULTURAL CONTEXT
AND MODERN CRITICS**

In the article there is made the attempt to investigate the phenomenon of eroticism. There is also defined the cultural context of comprehension of eroticism; there are analyzed the recent scientific researches concerning the conceptualization

of corporeality, the identification and systematization of the varieties of eroticism, and concerning the image-bearing field of irony and eroticism.

Key words: *eroticism, corporeality, psychoanalysis, image-bearing field, intellectual image, poetics.*

Постановка проблеми. Феномен еросу постає поруч із такими феноменами, як мова, комунікація, влада і визначається однією з найголовніших засад людського буття. Еротична тематика широко відбита в образотворчому і сценічному мистецтві, літературі. Релігія, філософія, тобто все, що формує морально-етичні засади життя людини в соціумі, прагнули контролювати цей феномен, підпорядковувати своїм ідеям. У постмодерну епоху ерос вийшов на «авансцену культури», потужно активізувався в сучасному дискурсі.

Не відкидаючи індивідуальні, соціальні й історичні джерела еротизму, спробуємо розширити розуміння цієї проблеми. Наше **завдання** полягає в намаганні відтворити культурний контекст осмислення еросу, звернути особливу увагу на здобутки в сучасній критиці.

Аналіз останніх досліджень. Еротично-сексуальна проблематика як предмет наукового дослідження постала на початку ХХ століття. До розв'язання цієї проблеми долучилися західно-європейські дослідники: М. Мерло-Понті, Ж. Батай, Ж.-П. Сартр, М. Фуко та інші. Російський дискурс представлений іменами В. Соловйова, М. Федорова, М. Бердяєва, В. Розанова. Потужний внесок належить працям психоаналітиків: З. Фрейда, А. Адлера, К.-Г. Юнга, Е. Фромма та ін.

Початок третього тисячоліття ознаменувався новими дослідженнями в цій галузі: П. Брюкнера, М. Цемборської-Лебоди, І. Осинівської. На українських теренах першою систематичною працею з проблеми тілесності (у т. ч. еротизму) є книга «Метафізика тілесності» О. Гомілко. Ці останні наукові дослідження ми спробуємо проаналізувати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення феномену еросу варто розпочати з екскурсу в ранню добу християнства, коли у християнських колах намагалися керувати тілом. На думку Климента Олександрійського (кінець II століття), треба утримуватися від бажань, зберігати цнотливість, і, дотримуючись тілесної чистоти, «досягати чистоти душі, вічної й непохитної, доступної для обох статей» [1, с. 266].

Панотці-пустельники і католицькі святі «вдавались до крайнощів у приборканні тіла (цілували виразки хворих на чуму)» [1, с. 264], з метою нейтралізації еротичного компоненту знищували тіло фізичне, «щоб прискорити набуття тіла-у-славі (це тіло є духовним і

наділене властивостями: безпристрасністю, легкістю, тонкістю і світлом)» [1, с. 264]. Позбутися влади еросу, за святим Амвросієм, «означало позбутися того тавра, тієї перепони, яка відокремлює людину від Христової досконалості» [1, с. 264–265].

У середньовічній містиці (Бернар Клервоський, Елред Ріволкський та ін.) ідея духовної міграції викристалізувалась у формулу екстатичного кохання, за яким душа перебуває там, де кохає, а не там, де живе (у грішній плоті). Це визначення підтверджувалося євангельськими словами Христа: «Ваше серце там, де перебуває ваш скарб» (Мат. 6: 21). У контексті такої християнської концепції перебувають твори відомого трубадура Жофре Рюделя. Біографії багатьох співців пристрасного кохання рясніють подробицями пошуків далекої «Дами серця». Серце кожного поета не тільки журиться за коханою, під дією сили бажання воно долає відстань і зливається з серцем коханої; навіть під час сну душа трубадура знаходиться біля «Дами серця». Подекуди зустрічаються приклади не тільки духовного єднання, але й тілесного (Арно Даніель), що презентують тонку словесну гру зі словами «серце» і «тіло» (cor(s), cors).

На думку О. Гомілко, у ХІХ ст. відбулася концептуалізація тілесності в роботах С. К'єкєргора та Л. Фейєрбаха. Тілесність визнається ними як онтологічна передумова людини, і лише за цієї умови чуттєвість (у т. ч. еротизм) набуває справжньої онтологічної значущості. Наступний етап належить «філософії життя» Ф. Ніцше: у його інтерпретації «людське тіло набуває значення бутійного суцього і є агентом до влади» [2, с. 72]. Інші представники «філософії життя», філософи культури В. Дільтей, О. Шпенглер та інші вважають, що життя, ерос є синонімом «безпосереднього переживання людиною дійсності» [2, с. 91]. Е. Гуссерль підтверджує той факт, що «тілесність є принциповим визначником феномену людини та її буття» [2, с. 92]. Феномен тілесності привернув до себе значну увагу після появи наукових робіт М. Мерло-Понті (40–50 рр. ХХ ст.), який з'ясовує природу тіла в сексуально-еротичному досвіді.

Не слід забувати й про класичну гілку осмислення еросу у працях психоаналітиків, які потім плідно використовувались феміністичною критикою. Досить пригадати З. Фрейда, для якого любов виступає як чистий людський вимір сексуальності. У індивідуальній психології Адлера любов на рівних «конкурує» з дружбою, розкриваючи конкретний зміст одного з основних понять «Соціального відчуття (інтересу)». К. Г. Юнг присвятив два томи спеціальному дослідженню теми «лібідо» (його метаморфозам і символам), де спробував розвести фрейдівське і власне розуміння лібідо, любові і сексуальності, «виводячи дискурс» про лібідо,

осмисленого як енергетична структура, в концепцію індивідуації. Якщо дати загальну характеристику поглядів психоаналітиків на любов, то можна сказати, що вони концентруються навколо проблеми статевої любові, а філософські аспекти психоаналітичних концепцій любові утворюють контури і цілком органічно, хоч і дуже своєрідно, вливаються в русло того філософського напрямку, який у російській еротичній літературі одним із її лідерів М. Бердяєвим було позначено як «філософія статі й любові». З вищеназваних психоаналітиків, мабуть, тільки погляди К.-Г. Юнга, В. Франкла, А. Маслоу і Е. Фромма «розмивають» ці контури.

У другій половині ХХ століття, як наголошує О. Гомілко, контекст осмислення еросу збагачується «вельми цікавою роботою Ж. Батая «Еротизм. Смерть та чуттєвість», де він аналізує еротизм у контексті релігійного досвіду і стверджує, що еротизм має істотне і таємниче значення у житті людини і що лише засобами науки його осягнути неможливо. Еротизм є суто людським феноменом, що невідомий тваринному світу» [2, с. 314]. Ж. Батай розрізняє три види еротизму: фізичний, емоційний та релігійний.

О. Гомілко зазначає, що до подальшого становлення дискурсу про тілесність долучилися: Ж. Лакан (значення тіла у формуванні его «стадія дзеркала»); М. Фуко (аналітика біовлади); Ж.-П. Сартр (тема сексуальності), а російський дискурс навколо еротизму розгорнули В. Соловйов, М. Федоров, М. Бердяєв та В. Розанов. Позиція останнього в питанні людського єства й тілесності дещо відрізняється від «узвичаєної російської духовної традиції» [2, с. 318], бо він наголошує, що сексуальні відносини пов'язані із людською самореалізацією та концепцією безсмертя.

У сучасній російській критиці багато уваги приділяється ідентифікації різновидів еросу. Зокрема, у книзі М. Цемборської-Лебоди [4] йдеться про значимість еросу та необхідність систематизації його різновидів у хронологічному та духовно-аксіологічному аспектах. Вона наголосила продуктивність герменевтико-філософських аспектів поетичних концептів, наприклад, у творчості Вяч. Іванова. Нею був започаткований шлях порівняльно-систематичного аналізу поетичних концептів еросу на основі зіставлення творчості конкретного поета з пізнішим культурно-філософським контекстом, а саме: з думками М. Бубера, П. Клоделя, К.-Г. Юнга, Е. Левінаса, П. Тіліха, М. Бахтіна та ін. Основні акценти поставлені на розрізненні любові еротичної та агапічної та на «еротичності» поетичного концепту. Фактично, М. Цемборська-Лебода увінчує феноменологічну гілку дослідження еросу у найкращих традиціях М. Бердяєва та В. Соловйова. У сучасному психоаналізі, на нашу думку, найбільшою повнотою уявлень про любов наділена

концепція «Мистецтва любові» Е. Фромма.

Сучасна дослідниця образного поля іронії та еросу І. Осинівська, «виходячи з припущення про існування не історичної, а текстуальної та контекстуальної єдності поняття» [3, с. 6], доводить, що «можливо побудувати певну характерологічну картину феномена, яка претендує не на винайдення його визначення, а на його опис» [3, с. 6]. На основі теорії «образного поля», розробленої І. Осинівською, можна структурувати елементи сюжету, адже згідно з дослідницею, «поряд з теоретичною моделлю світу, існуючою у кожному епоху, є певне образне поле, інваріантне щодо будь-якої теоретичної моделі» [3, с. 6]. Класична сюжетика входить до поняття інваріантності епохи. І. Осинівська розглядає феномен еросу у зв'язку з феноменом іронії. Обрана методологія визначає дослідницький горизонт, у якому «ерос... виступає у своєму «наївному» значенні, без спеціального протиставлення грецькому «αγάπη» (агапе) або «φιλία» (філія). ... Така позиція – свідомо відмова від визначення поняття. ... ерос... розглядається як асоціативна сукупність уявлень. Його значення розпливчасте» [3, с. 109]. Авторка, «намагаючись виявити ще один спосіб функціонування предмета, розглядає його у світлі поетики – як систему образів» [3, с. 5], які виявляються сталими складовими пропонованої моделі, але такими, які мають потенцію до вільного розгортання й специфічного формовтілення в той чи інший історично окреслений відрізок часу.

За І. Осинівською, «феномен (іронія, ерос) береться як «симулякр», як ім'я без значення та історії. Розгляд ведеться так, ніби про значення імені феномена нічого не відомо й про його зміст можна судити тільки контекстуально, тобто виходячи з реальних, конкретних виявів цього поняття у тексті» [3, с. 5–6]. Образне поле – це специфічний простір, який відкривається через поетику, що дозволяє називати його поетичним простором. Цей простір:

1. реалізується через тексти, які розглядаються як єдиний текст;
2. виявляється через образи (характеристики, уявлення), які розглядаються як мотиви;
3. дозволяє бачити явища у їх діалозі;
4. демонструє розімкненість поетик цих явищ.

Остання визначена риса простору образного поля надзвичайно важлива для усвідомлення довільних внутрішньоструктурних єдностей чи потенцій щодо утворення таких єдностей (реалізованих на сюжетному рівні), які є одночасно гармонійним втіленням кількох поетик у межах одного образного поля феномена. І. Осинівська застосовує ідею інтелектуального образу для розкриття змісту

категорій гуманітарного знання. При цьому вона спирається на емпіричне вивчення та зіставлення текстів, через які і виявляються спільні характеристики іронії й еросу. Спираючись на досягнуті результати гуманітарного знання, вона отримує якісно новий результат – інтелектуальний образ категорії як єдності різнобічних її характеристик. Інакше кажучи, це тип наукової ментальності, специфічний для гуманітарного знання, але такий, що не збігається ні з історичними, ні з психологічними інтерпретаціями цивілізаційних феноменів. У підсумку вдається знайти специфічний спосіб функціонування таких явищ, як *«іронія й ерос, які виявляють свій аїсторизм та інтертекстуальність, інакше кажучи, свій певний константний і універсальний зміст»* [3, с. 178].

З-поміж ідей, висловлених Р. Бартом, Ю. Крістевою, Ж. Бодріяром та Ю. Лотманом, що суттєво вплинули на розробку та виявлення образного поля та «розгляд феноменів у якості поетичних систем» [3, с. 7], І. Осинівська окремо виділяє ідеї, розроблені в працях Г. Башляра, зазначаючи, що «він розумів поетику саме як систему образів, що живуть у людській уяві, і застосував метод поетики в дослідженні явищ інертного світу, використовуючи тексти як сховища цих образів» [3, с. 7]. І. Осинівська наголошує на башлярівському розумінні поетики, яка є «шлейфом образів, структурою феномена», поза інтелектуальною грою назв «психоаналіз» та «поетика» в дослідженнях Г. Башляра. І. Осинівська вперше в російській літературі спробувала виявити й описати образне поле на прикладі поетики іронії та еросу; визначила фундаментальні характеристики еросу як феномена образного поля: *маскарадність, театральність, умовчання, гра, амбівалентність, імморалізм, таємничість, хвороба, сп'яніння, смерть, божественність, демонічність, руйнівність, мандри (рос. странничество)* та ін., подала альтернативне вирішення проблеми підходу до вивчення феноменів, які виявляються трансцендентними історичному часові, автору і одиничному тексту.

Висновки дослідження. Феномен еросу привертає і привертає увагу людей у всі часи. Зверненням до нього рясніє переважна більшість філософських, мистецьких та літературних сюжетів. «Особливість еротизму ... полягає ... в запереченні дисконтинуальності й утвердженні континуальності життя» [2, с. 227]. Тема еротизму – одна з провідних тем, наявна в західному дискурсі, але недостатньо представлена у вітчизняних теоретичних дослідженнях, тож відкриваються широкі можливості наукового аналізу цього феномену в перспективі.

Література

1. Брюкнер П. Парадокс любові : есей / Паскаль Брюкнер. – К. : Грані-Т,

2012. – 344 с. – (Серія «De profundis»).

2. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Гомілко. – К. : Наук. думка, 2001. – 340 с.

3. Осиновская И. Ирония и эрос / Инна Осиновская. – М. : “Памятники исторической мысли”, “Российская политическая энциклопедия” РОССПЭН, 2007. – 208 с.

4. Цемборская-Лебода М. Эрос в творчестве Вячеслава Иванова. На пути к философии любви / Мария Цемборская-Лебода. – Томск – М. : Водолей Publishers, 2004. – 256 с.

Разживін В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.111(73)-311.3.09 “19/20”

**ЖАНР ВЕСТЕРНУ ЯК ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ
АМЕРИКАНСЬКОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ**

Стаття присвячена дослідженню сучасної белетристики, зокрема роману-вестерну. У ній проаналізовано твори представників цього популярного жанру, визначено їх специфіку в контексті здобутків масової літератури, розглянуто питання соціальної спрямованості вестерну.

Ключові слова: *масова література, вестерн, жанр, американський індивідуалізм, соціальна спрямованість.*

Разживин В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**ЖАНР ВЕСТЕРНА КАК ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ИДЕИ
АМЕРИКАНСКОГО ИНДИВИДУАЛИЗМА**

Статья посвящена исследованию современной беллетристики, в частности романа-вестерна. В ней проанализированы произведения представителей этого популярного жанра, определена их специфика в контексте достижений массовой литературы, рассмотрен вопрос социальной направленности вестерна.

Ключевые слова: *массовая литература, вестерн, жанр, американский индивидуализм, социальная направленность.*

Razhyvin V.

– Candidate of Philological Science (PhD), Associate Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**THE GENRE OF WESTERN AS A LITERARY EMBODIMENT OF THE
IDEA OF AMERICAN INDIVIDUALISM**

The article is devoted to the study of contemporary fiction, especially the novel-western. The process of becoming this genre and the basic formulaic elements are considered in the article. The certain M.Brand's and L. L'Amour's works are analyzed and their specificity is defined in the context of achievement of mass

Key words: *mass literature, western, genre, American individualism, social orientation.*

У вітчизняному літературознавстві з часів СРСР усталився зневажливий погляд на масову літературу як на літературу суто «розважальну». Культивованій протягом довгого періоду радянською ідеологічною машиною, він міцно ввійшов у нашу свідомість і закріпився там разом зі шкільним атестатом чи дипломом про вищу освіту, а остаточно домінуючим став уже в роки Незалежності, що дали можливість ознайомитися з фундаментальними дослідженнями в галузі формульної та комерційної літератури. Певні сумніви щодо непогрішності цієї думки останнім часом знайшли підтвердження в сучасному літературному процесі, коли пригодницький роман «Червоний» Андрія Кокотюхи отримав спеціальну відзнаку «Коронації слова» у 2012 році за найкращий історико-патріотичний твір. Щоб розвіяти або ж підтвердити їх, звернімося до класичного жанру масової літератури – вестерну.

Постановка проблеми. Майже вся американська література початку та середини ХХ століття так чи інакше пов'язана з культом «американської мрії», що уособлює в реальному бутті соціально-філософську ідею американського індивідуалізму. Одні письменники її утверджують, пропагують, інші – розвінчують, заперечують, але однозначно працюють у її руслі. На наш погляд, доречним було б з'ясувати, чи знайшла вона своє відображення в масовій «розважальній» літературі, зокрема у вестерні.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження жанру зробили передусім американські дослідники. Так, широко відомими читацькому загалові є праці Г. Бергера, Дж. Г. Кавелті, Б. Куклика та інші. На жаль, один із найпопулярніших жанрів масової літератури на сьогодні залишається *terra incognita* для вітчизняних літературознавців, видавців, читачів, які мали змогу ознайомитися з ним лише в оригінальних текстах чи перекладах російською мовою або ж через посередництво кінематографу. Однак, зважаючи на певні досягнення в процесі дослідження феномену масової белетристики в цілому, наприклад, появу першої в Україні докторської дисертації та монографії з цієї проблеми С. Філоненко, маємо надію, що ситуація зміниться.

Мета статті полягає в корекції однобокого погляду на твори масової літератури як соціально детерміновані, суто «розважальні», що відповідають лише потребам читача відпочити й відійти від

дійсності. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) визначити специфіку становлення вестерну в американській літературі ХХ століття; 2) виявити вплив ідеї американського індивідуалізму на жанр; 3) проаналізувавши романи кращих авторів, довести, що вони не позбавлені певної соціальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масова література інтернаціональна за своєю суттю, хоч і в окремих країнах її різновиди мають специфічні національні особливості. Вестерн або ковбойський роман – чи не єдиний з її численних жанрів, що тримається на міцному національному підґрунті. Це жанр власне американський не стільки за авторством, хоча заради справедливості варто констатувати, що переважна більшість письменників, які його розробили, – громадяни США, скільки за локалізацією подій у часі та місці. Вестерн – багатогранний і різноманітний. Його можна схарактеризувати навіть не як жанр, а ширше – як напрям мистецтва. Властивий він не тільки літературі, а й кінематографові та живопису. Вестерн має цілу низку піджанрів, які присвячені війнам з індіанцями, Громадянській війні, Мексиканським війнам, техаським рейнджерам, переселенцям та їхній боротьбі за вільні землі з господарями ранчо, пастухам великої рогатої худоби, вигнанцям і злочинцям, залізниці, відомим ганфайтерам чи ганменам (стрілцям), золотошукачам, помсті та навіть коханню. Проте всі вони поєднані саме місцем і часом дії. Події ковбойських романів розгортаються зазвичай у другій половині ХІХ століття на Дикому Заході, тобто західних американських штатах: Айдахо, Алясці, Арізоні, Вайомінгу, Каліфорнії, Канзасі, Колорадо, Монтані, Нью-Мексіко, Небрасці, Неваді, Оклахомі, Орегоні, Північній Дакоті, Південній Дакоті, Техасі, Юті, а також Західній Канаді та частково Мексиці. Час дії охоплює період приблизно з 1860 року до кінця війн з індіанцями, датованого 1890 роком. У деяких вестернах використано тему Громадянської війни між Північчю та Півднем. Межі жанру також розширено, щоб долучити приєднання Техасу, зокрема Битву при Аламо (1836), і Мексиканську революцію (початок ХХ століття). Бурхливий розвиток вестерну тривав майже всю першу половину минулого сторіччя, але в другій уже відчувається девальвація жанру, яка вилілася в пристосуванні до історичних обставин інших країн, зокрема Аргентини, Австралії, Бразилії, Росії та навіть вигаданих космічних колоній.

Зародження вестерну розпочалося в добу романтизму, епоху, що була часом освоєння величезних територій на Півдні й на Заході США, коли фронтір – рухомий кордон між «цивілізацією» і «дикістю» – підходив до узбережжя Тихого океану. Витоки жанру треба шукати,

звісно ж, у американській літературі XIX століття, у творах Ф. Купера, М. Ріда, Ф. Б. Гарта, а також у романах про індіанців німецького письменника К. Мая, оскільки в романі-вестерні присутнє безпосереднє продовження літературної традиції, пов'язаної з фронтиром. Однак уже перші серйозні дослідження 60-х років минулого сторіччя вказали на більш глибинні корені жанру та на певну близькість його з європейським лицарським романом часів Середньовіччя.

Формально першим вестерном можна вважати роман Е. Елліса «Сент Джонс, або Полонені фронтиту» (1860) чи, що, на нашу думку, значно об'єктивніше, книгу О. Уістера «Віргінець» (1902), яка й сформує матрицю, канон або ж формулу жанру. У своєму баченні ситуації ми спираємося на роздуми Дж. Г. Кавелті, який зазначає: «У більшості випадків формульний зразок існує тривалий період, перш ніж його творці й читацький загал починають осмислювати його як жанр. Наприклад, формула вестерну сформувалася уже в XIX ст., але лише у XX ст. вестерн було усвідомлено як літературний і кіножанр» [3].

Щоб створити вестерн, потрібно не лише мати уявлення про те, як побудувати цікавий пригодницький сюжет, але й уміння використовувати певні образи й символи, характерні для XIX й XX століть, такі, як ковбої, піонери, розбійники, шерифи, рейнджери, прикордонні форти, салуни з відповідними культурними темами й міфологією: протиставленням природи й цивілізації, морального кодексу американського Заходу або закону – беззаконню й сваволі.

Щоб більше не повертатися до цього питання, зазначимо, що опис основних складових тексту, які й визначають жанр ковбойського роману, широко розтиражований. У спрощеному вигляді він присутній у різних джерелах, а більш повно викладений у книзі Артура А. Бергера «Жанри популярної культури. Теорії і тексти», де поняття «жанру» практично ототожнюється з кавелтівським поняттям «формули»:

- Час. Як правило, формулі відповідає певний час дії. Наприклад, у вестерні – це межа століть, 1800-ті роки.

- Місце. Формулі відповідає місце дії. У вестерні – це фронтир.

- Герої. Для вестернів характерні ковбої, які найчастіше є законослухняними й не будуть стріляти першими.

- Героїні. Їм властиві особливі риси та характеристики. У вестерні це вчительки, офіціантки в салуні і тощо.

- Злодії. У різних типах вестернів різні типи злодіїв: це корумповані шерифи, дикі індіанці, злодії-банкіри чи вбивці-психопати.

• Другорядні персонажі. У вестерні це городяни, які не можуть захиститися від злодіїв та дикуни, які намагаються їх підкорити.

• Сюжети. Можуть варіюватися. У вестерні вони пов'язані з відновленням порядку й законності, включають сцени стрілянини, переслідування тощо.

• Теми. У класичному вестерні це тема правосуддя.

• Одяг. У вестерні це ковбойські капелюхи, чоботи тощо.

• Пересування. Для вестерна характерні коні.

• Зброя. Для вестерна характерний шестизарядний кольт [цит. за: 6, с. 151].

Звертаємо увагу на те, що у формулі навіть натяк на будь-яку соціальну спрямованість відсутній. Чи насправді це так, спробуємо з'ясувати, проаналізувавши конкретні твори. Задля чистоти експерименту ми не розглядаємо романи класиків жанру (О. Уістера, Ф. Ремінгтона, З. Грея, Д. Шефера та ін.) , які навіть радянська критика визначала не лише як розважальні, а й патріотичні [2], і звернемося до авторів, що писали пізніше (М. Бренда та Л. Ламура), як таких, чиї твори відповідають бренду масової літератури й за кількістю, і за накладом.

Якщо книги Фредеріка Шиллера Фауста (Макс Бренд – один із численних псевдонімів, літературознавці нарахували їх 19) критики вважають ностальгічними за тональністю [2, с. 616], то романи Луїса Ламура відносять до «ревізійністських» (Revisionist Western). Таку назву використовують для вестернів, у яких змінюються елементи жанру. У другій половині ХХ століття стали помітними зміни у формулі: незвична похмурість тону; використання антигероя; значні ролі сильних жінок; симпатичніше зображення індіанців; критичне ставлення до великого бізнесу, влади, армії; критичне ставлення до надмірної маскулітності; зображення насилля; нетрадиційна сексуальність; чорний гумор; акцентуація беззаконня в цьому періоді, надання переваги реалізму над романтизмом [7].

Відомо, що американський експеримент з індивідуалізмом, як і кожна суспільна ідея, має і світлий, і темний боки. Саме індивідуалізм сприяв розкріпаченню творчого потенціалу особистості, її ініціативі, що дозволило генерувати нові технології, нові форми організації праці, нові ідеї й нові шляхи пізнання світу. Водночас він так чи інакше спрямований лише на матеріальне благополуччя й заважає ствердженню низки нових моральних начал, обмежує ініціативу особистості, корегуючи її під деякі колективні обов'язки. Цей суперечливий дуалізм ідеї знаходить яскраве вираження й на сторінках вестерну.

Залишимо погоні, пограбування, страждання закоханого

ковбоя, страх перед індіанцями, чесні поєдинки та вбивства із засідки для менш прискіпливого читача й зосередимось на тих думках і висловлюваннях, що складають просту житейську філософію героїв цього жанру.

Персонажі роману Л. Ламура «Бендіго Шефтер» із приходом зими змушені припинити своє просування на Захід і будувати місто. Ці люди – яскраві індивідуальності, різні за своїм соціальним походженням, характерами, ідеями та прагненнями. «Ми не мешканці комфортних поселень, не успадкували, як наші європейські предки, належність до якихось суспільних класів. Ми – подорожні. Добре це чи погано – покаже час. Деякі тяглися на Захід, щоб розбагатіти й повернутися, інші – щоб залишитися тут, щоб облаштувати й збагатити цей край» [5]. Вони ще не стали єдиним цілим, тим, що цивілізований світ усвідомлює як суспільство, громаду, але розуміють, що їм треба триматися разом, щоб вижити. «Ми – незнайомці й чужинці, нас випадково поєднав обоз, що пробивався на Захід, а тепер нам випало разом працювати і вчитися узгоджувати свої бажання. Це саме те, що нам потрібно, якщо ми хочемо вижити й стати єдиним цілим, стати містом» [5]. Місто для них не просто будинки, господарські помешкання, школа, церква. Автор відразу наголошує, що «Місто – це порядок, а порядок – це закони. Без них немає цивілізації, миру й спокою» [5]. Парадоксально (у цьому власне й полягає протиріччя американського індивідуалізму), але формально вони будують те, що залишили на східному узбережжі у своїх прагненнях до свободи, і з чим, із різних причин, змиритися не змогли.

Їхнє розуміння правопорядку суттєво відрізняється від загальноприйнятого. Це – не догмат букви закону, не прагнення до вищої справедливості. Радше це правила спільного проживання, що здатні обмежити волю одних, щоб забезпечити спокійне життя інших: «Правопорядок – це не кайдани, навпаки – це свобода й воля. Той, хто слідкує за порядком, обмежує лише тих, хто порушує закон – останнім він забезпечує свободу мирно працювати, співати, сміятися і гратися» [5]. Так гадають ті, хто утверджує закон, спрямовуючи свої індивідуальні зусилля в русло загального блага. Ті ж, що за велінням долі чи через власну агресивність, любов до пригод і нестриманість, опинилися по інший бік, думають інакше. Зокрема ця теза досить легко відслідковується в романі М.Бренда «Бандит із Чорних Гір»: «Усе було набагато гірше, ніж уявляв Дюк. Він наївно гадав, що роки, проведені у в'язниці, зроблять його в очах співгромадян чесною людиною. Але під час прогулянки містом він зрозумів, що суспільство, запроторивши злочинця за ґрати, загалом не вимагає від нього покаяння й переродження, а просто ставить на

ньому тавро ізгоя, яке все життя вирізнятиме його серед маси законослухняних громадян» [1].

Ситуація ускладнюється ще й тим, що в цьому, сформованому на засадах індивідуалізму, суспільстві й одні, й інші схильні до насильства, обоюють зброю та щиро вважають, що лише кольт, прозваний ними «миротворцем», здатний встановити істину. Добропорядний громадянин Бендіго Шефтер влучно стріляє, не раз йому доводиться пускати в хід свій пістолет чи рушницю заради захисту спільних інтересів. Однак, потрапивши до цивілізованого Нью-Йорка й позбавившись на деякий час зброї, він відчуває себе «голим». Бандит Джон Марроу, відбувши трирічний термін ув'язнення й вийшовши на свободу, переживає схожі почуття. Він «...витягнув на волю свій револьвер із шістьма патронами в барабані, ласкаво зважив його на довгих пальцях й обережно сховав його» [1].

Поруч із світлою темою утвердження закону та правопорядку, яка домінує у вестерні, можна спостерігати й інший уже темний прояв індивідуалізму: скептичне ставлення до суспільної думки, як визначальної в розумінні суті конкретної людини. «Я повинен був стати кимось, не знаю ким, бо людина – це не те, за кого її визнають інші, а те, ким вона сама себе вважає» [5], – стверджує, перефразовуючи відомий вислів Таро, Бендіго Шефтер у романі Л. Ламура. «Даремна витрата часу – рахуватися з їхньою думкою. Якщо люди зграєю кидаються в погоню, їх нічого не відрізняє від зграї койотів. Якщо один із них загавкає, загавкає вся зграя, не задумуючись про першопричини. Натовп не може думати. Він може повісити кого-небудь або вбити, але думати він не може!» [5] – впевнено заявляє Дюк і законослухняний господар ранчо погоджується з ним у вестерні М. Бренда.

Звідси впливає й таке характерне для американського індивідуалізму явище, на якому наголошують Д. Шляпентох і М. Моїсеєв, як упевненість у своєму праві мати й відстоювати власну думку з будь-якого питання, що вимагає спеціальних знань. У вестернах найбільш повно воно виявляється в ігноруванні вже усталеної думки про ту чи іншу людину. Так Бендіго, отримавши посаду шерифа, обирає за свого помічника бандита, що хотів пограбувати його в дорозі. Жителі містечка призначають вчителем школи професійного картяра. Справжня сутність людини визначається особистим враженням і потребами суспільства, а не походженням, маєтністю чи суспільною думкою. Так, наприклад, у романі Л. Ламура появу нового мешканця супроводжує розмова двох старожилів, яка й слугує підтвердженням нашої тези:

«...Знаєш, що це за чоловік? Він картяр, грає на річкових

пароплавах і встряє у різні неприємні історії. Він відправив на той світ із півдюжини людей.

– І що?

– Я подумав, а раптом тобі це цікаво.

– Допоки він веде себе досить пристойно, як і личить джентльмену, у мене немає жодної причини ставитися до нього з недовірою» [5].

Для героїв є цілком природним, що якихось шість мерців не здатні змінити особисте враження про людину. Вони звикли покладатися не на почуте, а на побачене, бо суспільна оцінка, на їх погляд, часто буває не надто справедливою.

«Дюк був убивцею. Тобто існувала думка, що він вбивця, і чим довше він буде залишатися живим, тим більше людей він відправить на той світ. Так, у нього є певний смак, він володіє стилем, швидкістю й упевненістю вродженого вбивці. Рано чи пізно його доведеться ліквідувати заради суспільної безпеки, і, правду кажучи, чим раніше, тим краще, слово честі!» [1]. Бандит Дюк, про якого йдеться, у кінці твору стає на шлях виправлення і теж, між іншим, отримує посаду помічника шерифа.

Про прямий апологетизм індивідуалізму, який досить часто зустрічається у вестернах, вести мову навіть не зручно. «Самому бути легше... Один залежить лише від себе. Чим менше людей, на котрих ти розраховуєш, яким ти довіряєш, тим краще. Особливо в дорозі. Коли все залежить лише від тебе, стаєш обережнішим. Будь мудрим, друже, подорожуй на самоті» [5]. Подібні міркування часто звучать у батьківських настановах, розмовах під час ночівлі біля вогнища, просто в приватному спілкуванні. Прихильники формульного підходу воліють не помічати їх, тоді як колеги американських письменників теж автори вестернів – німець Б. Фелькнер чи росіянин Є. Костюченко – широко їх використовують у своїх романах.

Висновки дослідження. Для вестерну, як і для будь-якого жанру масової літератури, характерне домінування “розважальної” лінії. Він не продукує нових соціальних ідей, а служить лише для їх поширення, доведення для пересічного читача. Специфічні складові тексту роблять його пізнаваним, комфортним для споживача, бо найсильніші переживання, відчуті при прочитанні, не порушують його спокою, а спонукають до гармонізації. Разом з тим у вестерні присутня чітка соціальна спрямованість, яку дослідники схильні заперечувати. Легітимізація насилля не лише укріплює ідеологію індивідуалізму, але й гасить напруження, що виникає між нестриманістю індивідуалістичних імпульсів і спільними ідеалами законності та порядку, подаючи насильницькі дії індивіда як останню

можливість захисту суспільства від загрози анархії.

Таким чином, можна стверджувати, що вестерн з усіма його безкінечними погонями й перестрілками та невибагливою філософією першопрохідців є художнім утіленням ідеї американського індивідуалізму.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в порівнянні романів-вестернів із українською історичною прозою про козацтво, що дало б змогу зрозуміти, чому один із найпопулярніших жанрів масової літератури не прижився на наших теренах.

Література

1. Брэнд М. Бандит с Черных Гор [Електронний ресурс] / Макс Брэнд. – Режим доступу : [http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/8726/Brend - Bandit_s_Chernyh_Gor.html](http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/8726/Brend_-_Bandit_s_Chernyh_Gor.html)
2. Ващенко А. В. Вестерн / Александр Ващенко // История литературы США. – М. : ИМЛИ РАН, 2009. – Т. 5. – С. 599–627.
3. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул / Джон Кавелти // Новое литературное обозрение. – 1996. – № 22. – С. 33–64.
4. Карцева Е. Н. Вестерн. Эволюция жанра / Елена Карцева. – М. : Искусство, 1976. – 255 с.
5. Ламур Л. Бендиго Шефтер [Електронний ресурс] / Луис Ламур. – Режим доступу : [http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/32724/Lamur - Bendigo_Shefter.html](http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/32724/Lamur_-_Bendigo_Shefter.html)
6. Філоненко С. О. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр : монографія / Софія Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.
7. Чепурда Г. Продовження літературної традиції фронтиру : роман-вестерн у творчості американських письменників [Електронний ресурс] / Ганна Чепурда. – Режим доступу : http://lingua.lnu.edu.ua/Visnyk/visnyk/Visnyk20/Visnyk20_2/articles/28Chepurda.pdf

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко Г.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Клименко З.

– старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-311.6.09

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ОСОБИСТОСТІ У ЗБІРЦІ І. ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»

У статті доведено важливість морального та патріотичного виховання учнів на прикладі творчості Івана Франка.

Окремі поетичні твори І. Франка допомагають учням повніше осягти гармонію людини і природи, відкрити надзвичайний світ природи у його творчості, що впливає на формування морально-етичних принципів особистості.

Пошуки й знахідки художнього осмислення образу природи України, яку натхненно оспівував Франко, переконують у тому, що любов до рідної природи і до коханої – неподільні.

Проблема морально-етичних принципів особистості у творах Івана Франка виступає органічною частиною особистої культури кожного українця, впливає на формування української ментальності.

Виявлено, що творчість І. Франка пробуджує несвідомі архетипові способи сприйняття світу й буття, звертає нашу увагу на ті явища природного довкілля, які здаються нам буденними й недооцінюються у вихованні, слугує багатим джерелом естетичних почуттів, отриманих від поетично змальованих пейзажів, які впливають на високу духовність закоханих.

Ключові слова: морально-етичні принципи, гармонія, природа, особиста культура, українська ментальність.

Бондаренко Г.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета;

Клименко З.

– старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы

Донбасского государственного педагогического университета.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ ЛИЧНОСТИ В СБОРНИКЕ И. ФРАНКО «УВЯДШИЕ ЛИСТЬЯ»

Содержание статьи доказывает важность морального и

патриотического воспитания учащихся на примере творчества Ивана Франка.

Отдельные поэтические произведения И. Франко могут помочь учащимся полнее понять гармонию человека и природы, открыть непревзойденный мир природы в его творчестве, что влияет на формирование морально-этических принципов личности.

Поиски и находки художественного осмысления образа природы Украины, которую вдохновенно воспевал Франко, убеждают в том, что любовь к родной природе и к любимой – неразделимы.

Проблема морально-этических принципов личности в произведениях Ивана Франка выступает органической частью личной культуры каждого украинца, влияет на формирование украинского менталитета.

Показано, что творчество Ивана Франко пробуждает несознательные архитипичные способы восприятия мира и бытия, обращает внимание на те явления природной среды, которые представляются нам обыденными и недооцениваются в воспитании, служит богатым источником эстетических чувств, полученных от поэтического изображения пейзажей, которые влияют на высокую духовность влюбленных.

Ключевые слова: морально-этические принципы, гармония, природа, личная культура, менталитет украинца.

Bondarenko G.

– *Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University*

Klimenko Z.

– *Senior Teacher of the Chair Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University*

FEATURES OF FORMATION OF MORAL-ETHICAL PRINCIPLES OF PERSONALITY IN THE DIGEST OF FRANKO «WITHERED LEAVES»

The importance of the morale and patriotic education of pupils following the example of Iwana Franka creative works is proved in the article.

Some poetic works by I. Franka help pupils to comprehend fully the harmony between a person and nature, to reveal the fantastic world of nature in his creative works, which influences the formation of moral ethical principles of personality.

Search and findings in the artistic comprehension of the image of the Ukrainian nature convince us that love for one's native land and for one's Motherland are inseparable.

The problem of the moral-ethical principles of individuality in the works of I. Franka reveals itself as an organic part of the private culture of each Ukrainian and influences the formation of the Ukrainian mentality.

It was discovered that creative works by I. Franka awake unconscious archetypical means of world perception and the existence of a Ukrainian in it attracts our attention towards certain phenomena of the environment that seem habitual and underestimated in the educational process; artistic works by I. Franko serve as a rich source of aesthetic feelings received from both – poetically depicted landscapes which influence the spirituality of sweet-hearts.

Key words: moral-ethical principles, harmony, nature, of personal relationship, Ukrainian mentality.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Якщо говорити про лірику І. Франка, то в ній великого значення набуває індивідуальність автора, що може трансформуватися в образ ліричного героя. Ліриці І. Франка властива психологічна умотивованість подій і вчинків героїв, думок, переживань автора (ліричного героя). З метою сильнішого впливу на читача в ній більша увага звертається на настроєвість, емоційність, інтонацію. На думку Е. Соловей, ці психологічні прийоми спрямовані на те, щоб викликати у читачів стенічні почуття, тобто такі, які активізують життєдіяльність, піднімають силу духу [6, с. 39].

«Зів'яле листя» І. Франка називають збіркою ліричних поезій. Книжка має струнку будову, міцний сюжет і ту внутрішню цільність задуму, яка примушує сприймати кожен ліричний вірш як окрему цеглинку великої будови. Ось чому І. Франко назвав своє «Зів'яле листя» ліричною драмою. «Лірична драма» у І. Франка постає риторичною формулою узагальнення «найбільш суб'єктивного чуття». У ліричній драмі «Зів'яле листя» провідним був настрій морального спаду, навіяний обставинами життя поета. Ненастанні переслідування, арешти, тюрми, матеріальні нестатки й різні життєві злигодні з року в рік отруювали настрій І. Франка, підточували його здоров'я, і він не раз втрачав душевну рівновагу. Така психологічна атмосфера викликала появу збірки «Зів'яле листя».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У передмові до збірки І. Франко подає своєрідну літературну містифікацію – нібито до його рук випадково потрапив щоденник якогось юнака, котрий не зміг пережити любовної драми і кінчив життя самогубством. У центрі ліричної драми І. Франка стоїть зневірений у всьому скептик і бунтар-індивідуаліст, готовий продати душу чортові. Але, внутрішньо спустошений і безсилий, позбавлений волі, він безславно гине. Важливу проблему молодого героя І. Франко розв'язує на популярній темі кохання. Вважаючи героя ліричної драми за людину душевно неврівноважену, а його історію – повчальною, хоч і безглуздою, автор, у науку молодому поколінню, закінчує передмову словами Й.-В. Гете, написаними на одному з примірників «Вертера»: «Будь мужньою людиною і не йди моїми слідами». Зіставлення «Зів'ялого листя» і «Страждань юного Вертера» безпосередньо веде до трагедії «Фауста»: адже від Вагнера один крок до Фауста першої частини. Як відомо, Фауст став у європейській історії значним культурним символом. У ХХ столітті, за Щпенглером, цей тип асоціюється із «фаустівською душею», сферою духовного поривання якої є «чистий безмежний простір», а «тілом» – західноєвропейська культура, зазначає І. Пільгук [6, с. 20]. Наприкінці ХІХ ст. в пізню

позитивістську епоху Фауст бачиться новочасним культурним типом людини, чиї страждання й сумніви, внутрішній драматизм шукань, суперечність характеру та світогляду не втратили актуальності й узагальнюють проблематику епохи гуманізму й раціоналізму.

М. Коцюбинський щодо збірки «Зів'яле листя» висловив свою думку: «Але людина, яка б вона сильна не була, не може жити самою боротьбою, самими громадянськими інтересами. Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного. У Франка є прекрасна річ – лірична драма «Зів'яле листя». На думку Н. Калениченко, се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розумінням душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв» [3, с. 115].

Вихідна ідея «Зів'ялого листя» – класичне уявлення про гармонію людського буття, у якому індивідуальне страждання випадкове й одиничне. Новочасна гуманістична ілюзія про повноту осягнення індивідом буття – центральна у Франка. Історія нещасливого кохання віддавна служила кодом цієї по-своєму священної духовної ілюзії. І акцією декадентського «переступання» межі сакрального стало руйнування такої священної гармонії. Вона відновлюється на основі індивідуалізму й естетичного синтезу «надлюдини (Ніцше) або ж співвідноситься з пошуками «Голої душі» (Пшибишевський), «Вічної Жіночності» (В. Соловйов). Франковий естетико-філософський синтез не зводиться ні до «вічного повернення», ні до «теургійності» Соловйова, ні до «сатанізму» Пшибишевського.

Лірична драма «Зів'яле листя» вражає великою внутрішньою сконцентрованістю ліричного чуття, незвичайним багатством змісту, мінливістю настроїв і тонкою грою емоцій, що знаходять свій конкретний вияв у постійній зміні метру, рими, ритму, строфіки. Тут знаходимо вірші розповідні, описові, медитативні, складні імітації народних плачів і народної пісні, де оспівуються глибокі почуття палкого, але нещасливого кохання.

Т. Гундорова звертає увагу на мотиви туги і страждань, що звучать у віршах збірки, викликані складними суспільними умовами життя поета [2, с. 10]. Появі цих мотивів певною мірою сприяло також і те, що поет не був щасливим в особистому житті. Соціальні перепони розлучили його з коханою дівчиною Ольгою Рошкевич, з якою він мріяв поєднати свою долю, ділити творчу працю і боротьбу.

Метою статті є: змалювання моральних та духовних цінностей закоханих через сприйняття природних явищ та особистого бачення життя ліричного героя.

Відповідно до мети визначимо такі завдання:

– виявити вплив морально-етичних принципів на становлення особистості через поетичні твори І. Франка.

– виявити можливості поетичних творів І. Франка для філософського осмислення буття як національної самобутності українця та поєднання національних і духовних цінностей особистості.

Лірична драма І. Франка «Зів'яле листя» – це шедевр поетичної майстерності. Її пісні – це три «жмутки» зів'ялого листя. Природна циклічність, закладена в членування розділів-жмутків збірки (весняний, літній, осінній і зимовий), мовби проектувала повторюваність й ідеальну гармонію – повноту людського життя. Але фінал твору, і зокрема намір ліричного героя свідомо («знаючи») вийти з такого вічного коловороту «мами-природи», щоб нічого зі своєї людськості, ураженої розчаруванням, не нести у вічність, засвідчує руйнування позитивістської органічної картини світу. Жмутки «Зів'ялого листя», позначені завмиранням, пригасанням «молодої любові» й творчості, можна розглядати як аналогію смерті «зовнішньої» людини і народження людини «внутрішньої». Міфологема декадансу – «зів'яле листя» – набуває ширшого культурософського значення, яке веде до етико-філософських пошуків Сковороди. Йдеться про розривання природного, тілесного ланцюга буття, про пошуки божественного «знання», яке б могло санкціонувати й виправдати сенс індивідуального існування. Звідси – глибинна гностична проблематика «Зів'ялого листя».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

«Зів'яле листя» – метафора згасання природності й осягнення таїни небуття – розгортається через розсіювання суб'єктивності в любові, в космічних візіях, стражданні й терпінні через зосередження уваги на моменті, приміром, згасання, інтервалі між життям і смертю, необхідністю й свободою. Уся новітня європейська свідомість кінця ХІХ ст. «мучилася», «хворіла» питаннями метафізичними: у чому сенс людського існування, коли «Бог помер» і трансцендентні опори буття завалилися, який шлях і де кінець індивідуальної активності, як узгодити духовне, душевне й тілесне?

Франко зауважував, що ідеальна структура світу, ідеальний світопорядок існує лише через індивідуальну людську волю, а отже – відновлюється разом зі смертю того, хто вніс у цей порядок дисгармонію. Загалом же суголосність проблематики «Зів'ялого листя» з буддизмом, з пізньогрецькою філософією, на яку покликається сам Франко наприкінці твору, вказує на його значний гностичний смисл. Він перекидає моральний вибір героя –

самогубство, за Шопенгауером, відмову від волі до життя, яке прив'язує людину до страждання. Адже «суб'єкт бажання вічно прикований до колеса Іксіона, що крутиться, постійно черпає решетом Данаїд, – вічно спраглий Тантал», зазначає Ю. Клим'юк [4, с. 35]. Подібно й герой Франка.

*Мов той Іксіон, вплетений
У колесо-катушу,
Так рік за роком мучусь я.
І біль мою жре душу [8, с. 84].*

Бажання «страшного того гріха» любові Франко розгортає як моральну проблематику, не лише звичайну життєву драму:

*Не можу жити, не можу згинуть,
Нести не можу ні покинуть
Проклятий сей життя тягар [8, с. 87].*

Силою, що гармонізує таке страждання, способом, через який проявляє себе ідеальна завершеність і цілісність світу, разом зі збереженою й відновленою цінністю індивідуального людського життя, стає мистецтво. Цікаве загалом це суголосне модерній епосі переведення символіки ідеальної повноти світу в план естетичний. У християнстві таку ідеальну повноту, священний закон і Логос уособлювало повнозвуччя і повнозначчя Слова, яке виступало аналогом божественного процесу світотворіння. Значний містико-гностичний смисл, починаючи з середньовіччя, а згодом естетизований романтизмом дістала в цьому сенсі також символіка любові й коханої.

У Франка також бачимо це роздвоєння душі між мрією й реальністю, ідеалом і буденщиною. Сама любов і кохана мисляться тією духовною, основою, що могла б дати цілісність і сенс буття новочасному диференційованому індивідууму. Але диференційованим постає й образ коханої. Більше того, Франко зізнається, що іпостасей коханої у «ліричній драмі» три. Розсіювання єдиного ідеального образу за рахунок введення фіктивної історії нещасливого кохання, шляхом демонізації й профанації разом з одночасною сакралізацією ідеалу – характерне явище європейського декадансу. Ліричний герой Франка так само зізнається в амбівалентності свого бажання:

*Я не тебе люблю, о ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Відмалечку лелію [8, с. 84].*

Щастя людське І. Франко бачив у «будучині», а сенс його у

тому, що «кожда личність на те тільки матиме повну, широку свободу, щоб якнайширше покористуватись нею в служенні суспільності, в служенні всім слабшим і упослідженим», наголошує Н. Горбач [1, с. 148]. Окрім того, у «Зів'ялому листі» на передній план висунута проблема творчості, духовного самопізнання. Шлях такого самопізнання розгортається в перспективі індивідуального життя й художньої творчості.

Коли певною мірою розподілити пафос і риторику кожного з трьох жмутків поезій Франка, то вони становитимуть собою в цілому єдину драму світу небес і пекла, через які проходить душа героя. Універсальний образ світобудови твориться завдяки нарощуванню метафізичної перспективи. Таке нарощування і водночас ущільнення дії проступає в уподібненні до природної циклічності періодів людського життя (весна, літо, осінь, зима – молодість, зрілість, старість, смерть), у зображенні чуттєвого страждання як «ходіння» душі по колах раю й пекла, гармонії й могильного небуття, а в ширшому культурному сенсі – за рахунок повторювання трагедії новочасної душі, засвідченої Данте, – «душі, виведеної з гармонії і раз у раз зайнятої змаганням дійти до гармонії», – зазначає М. Легкий [5, с. 71].

Перший жмуток віршів перейнятий весняними тонами «молодої любові» з її життєдайною силою, коли сама інтенція любові, навіть нерозділеної, дає відчуття «правдивої любові», відкривається як «найтайніший порив», «найкращий спів», що сниться, ще невиспіваний, безсловесний, не артикульований, але розбуджений. У цілому такий стан «не сповненого бажання» символізує повноту суб'єктивного переживання, його закоріненість у життя. Усе це лірика глибоких особистих почуттів, пристрасного кохання, що підносить героя, веде його до простору, відтвореного у вірші «Безмежнеє поле в сніжному завою...». Чари кохання підносять героя, оволодівають його думками й почуттями. Разом з тим в окремих поезіях прориваються і соціальні мотиви, що виразно звучать у вірші «Не боюсь я ні бога, ні біса...». У заключному вірші «Першого жмутка» поет запитує:

*В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто знає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогії вірші вкладаю? [8, с. 86]*

Другий жмуток – поезія літа, поезія споглядання «мого серця драми», рефлексія-спомин, у якій розривається душа і тіло, ідеал і реальність. І кола цього розриву ширшають і ширшають, вбираючи

індивідуально-психологічні й романтично-міфологізовані антиномії: «ідеали бачать геть десь за горами, / А живеє щастя з рук пустив без тям», «що будуще бачить людське і народне, / А в сучаснім блудить, як дитя голодне». У другому жмутку лірична драма звучить чи не найтрагічніше, коли страждання душі набувають універсального характеру («тільки я стою та зорі, що високо там мигтять»), а основним стає пафос «ілюзії», «мрії», «ідеалу» – тіні, що надає сенсу цілому життю.

До цього жмутка відносяться вірші «Червона калино, чого в лузі гнешся?», «Чого являєшся мені у сні?», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...», «Ой ти, дубочку кучерявий...» та інші.

Поезія «Червона калино...» написана у формі діалогу, характерного для народної пісні. За народною українською пісенною символікою в образі червоної калини уособлено вродливу дівчину, а в дубові – молодого парубка. У вірші поєднуються елементи літературного і народнопоетичного стилю. Поет майстерно відобразив у прагненнях калини до світла і сонця любов до життя і найглибші нюанси людських переживань за гірку долю свою.

Поезія «Чого являєшся мені у сні?» є однією з найкращих у збірці. У ній хвилююче відтворено ніжну, велику, але неподілену любов ліричного героя. Тільки уві сні з'являється йому образ коханої і тривожить його зранене любов'ю серце. Герой щиро кохає свою милу, хоч вона й згордувала ним. Довга розлука посилила в його серці пекучий біль, але не погасила вірного кохання. Свою безнадійну любов, страждання й журбу переливає він у сумні пісні:

*В життя ти мною згордувала,
Моє ти серце розірвала,
Із нього вирвала одні
Оті ридання голосні –
Пісні. [8, с. 89]*

Завершується ця поезія ліричним зверненням до зіроньки-коханої з проханням з'явитися, щоб дарувати йому радість хоч уві сні, бо тільки тоді оживає його стомлене серце.

Третій жмуток – поезія зимового подиху старості, коли руйнується сама світобудова, у центрі якої стояв ідеал, а уявна смерть об'єкта бажання («Вона умерла! – Ні, се я умер») стає проекцією власної долі, адже його власна смерть уже відчута на рівні підсвідомості (бамкання дзвонів непомітно переходить у стукіт землі по кришці забитої домовини).

Останній зимовий жмуток сповнений уже не людського, а всесвітнього, метафізичного розчарування. Мефістофелівська й

фастівська сила внутрішнього роздвоєння проривається «остатнім співом, страшним прокльоном» усьому життю, красі, любові, творчості:

*Такий прокльон, щоб мерзла кров,
В ненависть зстилася любов,
Змінилась радість в темний сум,
І щоб краси не бачив ум,
І щоби уст цурався сміх,
І від повік би сон відбіг,
Тюрмою б весь зробився світ
І в лоні мами гиб би плід [8, с. 84].*

Злиття індивідуального й народного співу – один з моментів творчого процесу, тотожного самопізнання. Цьому передує мотив зародженого, але «невиспіваного співу» (перший жмуток); далі він виливається в «ридання голосні – пісні» другого жмутка і врешті – в «останній спів, страшний проклин» третього жмутка. У фіналі цієї історії – заключне прощання з піснею, «підстреленою пташкою», що символічно передує пострілу.

Отже, збірка «Зів'яле листя» є чудовим зразком естетики інтимних почуттів. Разом з тим вона є чудовим зразком того, як поет, користуючись національною пісенною формою твору, підносить проблеми загальнолюдського значення.

Література

1. Горбач Н. До питання про філософські переконання Івана Франка / Горбач Н. // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів, «Світ», 1998. – С. 148–150.
2. Гундорова Т. «Зів'яле листя» Івана Франка як явище модерної культурософії / Гундорова Т. // Дивослово. – 1996. – № 9. – С. 9–15.
3. Калениченко Н. А. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст. Напрями, течії / Калениченко Н. А. – К., 1983. – С. 115.
4. Клим'юк Ю. Особливості формування жанрової системи лірики Івана Франка / Клим'юк Ю. // Слово і час. – 2004. – № 8. – С. 30–35.
5. Легкий М. Іван Франко і канон українського модернізму [Спроба (де)канопізації] / Легкий М. // Франкознавчі студії. – Дрогобич, 2001. – Вип. 1.
6. Пільгук Іван. Велетень української літератури / Пільгук Іван. – К. : Дніпро, 1966. – С. 3–26.
7. Соловей Е. С. Загальнолюдські цінності в системі теоретичних поглядів Івана Франка / Соловей Е. С. // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 39.
8. Франко Іван. Вибрані твори / Іван Франко – К. : Дніпро, 1966. – 790 с.

Жижченко Л.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-31.09”19”

**ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА РОМАНУ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ
«АПОСТОЛ ЧЕРНІ»**

У статті розглядаються особливості жанру роману виховання на прикладі твору «Апостол черні», простежується проблематика, генеза особистості, сюжетно-композиційні особливості.

Ключові слова: роман, проблематика, герой, композиція, топос.

Жижченко Л.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Донбасского педагогического университета

**ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА РОМАНА О. КОБЫЛЯНСКОЙ
«АПОСТОЛ ЧЕРНИ»**

В статье рассматриваются особенности жанра романа воспитание на примере произведения «Апостол черни», рассматривается проблематика, генеза личности, сюжетно-композиционные особенности.

Ключевые слова: роман, проблематика, герой, композиция, топос.

Zhizhchenko L.

– Candidate of Philological Science, lecturer in the Ukrainian language and literature department of Donbass State Teachers' Training University

**SPECIFIC CHARACTER OF GENRE OF O. KOBYLIANSKA'S NOVEL
«APOSTLE OF NON»**

The article reveals the peculiarities of the genre novel-upbringing after O. Kobylianska's novel «Apostle of Non». The problem of a personality's genesis is studied. There investigated the peculiarities of the plot and composition.

Key words: peculiarities of genre, novel-upbringing, personality genesis, plot, composition.

Постановка проблеми. Потреба О. Кобилянської розмежувати камерні й багатопланові теми спричинила необхідність модифікації жанру повісті у роману структуру. Можливості такого виду жанру, як роман дозволили письменниці увиразнити тему духовного пошуку інтелігенції й показати генезу особистості. О. Кобилянська твір «Апостол черні» називала повістю. Цю думку підтримували сучасні літературознавці І. Демченко, Є. Куртяк, О. Слоньовська. Як роман «Апостол черні» розглядали З. Гузар, Я. Мельничук, Ю. Микосянчик, М. Павлишин, Ф. Погребенник, Н. Томащук та ін. Наголосимо, що науковці, вказуючи на жанр твору, не називали конкретно чинники, за якими вони класифікують твір чи

то як повість, чи то як роман. Тому **актуальною** є проблема визначення жанру цього твору. У дослідженні Я. Мельничук, де вказано на жанрові ознаки твору, «Апостол черні» постає як інтелектуальний роман: переважає висловлювання низки ідей, діалогічність твору, полеміка, дискусії, діалоги, монологи на різні теми, переважно в контексті визначених ідей; широкі літературні інтереси героїв, читання книг як запорука високого інтелектуального рівня; антропонімія твору, промовисте ім'я героя, зіставлення з історичними діячами; асоціативність мислення, улюблене коло асоціації [2, с. 175].

Проте важливою є й інша думка щодо жанрової природи «Апостола черні». Наприклад, М. Моклиця вважала, що в тексті твору домінує сюжетно-подієва основа над мисленевою. Розмови, які час від часу ведуть герої роману, не скеровані на інтелектуальний пошук чи гру. У переважній більшості вони тяжіють до національної риторики. Через те в цьому творі відбувається цілковите відновлення міметичного стилю [3, с. 61].]

Наявні у творі також ознаки жанру повісті. Структура твору це, переважно, оповідь повістєвого характеру, сюжет тяжіє до циклічності, до етологічності, а в деяких моментах має ознаки варіанту «повісті без подій». Отже, питання жанрової дефініції залишається актуальним і для останнього твору О. Кобилянської.

Аналіз останніх досліджень. Жанрологія в складі науки про літературу є досить дискусійною ланкою. Проте в українському літературознавстві останнього десятиліття активізувалися вивчення жанрових модифікацій різних структур. Помітними є монографія Н. Копистянської «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» (2005), у якій систематизовано загальні жанрові принципи й узгоджено генологічну термінологію, монографії Т. Бовсунівської «Основи теорії літературних жанрів» (2008) та «Когнітивна жанрологія і поетика» (2010), де розглянуто теорію літературних жанрів, осмислену впродовж доби постмодернізму.

Дисертація Н. Бернадської «Теорія роману як жанру в українському літературознавстві» (2005) присвячена загальним теоретичним проблемам великої епіки. Аналіз романних форм різних митців і періодів спостерігаємо в останніх дослідженнях А. Білої, М. Васьківа, О. Ільницького, Ю. Коваліва, Л. Сеника, О. Філатової та ін.

Метою статті є висвітлення жанрової специфіки роману виховання у прозі О. Кобилянської. Мета визначає такі **завдання** :

- окреслити структурні особливості роману виховання
- зазначити проблематику твору
- розглянути ґенезу особистості

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянувши жанрові доміанти роману виховання зазначимо, що «Апостол черні» більше тяжіє до цього жанру. Письменниця розкриває процес формування особистості, пошук героями свого місця в житті, випробування на національну та морально-етичну зрілість та міцність, завершуючи твір моментом становлення героя в суспільстві та набуттям відповідного соціального статусу.

У «Апостолі черні» О. Кобилянська, крім того, що простежує історії життя жіночих персонажів, здебільшого актуалізує роль чоловічого персонажа, історія життя якого – центральна в сюжеті. Романні герої до істинного «я» і здобуття життєвої позиції приходять через втрату мрійливо-гармонійного світосприйняття, помилки під час вибору друзів, фахових занять, розчарування в коханні, релігійно-моральних протиріч, соціально-станової нерівності, конфліктів батьків-дітей.

Дослідники наголошують, що роман виховання навряд чи можливо чітко відмежувати від інших жанрових форм, бо він містить у собі елементи соціально-психологічного, пригодницького, філософського романів. Він є досить близьким до роману сімейної хроніки [5, с. 493]. Ця заувага є досить слушною щодо роману «Апостол черні», у якому поза будь-яким сумнівом спостерігаємо й елементи сімейного роману. О. Кобилянська зосереджувала увагу на зображенні сімейного устрою Цезаревичів, Альбінських, Захаріїв та інших, на тісних стосунках у родинах, на показі приватного життя членів цих сімей у нерозривному зв'язку з долею близьких людей.

Предметом зображення в «Апостолі черні» є життя української інтелігенції в буковинському багатонаціональному краї. У зображеному світі роману кожен персонаж обов'язково характеризується з позицій національної та станової приналежності. У творі змальовано українців, поляків, рідше – німців. Поляки – представники вищих верств суспільства. Так, наприклад, за Альфонсом Альбінським пожиттєво закріпилося звання директора, хоча вже багато років він не служив на цій посаді. Українці – представники дрібно-середніх верств: огородник, поштар, сільський священик, учитель, годинникар та ін. У характеристиці О. Кобилянської представники української народності – добропорядні, скромні члени громади, переважно малозабезпечені люди, які тяжіють до патріархального побуту. Поляки – амбіційні, мають маєтки та гарні становиська, що яскраво представляють сюжетні лінії твору.

У романі показано історію життя трьох родин: Цезаревичів, Захаріїв та Альбінських. Із лінією Цезаревичів пов'язаний національно-патріотичний та культурний аспект твору: «Цезаревичі – люди з

культурою в крові» [1, с. 24]. Члени цієї родини (Максим, Юліян, Оксана) зберігають опозиційність щодо полонізації. Друга сюжетна лінія пов'язана з родиною о. Захарія. Детально з членів усієї сім'ї виписана історія Єви – доньки священика. Його дружина (теж Єва) показана в окремих епізодах. Образ цього душпастиря Захарія допомагає майстерному введенню у твір християнських ідей як виховних, так і культуротворчих. Християнські ідеї в тексті тісно переплітаються з національно-культурними настановами, створюючи своєрідну проблематику. Ці дві сюжетні лінії тісно переплітаються з лінією (не менш об'ємною) польського роду Альбінських, який у третьому поколінні репрезентує Дора Могиленко (Вальде). Якщо родини Цезаревичів і о. Захарії – носії здорової української духовної культури, то члени роду Альбінських – носії зверхнього ставлення до українців, розбещеності та злочинності,

Типовою для роману виховання проблема є батьків-дітей, яка постає в «Апостолі черні» як конфлікт поколі. Юліян Цезаревич шанує свого батька Максима, але в той же час він рішуче виступає проти його необмеженої влади в сім'ї. Захищаючи свою сестру від батьківського карбача, він, «як молодий тигр, ускочив знадвору через вікно... крикнув з обуренням і стиснув, мов кліщами, батькові руки... Доки гадаєте нас тиранізувати?» [1, с. 21]. Юліян навіть зважується нагадати батькові про його відповідальність перед дітьми, що рівне боговідповідальності: «Старі дуби громом несподівано валяться. Що скажете про своїх дітей там» [1, с. 24].

У центрі уваги О. Кобилянської – доля Юліяна Цезаревича та процес його життєвого самостановлення. Із дитячих років хлопчина в усьому відчуває суворість батьківського виховання. Так, дитиною Юліян, перебуваючи в майстерні батька, забажав незвичайний годинник як іграшку, а одержав від батька карбача, а разом і настанови: «Не задивися на те, що не може бути твоє, й не бажай чужого» [1, с. 6]; «Усе, що гарне, не завжди можна мати» [1, с. 8]; «Іди, бо плакати невільно» [1, с. 9]. Пізніше сина-юнака Максим Цезаревич застерігає від двох речей: боргів і гри в карти. Панувати над собою навчає Юліяна й отець Захарій: «Пристрасть має лиш своє право доти, доки нею кермуємо. Коли ж ми керму випустимо з рук, вона бере нас під свою владу, робить нас сліпцями і душевними каліками» [1, с. 73]. Батьківська педагогіка віднайшла свій вияв у дорослому житті сина. Юліян говорить: «Я – мужчина. Я відповідаю за свої вчинки» [1, с. 104]. Він свідомий своєї приналежності до української нації, до гідних предків свого роду, а національна самосвідомість (успадкована від батька) урівноважує його характер, стабільний в основних своїх рисах. У характері Юліяна є багато спільного з Нестором Обринським. Так само, як і Нестор, Юліян багато студіює. Вивчає чужі мови, займається

спортом, музикою, літературою. Його захоплює філологія та старовинний світ, а ідеалом є великі мужі грецьких і римських часів. Але й просте ремесло йому теж знайоме (займається столярством). Якийсь час, особливо в період вибору майбутнього фаху Юліяном, так само, як і Нестором, опановує меланхолія. Але з часом вона поступається місцем героїстству та оптимізму, що дає можливість витримати двобій із долею. Якийсь час Юліан з метою пізнання культури інших народів подорожує світом. Він відвідує Німеччину, Англію, Скандинавію та ін. Пізнаючи скарби чужої культури, він паралельно відчуває й глибоке приниження за свій народ: «як-то інші народи власними силами дійшли до таких здобутків», – думає хлопець. У нього виникають сумніви щодо духовних можливостей українців: «та чи справді з народу, такого, як він є тепер можна золото викувати глибиною, я боюсь, що ні» [1, с. 48]. Проте невдовзі Юліан приходиться до іншої думки. Він вважає, що, пізнавши світло знання на чужині, треба повертатися до рідного вулика («усяких Покутівок»), щоб працювати на своїй землі для свого народу. На такий шлях він пізніше схиляє і свою наречену Єву.

Просторова площина твору складається з низки улюблених топосів О. Кобилянської: дім, міська вулиця, парохія, сад, ліс, став, дорога та ін. У романі названо топоси місць перебування героїв: Англія, Німеччина, Скандинавія, та Польща. Проте, як діють герої в межах чужого простору, автор не показує. Простір, у якому живуть герої, – це топос, який відкриває перед читачем побутове оточення персонажів із щоденними заняттями та захопленнями. Замкнений простір знаходиться в домі, переважаючими ознаками якого є довірливі стосунки між братом та сестрами, між членами родини. Гармонію упорядкованого простору порушують хвороби та смерть близьких людей, а також несумісність життєвих прагнень членів сім'ї. Здоровий спосіб життя, на думку письменниці, пов'язаний із фізичною працею на лоні природи, здатною збудити в людині духовні та етнічні витоки.

Висновки дослідження: усе вищезазначене засвідчує, що повість О. Кобилянської трансформується в роман виховання, про що свідчать змальовані автором характери героїв, сюжетна структура, форма оповіді, хронотоп твору.

Література

1. Кобилянська О. Апостол черні : [повість] / Ольга Кобилянська. – Львів : Каменяр, 1994. – 243 с.
2. Мельничук Я. На вечірньому прюзі. Ольга Кобилянська в останній період творчості (від 1914 р.) / Мельничук Ярослава – Чернівці : ВД «Букрек», 2006. – 214 с.
3. Моклиця М. Сильові доміанти творчості Ольги Кобилянської / М. Моклиця // Слово і час. – 2012. – № 4. – С. 52–63.
4. Словник іншомовних слів. – К., 1974. – 775 с.
5. Попов Юрій. Роман виховання / Юрій Попов // Лексикон загального та

порівняльного літературознавства. – Чернівці і: Золоті литаври, 2001. – С. 492–495.

6. Поспелов Г. Н. Теория литературы : [учебник для ун-тов] / Г. Н. Поспелов. – М. : Высш. школа, 1978. – 351 с.

7. Психология та психоанализ характера: хрестоматия по психологии и типологии характеров. – Самара : Издательский Дом «Бахрах», 1998. – 639 с.

Лапушкіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-31.09 “20”

ЗАПЕРЕЧНІ ФОРМИ РОМАНУ ЯК ЖАНРОВІ НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Запропонована стаття є спробою дослідити жанрові модифікації в сучасній прозі, з'ясувати умови появи та перспективи розвитку авторських жанрових новотворів на прикладі постмодерного роману. Розглянуто особливості побудови творів з експериментальним визначенням жанру по типу антироману.

Ключові слова: жанр, текст, структура, антироман, ризома.

Лапушкина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ РОМАНА КАК ЖАНРОВЫЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРОЗЕ

В представленной статье исследуются жанровые модификации в современной прозе, условия появления и перспективы развития авторских жанров на примере постмодерного романа. Особое внимание уделено произведениям с экспериментальным определением жанра отрицательного характера по типу антиромана.

Ключевые слова: жанр, текст, структура, антироман, ризома.

Lapushkina N.

– Candidate of Philological Sciences, associate professor in the department of the Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

NEGATIVE FORMS OF THE NOVEL AS A GENRE NEW FORMATIONS IN MODERN UKRAINIAN PROSE

The article deals with an attempt to study genre modifications in the modern prose, conditions for the emergence and development perspectives of the author's genre on the basis of post-modern novel. Special attention is given to the works of the genre with an experimental definition of the negative nature of the type of antinovel.

Key words: genre, text, structure, antinovel, rhizome.

Постановка проблеми. Сучасна українська література

спрямована на порушення канонів, відмову від класичних форм, має тенденцію до взаємодії різних видів мистецтва, стилів, жанрів. Тому закономірним є прагнення письменства виділити свій твір не лише на рівні змісту, а й на рівні форми. Сучасний письменник активно шукає таку форму художнього дискурсу, у якій багатоплановість і плюралізм культурної ситуації, означеної естетичним кодом постмодернізму, набули б адекватного семантико-структурного вираження. Роман як найпластичніший з-поміж інших жанрів здатен відображати специфічне світовідчуття доби постмодернізму. Тому він найчастіше піддається найрізноманітнішим трансформаціям, що веде за собою появу жанрових новотворів.

Аналіз останніх досліджень. Причини та особливості виникнення нових жанрів та їх різновидів у постмодерній літературі цікавили багатьох науковців: І. Акіншину, О. Дацюка, І. Денисюка, Р. Харчук. Теорія літературних жанрів, динаміка та концептосфера жанрового розвитку доби постмодернізму досліджуються в монографії Т. В. Бовсунівської. Проблему жанру в новітній документальній літературі порушує в ряді праць О. А. Галич. Ґрунтовністю та чіткістю в термінології відзначається монографія Н. Х. Копистинської.

Метою статті є дослідження жанрових модифікацій у сучасній українській прозі, ураховуючи як авторське визначення жанру, так і його теоретичне обґрунтування в критичному літературознавстві. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати причини і особливості виникнення жанрових новотворів заперечного характеру на прикладі конкретних зразків; 2) розглянути принципи організації постмодерністських романів, у яких виявляється експериментальний характер визначення жанру.

Виклад основного матеріалу. Роман вважається найменш канонізованою формою, що дає широкі можливості постмодерному творові, який прагне зазвичай зруйнувати будь-які ієрархії. Як зазначає Т. Кисла, «саме цьому жанру підвладний будь-який матеріал і будь-яка проблематика, він може акумулювати всі естетичні категорії; роман поєднує родові властивості драми й лірики, «адаптує» всілякі літературні жанри; його поетика засвоює здобутки різних мистецтв (колажна техніка, монтаж, архітектоніка)» [3, с. 4]. Це, на нашу думку, зумовлює активне експериментування авторів з жанром роману аби підлаштувати його під втілені ними ідеї. Уже досить звичним явищем стала поява в літературі таких жанрових визначень, «що містять у собі поєднання двох зовсім різних рівноправних жанрових форм: роман-есе, роман у листах, епістолярний роман, мемуарний роман, роман-репортаж, роман-заповіт, роман-щоденник, роман-сповідь» [2, с. 48]. Але в добу

постмодернізму популярним стало звернення авторів до таких жанрових новотворів, які відбивають особливості літературного процесу взагалі та естетичної налаштованості митця зокрема. Такі твори схильні до потоку свідомості, заперечення канонів у формі та змістові, міфопоетичності, психоаналітичної манери викладу, заглиблення в себе та в сенс творчості. Їх винятковість переважно визначається самим автором у додаванні до слова роман якоїсь заперечної частинки, яка зазвичай заперечує і сам жанр. Це так звані антиромани (Н. Зборовська «Українська Реконкіста», Ю. Андрухович «Дванадцять обручів») або авторські новотвори (нібито роман О. Ірванця, замість роману Ю. Андруховича, роман потоку свідомості, роман-лабіринт Є. Пашковського тощо).

Сам термін «антироман» (або «Новий роман») як жанровий різновид виник ще у французькій модерній літературі другої половини ХХ ст. По своїй суті він заперечував традиційний роман як у формі, так і у змісті. «В естетиці антироману важливе місце посідає експеримент: традиційна класична техніка розповідної прози усувається, натомість застосовуються прийоми безгеройної і безфабульної розповіді» [5, с. 46–47]. Такий роман може не мати «відображеної дійсності», конфлікту, сюжетних колізій, зав'язки чи розв'язки, героя, його вмотивованих вчинків, емоцій. Аналізуючи зразки українських постмодерних антироманів, спостерігаємо лише часткову відповідність вже сформованому жанровому різновиду. Дехто з авторів у визначення жанру вкладає спосіб написання твору, дехто манеру оповіді чи особливості використання прийомів письма, але наявні й зразки, коли визначення нетрадиційного жанру застосовується більше для приваблення читача. Але власне саме прагнення авторів до нового жанрового визначення відповідає постмодерністському розумінню жанрової природи роману. Тобто осмислення роману сприймається як наративний дискурс, що використовує не засоби логічного аргументованого аналізу, а засоби інтуїтивної імажинації.

Роман Н. Зборовської «Українська Реконкіста», заявлений авторкою як антироман, у цілому відповідає ознакам постмодерного роману. Ознаки ж антироману виявляються на рівні організації тексту, стилю письма. Роман характеризується ризоматичністю, метафізикою самозаглибленого споглядання, специфікою жіночого світосприйняття, мовною та інтелектуальною грою, полістилізмом. «Жанровий код роману Н. Зборовської визначається сполученням різноманітних жанрових формул, як літературних (новела, есе, щоденник, повість, апокриф, філософська лірика), так і позалітературних (замовляння, пісня, коментар, інтерв'ю), що, взаємодіючи одна з одною, перетинаються й утворюють множинний

простір своєрідної романної цілісності, єдності, яка за своєю природою породжує біфуркаційні відгалуження» [3, с. 11]. Такі ж традиційні ознаки роману, як обсяг, сюжетна багатолінійність, складна оповідна та хронотопна організація, втрачають першорядне значення. Усе вищесказане й дає підстави називати твір антироманом.

Справді антироманом і за формою і за змістом можна назвати твір Є. Пашковського «Щоденний жезл». У критичній літературі його жанр визначають як роман потоку свідомості, роман-лабіринт, роман-послання, роман-сповідь, автор визначає свій твір як роман-есеї. Він має особливу будову: його можна починати читати фактично з будь-якої сторінки, адже кожний елемент тексту певним чином поєднаний з іншим, але відсутня чітка їх фіксація та регламентований порядок між ними. Зв'язки в тексті безструктурні, множинні, можуть несподівано обриватися і з'являтися. Дослідник Л. Кульчинська в статті, присвяченій роману, доводить, ризоматичною є не лише форма, побудова тексту, а й зміст. «Зміст роману неможливо охарактеризувати однією фразою, бо тут відсутня стрижнева проблема – сюжет, на який би нанизувалася вся структура твору. Натомість представлено неструктурований, не поділений на традиційні речення, абзаци, глави чи розділи текст» [4, с. 55]. Роман вільний від якоїсь центральної проблеми й об'єкта, події відтворюються через спогади, часопростір невизначений, стиль написання – фрагментарний, розірваний. Усі ці ознаки дають можливість трактувати твір Є. Пашковського як антироман.

Прагненням розширити межі традиційного уявлення про роман відзначається й твір Ю. Андруховича «Таємниця». На одній з презентацій своєї книги, коментуючи вибір жанру, Ю. Андрухович зазначає: «Настав якийсь такий час, підійшла життєва хвилина, коли виникла необхідність у чомусь саме такому». Мова йшла про віднесення твору до нового в Україні (але вже популярного в Польщі) жанру роману-інтерв'ю. Сам автор визначив жанр свого твору як «замість роману». З одного боку таке визначення можна трактувати як вказівку на історію створення роману. Адже в передмові Ю. Андрухович зазначає, що, перебуваючи в Берліні, тривалий час намагався почати писати новий роман, але врешті знищив розпочате, зайнявшись «розшифровуванням і переписуванням реальних розмов автора із загадковим німецьким журналістом» [1, с. 478]. Що й стало основою для написання «замість роману» «Таємниця». З іншого боку, виходячи зі специфіки жанру роману-інтерв'ю, не можна не погодитись, що представлений твір не вписується ні в межі класичного роману, ні постмодерного. Не схожий він на попередні твори самого Ю. Андруховича. Новий

роман Андруховича побудований на діалогах, які об'єднують у художній матриці твору ознаки художнього і публіцистичного (журналістського) стилю. Крім того «Таємниця» є своєрідною мандрівкою життям і творчістю автора, що наближає текст до мемуарних чи принаймні напівмемуарних творів, адже автор наголошує на умовності автобіографізму, зазначаючи в передмові: «усі персонажі, усі дійові особи цього твору є вигаданими, а будь-які збіги в іменах чи схожість у ситуаціях – випадковими» [1, с. 12]. Проте важлива в романі не сама автобіографічність, а її аналітичний характер, який і створюється за рахунок форм інтерв'ю, сповіді та своєрідного щоденника. Подекуди автор вдається й до діалогу із самим собою, що розширює межі жанру роману-інтерв'ю. До того ж кожен з семи розділів має закінчену структуру, розповідає про певний період у житті персонажа, є подібним до маленького оповідання. Відкрита ж кінцівка сьомого розділу дає читачу зрозуміти, що текст може бути продовжений до безкінечності, адже по суті головним у ньому є не людина, яка колись таки ступить на свою останню сходинку, а саме життя, яке безкінечне. Отже, який би підхід не був обраний для трактовки твору Ю. Андруховича, безперечно маємо справу з новою формою подання тексту й новим жанром, в основі якого синтез різних жанрів, і не лише літературних, що й виокремлює текст, як щось особливе з площини ординарного.

Висновки. Закономірно, що література, націлена на художній пошук, намагається відхилитися від жанрової визначеності, що й призводить до появи нового жанротворення. Тож, сучасні літературні жанри можуть виникати, як прагнення до виокремлення з масової літератури; відповідно до художніх завдань, які ставить перед собою автор; усупереч попередній жанровій традиції; залежно від вподобань читачів та «моди» на певні жанрові категорії. Заперечні жанрові конструкції, на нашу думку, з'являються найчастіше як відголосок доби постмодернізму, яка націлює на заперечення будь-яких канонів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у визначенні специфіки та причин появи інших жанрових новотворів у прозі XXI століття.

Література

1. Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роману / Юрій Андрухович. – Харків : Фоліо, 2007. – 478 с.
2. Галич О. Термінологія сучасної документалістики / О. А. Галич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 26. – Житомир : Редакц.-вид. відділ ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 47–49.
3. Кисла Т. М. Жанрова семантика фемінних романів у художній системі українського постмодернізму : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” / Т. М. Кисла. – К., 2008. – 19 с.

4. Кульчинська Л. Ризоматичні площини постмодерністських текстів : лабіринтами “Щоденного жезла” Є. Пашковського / Леся Кульчинська // Слово і Час. – 2004. – № 11. – С. 53–58.

5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка . – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с.

Лисенко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-94.09 «19»

**АВТОБІОГРАФІЗМ І ЩОДЕННИКОВІСТЬ
У СПОГАДАХ УЛАСА САМЧУКА «ПЛАНЕТА ДІ-ПІ»**

У статті розглянуто мистецьку еволюцію Уласа Самчука в жанрі мемуарно-автобіографічної прози. В основі дослідження – обґрунтування автобіографічних і щоденникових складників у побудові книги спогадів «Планета Ді-Пі». Виконано ідейно-тематичний аналіз змісту, виділено риси індивідуального стилю Уласа Самчука.

Ключові слова: автобіографізм, щоденниковість, мемуари, спогади, нотатки, антропоцентризм, мемуарно-автобіографічна проза.

Лисенко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського язика и літератури Донбасського державного педагогічного університету

**АВТОБИОГРАФИЗМ И ДНЕВНИКОВОСТЬ В ВОСПОМИНАНИЯХ
УЛАСА САМЧУКА «ПЛАНЕТА ДИ-ПИ»**

Творчество Уласа Самчука стилистически богато и разнообразно. В статье рассматривается эволюция искусства писателя в жанре мемуарно-автобиографической прозы. В основе исследования - обоснование автобиографической и дневниковой составных в строении книги воспоминаний «Планета Ди-Пи». Выполнено идейно-тематический анализ содержания, выделено черты индивидуального стиля Уласа Самчука.

Ключевые слова: автобиографизм, дневниковость, мемуары, воспоминания, заметки, антропоцентризм, мемуарно-автобиографическая проза.

Lysenko N.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**THE AUTOBIOGRAPHIZM AND DIARINESS IN THE ULAS
SAMCHUK'S MEMOIRES «THE PLANET DI-PI»**

Ulas Samchuk's works are stylistically rich and diverse. The Ulas Samchuk's artistical evolution in the genre of memoirs and autobiographical prose is analyzed in the article. The base of this study is the research of diary- and autobiography-components in the structure of the memoirs «The Planet Di-Pi». The ideological and thematic content analysis with emphasis on features of Ulas Samchuk's individual

style is also fulfilled.

Key words: *autobiographism, diariness, memoirs, reminiscences, notes, anthropocentrism, memoirs and autobiographical prose.*

Постановка проблеми. Багатьом письменникам притаманне тяжіння суб'єкта до розуміння світу й самого себе в ньому . Не становить винятку в цьому аспекті й постать Уласа Самчука. Автобіографічність художніх творів прозаїка незаперечна: з їхніх сторінок дихає атмосфера Самчукового світу, рідної його серцю Волині (роман-трилогія «Волинь», роман «Юність Василя Шеремети»), а в героях ми вгадуємо самого автора (Володько Довбенко, Василь Шеремета). Це погляд на себе збоку, проекція особистості автора на образи власних героїв. Улас Самчук на основі власної біографії інтерпретує історичні та філософські теми – питання про міру впливу обставин на особистість, про силу людського духу, про формування й розвиток неординарної особистості в складних соціально-політичних умовах. Хоча в основу творів і були покладені справжні факти життя письменника, він при цьому переосмислив пережите, дещо дофантазував, але й випустив окремі епізоди. Водночас Улас Самчук дбав про те, щоб доступно розповісти читачеві, як герої вчаться на помилках, дорослішають, як їм спрагло хочеться робити добро, як у складних життєвих ситуаціях перемагають у собі страх, намагаються не йти на компроміс із совістю.

Розвиток автобіографічності у творчості Уласа Самчука дістав логічне завершення у вигляді книг спогадів, репортажів, нотаток, вражень, нарисів та есе, які розповідають про події Другої світової війни («П'ять по дванадцятій: Записки на бігу», «На білому коні», «На коні вороному: Спомини і враження»), життя українців у таборах для переміщених осіб та діяльність МУРу («Планета Ді-Пі: Нотатки й листи») й у Канаді («На твердій землі»), українську громаду на американській землі в рамках організації Українського Народного Союзу («Слідами піонерів: Епос української Америки»).

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним підґрунтям є роботи з історії розвитку та поетики мемуарно-автобіографічної прози О. Галича [5], Г. Маслюченко [6]. Базовими для дослідження стали методологічні положення структури діалогізму образу автора М. Бахтіна [1].

Вперше стислий цілісний аналіз спогадів Уласа Самчука був зроблений М. Білоус-Гарасевич [2;3]. Розвідки цієї дослідниці залишаються найбільш авторитетними і нині. Мемуарна проза Уласа Самчука стала об'єктом дослідження в наукових працях Ю. Безхутрого [4], С. Пінчука [7], Я. Поліщука [8], Г. Швець [11]. Увага

літературознавців звернена головним чином до книг, які містять найбільше біографічного матеріалу про письменника, дають уявлення про формування його світогляду, літературно-мистецькі уподобання.

Формування мети статті та постановка завдань. Мета статті – дослідження проблеми автобіографізму й щоденниковості у спогадах Уласа Самчука «Планета Ді-Пі» як еволюції самозаглибленого антропоцентризму. У зв'язку з чим постають такі завдання: визначити ідейно-тематичні центри в обраному для аналізу творі, установити типологічні риси українських художніх мемуарів й автобіографічних повістей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Книга спогадів «Планета Ді-Пі» побачила світ у Торонто 1979 року. Твір розповідає про трагічні будні Уласа Самчука і його дружини Тетяни Прахової. Оповідь було розпочато 9 серпня 1945р., а завершено – 23 серпня 1948р. Досить цікавою виявилась і побудова твору. Події трактуються за трьома ознаками: рік, назва міста перебування Уласа Самчука, місяць. Будуючи свої спогади за просторово-часовим принципом, автор максимально використовує всі свої знання людей і подій, пов'язаних із цими місцями, подає, часто за допомогою історичних ремінісценцій, повну картину минулого.

Перед читачем постають 40-ві роки: 1945, 1946, 1947, 1948. Також разом із героями можна було відвідати Оффенбах, Ашаффенбург, Майнц-Кастель, Ульм над Дунаєм, Корнталь біля Штуттгарту, Цуффенгаузен біля Штуттгарту. Літо змінювала осінь, осінь – зима, зиму – весна, весну – літо... І так із року в рік: кругообіг природи – кругообіг життя. День за днем письменник пунктуально занотовує побачене, почуте, пережите і вистраждане, фіксує плин подій. Невипадково, Улас Самчук епіграфом до книги обрав вислів Гомера з «Одісеї»:

*«Тож не шкодуй і не жалуй мене,
Й не пом'якшуй нічого,
А розкажи все докладно, що бачить
Тобі довелося»* [10, с. 4].

Спогади, написані митцем, хоч і суто інформаційного змісту, але вони також мають самостійну художню вартість. На це вказує той факт, що Улас Самчук уривки з бурлескно-трагестійної поеми І. Котляревського «Енеїда» використав як епіграф до кожного розділу своїх нотатків. Автор у спогадах вельми суб'єктивний. Уривки з класичного твору розкривають зміст тих подій, про які йдеться в даному розділі. Так, після слів:

*«Но греки, як спалили Трою,
Зробили з неї скирту гною,*

Він взявши торбу, тягу дав» [10, с. 5], митець оповідає про вибух атомної бомби в м. Нагасакі, кінець Другої світової війни, виникнення таборів Ді-Пі, початок поневірянь Уласа Самчука і його дружини Тетяни, «знаних наступом більшовиків все далі й далі на захід» [10, с. 68]. Як бачимо, епіграфи задають тон і пафос усьому подальшому викладові.

Твір написаний у сімдесяті роки (через 35 років після описаних подій – авт.). Письменник мав час для переосмислення, доповнення, певних змін. Спогади митця, збагаченого новим досвідом і новими враженнями, – не суха й нудна констатація фактів, подекуди малозначущих, які найчастіше маємо в мемуарах людей, позбавлених художнього таланту, а це власний світ письменника, його переживання, його оцінки й роздуми.

У щоденникових нотатках, майстерно написаних за законами «великої літератури» [9], Улас Самчук продумано й дбайливо дозує матеріал, розподіляє враження та інформацію відповідно до принципів літературної творчості. Він то пришвидшує часовий темп оповіді й надає перевагу інформативності, то максимально уповільнює його, докладно описує не лише день за днем, але й година за годиною життєві події, як-от у розділах, присвячених діяльності літературної організації Мистецький Український Рух (МУР – авт.) [10, с. 23–36]. Також у щоденникових записах Уласа Самчука ми бачимо на одне-два речення характеристики друзів, знайомих, літераторів, діячів національного руху: *«Ігор Костецький. Хто такий Ігор Костецький. Не можу сказати багато... Цікава, культурна, талановита людина і цього хай вистачає...» [10, с. 20], «Юрій Клен... В нього щось апостольське. Поет-інтелект, поет-філософ, поет віруючий. В цьому випадку – віруючий в Україну» [10, с. 21], «...знана, цікава малярка, скульпторка і поетка Оксана Лятуринська... Оксана оповіла про свій арешт більшовиками в Празі, вона зовсім глуха, говорить приглушено» [10, с. 11]. Іноді це досить розлогі портрети-характеристики, часом – лише ескізи.*

Листи у книзі спогадів «Планета Ді-Пі» Улас Самчук використовує як форму само репрезентації українських письменників. У них відображено життєвий досвід авторів, їхній світогляд, індивідуальні риси адресанта та ставлення до адресата, естетичні уподобання, політичні погляди [10, с. 54-57, 141–149].

Висновки дослідження. Від наскрізь автобіографічної прози Улас Самчук підійшов до мемуарно-автобіографічної. Доля народу, зображена в романах, стала віддзеркаленням особистої долі митця у спогадах, нотатках, картинах та есе. Таким чином ми спостерігаємо еволюцію автобіографізму, бо ці твори становлять цілісну динамічну систему. Крім того, автобіографізм як індивідуальна манера Уласа

Самчука є підґрунтям щоденниковості.

Література

1. Бахтин Н. Автор и герой в эстетической деятельности. Проблема отношения автора к герою / Николай Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Просвещение, 1975. – С. 7–180.
2. Білоус-Гарасевич М. Улас Самчук та його спогади «На білому коні» / Марія Білоус-Гарасевич // Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучались з тобою, Україно : Вибране 1952–1998. – Детройт, 1998. – С. 335–342.
3. Білоус-Гарасевич М. Широкий письменницький діапазон У. Самчука / Марія Білоус-Гарасевич // Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучались з тобою, Україно : Вибране 1952–1998. – Детройт, 1998. – С. 125–146.
4. Безхутрий Ю. Коні Уласа Самчука / Юрій Безхутрий // Березіль. – 1996. – № 5–6. – С. 164–175.
5. Галич О. Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика / Олександр Галич. – К. : КДПІ, 1991. – 217 с.
6. Маслюченко Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «українська література» / Галина Олександрівна Маслюченко. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с.
7. Пінчук С. Улас Самчук / Степан Пінчук // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 9–11.
8. Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби / Ярослав Поліщук // Дивослово. – 2004. – № 7. – С. 26–29.
9. Самчук У. Велика література / Улас Самчук // МУР. – Збірник I. – Мюнхен ; Карльсфельд, 1946. – С. 40–51.
10. Самчук У. Плянета Ді-Пі : Нотатки й листи / Улас Самчук. – Вінніпег, 1979. – 355 с.
11. Швець Г. Есеїстична проза Уласа Самчука / Ганна Швець // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Вип. ІХ. – Рівне, 2000. – С. 80–89.

Ляшов Н.

– асистент кафедри української мови і літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-311.6.09[19]

**КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ
М. ІВАСЮКА «ЛИЦАРІ ВЕЛИКОЇ ЛЮБОВІ»**

У статті проаналізовано етнопсихологічну концепцію особистості жінки в історичному романі М. Івасюка «Лицарі великої любові». Досліджено образ головної героїні твору в діапазоні від жінки-воїна до жінки-берегині. Розглянуто погляди О. Міщенко, Б. Цимбалівського, Е. Щербаненко та інших дослідників щодо особистості жінки в житті української родини та літературі.

Ключові слова: *етнопсихологічна концепція, історичний роман, психологізм, жіночий тип, духовність.*

Ляшов Н.

– асистент кафедри українського мови та літератури
Донбасського державного педагогічного університету

**КОНЦЕПЦІЯ ЛІЧНОСТІ ЖЕНЩИНИ В ІСТОРИЧЕСКОМУ
РОМАНЕ М. ІВАСЮКА «РЫЦАРИ БОЛЬШОЙ ЛЮБВИ».**

В статті проаналізована етнопсихологічна концепція особистості жінки в історическому романі М. Івасюка «Рыцари большой любви». Досліджено образ головної героїні в діапазоні від жінки-воїни до жінки-берегині. Розглянуто погляди Е. Мищенко, Б. Цимбаловського, Э. Щербаненко та інших дослідників на роль жінки в житті української родини та літературі.

Ключевые слова: етнопсихологічна концепція, історический роман, психологізм, жіночий тип, духовність.

Lyashov N.

– Assistant of the Ukrainian language and literature of Donbass State
Teachers' Training University

**THE CONCEPT OF A WOMAN PERSONALITY IN M. IVASYUK'S
HISTORICAL NOVEL «KNIGHTS OF LOVE SUPREME»**

The article examines the concept of a woman personality in I. Ivasyuk's historical novel Knights of Love Supreme. The analysis focuses on the evolution of the main character from being a woman warrior to becoming a woman hearth-keeper. To achieve a general vision of the women role in Ukrainian family and literature, the author has studied the approaches of O. Mischenko, B. Tsymbalovsky, E. Scherbanenko and others.

Key words: ethno-psychological concept, historical novel, psychology, female type, spirituality.

Постановка проблеми. У 80-х рр. ХХ ст. зазнав нового підходу художній метод романістів П. Загребельного, Р. Іванчука, М. Івасюка, Г. Колісника, В. Кулаковського, Ю. Мушкетика, М. Сиротюка, Р. Чумака та ін., зросли ідейно-тематичний, жанрово-стильовий рівні їхньої історичної прози. Помітним і плідним став їхній індивідуальний вплив на читацький загал не лише як письменників, але і як істориків, і публіцистів. Автори історичних романів в цей період порушують значущі загальнолюдські, інтерлітературні теми, зокрема через галерею жіночих персонажів, носіїв певних характеротвірних компонентів, пропонують власне ментальне бачення історії України, а через низку тих чи інших історичних подій – цілісний їхній образ. Духовний простір історичних романів наповнений концептуальними поглядами, засобами творення та розуміння психології образів жінок у діапазоні – від жінки-матері до жінки-воїни.

Аналіз останніх робіт. До визначення концептуальних проблем жіночих образів зверталися у своїх працях багато

дослідників – А. Єсін, О. Міщенко, В. Фащенко, С. Філоненко, Б. Хмелюк, Б. Цимбалівський, О. Червінська, Е. Щербаненко, та ін. З основних чинників, які формують народну психіку, психолог Б. Цимбалівський виділяє духовний клімат української родини й психологічний феномен жінки-матері в житті українців як головні культурно-антропологічні фактори. Вчений стверджує, що українська сім'я успадкувала чимало рис матриархальної родини. Материнське родинне виховання, в якому майже не бере участі батько як чоловічий чинник, виробляє в дітей жіночі ідеали, норми поведінки й моралі та формування національної вдачі. Визначаючи, що проблема національної вдачі є складною й неоднозначною для наукового дослідження, Б. Цимбалівський підходить до її розв'язання логічно. Він зазначає, що національний характер допомагає продовжувати й передавати з покоління в покоління національну культуру в незмінному або мало зміненому вигляді [5].

Щодо особистості жінки в історичних творах 80-х рр. ХХ ст., треба зазначити, що в розкритті літературного характеру як цілісності важлива роль відводиться засобам відображення внутрішнього життя людини, її психічного буття. Дійсно, психологізм, під яким розуміється досить повне, докладне й глибоке зображення почуттів, думок і переживань особистості жіночого образу за допомогою специфічних засобів художньої літератури. Російський теоретик А. Єсін слушно стверджує, що вибір психологізму як переважаючого способу зображення жіночого образу зумовлений домінуванням в літературному історичному творі певного типу художньої проблематики, розкриттям «ідейно-моральної, філософської сутності характеру» [1, с. 24]. При цьому концептуалізується стаття, образи героїнь стають виявленням концепції особистості жінки.

Щодо жіночого образу в історичних романах, то, як стверджує російська дослідниця Е. Щербаненко, «жінка є ніби дзеркалом свого часу <...> жінка відкритіше вловлює дух свого часу, вбирає в себе те, що пропонує їй навколишній світ. Але вона ж <...> мабуть, з інстинкту життя гостріше відчуває його негаразди, внутрішньо чинить опір руйнівній його силі» [6, с. 209].

Істотною для сучасного літературознавства є проблема репрезентації жінки жіночою літературою, аналіз ґендерної специфіки способів і засобів творення образу жінки в ній (цим займається галузь феміністичної критики «Images-of-women study» (тобто «вивчення жіночих образів»)).

Образ жінки в українській радянській літературі досліджувався так само поза феміністичним контекстом, як, наприклад, у праці Б. Хмелюка «Образ жінки в радянській художній літературі»

(1959 р.) [4], де тип героїні розглядався з позицій класовості й партійності. У річищі традиційної літературознавчої парадигми виконано дослідження О. Міщенко «Проблема зображення жінки в українській прозі 20-30-х років ХХ століття» (1993 р.) [6], хоча в цій її роботі були висловлені й певні критичні думки щодо жіночих образів у літературі того часу: так, на думку дослідниці, з другої половини 20-х рр. панівною стає тенденція одновимірності, уніфікації жіночого образу, зведення жінки лише до виконавиці певної суспільно-корисної ролі. Отже, з'являється тенденція до критики жіночого образу в літературі, але поки що – не феміністичної.

Треба зазначити, якщо пласт буденного життя українців визначається через поняття родини, малого гурту, то в широкому історичному сенсі дзеркальним відображенням родинного типу життя українського народу є Запорозька Січ, що становила родинний колектив, де всі побратими – рівні сини Матері – Січі та Батька – Великого Лугу.

Метою статті є дослідження особливостей втілення етнопсихологічної концепції особистості жінки у романі „ Лицарі великої любові ” М.Івасюка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна роль жінки в українському тодішньому соціумі за часів козаччини в тому, що вона відіграла важливу роль у господарському житті, особливо в часи, коли чоловіки брали участь у походах. Жіночий тип, обумовлений характером самої культури, оскільки тут велику роль відіграли символи, фольклорна та етнічна традиції. Синтезуючись, усе це вплинуло на формування глибокої поваги до жінки-матері як носія гармонії та краси, продовжувачки роду та традицій. Образ жінки, що має глибоке етнокультурне коріння, художньо і всебічно трансформується в письменницькому мисленні не одного покоління авторів. Ця тематика звучить і в історичних романах 80-х рр. ХХ ст. Ми виокремили роман М. Івасюка «Лицарі великої любові».

У романі «Лицарі великої любові» М. Івасюка постає доля української жінки, образ якої він моделює як жінки-воїна і водночас жінки-берегині. Автор в образі Артемії не дає глибокої психологізації у широкому контексті, хоча розкриває твердий характер у поєднанні з ніжністю, розумом та душевним багатством і здатністю до самопожертвування. Вона є зразком мужності, витривалості, вірності. Згідно авторської концепції, саме любов головного героя Мирона Дитинки до вродливої, мужньої й ніжної Артемії дає привід проявити на повну силу свої духовні якості – рішучість у діях, людяність, чесність і вірність рідному краю та його людям.

Із попереднього твору М. Івасюка «Балада про вершника на білому коні» (1980) ми дізнаємося, що коли боярин Сафроній Кириак

пограбував купця Григорка Голубого, захопив його маєток, то його дочку Артемію хотів відправити до турецького гарему. Але коханий Мирон її визволив і з того часу вони разом. Майстерність автора у послідовному втіленні психології любові цих двох героїв, які звикли до постійних змін, тривоги, і в невеличкому відпочинку «вбачали недовготривале пристановище перед новими шляхами, сповненими небезпеки, сутичок з боярами та всіляких несподіванок» [2, с. 25].

Для більш глибокого осмислення жіночої долі того часу, через весь роман автор висвітлює концепт жінки-воїна, яка впевнена, що коли життя мужа під загрозою, справжня жінка мусить стати воїном. У ній гармонійно поєдналися моральна й фізична краса. Артемія завжди поруч із Мироном. Саме вона надавала йому наснаги для боротьби за утвердження кращого життя в рідному буковинському краю: «У Дитинки є жона Артемія, дуже вродлива й страшенно небезпечна. Вона йде пліч-о-пліч зі своїм чоловіком, і це надає йому страшної сили» [2, с. 23]. «Артемія дивилася в блакитні очі мужа із захопленням дівчинки; майже фізично відчувала, як від них струменить сила» [2, с. 221]; «Артемія носить у серці такі ж радощі й смутки, як і він» [2, с. 53]; «Обоє відчували радість від усвідомлення того, що б'ються поруч зі своїми побратимами» [2, с. 238].

Авторська характеристика вільної української жінки стає вирішальною у тому, що в Артемії ніжне серце, але водночас вона – жінка-воїн, смілива й вольова. У душі цієї мужньої жінки ніжність поєднується із твердістю, вираз простоти й наївності був тільки її щитом. М. Івасюк стверджує, що Артемія – берегиня свого мужа й рішуча в своїх діях. Реагуючи на слова воєводи Стефаниці, що готова паля для її мужа, Артемія розгнівалася до краю і «лють цієї вродливої жінки була така велика, що Стефаниці стало лячно» [2, с. 57]. Вона не зважає, що перед нею воєвода, взяла палю й почала його лупцювати: «Дай йому, Артемія, хай знає українок! Всі бачили, як Артемія так у терепі жила його по голові, аж воєводська коштовна шапка з високим пером із якогось африканського когута покотилася в рив» [2, с. 58]. Вона була захисницею свого коханого і в битвах проти турків: «Хоч довкола билосся зо два десятки вершників на білих конях, усе ж Дитинку можна було запримітити здалеку. Він виокремлювався своєю поставою, мужньою вродою. І біля нього весь час була Артемія» [2, с. 238]; «Артемія діставала заряджені пістолі й постріли стрясали весняну днину – яничари, які пнулися з оголеними шаблями до її коханого мужа, падали коням під ноги» [2, с. 241].

Моделюючи поведінку головного героя, автор показує вплив Артемії на зміни в його характері: «Після багатьох років подружнього життя з Артемією Мирон став лагіднішим і поступливим із жінками,

не переносив їхніх сліз» [2, с. 167].

Автор зображує Артемію з повагою, ніжністю й захопленням. Її знають і люблять усі прості люди. Цікавий буковинський колорит звучить у привітанні до Артемії: «Ми ж гірські та полонинські... Тебе й Мирона Дитинку щиро любимо, шануємо й просимо аби отаман допоміг нам бити ворогів. Ми дуже хотіли вас бачити, бо ви є наша любов і надія. Ми й перед тобою, Артемія, схиляємо голову і чуємося щасливими, що ви цю ласку нам зробили. Щоб ви здорові були!» [2, с. 188]. Любов простого народу до Дитинки та його Артемії автор моделює як святу: «ми прийшли до Мирона Дитинки та його жони Артемії як до святих» [2, с. 184];

Автор підкреслює важливу роль Артемії в боротьбі за визволення простого народу. Вона ставиться до народу з любов'ю: «Ми з Мироном не сподівалися, що будемо в таких гостинах... І що почуємо такі слова... Вони лягли нам на серце, як проміння. Ви є добрі люди, варті того, аби Мирон Дитинка віддав вам свою молодість. І навіть життя... І Артемія знову вклонилася» [2, с. 188].

М. Івасюк неодноразово підкреслює її вроду та жіночність. Коли гуцули їй подарували сани, то Артемія «засоромилася й зніяковіла, звелася на застелених ведмежою шкірою санях, доповнюючи своєю вродою красу витвору гуцульських рук» [2, с. 188], за вроду та мужність «скоро й співанки складатимуть про неї» [2, с. 42].

Автор передає емоційні переживання жінки. Психологічним струменем пронизує Артемію біль втрати свого коханого, якого вбили яничари: «У тому ревищі Артемія немов упала в глибоку й глуху прірву, з якої не було вороття. Вона ніби не усвідомлювала, що трапилось. Її очі безтямно блукали по обличчях побратимів, благали допомоги. Страшно було глянути в ту безодню горя і болю» [2, с. 243]; і далі: «Артемія пригорнула притихлого мужа. Нічого не могла збагнути. У голові переплуталися всі думки... У свідомості Артемії настирно проривалася підозра, що життя Мирона тане» [2, с. 243].

Почуття любові до чоловіка, який віддає своє життя без остатку за незалежність свого народу, не тільки формує й пробуджує жіночу душу, а й розкриває рівень її особистісних можливостей. М. Івасюк розкрив визначальні риси українського жіночого менталітету – мужність, витривалість, здатність до самопожертви, вірність, чутливість, ніжність.

Висновки дослідження. Тож, найбільш вираженими аспектами автора в етнопсихологічній концепції особистості жінки є: неглибока психологізація, розкриття твердого характеру у поєднанні з ніжністю, розумом та душевним багатством і здатністю до

самопожертвування. Образ жінки моделюється як зразок мужності, витривалості, вірності. Згідно авторської концепції, саме любов головного героя до вродливої, мужньої й ніжної жінки дає привід проявити на повну силу свої духовні якості – рішучість у діях, людяність, чесність і вірність рідному краю та його людям.

Література

1. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы : книга для учителя / А. Б. Есин. – М. : Просвещение, 1988. – 176 с.
2. Івасюк М. Лицарі великої любові : [роман] / Михайло Івасюк. – Ужгород : Карпати, 1987. – 242 с.
3. Міщенко О. І. Проблема зображення жінки в українській прозі 20-30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Міщенко Олена Іванівна ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1993. – 24 с.
4. Хмелюк М. Д. Образ жінки в радянській художній літературі / М. Д. Хмелюк. – К. : Рад. Україна, 1959. – 36 с.
5. Цимбалівський Б. Родина і душа народу / Б.Цимбалівський // Українська душа : зб. ст. / [відп. ред. В. Храмова]. – К. : Фенікс, 1992. – С. 66–96.
6. Щербаненко Э. Потери на пути к себе (современная женщина Запада в жизни и литературе) / Э. // Иностранная литература. – 1985. – № 3. – С. 209–223.

Нестелєєв М.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2.09–3

АПОКАЛІПТИЧНІ МОТИВИ У «ПРОРОЦІ» О. УЛЬЯНЕНКА

У статті досліджено біблійні мотиви Апокаліпсису в романі О. Ульяненко «Пророк». Визначено специфіку нав'язливих мотивів смерті та сексу у його творчості. Проаналізовано складну наративну та образну структуру тексту і наголошено на важливості алюзій на Святе Письмо. Письменник розгортає свій текст як символічне пророцтво, тож доречним є аналіз всіх образів і символів. Зазначено щодо необхідності висвітлення провідних тем у прозі О. Ульяненка.

Ключові слова: *мотив, постмодернізм, апокаліпсис, «потік свідомості».*

Нестелєєв М.

АПОКАЛІПТИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В «ПРОРОКЕ» О. УЛЬЯНЕНКО

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

В статье исследованы библейские мотивы Апокалипсиса в романе О. Ульяненко «Пророк». Определено специфику навязчивых мотивов смерти и секса в его творчестве. Проанализировано сложную нарративную и образную структуру текста и особо выделена важность аллюзий на Святое Письмо. Писатель создаёт свой текст как символическое пророчество,

потому анализ всех образов и символов является существенным. Обозначена необходимость описания ведущих тем в прозе О. Ульяненко.

Ключевые слова: мотив, постмодернизм, апокалипсис, «поток сознания».

Nesteleyev M.

– Candidate of Philological Science (PhD), Associate Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

THE APOCALYPTICAL MOTIVES IN O. ULYANENKO «THE PROPHET»

The biblical motive of apocalypse in the O. Ulyanenko's novel «The Prophet» is explored in the article. The specificity of obsessive motives in his last and unfinished work is defined too. The difficult narrative and imaginative structure of the text is analyzed and it is highlighted the importance of the allusions to the Holy Bible. The writer deploys its encrypted text as a symbolic prophecy therefore the researcher must investigate all images and symbols of his fictional world. The main motives of his prose are death and sex which are often mixed and even interchangeable and they are displayed straightforward in the main characters. It is also highlighted the need of descriptions of the leading themes in O. Ulyanenko's prose.

Key words: motive, postmodernism, apocalypse, „stream of consciousness”.

Постановка проблеми. Олесь Ульяненко – видатний український письменник кінця ХХ – початку ХХІ століть. Автор багатьох прозових творів, у яких він з надзвичайною достовірністю й безжальністю описував сучасну Україну. Сам О. Ульяненко про свій письменницький талант завжди говорив як про певне небесне одкровення, наголошуючи на своєрідному християнському обов'язку: «Писати – це дар. якщо я покину писати, це буде, як хула на Бога, це страшні речі» [3, с. 194]. І водночас це достатньо небезпечний талант, що скоріш нищить автора, а не підносить до духовного стану: «Це дуже дивне відчуття – начебто треба позбутися чогось, щоб не мучитися. Це вже як хвороба. Давно не писав і зараз є відчуття, що мене мутить, скручує» [3, с. 193].

Аналіз останніх досліджень. Творчість О. Ульяненка відносять до покоління «вісімдесятників» [2; 6], хоча він активно працював на ниві національної літератури до самої своєї передчасної смерті в 2010 році, а найяскравіші тексти написав у 90-ті. Його проза завжди викликала неоднозначну оцінку, що спричинило велику кількість присвячених йому критичних розвідок (Н. Зборовська, М. Слабошпицький, Р. Харчук, Л. Масенко, Л. Кононович, Н. Тендітна та ін.)

Метою нашої статті є висвітлення специфіки апокаліптичних мотивів у романі О. Ульяненка «Пророк». Мета визначає такі **завдання:**

- окреслити біблійні алюзії у тексті;
- проаналізувати маргінальні й центральні конфлікти у творі;
- дослідити провідні мотиви прози О. Ульяненка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Н. Зборовська, аналізуючи перші романи О. Ульяненка, визначає, за К. Г. Юнгом, приналежність письменника до авторів творів, що «представляють собою подію, що має витoki в несвідомій природі, є чимось надособистісним, з незвичайною формою і змістом, думками і символами, які звернені до інтуїтивної природи читача» [1, с. 174]. Наголошуючи на складності подібних текстів, дослідниця стверджує, що письменник розгортає свій «закодований текст як символічне пророцтво» [1, с. 175]. Знаково, що в останньому романі «Пророк» (2013), зібраному по фрагментам Н. Степулою та М. Бринихом, О. Ульяненко також виводить образ пророка.

Вдаючись до жорстокого й натуралістичного «потoku свідомості», О. Ульяненко ускладнює свій твір введенням різних неідентифікованих оповідачів, іронізуючи щодо цього: «Ви що, хіба не помітили, що цю історію розповідають три різні істоти?» [4, с. 78]. Звичайно, певну невідповідність імен і хаотичність будови можна віднести на рахунок незавершеності твору, проте автор вищеазначеною фразою сам ствердив налаштованість на різновекторність описаної історії, що так і лишається уривчастою і непроясненою. Один з упорядників видання найточніше сформулював цю авторську настанову: «Цей твір – хоч як безглуздо це звучить – хотів залишитись недописаним» [4, с. 11]. Потрійна репрезентація художнього світу в романі «Пророк», зважаючи на повторювані біблійні мотиви, видається відсилкою до євангельського дискурсу (сам автор воліє називати це казкою, розпочинаючи текст так: «Я розповім тобі, мила, казку, ходімо зі мною...» [4, с. 15]). Чотири оповіді про народження і смерть Ісуса Христа співвідносяться в романі О. Ульяненка з декількома варіантами розповіді про появу в містечку Т пророка, що жив на болотах, і майже одночасне з ним явлення З-Зі (Лани), яка приїжджає знімати порнофільм. Протиставлення пророка (невизнаного месії) і жінки з просто диявольською хіттю в романі зображено як маргінальне, і це радше не відкрита конфронтація християнства з язичництвом, а співставлення існування двох подієвих моделей, двох світоглядів і двох доль. Пророк зрештою гине у вогнищі, а Лану знаходять повішеною із зашитими шкірою з сідниць ротом й очима.

Якщо історію гріхопадіння Лани в романі зображено достатньо докладно від підліткового віку і до самої смерті (специфічне викривлено-дзеркальне перетлумачення євангельського сюжету), то постать пророка лишається малозрозумілою і недостатньо цілісною,

однак натомість О. Ульяненко докладно описує практично апокаліптичну картину його загибелі у вогненному озері: «Доки розбиралися, озеро вибухнуло атомною бомбою. Аквамаринового кольору вогонь, пара, вода висіли в повітрі ще довго, а потім вогонь взяв своє... Палало півмістечка: з кішками, собаками, свиньми, з усіма» [4, с. 158].

«Потік свідомості» у прозі О. Ульяненка реактуалізує біблійний мотив спокуси, даремно у романі наявний далекий родич того змія (диявола), що спокушав Адама і Єву, – це злочинець Вуж, який є буквально незнищеним, як і ворог людства. Цікаво, що в сучасній українській літературі є ще один автор, що віддає перевагу мотивові спокуси, також оформлюючи його за допомогою «потіку свідомості» – це Ірена Карпа. Важливим нюансом тут є те, що стиль цих двох письменників є виразно протилежним, це практично повні антиподи, незважаючи на те, що використовують схожі мотиви та художні засоби.

Загалом зіставлення жіночого й чоловічого наративів у постмодерній прозі розвивається за схемою відтворення архетипного значення: чоловік – це той, хто нищить (несе смерть), жінка – це та, хто народжує (несе життя). Ця структура найчастіше спрощується до двох визначальних мотивів – смерть і секс, наявних зокрема й у прозі О. Ульяненка. На думку письменника, це два основні рушії людської поведінки, причому таким чином він майже дослівно повторює думку віденського психоаналітика З. Фрейда, який зводив усю складну психіку людини до панування у ній двох інстинктів-потягів: до життя і до смерті. Проте постійне звернення письменника до цих двох тем, постійне їхнє повернення і нагнітання психологічного дискомфорту в передчутті їхньої з'яви має риси «нав'язливого мотиву» і може бути інтерпретоване як «жахливе». З. Фрейд стверджував, що жохливе – це «щось приховане, звичне, що було згнічене і знов повернулось» [5, с. 381]. Захоплення жохливими збоченими сексуальними задоволеннями, що призводять до не менш жохливих смертей, до взаємопереходу, до подвоєння пристрастей в О. Ульяненка нерідко набуває гіперболізованих форм нав'язливої манії, коли межа між одним та іншим зникає: «Ідея померти була така ж зваблива, що бідолашна Лана переплутала смерть із сексом» [4, с. 58]. Персонажі в романі «Пророк» по-різному відчують владу цих двох понять, однак страждають від них в однаковій мірі, пояснюючи все це відверто фізіологічно та провокативно: «Ми не утішилися в горі, бо були занадто молоді й кров зі спермою рвали нам жили. Ми готові були вбити світ і вибудувати його знову» [4, с. 24].

Висновки дослідження. Світ «сперми і крові», зображений

О. Ульяненком, вже не вартий спасіння, він приречений на знищення. Авторська есхатологія при цьому є послідовно християнською: що мало початок, матиме і кінець. Зустріч персоніфікованих смерті (пророку) і сексу (Лани) завершується передбачувано, і якщо життя здебільшого лишає «криваві мозолі на душі» [4, с. 20], то смерть постає істиною, відповіддю на всі питання.

Література

1. Зборовська Н. Містична безодня у прозі Олеся Ульяненка / Н. Зборовська., М. Ільницька // Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів : Літопис, 1999. – С. 160–178.
2. Тендітна Н. М. Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка : Монографія / Н. М. Тендітна. – Слов'янськ : [Канцлер], 2010. – 168 с.
3. У знятому на плівку дні. Олесь Ульяненко / Упоряд.: Н. Степула. – К : Український пріоритет, 2012. – 224 с.
4. Ульяненко О. Пророк : роман / О. Ульяненко. – К. : Український пріоритет, 2013. – 176 с.
5. Фрейд З. Жуткое / З. Фрейд // Интерес к психоанализу : сборник / [Пер. с нем.] – Мн. : «Попурри», 2006 – С. 350–389.
6. Харчук Р. Сучасна українська проза : Постмодерний період / Р. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

Сіробаба М.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2-14.09

ПОЕТИКАЛЬНИЙ УНІВЕРСУМ ЛІРИКИ М. ХВИЛЬОВОГО

Стаття є спробою виправити певну диспропорцію, що склалася в дослідженні творчої спадщини М. Хвильового. Замовчуваний у радянські часи, митець досить часто згадується в незалежній Україні, однак переважно як прозаїк, публіцист або політик. Поетична складова його письменницького доробку літературознавцями майже не висвітлювалася. Між тим, обсяг творів М. Хвильового, приналежних до цього роду літератури, є досить солідним. Саме їхня поетика знаходиться в центрі уваги даної праці.

Ключові слова: лірика, поетика, наскрізна тема, складники версифікації.

Серобаба Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського язика и літературы Донбасского государственного педагогического университета

ПОЭТИКАЛЬНЫЙ УНИВЕРСУМ ЛИРИКИ Н. ХВЫЛЕВОГО

Статья является попыткой исправить некую диспропорцию, сложившуюся в исследовании творческого наследия Н. Хвильового. Творец, который замалчивался в советские времена, в независимой Украине вспоминается довольно часто, однако преимущественно как прозаик, публицист или политик. Поэтическая составляющая его творчества

литературоведами почти не освещалась. Между тем, объем сочинений Н. Хвильового, относящихся к этому роду литературы, является довольно солидным. Именно их поэтика находится в центре внимания данной работы.

Ключевые слова: лирика, поэтика, сквозная тема, версификационные составляющие.

Sirobaba M.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

THE POETICAL UNIVERSE OF M. KHVYLOVY'S LYRICS

The article is an attempt to correct a disparity that has arisen in the study of M. Khvylovy's literary heritage. The writer, suppressed in Soviet times, is often referred in independent Ukraine, but primarily as a novelist, journalist and politician. Literary critics almost never discover much such component of writer's works as poems. Meanwhile, the numbers of M. Khvylovy's works, belonging to a kind of lyrical literature, is solid enough. So the poetics of his poems is the focus of this article.

Key words: lyrics, poetics, underlying theme, versificational component.

Для людини, бодай схематично обізнаної в історії української літератури, постать Миколи Хвильового не потребує якоїсь особливої презентації. Упродовж останніх двох десятиріч його ім'я згадується досить часто. Після тривалого замовчування читачеві повернуто твори митця, а відомості про нього самого можна знайти в підручниках, довідниках, антологіях, періодиці тощо. Однак характеризується він при цьому переважно як ініціатор, організатор, активний учасник літературних організацій, полеміст, дискусант чи то один з провідних прозаїків свого часу. Принагідно зауважується, що дебютував М. Хвильовий 1921 року як поет, перу якого належать збірки «В електричний вік» і «Молодість». Далі цього зауваження справа здебільшого не рухається, про що свідчить аналіз досліджень.

Скажімо, Д. Донцов, який гарячим слідом відгукнувся на самогубство М. Хвильового, жодним словом не прохопився про нього як про поета, хоча обсяг статті становить майже два десятки сторінок.

М. Жулинський у передмові до двотомника М. Хвильового лишень у кількох рядках торкається питання поетичної складової творчості останнього, згадуючи про статтю М. Йогансена, вміщену на сторінках журналу «Шляхи мистецтва» того ж 1921 року, де вірші М. Хвильового аналізуються вкупі з творами П. Тичини, М. Чумака, В. Сосюри, В. Еллана, М. Семенка, а узагальнення сформульовано так: «М. Хвильовий, крім того, що він поет – як слід тому бути – з повним розумінням науки поезики, ще й іде своїм шляхом, яким до

нього не йшов ніхто ні в російській, ні в українській літературі» [2, с. 15]. Наводяться також три невеликі уривки поезій. Натомість прозовий доробок письменника аналізується досить розлого.

Л. Плющ поезію М. Хвильового аналізує детальніше, але в специфічному ключі й дещо плутано, що певною мірою й сам усвідомлює: «Ключ антропософії, головний, яким я пробую розкрити «секрети його творчості», сам по собі технічно складний» [4, с. 23]. І далі: «Це дало змогу розшифрувати поодинокі образи та розглянути кілька художніх прийомів Хвильового. Та кожна з таких розшифровок викликає все нові питання й породжує нові сумніви, як щодо конкретних інтерпретацій, так і щодо самої методології» [4, с. 312].

Спостерігаємо, таким чином, певну диспропорцію в дослідженні творчої спадщини письменника. виправити, бодай частково, такий стан справ і ставимо собі за мету, підпорядковуючи їй як завдання окреслення сукупності складників поетики ліричних творів М. Хвильового детальніше ніж у М. Жулинського й «прозоріше» ніж у Л. Плюща.

Щодо методологічної складової нашої праці, то найбільш доцільним тут, як бачиться, буде поєднання біографічного методу з культурно-історичним та компаративним методами за дотримання принципів історизму та формозмістової єдності.

У цьому ключі першим до розгляду беремо вірш «О рудні, ваше свято...» зі збірки «Молодість», що є своєрідною декларацією життєвого кредо ліричного героя:

Родився я у клуні,
В степах мантачив сміх,
Виховувався в буйних
Просторах золотих.

Але колись заводи
Покликали міцніш,
І я в лани, городи
Встромив забуття ніж.

Поручкався з телицею,
Коню, волам вклонивсь
І до заліза й криці
Хлопчиськом покотивсь
[7, с. 46].

Цей зразок громадянської лірики прикметний насамперед тим, що тут ми стикаємося з людиною геть іншого типу, ніж зустрічали донедавна, коли місто мислилося українським селянином як щось чужорідне, навіть вороже, коли випадки бурлакування були саме

випадками (здебільшого вимушеними, спричиненими несприятливими обставинами) і, м'яко кажучи, не віталися громадою. Герой же М. Хвильового, здається, без жодних вагань спалює всі мости, які еднають його з прадавньою українською ментальністю, не беручи до уваги гіркого, позначеного драматизмом, а то й трагізмом, досвіду Миколи Джері, бурлачки Василя чи Христі Притиківни. Проблему вибору між селом і містом він легко (легковажно?) вирішує на користь останнього, при цьому бачить його не як осердя комфорту чи скупчення цивілізаційних вигод, а як таку собі індустріальну Мекку. Минулому ж в образі матері адресуються слова:

Не шкодуй, моя мила мати,
Що я степ рясний залишив
[7, с. 46],

які дивним чином корелюються з єсенінськими:

Разбуди меня завтра рано,
О моя терпеливая мать!
[1, с. 62].

Як бачимо навіть розмір цих двох віршів однаковий. Та якщо російський поет, звертаючися до матері, говорить:

Воспою я тебя и гостя,
Нашу печь, петуха и кров...
И на песни мои прольётся
Молоко твоих рыжих коров
[1, с. 63],

то наш за тієї ж ситуації співає іншої:

Ледве ранок тремтячий, рожевий
Заголити темряву підскоче,
Я, як сонце безкрайо веселе,
На завод положу свої очі
[7, с. 48].

І в той час, коли С. Єсенін каже: «Я последний поэт деревни», М. Хвильовий заявляє:

Я із жовтоблакиття перший
На фабричний димар зліз
[7, с. 79].

Думка продовжується в рядках поеми «В електричний вік»:

Я хочу нести вісті
з берегів електричного царства.
Але я – не Гастєв, не Маяковський,
не Єсенін,
я з української діжки беру хміль
[7, с. 84].

Загалом тема індустріалізації зустрічається в переважній більшості поезій М. Хвильового, що дає підстави вважати її наскрізною. Можна, здається, говорити й про тенденційність: надто вже відверто виражає автор своє ставлення до означуваного.

З історії знаємо, що процес індустріалізації в Україні супроводжувався нищенням селянства шляхом примусової колективізації, розкуркулення й голодомору. Знаємо також, що наш поет входив до лав правлячої партії, яка й організувала всі ці злочини, однак залишатися мовчазним спостерігачем він не може, відреагувавши, зокрема, на голод однойменним віршем. Щоправда, потерпають тут не люди:

Обгризли дерева за повіткою коні ...
...А сонце в рослину смертельні ножі ...
...За повіткою голодні собаки
Доїдають торішній гній
[7, с. 67].

Хоча відомо, що насправді люди, поївши коней, собак, траву, кору з дерев, а іноді й одне одного, вимирали не повітками, а повітами. Про це М. Хвильовий не написав. Сказати, що не знав реального стану справ, не можна, оскільки жив фактично в епіцентрі лиха. І хай наразі йдеться про голод 1921-го року, а не 1933-го (самовидцем якого він так само був), різняться вони лишень кількістю жертв, а не ступенем страждань цих жертв. До речі, не знайшли свого відображення ці страхіття й у прозі митця. Поясненням тут може бути як банальний інстинкт самозбереження, так і макіавеллівська формула, згідно з якою мета виправдовує засоби. На користь останнього свідчать, зокрема, рядки вірша «Я тепер покохав город»:

І співають мені тротуари
про далеку прекрасну мету
[7, с. 105].

Очільник світового пролетаріату вважав запорукою побудови комунізму тотальну електрифікацію. Наш фігурант, як розуміємо, додає до цього ще й індустріалізацію. І переконаний він у цьому так глибоко, що це стає його власною релігією:

І молився я:
Отче наш – електричної системи
віку!
...
Да буде твоя непохитна воля
там –
на землі,

як тут –
в заводі
[7, с. 81].

«Не можна проповідувати те, чим ти не живеш» [5, с. 9], – говорить святий Франциск Ассизький. До ліричного «Я» аналізованих творів питань у зв'язку з цим не виникає, однак і йому не є чужим ніщо людське, в тому числі й сумніви:

На Сумській
запштетився
гул.
На Московській
регіт.
А край міста
стогін,
І я, колишній регент,
стою без дороги...

...
А може... може, так –
розірвана на клоччя
майбутнього мета?
[7, с. 112].

Проблемно-тематична домінанта, що нами тут виявлена, можливо, й не належить до прерогатив М. Хвильового, однак на той час вона була безумовно новаторською.

Не є такою версифікаційна складова його лірики: силабо-тоніка з переважанням 3-4 – стопних ямбів, зрідка зустрічається тонічний вірш. У строфічній будові спостерігаємо певну (іноді повну) дисгармонійність. У деяких творах (наприклад, у поемі «Зелена туга») представлено всі типи строф від дистиха до нонаверса. Частими є випадки нерівностопного віршування, до того ж багато неточних рим («дві – чобітки», «кінця – поросся», «зорі – вчора», «смуток – гуси», «встигне – машини», «будинок – розкинуть» і таке інше). Щоправда, серед усього цього надібуємо двійко майже канонічних тріолетів (маються незначні відхилення в схемі римування), що можна розцінити як опонування П. Тичині, якому, до речі, присвячено один із віршів нашого автора і який фактично в той самий час написав:

Нещасна, жалка ж та рука,
що тріолетами годує
робітника
[6, с. 11].

Якщо ж говорити про стилістику лірики М. Хвильового, то тут його талант віршника розкрився найпотужніше, особливо в царині

метафори. Унаочнимо низкою прикладів:

Дивлюсь – на обрію веслом

Зоря гребе у східній криці

[7, с. 47],

Гнідої спеки оберемок

Лежить у мене на спині

[7, с. 50],

А хмара – чавунний, розпатланий сволок –

За сонцем русявим тече

[7, с. 55],

Як ховався місяць в пелюстках світанку

І так тепло сіяв діаманти схід

[7, с. 64],

Блакитний мед до уст прилип,

душа – метелик колекційний,

приколена натхненням до небес

[7, с. 77] тощо.

Бачимо, що метафора наразі постає здебільшого на основі епітета через порівняння. Утворюється своєрідна багатшарова тропова структура, яка й до сьогодні не втратила своєї естетичної цінності й привабливості, хоча писалося це майже 100 років тому. Тож пристаємо до думки про те, що: «Метафора тут подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, розбудованої за естетичними принципами» [3, с. 457].

Узагальнюючи викладене, можемо зробити певні висновки. Отже, кредо ліричного героя М. Хвильового полягає в його вірі в те, що засобом досягнення великої мети (вселюдського щастя) є тотальна індустріалізація. Заради цього він без вагань відгетькує досвід попередніх поколінь патріархального українського селянства й стає співцем прийдешнього, яке бачиться йому величним і прекрасним. Така проблемно-тематична парадигма, принаймні для того часу (20-ті роки ХХ ст.), є новаторською, а стосовно нашого фігуранта ще й наскрізною щодо його поетичного доробку.

Версифікаційна складова проаналізованих творів є традиційною: в основному ямбічні розміри силабо-тоніки. Зрідка використовується тонічний вірш. Якість рим кульгає, багато з них є неточними.

Найвищого рівня поетичного хисту М. Хвильовий досягає в царині художньої лексики, метафори його поезій витворюють нову естетичну реальність, яка не втратила своєї привабливості й донині.

Сподіваємося, що наше міні-дослідження стане поштовхом до подальшого висвітлення лірики нашого поета, скажімо, крізь призму

інших літературознавчих методів і принципів.

Література

1. Есенин С. А. Избранные сочинения / С. А. Есенин / Сост., вступ. статья и примеч. А. Козловского. – М. : Худож. лит., 1983. – 432 с.
2. Жулинський М. Талант, що прагнув до зір / Микола Жулинський // Хвильовий М. Твори : У 2 т. – К. : Дніпро, 1990. –Т. 1. – С. 5-42.
3. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
4. Плющ Л. Його таємниця або «Прекрасна ложа» Хвильового / Леонід Плющ. – К. : Факт, 2006. – 872 с.
5. Суспільство // Україна молода. – 2010. – № 228 (3993). – С. 9.
6. Український сонет : Антологія / [Упоряд., вступ. ст. і прим. А. М. Добрянського]. – К. : Рад. письменник, 1976. – 232 с.
7. Хвильовий М. Твори: У 2 т. / Микола Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1 : Поезія. Оповідання. Новели. Повісті / Упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майдаченка ; Передм. М. Г. Жулинського. – 650 с.

Тендітна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.161.2.091'06

«ОСТАННЯ СПОВІДЬ» НАПІВПОРОЖНЬОГО БУДИНКУ (за повістю О. Ульяненка «Седой»)

На матеріалі повісті О. Ульяненка «Седой» автор досліджує дивний симбіоз напівпорожнього будинку та його мешканців. Зовсім сторонні люди, зближені умовами сумісного проживання, на певний момент стають здатними до співчуття або вбивства своїх сусідів. Не останню роль у виборі між цими двома вчинками відіграє і будинок. Але трагічні життєві історії його мешканців стають ніби останнім акордом і на шляху до його руйнації.

Ключові слова: самотність, приреченість, покинутість, співіснування, доля.

Тендитная Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

«ПОСЛЕДНЯЯ ИСПОВЕДЬ» ПОЛУПУСТОГО ДОМА (по повести О. Ульяненко «Седой»)

На материале повести О. Ульяненко «Седой» автор исследует удивительный симбиоз полупустого дома и его жителей. Посторонние люди, объединенные условиями совместного проживания, на некоторое время становятся способными к сочувствию или убийству своих соседей. Не последнюю роль в выборе между двумя этими поступками играет и дом. Но трагические жизненные истории становятся как бы последним аккордом и на пути к его разрушению.

Ключевые слова: одиночество, обреченность, брошенность,

Tenditna N.

– *Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Ukrainian language and literature of Donbass State Teachers' Training University*

**«LAST CONFESSION» OF THIN HOUSE
(by the story of O. Ul'yanenko «Sedoy»)**

An author probes strange symbiosis of thin house and his inhabitants on material of story of O. Ul'yanenko «Sedoy». Quite extraneous people, incorporated by the terms of the compatible dwelling, on a certain moment become apt to sympathy or murder of the neighbours. The not last role in a choice between these two acts is played by a house. But tragic vital histories of his inhabitants become as though the last chord and on a way to to his destruction.

Key words: *loneliness, doom, abandonment, coexistence, fate.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Здебільшого у своїх творах О. Ульяненко змальовував маргінальне середовище, у розумінні якого відсутній символ дому-оберегу. Вокзали, підземні переходи, каналізаційні люки... неодноразово стають не лише місцем дії, але й житлом для більшості його героїв.

За родом своєї діяльності герої прозаїка змушені постійно переховуватися, тікати, а тому не мають постійного місця проживання. Автор почасти описує віднайняті помешкання, які зовсім не допомагають розкрити риси характеру його мешканців, а лише переводять читача до наступного інтер'єру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У романі «Сталінка» письменник, розповідаючи про нещасливу історію родини, намагається показати не останню роль у цьому процесі і тих будинків, у яких вони проживали. Повість «Седой» стає ніби продовження розпочатого експерименту.

Під даним кутом зору повість О. Ульяненка «Седой» розглядається вперше, як майже і сам твір. Тому зазначаємо і відсутність ґрунтовних публікацій на дану тему.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Отже мета статті – простежити взаємовплив та взаємозалежність будівлі та трагічної долі її мешканців.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Головна героїня повісті змінює собі ім'я. Цей прийом досить характерний для

творчості О. Ульяненко – чоловіки мають прізвиська, а от жінки здебільшого вибирають інше ім'я – «Іванда» – це ім'я вона вигадала собі, коли їй виповнилося сім років» [1, с. 106].

Вона диктор на телебаченні і має звичку занотовувати спогади та думки до маленького зошита – «від самого початку значить, де занотовано про скорботу і печаль; від самого першопочатку, відколи вона завела на цих сторінках ці маленькі і кругленькі знаки. Вони нагадують грошові; але з тією різницею, що написане нічого не дає, нічого не приносить, окрім розпуки, мовби ото стоїш на краю чогось» [1, с. 105].

Вночі їй наснився сон, який вона запам'ятала і обов'язково запише до зошита. Але думками героїня постійно повертається до нього, бо вона зачарована його дивиною – їй наснився «Ангел з поламаними крилами».

Центральне місце події – будинок, в якому «жили дуже давно, так древньо раніше було, і вона бачить, як пітніють від дихання вікна, а дам під лікоть відводять ... кавалери» [1, с. 106]. Внизу під будинком нічний шинок – «жовті широкі плями сечі, червоні віхтяки тампонів, паруюча купа неотравленого шлунком вінегрету» [1, с. 107].

Мешканців у цьому будинку залишилося небагато, але у кожного своя неповторна доля. Хільда «з проваленим носом, чорним гнилозубим ротом, що його для ввічливості прикриває розпухлими пальцями... Від неї тхне кислим молоком і неграми» [1, с. 108]. Найголовніша мета у її житті вилікувати майже двометрового кобеля, облізлого і у виразках – «Вона ще має надію, їй обіцяв фельдшер-п'яничка, що пса можна вилікувати. Тому вона із завидною впертістю статистика, знавця і володаря чисел, купує йому ліки на останні гривні» [1, с. 108].

До Хільди часто приходять негри по «кохання за три гривні». Бо їй «до вподоби гаряча кров. Африка. Азія». Але поступово її світ зійшовся на «облізлій псині, кислому молоці, стеженні за Івандою» [1, с. 129], бо вона чула, як «скінчився її час. Вона боялася говорити про числа. Потім звикла» [1, с. 135].

Зовнішність Хільди, «її обличчя, тріснуте усмішкою, грушовидна шия, ноги, як два патики з намотаним на них ганчір'ям шкіри» [1, с. 135], лякає Іванду дедалі більше. Колись давно у Хільди був син, але сплутавши цукрову пудру з отрутою для щурів отруївся – «малий би жив, але він зроду ненажера, тому вкинув у свою пельку надто багато отрути» [1, с. 137].

Іванда гостро відчуває свою самотність. Іноді її «вражає жалом несподіваного щастя... Коли над нею синє чисте небо, хтось говорить, що вона гарна, а птахи крилами розтинають густе ...

повітря...» [1, с. 109]. А коли її нестерпно «розідала блювотина самотини, порожнечі, прожитих намарне днів», «вона поверталася до свого щоденника «з кольоровою палітуркою».

Іноді вона «страшилася своїх думок, а одного разу їй привидівся велетенський чорний павук з білим пухнастим хрестом на спині» [1, с. 115].

А ще вона хотіла чоловіка, «хлопчика, зовсім юного». Вона знала, чого хотіла і «жагуча хвиля заливала від грудей до лона...» [1, с. 115].

Думками вона часто вертала до нього – «Вона знає, що він ніколи, що він зроду не прийде і їй доведеться кидати цей дім» [1, с. 106], але вона «вигадувала, що зустрине його, і що вона скаже йому, і вони мовчатимуть... Вони сидітимуть ... вони розмовлятимуть... А тоді вони підуть. Зараз вона його забула, цього хлопця, майже двометрову дилду, наляканого, як імпотента близькостю. Зараз це для неї світло. Але воно чомусь застувало» [1, с. 116].

Часто спливає у її пам'яті і дитинство. Вона залазила на «розкішну» грушу, щоб підглядіти як «сходять паром» всі дорослі чоловіки у її дворі, у яких вона закохувалася; у дворі, за книгою, бабу, а також як до матері приходять учні.

Мандруючи електричкою з «синьої невідомості» до столиці, вона спостерігає за діями двох хлопчаків – кишенькових злодіїв. Вона їх вивчила і це вже була не перша їхня зустріч. І хоча це професіонали своєї справи, іноді «голос молодого злочинця б'ється дзвінко від переляку» [1, с. 116].

Відсутність сексуального досвіду терзатиме її фантазіями доти, доки однієї ночі їй не дадуть покурити анаші, і якийсь рудий хлопчисько прожогом не тицьне руку їй між ноги. Вона бажає романтичного поцілунку, а «затяжка анаші вихопить її з цього дивного життя» [1, с. 118]. Але на ранок її перший чоловік буде подібним на «велетенську руду комаху, що напилася її крові» [1, с. 119].

Потім в її життя приходить нерозділене кохання і вона «записувала по ньому коротенькі поеми». До тям її приводить звістка про смерть матері. Труп матері із «зеленою биркою на нозі» викличе у неї почуття ненависті – «вона ненавидітиме мстиво, підло...» [1, с. 121].

Смерть матері залишить позаду світ «з вічними заборонами, з вічними приставаннями до предметів її захоплення» і вона «побачила світ, складений з тління, болю, поту, крові і вінця всього земного смерті. Певне, не дарма доля її визначила займатися філософією і зробитися ведучою на TV. Вона відчувала

на собі холодний подих вибраності» [1, с. 122]. І вона вирішила «не гребувати тим, що лежало на шляху... головне – захопити першій» [1, с. 122]. Нарешті вона «знайшла шпаринку, щоб її не заставляли, як би її не заставляли пробиратися крізь ці кляті житейські терени» [1, с. 122], бо «людина – коваль свого щастя ... і треба якось так зробити, повернути важельки, щоб світ витанцьовував для неї...» [1, с. 123].

У її житті було чимало чоловіків, а вона весь час «хотітиме і ненавидітиме» мужичка, котрого побачила «біля сизого квадрату трупарні» по смерті матері – «нівроку дужого, гарного, інтелігентного...» [1, с. 122]. Вона весь час віддавалася мріям, вона загадувала: «якщо зустрінуться, то добре, якщо ні – доля. Так вона гратиме упродовж довгих років» [1, с. 124].

А ще у її житті був Седой – «більш здорового, сильного чоловіка вона не бачила зроду; її захоплювало, забивало віддих, але вона опам'ятовувалася...» [1, с. 129].

На телебаченні Іванда отримала досить життєвих уроків, здебільшого сексуальних, але не зважаючи на свою привабливість вела «нудотне і одноманітне життя». Провінційна дівчинка вдавала із себе «щасливу, легковажно бездумну, чарівну і тендітну, лякливу, як гірська козуля» [1, с. 132].

Іноді Іванді хотілося дитину «одну, не більше». У неї вона могла бути, але трапився викидень. Спостерігаючи за червоними ниточками, що повзли з ніг, вона «споглядала на величну картину заворожливої смерті» [1, с. 125], другу, після смерті матері, у її житті.

Але ніякі події в її житті не затьмарюють мрію недоспаних ночей про юнака «із сіро-голубими печальними очима», вона «чекає на цього хлопчика. Вона знає, що воно колись трапиться, бо їй надто таланить у житті» [1, с. 138].

Несподівано до Іванди приходять тривога, яка приносить із собою сни. Сни, в яких вона вже не жила в минулому.

Седой намагається звабити Іванду, але вона «вперто повторює, що хоче бачити того сіро-зеленоокого ельфа» [1, с. 147].

Іванда мріє про свято і з нетерпінням чекає завтрашнього дня. Напередодні її звабить Хільда, а Іванда «верещить від вседозволеності, від щастя, від горя, від самотності. Вона задоволено, наче упившись злістю, кров'ю, безсило падає на спину і притискає до себе худу і тремтячу, мокру і холодну Хільду» [1, с. 153].

Мрія про зеленоокого ельфа розбивається досить болісно для Іванди: «Ідуть араби. Вони йдуть безладною ... шеренгою. Вона

бачить там свого недавнього, свою недавню, свою невдалу любов» [1, с. 154].

Довгоочікуване свято приносить Іванді розчарування і вона знову мріє, щоб *«швидше прийшов сон»*.

Інеса Кукарача – подруга Іванди. Вона часто звинувачує подругу в тому, що та її імітує: *«перехоплює її звичку до молодих хлопців. Користується духами, парфумами тільки тими, що й вона» [1, с. 134].* Але об'єднувало їх одне – *«молоденькі хлопчики, з лобками, ледь порослими пушком» [1, с. 141].*

Інеса ніколи не мешкала у цьому будинку, а тому справжні її мрії, почуття, бажання та сни залишаються не підслуханими, не простеженими, за ними ніхто не піддивився, як це звично робилося у будинку.

Палич, *«з шостого поверху, порожнього поверху, де гудуть зі швидкістю кулі протяги, затхлі й безкінечні як полудень, де типи з видовженими писками познімали унітази в порожніх кімнатах, з безліччю використаних шприців; і в кімнатах тих, на зачовганих салаткових шпалерах, – вижовклі світлини дамочок...» [1, с. 109].*

Колись дурнуватою Шустик, *«що мешкав кварталів за два звідси» «відкусив Паличу півуха. На заклад. Весь двір реготів, а Палич скиглив і відповзав на чотирьох, і з нього юшило кров'яною» [1, с. 111].*

Палич у молодості мав *«крутий норів»*, зараз здебільшого він вдає із себе ображеного, а тому *«навіть віддалено не можна було уявити, ким він був у тому житті...» [1, с. 112].* Годинами Палич *«завмирав на холодних маршах сходів і щось слухав. Годинами він розповідав Хільді» [1, с. 112].*

До нього часто заходив Сєдой, і чим визначався Палич невідомо. Він був *«ветхим, занедбаним, і єдиним його задоволенням були забори. І ще уподобав Палич розчухувати гемороїдальні шишки, забившись на шостий поверх» [1, с. 129].*

Двадцять п'ять років Палич відсидів у божевільні, бо *«порубав у сорок дев'ятому дружину, затим тещу... затим дитину розхайдохав навпіл» [1, с. 131].* Він мало розумівся на цьому житті, проте *«життя вулиць, ринків, майданів, ... площ, для Палича було чи не єдиним джерелом, що наповнювало і рухало його ... істоту» [1, с. 131].*

Одного разу Палич впав з шостого поверху, а з його рота *«кавалками пішло лайно і клубки дрібних білих елістів» [1, с. 133],* винуватцями цієї трагедії стала сива голова, за якою *«вигулькнуло ще шестеро, зовсім стрижених»*. Але Паличу пощастило і він лишився живий.

Єдина розрада у Палича та його своєрідний бізнес, *«який він*

перейняв у «метушливого маленького і миршавого дідка» – це світлини. Він збирав їх у порожніх будинках, як непотрібний мотлох, а потім «дивиться на них, наче вони його, з його дитинства, молодості, наче він крєвно зв'язаний із цими різними обличчями, людьми» [1, с. 138].

Відбувши строк у божевільні, спеціально для вбивць і насильників, Палич «не отупів від аміназину, педерастії і снобізму», він міг годинами мастурбувати, «спочатку він терпіти не міг Хільдиних нігерів, а потім уподобав» [1, с. 139].

Бізнес Палича має прибуток, бо зараз «пішов бум на благородні лиця». Він любить перебирати світлини і розмірковувати: «оцього взяти. Чому у нього не благородна зовнішність, чому у нього не профіль. Він навіть подібний на аптекаря, що тогоріч напився у Боярці та так і потрапив під електричку. Спершу привезли одну половину, затим другу» [1, с. 140].

Палич оклигує, але виття Хільдиного пса наводить на протилежні роздуми, навіть Седой «побожно поклав хреста» [1, с. 144]. На всяк випадок він диктує навіть заповіт. А також годинами розповідає про дурдомівське життя, про Розумовського, про вокзали... – «Палич не хотів помирати» [1, с. 146].

Коли стан Палича значно погіршився, «хтось покликав лікаря». Але він не дається зробити укола, тоді камерунці йому допомагають – «Вони гамселять його носачами... десяток ніг» [1, с. 148]. Діагноз доктора невтішний – до Палича краще покликати священника. Після уколу снодійного він спить, але ніхто із мешканців не вірить у найгірше. Всі сподіваються на чудо, «вони складають руки і чекають. Навіть нігери, навіть араби. Ніхто не розходитьсь по домах» [11, с. 149]. На шостому поверсі чекає пацанва Седого. Складається враження, що чекає навіть дім.

Седой, «колишній блатяга», «з широкими грудьми, вже посивілими, короткими руками, що нічого не звикли робити, з обличчям, яке бачило на своєму віку; його погляд, важкий і короткий, мов у звіра...» [1, с. 124]. І саме оте «вкорінене хамство, звіряча сила» притягувала Іванду до нього.

Седой вчив пацанів, яких понавишукував з усієї України, жити легко. Він чимало де побував, чимало перебачив, а тому «міг розказувати годинами». Від нього «йшла благодущність, упевненість, настирність. Ніхто ні в чому поганому його не звинувачував» [1, с. 130].

У цьому житті Седой зумів зайняти своє місце – «Інтелігент четвертого покоління. Два вузи. Червоний і синій дипломи. Ракло» [1, с. 133]. У нього були його «нахлібники, його учні, його ад'ютанти», які нагадували зграю молодих собак.

Але його епопея закінчиться несподівано швидко. Музика, якого вдарив на святі Седой, *«витягує пістолет і стріляє в Седого... Куля зриває частину черепа»* [1, с. 157].

Останні дні, як і більшість його мешканців *«доживає будинок»*. У ньому повно *«давнього сміття, жирних зелених мух, рудобоких, з обламаними вусами пацюків»*, а також рудих тарганів.

Повноправними мешканцями у ньому стають також Хільдин пес, який виє вже майже рік та мокрі жуки – плавунці, які дерлися на скло. *«Вони доповзали до середини і падали... на облущене підвіконня, ворушили лапками, чіплялися липкими лапками з наростами за облужану фарбу. Вони завмирили, гріючись, ледачі створіння, чимось схожі на людей»* [1, с. 133], і *«яка жалість, що їм не треба розуму»* [1, с. 137].

Опівдні тут *«піднімається сморід, він розхлюпується, перевалює через балкони як всеохопне національне дійство. Він пролазить у кожну шпарину. Він стає вашим побутом і вашим життям»* [1, с. 109].

Колись цей дім *«наповнювали голоси... Від поверху до поверху заповнювали запахи, від широких маршів і до парадного лущали жіночі голоси, розвівалися плисові, в мережах спідниці, а оболочки лавандової води висли пружними серпанками»* [1, с. 112]. А зараз *«з поверху на поверх переміщуються руді щури»*, а Палич часто виголошує одну фразу: *«У цьому дому повинно бути як при створенні світу...»* [1, с. 114].

Цей дім стає пристанищем для небагатьох. Колись і Палич знайшов цей дім *«з безліччю порожніх комунальних кімнат, а можливо, і не так порожніх, як порожніючих, а можливо, там жили лишень тіні...»* [1, с. 131].

З появою Седого дім перетворюється на будинок розпусти, де *«двох дівах трахають усі по черзі, їх привели хлопці Седого. Дівчат трахають по другому разу... Цього разу вже дістається і камерунцям»* [1, с. 147]. І всі потаємні пристрасті та бажання його мешканців поступово стають відомими всім.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, трагічність цього помешкання відзначається вже тим, що його побудовано полоненими німцями. На момент дії у творі *«омолоджений»* його вік становить шістдесят п'ять років, тобто середньостатистичний вік життя людини. Хоча неодноразово згадуються і більш «ранні» роки його життя.

Будинок напівпорожній і вже напівзруйнований. Він «доживає» останні роки. Під його дахом ще знаходять пристанище різноманітні, на перший погляд, люди. Але всіх їх єднає самотність та невизначеність у подальшому житті. Це і божевільний Палич, і

старіюча та хвора Хільда. І зовні перспективний диктор телебачення Іванда, і колишній «блатяга» Седой, і араби та камерунці, що приходять до Хільди «за коханням».

Споруди, як і люди, мають свою історію «народження» і свій кінець. Прикро, але за велінням долі він помирає разом майже з усіма своїми останніми мешканцями.

Історії поневіряння самотніх, відірваних від рідного дому людей на цьому не закінчуються. Вони ніби «тікають» до інших творів письменника, відкриваючи нам нові грані дослідження проблеми.

Література

1. Ульяненко О. Седой : повість / О. Ульяненко // Там, де південь. – Харків : Треант, 2010. – 160 с.

ІСТОРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Казаков И.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 82.01/.09

УСЛОВНЫЙ СКАЗ В ЛИТЕРАТУРЕ 20-х ГОДОВ XX ВЕКА (на материале «Конармии» И. Бабеля)

В статье анализируется повествовательная структура условного сказа на материале «Конармии» И. Бабеля. Исследована субъектная организация произведения, особенности его хронотопа. Выявлены причины возникновения условного сказа и сделан вывод о том, что условный сказ стал переходной формой от классических сказовых моделей к традиционным повествовательным формам.

Ключевые слова: сказовое повествование, условный сказ, субъектная организация произведения.

Казаков І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УМОВНИЙ СКАЗ У ЛІТЕРАТУРІ 20-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ (на матеріалі «Конармії І. Бабеля)

У статті аналізується оповідна структура умовного сказу на матеріалі «Конармії» І. Бабеля. Досліджено суб'єктну організацію твору, особливості його хронотопу. Виявлено причини виникнення умовного сказу та зроблено висновок про те, що умовний сказ став перехідною формою від класичних сказових моделей до традиційних оповідних форм.

Ключові слова: сказова розповідь, умовний сказ, суб'єктна організація твору.

Kazakov I.

– Candidate of Science (Philology), senior lecturer of the department of Russian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

CONVENTIONAL SKAZ IN RUSSIAN LITERATURE OF THE 1920S (on the basis of I. Babel's Red Cavalry)

In the article are considered the narrative structure of nominal skaz on the I. Babel's «Red Cavalry». Subjective organization and chronotope. The causes of a nominal skaz and concluded that the nominal skaz was the transition from the classic skaz models of traditional narrative forms.

Key words: skaz narration, nominal skaz, narrative structure.

Постановка проблемы. В русской прозе первой половины 20-х гг. XX века очень популярной оказалась сказовая форма повествования. Широкое распространение сказовых произведений

объясняется тем, что в ту пору чрезвычайно актуальной была задача воспроизведения действительности с помощью голосов масс. Однако к середине 20-х гг., когда объектом литературного творчества становится сравнительно отстоявшийся жизненный материал, сказовые формы уже не отвечали новым требованиям, поскольку существенно ограничивали аналитические возможности писателя, вынужденного «спускаться» на уровень низового рассказчика.

Сформировавшиеся идеологические приоритеты, относительная стабилизация жизни страны в середине 20-х гг. требовала других принципов освоения действительности. «Эпичность сейчас является более верным ходом к читателю, наша эпоха по природе своей эпична», – писал в 1924 году А. Воронский [3, с. 149].

После революции писателей зачастую не удовлетворяют ограниченные возможности классического или «чистого» сказа: сознание «низового» рассказчика оказалось не способным адекватно отразить и осмыслить чрезвычайно сложные пореволюционные события и новые общественные отношения. Одним из путей коррекции точки зрения рассказчика и стал условный сказ, предоставлявший слово не одному рассказчику, а нескольким. Классическим образцом этой повествовательной формы можно считать «Конармию» И. Бабеля (1926).

Цель статьи – исследовать повествовательную структуру условного сказа на материале «Конармии» И. Бабеля.

Анализ последних публикаций. Термин «условный сказ» был предложен в 1978 году авторами коллективной монографии «Поэтика сказа». Условным сказом здесь названа особая повествовательная форма, в основе которой «лежал сказ, словно бы разложенный на голоса», что превращало условный сказ в усложненную форму, представляющую собой совокупность монологических повествований, которые могут быть или «чистым» или усеченным сказом [6, с. 207, 208]. Авторы монографии исследуют типологические особенности условного сказа на материале повести А. Неверова «Андрон Непутевый» и «Конармии» И. Бабеля. С тех пор сказовый нарратив бабелевского произведения не становился предметом специального изучения.

Изложение основного материала. Повествование «Конармии» включает в себя две основные речевые структуры: «лютовский» цикл новелл, где события воспринимаются кандидатом прав Кириллом Лютовым, и собственно сказовые новеллы, в которых все повествование пропущено сквозь призму воспринимающего сознания конармейцев.

Вопрос о субъектной организации «лютовского» цикла был предметом пристального внимания литературной критики еще до публикации «Конармии», когда отдельные новеллы только появлялись в печати. Современники Бабеля ставили знак равенства между Лютовым и автором. Г. Горбачев, например, считал, что «Бабель изобразил Конармию сквозь свои очки» [4, с. 282]. Подобные утверждения основывались на автобиографичности образа рассказчика: на имя Кирилла Лютова были выписаны документы И. Бабеля, уходящего в армию Буденного, под этой фамилией автор публиковал заметки в газете «Красный кавалерист». Мнение о том, что мировосприятие Лютова и точка зрения автора идентичны, бытует и в современном литературоведении. Например, Ф. Левин пишет: «Я» рассказчика – большею частью «я» самого писателя, порою почти не отделяется от него. Даже в «Конармии» ... Лютов являет собой как бы вчерашнюю личность писателя, пережитое и пережитое им самим и порою не совсем от него отделившееся, не до конца преодоленное, прочной пуповиной с ним связанное» [5, с. 145].

Действительно, связь голосов автора и Лютова оказывается тесной, чему способствует стремление последнего к бесстрастности в описании событий. Следствие этого – редукция его точки зрения: в большинстве случаев повествователь фактографичен и уходит от собственной прямой оценки того, о чем он рассказывает. Однако вряд ли можно утверждать, что Лютов «не выражает открыто своего отношения к происходящему, не делится с нами результатом своего анализа» [7, с. 46]. Повествование в «лютовском» цикле не становится абсолютно безоценочным. В финале новеллы «После боя», где рассказывается о ссоре повествователя и Акинфиева (уличившего Лютова в том, что тот шел в бой с незаряженным наганом), прорывается отношение Лютова к происшедшему: «Я изнемог и, согбенный под могильной короной, пошел вперед, вымаливая у судьбы простейшее из умений – умение убить человека» [1, с. 108]. В новелле «Мой первый гусь» также звучит недвусмысленная оценка рассказчиком совершенного им акта мародерства: «Я видел сны и женщин во сне, и только сердце мое, согбенное убийством, скрипело и текло» [1, с. 31]. Эти комментарии вскрывают сложность и противоречивость гуманистической позиции Лютова, стремящегося быть похожим на остальных конармейцев, но не приемлющего кровь и насилие. Большую оценочную нагрузку несут в повествовании Лютова и художественные тропы, которые становятся средством выражения, а не изображения: «Евреи ... стояли у своих порогов, как ободранные птицы», «успокоительные объятия могилы», «длинное застенчивое тело умирающего» [1,

с. 89, 79, 95, 111].

Если точка зрения рассказчика все-таки находит прямое выражение в тексте произведения, то авторская позиция оказывается имплицитной, что и позволяло отождествлять Бабеля с Лютовым. Однако авторская точка зрения, хотя и не реализуется непосредственно в тексте, получает развитие на композиционном уровне. Уже сам порядок новелл, расположение которых далеко от хронологической последовательности, свидетельствует об активной авторской интенции. Так, давно замечено, что Бабель намеренно композиционно сближает новеллу «Гедали», в которой Лютов в споре со старым лавочником утверждает право революции на кровь («Она не может не стрелять, Гедали, – говорю я старику, – потому что она – революция...» [1, с. 26]) и новеллу «Мой первый гусь», где тот же рассказчик с трудом переступает через кровь чужой птицы. Такое композиционное решение, по мнению Н. Великой, проявляет позицию автора, «оттеняя тот внутренний конфликт логического и эмоционального, на котором строится образ Лютова» [2, с. 98]. Как видим, в «Конармии» диалогическим оказывается не только слово, как в собственно сказе, но и композиционное решение произведения, что сближает «Конармию» с творениями эпического характера. На стыке диалогически противопоставленных новелл и кристаллизуется авторская смысловая позиция, которая оказывается сложнее лютовской.

В новелле «Путь в Броды» вырисовываются две точки зрения на проблему жестокости во время революции. Обе оформлены с известной долей аллегоричности. Новелла открывается мыслью Лютова: «Я скорблю о пчелах. Они истерзаны враждующими армиями. На Волыни нет больше пчел... Летопись будничных злодеяний теснит меня неумоимо, как порок сердца» [1, с. 33–34]. Взводный Афонька Бида словно откликается на эти рассуждения замечанием: «Пчелу понимать надо... Нехай пчела перетерпит. И для нее стараемся» [1, с. 34]. Взгляд взводного остается без лютовских комментариев. Автор тем самым как бы подчеркивает свое понимание обеих позиций, сложность совмещения которых подчеркнута в новелле «Смерть Долгушова». Здесь Афонька Бида убивает смертельно раненного телефониста, выполняя тем самым просьбу Долгушова, боящегося издевательств наступающей шляхты. Взводный делает то, что незадолго перед этим не смог сделать Лютов. Как бы ни контрастны были позиции Биды и Лютова, автор, на наш взгляд, приемлет обе, не в силах отказаться от высоких гуманистических идеалов, но в то же время отдавая отчет в ограниченности действия этих идеалов в периоды кровавого противостояния.

Как видим, автор и рассказчик в «Конармии» близки, но далеко не адекватны друг другу, что противоречит мнению исследователей, отмечающих едва ли не полное совпадение образов Бабеля и Лютова.

Дистанция между автором и рассказчиком подчеркивается и введением в повествовательную структуру «Конармии» слова конармейцев, контрастного по отношению к голосу Лютова. Новеллы «Письмо», «Жизнеописание Павличенки, Матвея Родионыча», «Конкин», «Соль», «Измена» представляют собой «чистый» сказ. Повествование в каждой из них построено как монолог одного красноармейца и последовательно сохраняет характерологические особенности неконвенциональной речи рассказчика. Это крестьянско-солдатская речь с характерным для нее нелитературным словоупотреблением, разительно отличающаяся от книжно-литературной манеры Лютова: «он есть самый что ни на есть стражник», «покеда», «цельный час», «опосля этот лягал отдыхать» и т. п. [1, с. 12, 48, 49, 11]. Вместе с народной речью рассказчик несет и специфическую крестьянскую оценку, диалогически противопоставленную авторской позиции. Так, в новелле «Письмо» Василий Курдюков начинает свое послание к матери просьбой заколоть кабанчика и вопросом о судьбе коня Степы. Только после этого следует сообщение о том, что отец убил брата Федора, а брат Семен за это «кончал папашу» [1, с. 13]. В соответствии с крестьянской шкалой ценностей Курдюков располагает перечень наград, полученных Семеном «за его отчаянность» [1, с. 11]. При этом на первом месте оказывается то, что имеет практическую ценность в крестьянском хозяйстве, а на последнем – боевая награда: «... и он получил двух коней, справную одежду, телегу для барахла отдельно и орден Красного Знамени» [1, с. 11].

Таким образом, повествовательная структура «Конармии» представляет собой комбинацию относительно самостоятельных новелл, передающих голоса Лютова и конармейцев. Такая полифония голосов в системе условного сказа позволяла Бабелю изобразить Конармию объемно и многопланово, отразить сложность и противоречивость жизни и внутреннего мира буденновцев, что не под силу было бы сделать одному рассказчику.

Условный сказ сближался с крупными художественными структурами эпического толка не только по линии разложения повествования на множество голосов, но и по линии восстановления в нем некоторых свойств традиционного, несказового пространства-времени, которое в классическом сказе всегда замкнуто и локализовано. Когда события революции и

гражданской войны становятся хоть и недалекими, но прошлым, уже в какой-то степени осмысленным, в условном сказе возникает новый тип хронотопа, характерный скорее для повести или романа. Локальное пространство-время все чаще оказывается перемещенным в широкий пространственный и временной контекст. В «Конармии», хронотоп которой остается локализованным, современность часто сопрягается с прошлым (речь о втором конгрессе Коминтерна и старинное французское письмо – «Берестечко»; портреты Ленина и Маймонида, коммунистические листовки и древнееврейские стихи – «Сын раби»), а будни Конармии нередко описываются на фоне бытия всего мироздания: «Вопль обозов оглашал вселенную. На земле, опоясанной визгом, потухали дороги. Звезды выползали из прохладного брюха ночи, и брошенные села воспламенялись над горизонтом» [1, с. 86].

Подобные интонации эпического характера свойственны не только «лютовскому» повествовательному циклу, где их появление не вызывает удивления: субъектом речи здесь выступает образованный интеллигентный человек. «Низовой» рассказчик в собственно сказовых новеллах, как и Лютов, также часто разрушает рамки локального сказового пространства: «Воля кругом меня полегла на поля, трава во всем мире хрустит, а небеса, ребята, бывают в Ставропольской губернии очень синие» [1, с. 48]. Свои действия конармейцы часто рассматривают в контексте не личной, а общественной целесообразности. Так, ненависть Никиты Балмашева («Соль») к обманувшей его спекулянтке вызвана не личной обидой, а болью за всю страну: «И увидев эту невредимую женщину, и несказанную Расею вокруг нее, и крестьянские поля без колоса, и поруганных девиц, и товарищей, которые много ездят на фронт, но мало возвращаются, я захотел спрыгнуть с вагона и себя кончить или ее кончить» [1, с. 66]. Как видим, локальное пространство-время классического сказа в условном сказе получает эпически расширенное воссоздание.

Условный сказ – яркое свидетельство «разложения» сказовой повествовательной формы, ее тяготения к традиционным художественным образцам. На пересечении множества голосов и точек зрения рождалась более емкая, чем в классическом сказе, картина действительности, полнее реализовывалась авторская интенция. Выход в свет романа «Восемнадцатый год» А. Толстого (1928), первых двух томов «Тихого Дона» М. Шолохова (1928) знаменовал переход литературы к новым принципам освоения действительности. Сказ был оттеснен историко-философским осознанием происходящего и ушел на периферию литературного

процесса, уступив пальму первенства романному жанру.

Литература

1. Бабель И. Конармия : Избр. произв. / И. Бабель. – К. : Дніпро, 1989. – 350 с.
2. Великая Н. Формирование художественного сознания в советской прозе 20-х годов / Н. Великая. – Владивосток : Дальневосточное книжное изд-во, 1975. – 198 с.
3. Воронский А. К. Искусство видеть мир: Портреты. Статьи / А. К. Воронский. – М. : Сов. писатель, 1987. – 703 с.
4. Горбачев Г. Современная русская литература / Г. Горбачев. – Л. : Прибой, 1928. – 375 с.
5. Левин Ф. М. И. Бабель : Очерк творчества / Ф. М. Левин. – М. : Худож. лит., 1972. – 207 с.
6. Муценок Е. Г. Поэтика сказа / Муценок Е. Г., Скобелев В. П., Кройчик Л. Е. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 287 с.
7. Скороспелова Е. Б. Идеино-стилевые течения в русской советской прозе первой половины 20-х годов / Е. Б. Скороспелова. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 161 с.

Рубан А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 821.161.1-31.09"19"

**МИФОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДТЕКСТ РОМАНА А. Н. ТОЛСТОГО
«АЭЛИТА»**

В статье представлен анализ романа А. Н. Толстого «Аэлита» с точки зрения неомифологии. Рассматриваются главные персонажи произведения сквозь призму мифологических и фольклорных образов. Показано, что символично-мифологическая основа характерна для всех уровней романа.

Ключевые слова: *неомифология, образ-символ, миф, традиция, новаторство.*

Рубан А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури

Донбаського державного педагогічного університету

МІФОЛОГІЧНИЙ ПІДТЕКСТ РОМАНУ О. М. ТОЛСТОГО «АЕЛІТА»

У статті представлено аналіз роману О. М. Толстого «Аеліта» з точки зору неоміфології. Розглядаються головні герої твору через міфологічні та фольклорні образи. Показано, що символично-міфологічна основа характерна для всіх рівнів роману.

Ключові слова: *неоміфологія, образ-символ, миф, традиція, новаторство.*

Ruban A.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the

MYTHOLOGICAL IMPLICATION OF THE NOVEL BY A. N. TOLSTOI «AELITA»

The article represents the analysis of the novel by A. N. Tolstoy «Aelita» from the point of view of neo-mythology. The main images are viewed in the light of mythological and folklore characters. The article proves the symbolically-mythological basis is a characteristic of all the levels of the novel.

Key words: *neo-mythology, symbol, myth, tradition, innovation.*

Постановка проблемы. Сегодня при разнообразии приемов и методов анализа художественного произведения актуален вопрос о новом прочтении одного из первых научно-фантастических произведений русской литературы – романа А. Н. Толстого «Аэлита». Такой анализ нужен и потому, что популярное искусство и литература конца XX – начала XXI века снова обращены к сфере фантастического: в моде произведения и кинофильмы в жанре фантастики, фэнтези, мифа и сказки. Их понимание и изучение невозможно без глубокого знания истоков, структурных и поэтических первооснов.

Анализ последних публикаций. «Аэлита» – научно-фантастический роман, написанный А. Н. Толстым в 1922 г. в эмиграции, и это первое произведение, напечатанное им в Советской России после возвращения на Родину. По определению литературоведов, он считается переломным в творчестве писателя. Это выразилось в усилении социальной проблематики, активизации в художественном мире романа «политического пласта». Многие современники писателя, а потом и критики оценивали только идеологическую сторону «Аэлиты» [3; 7; 11 и др.]. Немногие ученые попытались указать на своеобразие стиля произведения [5; 6; 10 и др.], его образной системы [1; 2 и др.].

Цель исследования – выявить мифологический подтекст в романе А. Н. Толстого «Аэлита», определить символично-мифологические составляющие образной системы произведения.

Изложение основного материала. Создавая фантастический мир, А. Толстой закономерно обращается к мифологическим источникам. Мифологемы возникают в романе сразу же после прибытия героев на Марс. Это большая поясная статуя, на которую обращает внимание Лось. «Она изображала обнаженную женщину с всклокоченными волосами и свирепым асимметричным лицом. Острые груди ее торчали в стороны. Голову обхватывал золотой обруч из звезд, над лбом он переходил в тонкую параболу... В чертах чувственного и властного лица было что-то волнующе-

знакомое, выплывающее из непостижимой памяти» [9, с. 37]. Этот образ рождает некие ассоциации не только в личной памяти Лося, но и активизирует память читателя о далеких временах. Женщина, таким образом, символизирует связь с прошлым человечества.

Подобно богине мудрости и знания Афине, дочери владыки Неба Зевса, которая «дает мудрость и знание» и «помогает во время опасности» [4, с. 44], Аэлита, дочь властелина Марса Тускуба, обладает знаниями и мудростью, сохраняет их и рассказывает земным людям о неведомой им древнейшей истории Марса. Однако в древнегреческой мифологии Афина является и богиней войны, но в романе эта ее функция не акцентирована.

Обладая мудростью, Аэлита лишена эмоциональной, чувственной жизни. Она ощущает свою неполноту и неполноценность и явно стремится к воплощению гармонического равновесия: «Сын Неба говорил, что на Земле они знают что-то, что *выше разума, выше знания, выше мудрости* (курсив наш – А. Р.). Но что это – я не поняла. От этого моя тревога» [9, с. 74]. В сознании Аэлиты бытуют мифологические представления о назначении женщины только как хранительницы очага, продолжательницы рода. Об этом говорит древняя песня уллы, которую героиня пропела Лосю. Песня Аэлиты не столько о любви, сколько о женской доле и предназначении женщины. Материнское лоно как начало жизни, чрево как источник всего живого, желание ребенка как определяющее природу женщины – вот что было главным в женском мире, основой которого считалось биологическое начало. Но Аэлита вкладывает в эту биологическую концепцию понятие любви. Она как бы «дополняет» ее весьма существенным атрибутом: «Люди, познающие любовь, не умирают» [9, с. 74].

А. Толстой рассматривает женщину как природное существо, как носительницу природного импульса, как плоть, которая может продолжать жизнь. Доказательством этого может быть и первый рассказ Аэлиты: «У пришельцев не было женщин, – завоеватели должны были умереть, не оставив потомства» [9, с. 62]. По этому поводу всемогущий Магацитл послал вестника к Аолам с просьбой: «Мы – могущественны... Мы начали строить ... мы дадим жизнь всем, кто хочет жизни. Но у нас нет женщин, и мы должны умереть, не исполнив предначертания. Дайте нам ваших девственниц, и мы родим от них могучее племя, и оно населит материки Тумы» [9, с. 66]. Такой взгляд на женщину все-таки отнесен писателем в далекое прошлое, поскольку он понимает, что время принесло существенные изменения. И недаром Аэлита выбирает в итоге любовь, а не закон деторождения.

Следует заметить, что обычно, в традиционных

представлениях, Небо символизирует мужское начало, а Земля – женское. Соответственно этому в романе можно увидеть антиподов в отце Аэлиты – Тускубе и жене Лося – Кате, воплощающих традиционные представления о мужском и женском началах. Противоположность первого как мужского начала второму как женскому отражается на всех уровнях: и образах героев, и в их характерах.

В романе есть и «пересмотр» А. Толстым мифологической традиции. Как уже было отмечено выше, здесь носителем разума в противоположность традиционному представлению оказывается Аэлита, женщина с Марса, а мужчина с Земли становится воплощением эмоционального мира, любви. Однако, по мнению А. Толстого, женщина, какой бы она не была раньше, какое воспитание получила, всегда настроена на «эмоциональную волну». Она рано или поздно проснется, где-то в глубине души услышит зов любви, которая пробудит в человеке человеческое – вот что важно подчеркнуть писателю.

В образе героини «просвечивает» еще один мифологический пласт. Это богиня красоты и любви Афродита (в римской мифологии – Венера), которая «будит в сердцах богов и смертных любовь» [4, с. 53]. Вот почему в момент приземления «Лось увидел странный, ослепительный узкий серп, – это была Венера» [9, с. 128]. На Марсе происходит его встреча с богиней любви. И ею становится Аэлита, чей образ приобретает символическое звучание.

Таким образом, в образе Аэлиты соединены важные элементы античных мифов. Как носительница знаний и хранительница она «совпадает» с богиней мудрости и знания Афиной, как природное начало «напоминает» богиню Земли Гею, дающую жизнь всему, как выразительница чувственной сферы бытия ассоциируется с богиней любви Афродитой. При этом стоит напомнить, что исследовательница Е. Толстая видит в образе Аэлиты Святую Софию. По ее мнению, их связывает мотив синего, голубого цвета, о метафизическом значении которого писал П. А. Флоренский, в особенности в связи с символикой Святой Софии. Она считает, что «... в "Аэлите"... голубой цвет употребляется Толстым вполне сознательно. Он явно связан с оккультными и астральными мотивами» [8, с. 32].

Чтобы подчеркнуть антигуманность марсианского государственного устройства, Толстой прибегает к оригинальному сюжетному ходу: в марсианском мире, по сути, действует запрет на чувство. Там торжествуют ненависть, властолюбие, стремление подчинить окружающих. Аэлиту, как известно, готовят в жрицы. По мнению мудрецов Марса, «освобождение» от «человеческих»

(женских) чувств и есть счастье. Но мировая, космическая София-Аэлита обретает высшую мудрость в живой любви; в 1923 г. живая любовь, Эрос и есть сакральная «цель всех дорог» для А. Толстого [8, с. 34].

Выводы. А. Н. Толстой не только вводит классическую мифологию в ткань своего произведения, но и по законам неомифологии создает, точнее, разрушает «новый» миф о социальном мироустройстве. Любовь под пером писателя представляет собой такую могущественную и вечную силу, имеющую опору в мифологическом «контексте», которая может воодушевить человека, поднять его на ноги, поддержать и даже спасти, а социальный мир эту любовь разрушает. Это суровый приговор писателя реальной действительности, а не роман русле темы революции или, наконец, в русле «русской» темы.

Литература

1. Басинский П. В. Русская литература конца XIX – начала XX века и первой эмиграции : пособие для учителя / П. В. Басинский, С. Р. Федякин. – М. : Изд. центр «Академия», 1998. – 528 с.
2. Западов В. . Алексей Николаевич Толстой : Книга для учащихся / В. А. Западов. – М. : Просвещение, 1981. – 127 с.
3. Колобаева Л. Проблема положительного героя в романе А. Н. Толстого «Аэлита» / Л. Колобаева // Творчество А. Н. Толстого. – М. : Гослитиздат, 1957. – С. 39–58.
4. Крандиевский Ф. Ф. об А. Н. Толстом / Ф. Ф. Кандиевский // Воспоминания об А. Н. Толстом : сборник [сост. З. А. Никитина, Л. И. Толстая]. – М. : Сов. писатель, 1982. – С. 120–132.
5. Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима. – М. : Худож. лит., 1987. – 346 с.
6. Мусатов В. В. История русской литературы первой половины XX века (советский период) / В. В. Мусатов. – М. : Высш. школа, Изд. центр «Академия», 2001. – 310 с.
7. Муценко Е. Г. Поэтика прозы А. Н. Толстого : Пути формирования эпического слова / Е. Г. Муценко. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 107 с.
8. Никулин Л. об А. Н. Толстом / Л. Никулин // Воспоминания об А. Н. Толстом : сборник [сост. З. А. Никитина, Л. И. Толстая]. – М. : Сов. писатель, 1982. – С. 252–257.
9. Олеша Ю. об А. Н. Толстом / Ю. Олеша // Воспоминания об А. Н. Толстом : сборник [сост. З. А. Никитина, Л. И. Толстая]. – М. : Сов. писатель, 1982. – С. 145–155.
10. Толстая Е. Буратино и подтексты А. Толстого / Е. Толстая // Известия РАН : Сер. лит. и яз. – Т. 56. – 1997. – № 2. – С. 126–132.
11. Толстой А. Н. Аэлита. Гиперболоид инженера Гарина. – М. : Правда, 1983. – С. 5–134.
12. Шкловский В. об А. Н. Толстом / В. Шкловский // Воспоминания об А. Н. Толстом : сборник [сост. З. А. Никитина, Л. И. Толстая]. – М. : Сов. писатель, 1982. – С. 483–493.

13. «Я глубоко верю в Россию...» (Письма Всеволода Иванова Алексею Толстому) [вступительная заметка, публикация и комментарии Е. Погорельской] // Вопросы литературы. – 2007. – № 2. – С. 337–347.

Ткаченко К.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

УДК 82.00

НАРОД, ГОСУДАРСТВО И СЕМЬЯ КАК СУБЪЕКТЫ ЭПИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА В «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКЕ» А. С. ПУШКИНА.

В статье исследуется художественное своеобразие последнего произведения А. С. Пушкина, уникальность его повествовательной структуры, особенности хронотопа «Капитанской дочки», организации художественного мира, своеобразие эпического конфликта.

Ключевые слова: эпический конфликт, сообщество, эпический персонаж, иерархия, хронотоп.

Ткаченко К.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

НАРОД, ДЕРЖАВА ТА РОДИНА ЯК СУБ'ЄКТИ ЕПІЧНОГО КОНФЛІКТУ В «КАПІТАНСЬКОЇ ДОЧЦІ» А. С. ПУШКІНА

У статті досліджується художня своєрідність останнього твору О. С. Пушкіна, унікальність його оповідної структури, особливості хронотопу «Капітанської дочки», організації художнього світу, своєрідність епічного конфлікту.

Ключові слова: епічний конфлікт, співтовариство, епічний персонаж, ієрархія, хронотоп.

Tkachenko K.

– Candidate of Science (Philology), Senior Lecturer, Department of Russian language and the literature of Donbass State Teachers' Training University

PEOPLE, NATION AND FAMILY AS SUBJECTS OF THE EPIC CONFLICT IN THE «CAPTAIN'S DAUGHTER» BY PUSHKIN

The article investigates the artistic originality of the last works of Pushkin, the uniqueness of its narrative structure, of «Captain's Daughter», the organization of the art world, the uniqueness of the epic conflict.

Conflict of state and the people did not unfold itself, not in the direct collision, as it were, «through», in the framework of explicit claims of the state and the people's suitability as a substitute whole family social organisms. We can say that this conflict is a competition for the best absorption of organic forms of community: the family.

Key words: epic conflict, community, epic character, hierarchy, time-space.

Постановка проблемы. Актуальной проблемой для определения художественного своеобразия литературного

произведения являются характеристика художественного конфликта и способа его разрешения в произведении, которое выбирает автор для воплощения своего замысла. «Капитанская дочка» является интересным материалом для исследования, т. к. сложность организации хронотопа, особая позиция главного героя, участника исторических событий, через судьбу которого видна не только его личная судьба, но и народная. Свообразие эпического конфликта в рассмотренном нами ракурсе позволяет увидеть с новой стороны художественный замысел великого поэта.

Анализ последних публикаций. Объектом исследования выбраны работы Л. Квашиной, К. Гея, К. Эмерсон, которые содержат разные точки зрения на художественный конфликт пушкинского произведения, а так же на организацию художественного пространства романа.

Цель статьи – охарактеризовать художественный конфликт произведения А. С. Пушкина «Капитанская дочка».

Изложение основного материала. Излюбленная А. С. Пушкиным ситуация несовпадения героя с самим собой и проистекающие из нее коллизии в полной мере реализовались в «Капитанской дочке». Несколько отвлеченное «превышение» человеком самого себя получает в повествовании вполне конкретное, если не сказать – карикатурное воплощение: «Матушка была еще мною брюхата, как уже я был записан в Семеновский полк сержантом, по милости майора гвардии князя Б., близкого нашего родственника. Если бы паче всякого чаяния матушка родила дочь, то батюшка объявил бы куда следовало о смерти неявившегося сержанта и дело тем бы и кончилось» [2, с. 244].

Итак, еще не родившийся Петр Гринев уже – сержант гвардии. (Так названа первая глава «Капитанской дочки»). Это анекдотичное обстоятельство является самой непосредственной иллюстрацией превышения человеком самого себя. При всей комичности этой ситуации, она наглядно демонстрирует специфический принцип взаимоотношений автора и героя. Автор – как запредельный инициатор существования героя – замещается в его «сознании» равно запредельным родственником, обеспечивающим для героя место в государственной иерархии. Если рассматривать завязку действия в занимающем нас ракурсе, следует особо отметить этот факт: в гвардию Петра определяет близкий родственник. Государство как специфический тип иерархии претендует на не родившегося еще члена «посредством» семьи, используя внутрисемейные связи.

Таким образом, становится видимым конфликт между различными типами иерархий, сообществ, представляющийся нам первичным внутренним конфликтом.

Эпическим персонажем по преимуществу является человеческое сообщество как субъект бытия. Под сообществом же мы понимаем не совокупность физических индивидов, расположенных друг от друга в преодолимых пространственно-временных пределах. Любое сообщество организовано в соответствии с тем или иным иерархическим принципом. Именно по типу иерархии сообщества принципиально различаются. В целях проведения нашего анализа укажем три основных типа сообществ по принципу иерархической связи между их участниками. Это, во-первых, естественная, природная иерархия, основанная на естественно присущих тому или иному индивиду преимуществах или недостатках. Такое сообщество сохраняет самостождественность во времени и пространстве благодаря натуральному, биологическому родству. Такой тип иерархии присущ народу как типу сообщества.

Другой тип иерархии можно обозначить как формальный. В сфере актуальности такого рода иерархических связей естественная иерархия существенно ослаблена, достоинства и недостатки индивидов не имеют непосредственного отношения к их месту в иерархии, индивид определен к тому или иному месту в иерархии сложившимся порядком взаимосвязей внутри сообщества, порядком, на определенном этапе развития теряющим связь с естественной иерархией человеческих достоинств (преимуществ). Тип сообщества, соответствующий такой иерархии: государство. Здесь уместно вспомнить известный пассаж из «Повестей ... Белкина»: «... долго не мог я привыкнуть и к тому, чтоб разборчивый холоп обносил меня блюдом на губернаторском обеде. Ныне то и другое кажется мне в порядке вещей. В самом деле, что было бы с нами, если бы вместо общеудобного правила: чин чина почитай, ввелось в употребление другое, на пример: ум ума почитай? Какие возникли бы споры! и слуги с кого бы начинали кушанье подавать?» [2, с. 98]. Учреждение формального сообщества способствует введению в стабильный формат стихийного – естественного – соперничества, в том числе, антагонистического: как в случае иронически описанного А. С. Пушкиным соперничества умов.

Следует, однако, заметить, что народ и государство – изначально антагонистические типы сообществ. Конфликт между народом и государством, будучи антагонистическим, неизбежно разрешился бы полным уничтожением одной из сторон-участников. Однако конфликтное событие этих сообществ длится постольку, поскольку существует третий тип иерархии, компромиссный в известном смысле, к овладению которым, точнее, к перерождению в который стремится и народ, и государство. Семейная иерархия коренится в добровольном родстве: природное (задача продолжения рода) и человеческое (свобода в выборе супруга)

входят в семью в благотворный синтез, умеряющий как инерцию народа, так и экспансию государства.

Представляется, что эти три субъекта эпического повествования: государство, народ и семья – и входят в сложный конфликтный хронотоп «Капитанской дочки». Семья в нашем исследовании – тип человеческой общности, превосходящий по своему внутреннему масштабу народ и равномогущий «соперник» государства.

Повествование в «Капитанской дочке» начинается, как мы уже отмечали, с констатации конфликта между государством и семьей. Можно обозначить эту ситуацию еще резче: для государства нет семьи, или точнее: государство не считается с семьей как органичным институтом власти, самоуправляемым и социально активным. Если не антагонизм, то, во всяком случае, крутое соперничество государства и семьи сказывается на судьбах героев не только и не столько в прямых столкновениях с представителями власти, например. Такие столкновения происходят на фабульном уровне, представляют собой изображаемые события. Едва ли не более значимыми являются факты опосредованного проникновения государства в лоно семьи: достаточно вспомнить, что мнимая измена Петра Андреевича, мнимое государственное преступление едва ли не «автоматически» влечет за собой отлучение его от семьи – отцовское проклятие. Здесь напрашивается умозаключение в том роде, что конфликт между государством и семьей продолжается во внутрисемейном конфликте. Итак, экспансия государства не встречает на своем пути никакого сопротивления. Однако, в случае отсутствия противоборствующего субъекта, противостоящего этой экспансии, мы вряд ли могли бы говорить о самой экспансии. Очевидно, мы должны в настоящий момент дать себе ясный отчет в том, на что (на кого) направлена эта экспансия.

Судить об этом можно, обратив внимание на один из самых многозначительных эпизодов «Капитанской дочки»: сон Петра Гринева.

Ни один, пожалуй, из исследователей не обошел вниманием этот эпизод. Л. П. Квашина в очень содержательной работе «Мир и слово «Капитанской дочки» пишет: «Сон чрезвычайно важен для понимания характера героя и логики последующего сюжетного развития. Но более того, нам представляется, что в контексте произведения сон – это принципиально важная для эпической природы сцена, своего рода центр, поясняющий масштаб, адекватный эпическому целому» [1, с. 228]. В самом деле, фантазмагория сна, в котором Петр возвращается домой и встречается со страшным бородатым мужиком, проясняет, или, во всяком случае, значимо оттеняет самую суть эпической коллизии.

С нашей точки зрения, развитие конфликта выглядит

следующим образом. Экспансия государства в семью Гриневых приводит к тому, что Петр Гринев оказывается вне пределов семьи во всех смыслах слова: отец отправляет его строить собственную жизнь. Но дело в том, что хронотоп эпоса плотен и насыщен: бытие вне сообщества в пределах эпоса невысказано. Соответственно, Петр Гринев, оказавшись вне семьи, попадает в сферу конфликта двух антагонистов: народа и государства. Фигура посаженного отца во сне Гринева: «попытка» народа навязать ему новое, семейное родство. С нашей точки зрения, сон Гринева символическим образом демонстрирует не только отказ Петра подчиниться другому отцу, но и желание страшного мужика стать отцом – учредить семью. Своим отказом в обоих случаях Петр Гринев удостоверяет отказ более глубокого содержания: отказ от новой семьи с новым ее главой, новым отцом.

Выводы. Таким образом, конфликт государства и народа разворачивается не непосредственно, не в прямом столкновении, а как бы «сквозь», в рамках явных притязаний и государства, и народа на пригодность в качестве целиком заменяющих семью социальных организмов. Можно сказать, что этот конфликт представляет собой соперничество за усвоение наиболее органичной формы сообщества: семейной.

Итак, предельное конфликтное состояние, доступное нашему наблюдению, точнее, аналитическому предположению, с учетом того, что мы исходим из наличия трех субъектов конфликтного эпического бытия, – это внутренний конфликт государственной иерархии, завязка которого совпадает с присвоением не родившемуся Петру Гриневу звания гвардии сержанта. Это экспансия государственной иерархии, «казенного интереса» в пределы семейственности и является первичным импульсом к учреждению и развитию эпического конфликта.

Ближайшим этапом на пути к разрешению конфликта, к достижению идеала, гармоничного состояния мира представляется создание семьи, а точнее осуществления союза между Машей Мироновой и Петром Гриневым.

Литература

1. Квашина Л. П. Мир и слово «Капитанской дочери» / Л. П. Квашина // Московский пушкинист. – М. : Наследие, 1996. – С. 202–269.
2. Пушкин А. С. Романы и повести. Путешествия / А. С. Пушкин. – М.; Л. : АН СССР, 1948. – 496 с. – (Полное собрание сочинений, 1837–1937: в 16 т. / А. С. Пушкин : Т. 8).

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Голі-Оглу Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Приазовського державного технічного університету
УДК 811.161.2 (075.8)

ДІАЛЕКТНИЙ МОВНИЙ МАТЕРІАЛ ЯК ОБ'ЄКТ ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Представлене дослідження є спробою увести діалектний мовний матеріал у коло сучасних компаративних студій; здійснюється етимологічний аналіз ареально обмежених обрядових термінів «інклюд», «бай», їхніх функціональних варіантів із застосуванням найавторитетніших етимологічних джерел; досліджується зв'язок обрядового мовного коду з ритуальним маніпулятивним кодом східних слов'ян.

Ключові слова: діалектний обрядовий термін, функціональна локалізованість, мотиватор, прийом внутрішньої реконструкції, прийом зовнішньої реконструкції, етимон, обрядова мікросистема.

Голі-Оглу Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры
украинознавства Приазовского государственного технического
университета

ДИАЛЕКТНЫЙ ЯЗЫКОВОЙ МАТЕРИАЛ КАК ОБЪЕКТ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Представленная статья является попыткой ввести диалектный языковой материал в круг интересов современных компаративных исследований; проводится этимологический анализ ареально ограниченных обрядовых терминов «инклюд», «бай», их функциональных вариантов; данный анализ сопровождается апелляцией к наиболее авторитетным этимологическим источникам; исследуется взаимосвязь обрядового языкового кода с ритуальным манипуляционным кодом восточных славян.

Ключевые слова: диалектный обрядовый термин, функциональная локализованность, мотиватор, приём внутренней реконструкции, приём внешней реконструкции, этимон, обрядовая микросистема.

Goli-Oglu T.

– Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the
Chair of Ukrainian Studies of Pryazovskyi State Technical University

THE DIALECT OF THE LANGUAGE MATERIAL AS AN OBJECT OF GENETIC RESEARCH

This article is an attempt to introduce dialectal material into the circle of interests of modern comparative research as an object of study; the etymological analyses of areal limited ritual terms and their functional variants is held. This analysis is provided with the appeal to the most authoritative etymological sources; the interconnection of ritual linguistic code with ritual manipulative code of eastern Slavs is investigated.

Key words: *dialectal ritual term, functional localization, motivator, internal reconstruction, external reconstruction, etymological analysis, etymon, ritual microsystem.*

Постановка проблеми. Ареально обмежені у функціональному плані мовні одиниці не часто виступали об'єктом наукових пошуків компаративістів, оскільки така функціональна локалізованість і ненормативний характер обумовлювали неможливість практичного застосування до цього мовного матеріалу таких базових для порівняльно-історичного методу прийомів, як зовнішня і внутрішня реконструкції.

Аналіз досліджень. Певний сплеск інтересу представників компаративістики до діалектного мовного матеріалу спостерігаємо впродовж ХІХ ст., зокрема в працях німецьких (Я. Грімма, А. Шлейхера) та російських (О. О. Потебні, О. Г. Преображенського, М. В. Горяєва) мовознавців. Багатющий мовний матеріал, що може і має виступати об'єктом компаративних діалектологічних досліджень, знаходимо в тлумачних словниках того часу, насамперед у В. І. Даля («Толковый словарь живого великорусского языка»), Б. Д. Грінченка («Словарь української мови»), І. І. Насовича («Слоўнік беларускай мовы»), В. В. Радлова («Опыт словаря тюркских наречий»). Проте в ХХ ст. поступово увага та інтерес до таких досліджень згасає. Єдиним прикладом етимологічного студіювання діалектизмів у першій половині ХХ ст. можемо вважати безцінну багаторічну працю М. Фасмера «Этимологический словарь русского языка», адже саме в цьому словнику до етимологічного аналізу залучається не лише загальноживаний літературно-мовний матеріал, а й діалектний. Проте в цьому напрямку М. Фасмер зробив лише перший крок; як зазначають Б. О. Ларін та Ю. В. Откупщиков, «... з величезного, наявного навіть в опублікованих роботах діалектного запасу «позалітературних слів» і не менш неосяжного запасу місцевих назв й особистих імен він (М. Фасмер – Г.-О.) залучив лише незначну частину. До того ж, як свідчать опубліковані рецензії і здійснене редакцією корегування, саме в діалектних і топонімічних етимологіях він зробив найбільшу кількість огріх» [6, с. 53–54].

Залучення до аналізу генези слів літературної мови діалектного мовного матеріалу має велике значення в дослідженнях лексичних ізоглос, які охоплюють різні групи мов, – з метою з'ясування ступеня спорідненості між окремими індоєвропейськими мовами. Це незаперечний факт. Проте важливими й перспективними, на наш погляд, є також спроби зміни вектора наукових етимологічних досліджень: залучення літературного

мовного матеріалу до етимологізування, об'єктом якого виступають діалектні лексеми.

Обрядові терміни, що мають функціональну ареальну обмеженість, також з повним правом можуть бути піддані етимологічному аналізу, до того ж, вони є надархаїчними утвореннями і містять маркери міфопоетичної інтерпретації картини світу, що, безперечно, стане в нагоді під час етимологічного студіювання літературномовного матеріалу.

З огляду на окреслений напрямок наукового студіювання, можемо сформулювати **мету** дослідження, яка полягає в здійсненні історико-етимологічного аналізу українських обрядових лексем, що мають ареально-функціональні обмеження; до аналізу буде залучено фонову екстралінгвальну інформацію, без якої такі студії будуть неповноцінними. Зазначена мета конкретизується в **завданнях дослідження**: 1) уточнити методику етимологічного аналізу; 2) здійснити генетичне дослідження українських діалектних обрядових лексем *інклюд* і *бай* із залученням слов'янського мовного матеріалу (внутрішня реконструкція); 3) дослідити семіотичні маркери зазначених діалектних обрядових лексем.

Виклад основного матеріалу дослідження. До великодньої календарної обрядової мікросистеми відноситься український бойківський термін *інклюд*, *інклиз*, *інклиз*, *анталюз*, *манклюд* “чарівні гроші, що завжди повертаються до свого володаря” [4, 3, с. 305], у минулому столітті – “неразменная серебряная монета, которая данная в уплату, возвращается к своему хозяину” [2, 2, с. 193]. За темпоральними показниками цей український термін належить саме до Великодня, оскільки в церкві “коли священник... уперше привітає всіх з Христовим Воскресінням, потрібно, тримаючи в руці срібну монету, відповісти: ”*Анталюз* маю!” Тоді ця копійка, походивши по інших руках, неодмінно повертається до мене не сама, а з усіма тими, що були поруч з нею” [дет. див.: 7, с. 102; 5, 2, с. 59].

Проте цей обрядовий термін не можна вважати повністю автономним. Про це свідчить етимологічний аналіз цієї лексеми та її варіантних форм: абсолютно точно встановлено, що дана лексема була запозичена з польської мови, де *inklúz*, *inklúza*, *m'iklúz*, діал. *Janklúz*, *Anglúz* має значення “предмет, у якому, нібито, сидить дух, що приносить щастя; чародійні гроші”; походить від лат. *in-clūsus* “замкнутий”, пов'язаного з дієслівною формою лат. *inclūdo* “закриваю, оточую, вміщую”, утвореним із префікса *in-* “в-, на-, при-” і дієслова *claudo* “закриваю, вміщую”, генетично споріднене з псл. *ključ, укр. *ключ* [4, 3, с. 305].

Неповністю автономний характер укр. *ІНКЛЮЗ* доводить й існування в російській мові культурного аналога – *неразменный рубль*, проте цей російський термін народної культури не можна вважати повним лексичним еквівалентом укр. *ІНКЛЮЗ*, п. *inkluz*, оскільки очевидна їх семантична асиметричність, зумовлена певними культурно-історичними, економічними чинниками: запозичення з польської мови, напевно, відбулося раніше, ніж українські території увійшли до складу Російської Імперії.

У лексеми укр. *ІНКЛЮЗ* є ще одне значення – “домашній чорт”, укр. бойк. *ІНКЛЮЗНИК* – те саме. Такий семантичний варіант цієї обрядової лексеми засвідчують сучасні етнографічні описи: “У вашій хаті йе *ІНКЛ’ЮЗ*, бо оногди йа йшоў у ночі коло вас і чуў, йек він щйез би, гримів на погоду” (записано в Івано-Франківській області) [10, с. 93]. Проте, як пише дослідниця походження українських міфологем Н. Хобзей, “у значенні ‘домашній чорт’ лексема *ІНКЛЮЗ* засвідчена лише сучасними матеріалами. У давніший період (за етнографічними описами початку ХХ ст.) у смисловій структурі слова центральне місце посідало значення ‘чарівні гроші, що завжди повертаються до свого господаря’” [10, с. 93]. Ф. Колесса в праці “Людові вірування на Підгір’ю в с. Ходовичах Стрийського повіту” наводить таку оповідь: “Инчий чоловік такий уже буде, що як дасть гроші, в очи здає сі, що дав, що заплатив, а йно він сі відступит, а гроші тобі зза пазухи, тей назад в его капчух! Такий *ІНКЛЮЗ* не єден має: то всього си накупит, а гроші не спалит: все сі до него вертают” [5, с. 97]. Очевидно, що саме в значенні “чарівні гроші, які завжди повертаються до власника” цей обрядовий термін і був запозичений українською мовою з польської, а семантичний варіант – “домашній чорт” є вторинним, результатом перенесення: обрядово маркований термін на позначення предмета > демонологічна істота, хатній дух, який, нібито, сидить у цих грошах і надає їм магічної сили (за аналогією з польською мовою).

У деяких говірках білоруської мови й зараз ще функціонує омонім української лексеми *ІНКЛЮЗ*, *ІНКЛЮЗА* – блр. *ІНКЛЮЗА*, проте він не має обрядової маркованості, а отже, не вважається обрядовим терміном, оскільки означає “замикання кола” (уперше зафіксовано у 1624 році) [1, с. 191]. Укр. *ІНКЛЮЗ* “чарівні гроші” і блр. *ІНКЛЮЗА* “замикання кола” є генетичними міжмовними омонімами, адже вони мають спільний етимон – лат. *inclūsus*, а посередником у процесі запозичення виступає старопольська мова (сп. *inkluzą, inklus*). Як бачимо, білоруська лексема не розвинула у своїй семантичній структурі вторинного значення “чарівні гроші, що завжди повертаються до свого власника” і зберегла первісне значення

етимона. Це може служити непрямим доказом архаїчності, прадавності як самої білоруської лексеми, так і процесу запозичення з польської мови.

Звернемося до етимологічного аналізу ще одного обрядового гуцульського терміна *бай* “замовляння; вода, над якою замовляють; забава, вечірка; бесіда, мова”; обрядова маркованість цієї непохідної основи ґрунтується на сакральності будь-якого вербального акту в межах концептуальної картини світу слов'ян. Сакральність, утаємниченість притаманна народно-наївному уявленню про вербальну магію, яка є прагматичною основою традиційної концептуальної картини світу всіх індоєвропейців, зокрема слов'ян і балтів. Використання замовляння (гуц. *бая*) не є регулярним у хронологічному вимірі, а має обрядовий оказіональний, суто індивідуальний характер. Ритуал замовляння являє собою суворо регламентоване поєднання вербального й акціонального кодів.

Етимологічно корінь **vaj-* є спільнослов'янським, його, без лінгвістичних перешкод, можна виділити з праслов'янського лінгвального субстрату, залучивши до генетичних спостережень мовний матеріал з інших слов'янських мов: болг. *баячка*; серб. *бајалица*, *бајалуша*, *бајка*; укр. гуц. *баїля*, *баїльниця*, *баїльник*; усі зазначені мовні елементи мають семантику актанта магійного ритуалу замовляння (“жінка-замовляльниця, рідше – чоловік, який лікує замовляннями”). Етимологічно пов'язані елементи з близькою, проте не тотожною семантикою знаходимо і в російських діалектах: рос. південне *бай*, *байщикъ*, *баяла*, *байщица*, *баялка*, *баюнь*, пермське *баюконъ*, тверське *баюнья*, *баюня* мають семантику “оповідач, балакуча людина, краснобай” [3, 1, с. 39]. Як бачимо, російські локалізовані мовні елементи позбавлені ритуально-обрядової маркованості, вони є компонентами розмовного, ареально обмеженого мовлення і не претендують на сакральну-магічний статус у межах російської традиційної мовної картини світу.

Оскільки проаналізований український діалектний термін містить семантичні маркери міфопоетичної картини світу стародавніх слов'ян, абсолютно логічним виступає факт наявності у нього не одного, а кількох культурних аналогів, зокрема східнослов'янських, причому вони так само є ареально обмеженими у функціональному плані.

Етимологічний аналіз діалектного обрядового мовного матеріалу ускладнюється ще й тим, що обрядова лексика у своєму семантичному наповненні містить численні позамовні нашарування, зокрема міфологічні, езотеричні та народнокультурні семантичні компоненти, без урахування яких повноцінний етимологічний аналіз обрядової термінології є просто неможливим.

Отже, обрядові діалектні терміни виступають благодатним матеріалом для етимологізування, під час якого розкривається не лише глибинна внутрішня форма студійованої лексеми, а й позамова культурна надбудова, що виступає як мотиватор та інтерпретатор даної лексеми. Діалектні лексеми, як правило, мають прозору внутрішню форму, яка виступає безцінним джерелом семантико-генетичної інформації, що й досі знаходить свою, хоча й обмежену, функціональну реалізацію в обрядовому просторі східних слов'ян.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Представлене наукове дослідження не претендує на завершеність і вичерпність, адже потребують студіювання інші аспекти згаданої проблеми, зокрема пошуки форм семіотизації діалектних обрядових термінів у межах східнослов'янських традиційних (наївних) картин світу, можливості й способи лексикографічної фіксації даних надархаїчних мовних одиниць, що є одним із шляхів їхнього збереження для прийдешніх поколінь.

Література

1. Булыка А. М. Лексичные заимствования в белоруской мове XIV–XVIII ст.ст. / А. М. Булыка. – Мн. : Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. / Борис Грінченко. – К. : Прогрес, 1996. – Т. 1–4.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М. : Русский язык, 2002. – Т. 1. – 699 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; [головн. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
5. Колесса Ф. Про вагу наукових дослідів над усною словесністю / Філарет Колесса. – Львів, 1923. – 200 с.
6. Откупщиков Ю. В. Очерки по этимологии / Юрий Владимирович Откупщиков. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 480 с.
7. Скуратівський В. П. Дідух : свята українського народу / Василь Скуратівський. – К. : Освіта, 1995. – 272 с.
8. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / РАН, Институт славяноведения; [отв. ред. Н. И. Толстой]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2. – 697 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
10. Хобзей Н. В. Міфологічна лексика українських говорів Карпатського ареалу / Наталя Хобзей. – Дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01. – Львів, 1995. – 182 с.

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 1

Відповідальний за випуск:

Чайченко С. О. – кандидат фізико-математичних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи ДДПУ

Макет і верстка – **Маторіна Н. М.**

Адреса редакції: вул. Генерала Батюка, 19. Кафедра германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ Донецької обл., Україна, 84116.
Тел.: +38 050 6768530
E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Підписано до друку 24.02.2014 р. Ум. др. арк. 20,5.
Формат 60x84 1/16.
Тираж 100 прим. Зам. № 757.

Видавництво Маторіна Б. І.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141 видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
